

Ի. Ս. ԲԱԼՅԱՆ, Ա.Խ. ԹԱՄԱԶՅԱՆ, Վ. Ս. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ,
Լ. Բ. ՄԱԿԱՐՅԱՆ, Դ. Գ. ՄԱՆՈՒՋԱՐՅԱՆ,
Մ. Ս. ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, Գ. Բ. ՄԵՂՐՅԱՆ, Մ. Լ. ՇԱՀԳԵԼԴՅԱՆ,
Ռ. Դ. ՎՆԵՍՅԱՆ, Լ. Գ. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

«ՄԱՆԻԹԱՐ ԳՐԸ»
ԵՐԵՎԱՆ
1996

ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

**Հայաստանի
իրավագետների
և
քաղաքագետների
միություն**

**«ՄԻՒԹԱՐ ԳՈՇ»
Երևան
1996**

Մասնագիտական խմբագիր՝ Ի. Ս. Բալյան
Յեղինակներ՝

Ի.Ս. Բալյան - գլուխ I; VIII; X; XIV, Ա.Խ. Թամազյան - գլուխ V; IX,
Վ.Ս. Թումանյան - գլուխ IV; XV, Յ.Գ. Մանուչյան - գլուխ II-ի § 3, XIII,
Մ.Մ. Մարգարյան, Լ.Բ. Մակարյան - գլուխ III,
Գ.Բ. Մեղրյան - գլուխ VI, Ռ.Յ. Վանեսյան - գլուխ II; VII,
Լ.Գ. Վարդանյան - գլուխ XI, Ս. Լ. Շահգեղյան - գլուխ XII:

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Ք 161 Քաղաքագիտության ներածություն:
Հայաստանի իրավագիտների և
քաղաքագետների միութ.-եր.: Լիսիբսթ Գոչ, 1996.-256 էջ

Դասագիրքը նախատեսված է
ուսանողության, ասպիրանտների, դասախոսների և
քաղաքական գիտությամբ հետաքրքրվողների համար:

Ք 0802 000 000 - 96
739(01)-96

ԳՂՄ 66. 4 ց 73

Քաղաքական գիտության ակունքները սկիզբ են առնում հին աշխարհից, նրա առաջին հետազոտողներն էին Ցիցերոնը, Արիստոտելը և ուրիշներ: Սակայն իբրեւ գիտության առանձին ծյուղ ձեւավորվել է 19-րդ դարի կեսերին, երբ ԱՄՆ-ի եւ Եվրոպայի առաջատար համալսարաններում ստեղծվեցին քաղաքական գիտությունների ամբիոններ: Այդ գիտությունը բուռն զարգացում ապրեց հատկապես 20-րդ դարում՝ կապված հասարակության քաղաքական կյանքի բարդացման, Խալիխայում եւ Գերմանիայում ֆաշիստական ռեժիմների հաստատման հետ: 1949թ. ստեղծվեց քաղաքական գիտությունների միջազգային ասոցիացիա (ԶԳՄԱ), իսկ 1960 թ.՝ քաղաքական գիտությունների խորհրդային ասոցիացիան: Սակայն քաղաքագիտությունը խորհրդային կարգերի ժամանակ համարվում էր բուրժուական հասարակագիտության մի ուղղություն և բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում չէր դասավանդվում: Այդ գիտության մի շարք հիմնահարցեր տարրալուծվում էին հասարակագիտական մյուս առարկաների մեջ, որոնք դասավանդվում էին միայն մարքսիստական կոնցեպցիայով եւ խիստ կուսակցականության սկզբունքով:

Երբ 80 ականների երկրորդ կեսից սկսվեց հասարակության քաղաքական կյանքի դեմոկրատացման գործընթացը, նախկին խորհրդային առաջատար համալսարաններում, այդ թվում նաեւ Երեւանի պետական համալսարանում, ստեղծվեցին քաղաքագիտության ամբիոններ: Մշակվեցին ծրագրեր, սկսվեց այդ առարկայի դասավանդումը: Վերջին տարիների իրադարձություններն արմատապես փոխեցին մարդկանց վերաբերմունքը քաղաքական գիտության, քաղաքական արժեքների եւ բուն քաղաքականության նկատմամբ: Այսօր հանրապետությունում ձեւավորվող քաղաքական շուկայում էապես մեծացել է քաղաքական արտադրանքի պահանջարկը: Քաղաքագիտություն առարկան դասավանդվում է հանրապետության բոլոր ուսումնական հաստատություն-

ներում, սակայն հրապարակի վրա չկա հայերեն լեզվով շատ քե քիչ ամբողջական դասագիրք կամ ուսումնական ձեռնարկ: Այդ ուղղությամբ որոշակի աշխատանքներ են կատարվում երեւանի պետական համալսարանում եւ հանրապետության այլ բուհերում, սակայն բավարար համարել չի կարելի: Ուստի, ելնելով հասարակության կյանքում քաղաքական գիտության դերի աճից, մարդկանց քաղաքական կուլտուրայի, պետական քաղաքական մտածողության զարգացման անհրաժեշտությունից, բազմաազար ուսանողների պահանջներից ու շահերից, երեւանի պետական համալսարանի քաղաքագիտության ամբիոնը հաստատանի իրավաբանների եւ քաղաքագետների միության աջակցությամբ նախապատրաստել է սույն դասագիրքը:

Դասագրքի կառուցվածքը մշակելուց հեղինակներն հաշվի են առել ինչպես արեւմտյան ու ԱՊՀ երկրների նմանօրինակ փորձը, այնպես էլ մեր ազգային ավանդույթներն ու առանձնահատկությունները: Այս առումով դասագրքում ընդգրկված են այն հիմնահարցերը, որոնք կազմում են քաղաքական գիտության եւ քաղաքական հետազոտությունների առանցքը: Քանի դեռ վերջնականապես չի ավարտվել քաղաքական գիտության ձեւավորման գործընթացը, հեղինակներն իրենց հնարավորության սահմաններում աշխատել են շեշտը դնել քննարկվող հարցերի տեսական կոնցեպտուալ եւ կատեգորիալ ապարատի վերլուծության վրա: Մենք նախապես շնորհակալ ենք այն մարդկանցից ու կազմակերպություններից, ովքեր կգնահատեն կատարած աշխատանքը եւ օգտակարն դիտողություններ կանեն, որոնք, անշուշտ, հաշվի կառնվեն մեր հետագա աշխատանքում:

Ի.Ս.ԲԱԼՅԱՆ

ԳԼՈՒԽ 1 ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԲԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

1.1 ԲԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ

Քաղաքականություն բառը ծագել է հունական *Politika* բառից, որը նշանակում է քաղաք, պետություն եւ նրանից ածանցված *Politikos* - այսինքն, ամեն ինչը կապված է քաղաքի, քաղաքացու, պետության հետ: Նրա ամբողջական բովանդակությունը մեզ է հասել Արիստոտելի «Պոլիտիկան» աշխատությունից, որը նվիրված էր իրն հունական հարյուրից ավելի քաղաք-պետությունների հասարակական կյանքի ուսումնասիրությանը: Հին հունարենում իմաստային կապ կար քաղաք, քաղաքացի եւ պետություն բառերի միջեւ, որը նույն նշանակությամբ փոխանցվել է ժամանակակից եվրոպական շատ լեզուների:

Աշխատանքի հասարակական բաժանման շնորհիվ, ստեղծվեցին մարդաշատ քաղաքներ, առաջացավ շուկա, արմատապես փոխվեցին մարդկանց կյանքի հիմքերը, քաղաքները դարձան հասարակական, վարչական եւ մշակութային կենտրոններ. սկսվեց հասարակության շերտավորման գործընթացը:

Այս բոլոր իրադարձությունները մի շարք հարցեր ծնեցին, ինչպե՞ս ապրել միասին, ինչպե՞ս ընդհանուր համաձայնության գալ, ինչպե՞ս զուգակցել մասնավոր եւ ընդհանուր շահերը, ինչպես կարգավորել, ղեկավարել մարդկանց համատեղ կյանքը եւ այլն: Հասարակությունը դարձավ քաղաքական, ստեղծվեցին տիրապետության եւ ենթակայության հարաբերություններ, սկիզբ առավ իշխանությունը՝ իբրեւ մարդկանց հարաբերությունները հավասարակշռող, կարգավորող ուժ, քաղաքականություն: Այդ ժամանակ «քաղաքական» հասկացությունը ուներ երկու հիմնական նշանակություն. առաջին՝ կյանքը հասարակության մեջ եւ երկրորդ՝ պետության, պոլիսի կառավարման արվեստ: Առաջին դեպքում քաղաքական եւ սոցիալական հասկացությունների միջեւ էական տարբերություն չկար, իսկ երկրորդ դեպքում քաղաքականությունը դիտվում է որպես որոշակի գիտելիքների, փորձի եւ հմտության շնորհիվ մարդկանց կառավարման արվեստ, գիտություն: Հետագայում, հասարակական կյանքի զարգացման հետ միասին, քաղաքականությունը եւս զարգացավ, բարդացավ ու բազմաբովանդակ դարձավ:

Ժամանակակից արեւմտյան քաղաքագիտական գրականության մեջ, հատկապես անգլերեն լեզվով վերլուծություններում քաղաքականություն բառն օգտագործվում է երկու՝ լայն *Politics* եւ նեղ՝ *Policy* առումներով, մինչդեռ, թե ուսերենում եւ թե հայերենում միանշանակ օգտագործվում է ո՞ս.ս *սկա* քաղաքականություն, որը միշտ չէ, որ միշտ է արտահայտում իրերի եւ երեւոյթների ռեալ վիճակը:

Գոյություն ունեն քաղաքականության բազմաթիվ սահմանումներ, որոնք ամբողջությամբ չեն ընդգրկում նրա բովանդակությունը: Հետեւաբար, որպեսզի մեր ասելիքը պարզ լինի եւ քննարկվող հարցերը՝ հասկանալի, համառոտ ձեւով նշենք քաղաքականության մի քանի հայտնի բնորոշումներ: Ըստ Պլատոնի, քաղաքականությունը համատեղ ապրելու արվեստ է: Արիստոտելը գտնում էր, որ լավ քաղաքականությունը այն չէ, որ ձգտում է բարձր իդեալների, այլ այն, որ գոյություն ունեցող մատերիայից ստեղծում է այն, ինչը պետք է: Ամերիկյան քաղաքագիտական դպրոցի համարյա բոլոր ներկայացուցիչները քաղաքականություն-

նը բնորոշում են իբրեւ ձգտում իշխանության եւ իշխանության իրականացում։ Զաղաքականությունը դասակարգային տիրապետության հաստատումն է (Կ.Մարքս), բանականության արտահայտություն (Յեգել), կոնֆլիկտային իրավիճակի լուծում (Ֆրոյդը Շմիտ), ընտրախաղի իշխանություն (Մոսկվա, Պարետո), ճակի լուծում (Ֆրոյդը Շմիտ), ընտրախաղի իշխանություն (Մոսկվա, Պարետո), տնտեսության խտացված արտահայտություն (Լենին), կոմպրոմիսների շղթա (Ա.Բոգդանով) եւ այլն։ Զաղաքական գիտությունը մեծ ծառայություն մատուցած Մ.Վեբերը նշում էր, որ քաղաքականությունն արվեստ է՝ հիստերիկ հնարավորին եւ անհնարին, քանի որ բացարձակ անհնարին վիճակներ չեն լինում։ «Նույնիսկ հնարավորին չի կարելի հասնել, գրում է նա. եթե աշխարհում նորից ու նորից չձգվեին դեպի անհնարինը»։ Ամերիկյան քաղաքագետ Ռ.Թաքերը իր «Զաղաքականությունը որպես լիդերություն» աշխատության մեջ, հենվելով Պլատոնի «Երկխոսությունների» վրա, առաջարկում է քաղաքականության երկու սահմանում. առաջին՝ որպես ձգտում իշխանության եւ նրա իրականացում, եւ երկրորդ՝ քաղաքականությունը որպես ղեկավարում, լիդերություն։ Առաջին՝ քաղաքականությունը որպես գործողության ուղղություն, երկրորդ՝ որպես կոնկրետ բնագավառ, որտեղ տարբեր խմբեր պայքարում են իշխանություն նվաճելու համար, եւ երրորդ՝ որպես հասարակության մեջ մարդկանց կառավարման արվեստ։

Այս բոլոր սահմանումները ցույց են տալիս, որ քաղաքականության հետազոտությունն անհրաժեշտություն է՝ անկախ նրանից, թե ինչ բովանդակություն են դնում նրա մեջ։ Ամեն ինչ կամ շատ բան կախված է նրանից, թե տվյալ հեղինակը, հետազոտողն ինչ տեսանկյունով է նայում քննարկվող հիմնահարցին։ Հայտնի է նաեւ, որ անհնար է կամ, պարզապես, իմաստ չունի ձգտել՝ տալու քաղաքականության սպառնալիք եւ միակ ճիշտ բնորոշումը, դա անշնորհակալ գործ է, որովհետեւ քաղաքականությունը բազմասեռ, բազմաժանր սոցիալական երեւույթ է։ Ճիշտն եւ օգտակարն այն է, որ նշվի այդ սահմանների մեջ ընդհանուրը եւ առանձնահատուկը, որով քաղաքականությունը տարբերվում է սոցիալական գործունեության մյուս ձեւերից։ Այս առումով կարելի է ևս առանձնացնել երկու մոտեցում։ Առաջինը՝ քաղաքականությունը գործունեություն է անհատների, սոցիալական խմբերի, հասարակական ինստիտուտների հարաբերությունների բնագավառում իրենց շահերը պաշտպանելու համար։ Երկրորդ՝ քաղաքականության միջուկը պայքարն է իշխանության համար։ Այս երկու տարրերի զուգակցումը կազմում է քաղաքականության էությունը իբրեւ գործընթաց եւ հասարակական երեւույթ։ Զաղաքականությունը հասարակական հարաբերությունները կարգավորող, վերահսկող գործունեություն է, որն ընդգրկում է էկոնոմիկան, գաղափարախոսությունը, իրավունքը, հոգեւոր ու կրոնական կյանքի ոլորտները։ Հասարակական հարաբերությունների համակարգում քաղաքականությունը ներգործում է բոլոր կարգի հարաբերությունների վրա՝ սկսած պետությունից մինչեւ մարդկանց միջանձնային հարաբերությունները։

Ի տարբերություն հասարակական հարաբերությունների մյուս բաղադրամասերի, քաղաքականությունն անսրգել մտնում է տնտեսության, գաղափարախոսության, մշակույթի եւ այլ ոլորտները ու ստեղծում է կառավարման ամբողջական դաշտեր։ Զաղաքականությունը ներգործում է արտադրության, նյութական,

ֆինանսական, հոգեւոր, մարդկային ռեսուրսների բաշխման, նրանց պահանջմունքների բավարարման վրա։ Զաղաքականությունը շոշափում է հասարակության բոլոր անդամների շահերը եւ սկսվում է այնտեղ, որտեղ բազմաքանակ մարդիկ կան եթե քաղաքի մեկ խանութում հաց չի լինում, մարդիկ այն վերագրում են տվյալ խանութի վատ աշխատանքին, իսկ երբ բոլոր խանութներում հաց չի լինում, նրանք սկսում են հայիոյել իշխանություններին, այսինքն՝ հարցը քաղաքական բնույթ է ստանում։

Մարդկանց կյանքը շատ դեպքերում կախված է ոչ միայն օբյեկտիվ պայմաններից, այլեւ նրանից, թե ում ձեռքին է գտնվում իշխանությունը, ում շահերն է այն արտահայտում։ Ճիշտ քաղաքականություն վարելու դեպքում, իշխանությունները կարող են ապահովել մարդկանց նյութական ու հոգեւոր պահանջմունքները, նրանց անվտանգությունը։ Միայնի դեպքում մարդիկ քաղցած են լինում ու գործազուրկ, ներքաշվում են պատերազմի մեջ, մտավոր զարգացմամբ ետ են ընկնում։ Այս երեւույթները դրսեւորվում են հատկապես երկարատեւ պատերազմների, վերափոխումների եւ քաղաքական կուրսի փոփոխման ժամանակ։ Զաղաքականությունը ունի իր օբյեկտիվ տրամաբանությունը՝ անկախ այս կամ այն մարդու ցանկությունից, կուսակցական պատկանելությունից ու արժեքային կոդմնորոշումից։ *Զաղաքականությունը կարող է ճիշտ համարվել միայն այն դեպքում, երբ բխում է իրականության խորը վերլուծությունից, պատմական իրավիճակից, քաղաքական ուժերի ռեալ փոխհարաբերությունից։* Այն քաղաքականությունը, որ չի բխում ազգային պետական շահերից, քաղաքական կյանքի ռեալ գործընթացների վերլուծությունից, մարդկանց պահանջմունքների բավարարման խնդիրներից, վերածվում է իր հակադրությանը՝ կեղծ քաղաքականության։

Զաղաքականությունը լափում է նրանց, ովքեր իր առաջադրած հանելուկները չեն կարողանում լուծել։ Զաղաքականությունը, շնորհիվ իր գործառնական բնույթի, ոչ միայն ներգործում է մյուս բնագավառների վրա, այլեւ կապվում է նրանց հետ եւ հանդես է գալիս իբրեւ հասարակության բազիսային հարաբերությունների եւ շահերի խտացված արտահայտություն։

Հասարակական հարաբերությունների համակարգում նրա գերիշխող դերը ցույց է տալիս, որ այն բարդ սոցիալական երեւույթ է եւ իր մեջ պարունակում է կոնֆլիկտային տարրեր եւ սխալ վարելու դեպքում կարող է հանգեցնել պատերազմի։

Քաղաքականության անբաժանելի մասն են կազմում նրա կառուցվածքային տարրերը. քաղաքական իշխանությունը, քաղաքական համակարգը, քաղաքական վարքագիծը, քաղաքական լիդերությունը, քաղաքական կուլտուրան եւ այլն։ Այս հարցերը կպարզաբանվեն դասագրքի համապատասխան գլուխների մեջ, նշենք միայն, որ քաղաքական եղանակ, շուկա է ստեղծվում հատկապես իշխանության համար նվազագույն պայքարի ժամանակ։

Զաղաքականությունը ու իշխանությունը միախառնված են, ամեն ինչ քաղաքականության մեջ իշխանություն է, եւ ամեն մի իշխանություն քաղաքականություն է։ ԱՄՆ-ի եւ Արեւմտյան Եվրոպայի շատ համալսարաններում ստեղծվել է առանձին հասարակագիտական առարկա, որը կոչվում է կրատալոգիա։

1. Կրատալոգիա՝ հուն. *Kratos*-ուժ, *իշխանություն* + *logos* -ուսմունք, տեսություն, այսինքն՝ գիտություն իշխանության մասին՝ իշխանագիտություն։ Ուսումնասիրում է իշխանության ծագման, գործունեության, նրա ձեւերի, տրայեկտների, օբյեկտների, կրողների, տարանջատման, նորմերի եւ սկզբունքների հարցերը։ Իշխանությունը գիտելիքների համակարգ է, որն ընդգրկում է ընդհանուր իշխանագիտությունը, կիրառական իշխանագիտությունը, իշխանության պատմությունը, սոցիոլոգիան, փիլիսոփայությունը, հոգեբանությունը, բարոյականությունը եւ այլն. գիտելիքների մոտ 70 ծյուղ եւ բնագավառ։

1. Տե՛ս՝ Բե՛թեր Մ. "Избранные произведения", М., 1990, էջ 646

2. Տե՛ս՝ Թե՛քեր Ռ. "Politics and leadership", Columbia, 1981, P. 5.

3. Տե՛ս՝ Բրոֆ "Политическая наука" (Политология вчера и сегодня) М., 1990, էջ 238

Քաղաքականության կառուցվածքն հասկանալու համար անհրաժեշտ է բացահայտել նրա օբյեկտը եւ սուբյեկտը: Այս տեսակետից քաղաքականությունը հասարակական հարաբերությունների մյուս ձեւերից տարբերվում է նրանով, որ նրա օբյեկտի եւ սուբյեկտի տարանջատումը պայմանական բնույթ է կրում՝ կախված կոնկրետ պայմաններից: Ավանդական ձեռով ընդունված է նշել, որ քաղաքականության սուբյեկտներն են անհատները, սոցիալական փոքր ու մեծ խմբերը՝ պետությունը, ազգերը, հասարակական քաղաքական կազմակերպությունները եւ այլն: Իսկ ո՞րն է նրանց գործունեության օբյեկտը, դժվար չէ համոզվել, որ վերը թվարկված սուբյեկտները մի այլ պարագայում հանդես են գալիս որպես օբյեկտ: Օրինակ, սոցիալական խումբը, հսկողական թաղաքական գործունեության սուբյեկտ, իր համար որպես օբյեկտ կարող է ընտրել մյուս խմբին, պետությանը, ազգին եւ այլն: Միաժամանակ տվյալ սոցիալական խումբը կարող է դառնալ քաղաքական գործընթացի մյուս մասնակիցների համար օբյեկտ: Մի խոսքով, քաղաքականության մեջ ամեն ինչ փոխկապակցված է եւ փոխաշարժվող: Քաղաքական հարաբերությունների կառուցվածքը հասկանալու համար պետք է նրա կենտրոնում դնել մարդուն: Որոշ քաղաքագետներ նախընտրում են քաղաքական հարաբերությունները, քաղաքական աշխարհը հետազոտել հիմնականում ինստիտուցիոնալ՝ մակարդակում, մաթեմատիկական մոդելների օգնությամբ, հաճախ աչքաթող անելով չափումների դժվար ենթարկվող կոնկրետ մարդուն: Այս կապակցությամբ բոլորից շուտ է բոլորից լավ ասել է Արիստոտելը. «Մարդը իր էությանը քաղաքական կենդանի է», նկատի ունենալով, որ մարդը քաղաքականության հիմնական գործոնն է ու որոշիչը: Մեկնաբանելով Արիստոտելի միտքը, կարելի է նշել, որ մարդիկ, ինչպես եւ կենդանիները, ապրում են իրենց բնական կյանքով եւ կենսաբանորեն միմյանց կարիքն ունեն՝ միատեղ գոյատևելու համար: Առանց քաղաքականության մարդ չկա, քաղաքական մարդը ձգտում է իշխանության, որը քաղաքական գործունեության ելման կետն է եւ վերջնական նպատակը:

Իշխանության ձգտումը մարդու կողմից միջոց է ամրապնդելու իր քաղաքական վիճակը, որի հետեւանքով քաղաքականությունը դառնում է քաղաքականության սուբյեկտների սոցիալական փոխհարաբերությունների թատերաբեմ, իշխանության շուկա: Այդ շուկայում իշխանությունը որպես սուբյեկտների միջեւ հարաբերություններ, ապրանք, զնվում եւ վաճառվում է. այսինքն, այն իրականացվում է շնորհիվ շուկայական հարաբերությունների: Կարելի է առանձնացնել այդ շուկայի, թատերաբեմի հետեւյալ բնորոշ գծերը, յուրաքանչյուր մասնակից ունի իր դերը, բոլորը շահագրգռված են քաղաքական գործունեության զարգացմամբ, ռեժիսուրա անպայման կա, չի բացառվում իմպրովիզացիան՝ առանձնացվում է պրոֆեսիոնալ կատարողների մի խումբ, ովքեր կարող են մեւ ազդեցություն ունենալ հսկողականության վրա, չնայած բոլոր մասնակիցները ունեն իրենց շահերն եւ հանդիսատեսը, սակայն բոլորն էլ շահագրգռված են ներկայացման հաջող ավարտով: Հաճախ է պատահում, որ այդ ներկայացման ժամանակ ճշմարիտ գաղափարական ձգտումները խանգարում են հաջողության հասնելու, դրա համար էլ «...իսկական գաղափարական, քաղաքական գործիչ

ները եթե մասնակցում են այդ խաղին, ապա սոսկ որպես հասարակ շահմատաշին խաղաբարեր, որոնց շարժում են փորձված եւ կրակոտ խաղացողները...»:

Քաղաքական կառուցվածքի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ այն որպես բարդ սոցիալական երեւոյթ, ունի բազմաթիվ մակարդակներ եւ դրսեւորումներ: Եթե որպես չափանիշ վերցնենք նրա գործառնական սկզբունքը, ապա կարելի է առանձնացնել մի քանի տարատեսակներ, տնտեսական, սոցիալական, մշակութային, կրոնական, ևզգային, ռազմական, բնապահպանական եւ այլն: Եթե քաղաքականությունը դիտարկենք ուղղահայաց, պետության ներսում, ապա կարելի է նշել երկու մակարդակ՝ համազգային եւ տեղական, որոնք փոխկապակցվում են միմյանց հետ եւ ունեն հարաբերական ինքնուրույնություն: Եթե քաղաքականությունը դիտարկենք առանձին մի պետության համաշխարհային ընկերակցության կոնտեքստի մեջ, ապա անհրաժեշտ է առանձնացնել ներքին եւ արտաքին քաղաքականությունը, որոնք պայմանավորված են մեկը մյուսով եւ լրացնում են միմյանց:

Ժամանակակից արեւմտյան եւ, հատկապես, ամերիկյան քաղաքագիտության մեջ խորքային վերլուծություններ են կատարում քաղաքականության այս կամ այն բնագավառում, արդյունքում առաջացել է նոր «հասարակական քաղաքականություն» կամ «քաղաքականության վերլուծություն» ազանձին ծյուղ: «Քաղաքական վերլուծությունը» քաղաքական գիտությունների բոլոր ֆակուլտետներում դասավանդվում է որպես քաղաքագիտության կարեւոր բաժիններից մեկը:

Ամերիկյան քաղաքագետ Թ.Ղայի բնորոշմամբ, «Հասարակական քաղաքականությունն այն է, ինչն ընտրում է կառավարությունը, որը կատարում է կամ չի կատարում»: Այստեղ հարց է ծագում, մի՞շտ է, արդյոք, կառավարությունն անում այն, ինչն ընտրում է: Մի շարք քաղաքական որոշումներ բխում են ռեալ իրականությունից, որպես ռեակցիա՝ կատարվող իրադարձությունների նկատմամբ: Գործնական կյանքում պաշտոնական շատ անձինք, քաղաքական գործիչներ «քաղաքականություն» բառն օգտագործում են իրենց նկատառումները նշելու համար եւ ոչ իրականում այն ամենը, ինչ իրականացնում են: Խոսքի եւ գործի այս խզումը դրսեւորվում է հատկապես արտաքին քաղաքականության մեջ, երբ բոլոր քաղական գործիչները, անկախ տվյալ երկրի քաղաքական ռեժիմի բնույթից, խոսում են միայն խաղաղության ու բարեկամության մասին, բայց հաճախ անում են հակասակը: Ուստի, առաջատար շատ քաղաքագետներ իրենց վերլուծության արդյունքներն առանձնացնում են քաղաքականությունից եւ անվանում են «քաղաքականության էություն», որը ռեալ այն է, ինչը կատարում է տվյալ կառավարությունը:

Այսպիսով, կարող ենք նշել, որ քաղաքականությունն իրերի եւ երեւոյթների այնպիսի իրավիճակ է, երբ քաղաքականության տվյալ սուբյեկտը, կառավարությունը, ցանկանում է անել այն, ինչը գործնական արդյունքում ստացվում է:

Քաղաքականության վերլուծությունը նպատակահարմար է սկսել հասարակության մասին որպես համընդգրկուն մի համակարգից, որը կազմված է փոխկապակցված բազմաթիվ ենթահամակարգերից: Այդ ենթահամակարգերից քաղաքականության վրա առանձնակի ներգործություն ունի տնտեսական համա-

1. Ինստիտուցիոնալիզացիա - նոր հասարակական հաստատությունների, հարաբերությունների իրավական, կազմակերպչական ամրապնդում:

2. Իմպրովիզացիա - ֆր. improvisation - անսպասելի բանաստեղծություն, երաժշտություն կամ որեւէ այլ գործողության հորինում:

1. Տե՛ս՝ "Власть", М., 1989, էր 112

2. Տե՛ս՝ Political science. An introduction, 1991, New Jersey, 338

կարգը: Բանն այն է, որ շատ դեպքերում քաղաքականությունը որոշվում է նյութական արտադրության բնույթով, նրա զարգացման մակարդակով եւ ուղղությամբ: Միաժամանակ, տնտեսական համակարգը քաղաքականության վրա ազդում է ոչ թե ուղիղ, այլ սոցիալական կառուցվածքի եւ նրանով պայմանավորված մարդկանց շահերի միջոցով: Քաղաքականության առանձնահատկությունը նրա մեջ է, որ հասարակական հարստությունների համակարգում զարկերակի դեր է խաղում: Ցանկացած տնտեսական, սոցիալական երեւոյթ կարող է ձեռք բերել կամ կորցնել քաղաքական բնույթը՝ կախված իշխանության հետ նրա ունեցած հարաբերության աստիճանից:

Քաղաքականությունը, իսկապես, արվեստ է, ուժ, վերլուծությունը՝ գիտություն: Երբ ասում ենք քաղաքականությունը արվեստ է, նկատի ունենք նրա էմոցիոնալ, կամային բաղադրամասը, որը էապես ազդում է նրա արդյունավետության բարձրացման վրա: Քաղաքականությունը արդյունավետ դարձնելու համար կարելի է նշանակություն ունի քաղաքական գործիչի պրոֆեսիոնալ մակարդակը, նրա կողմից գործողության ճիշտ մեթոդների, եղանակների, սուսկտիկայի ընտրությունը: Քանի որ քաղաքական գործընթացը բացարձակապես ռացիոնալ լինել չի կարող, իսկ իռացիոնալ, չափումների չենթարկվող, չվերահսկվող բնագավառը վտանգավոր է, ուստի քաղաքական գործողության կազմակերպման ու իրականացման ժամանակ առնվազն երկու խնդիր է ծագում: Առաջին, մասնագիտական գիտելիքների պակաս, որն անհրաժեշտ է լրացնել, եւ երկրորդ՝ դիմակայություն քաղաքականության իռացիոնալ բնագավառին սխալ որոշումներ չընդունելու եւ սխալ գործողություն չթույլատրելու համար: Առաջին խնդրի իրականացումը կապված է քաղաքական գիտության շերտավորման, քաղաքական գործիչի կողմից հարստությունների ու ուժերի ճիշտ հաշվարկման, մարդկանց շահերի, ուժեղ եւ թույլ կողմերի, զանգվածների վարքագծի եւ քաղաքական տեխնիկայի իմացության հետ:

Քաղաքական ճիշտ տակտիկան, ճիշտ որոշումների արդյունավետությունը, հոգեբանական ճիշտ հաշվարկները, խաղի կանոններին տիրապետելը հնարավորություններ են ստեղծում դուրս գալ ստարտեգիական որոշումների հարթության վրա: Այս բոլորն արվեստ է, որով պետք է օժտված լինի քաղաքական լիդերը: Սակայն երբ այդ արվեստը իր տեղը գիջում է խորամանկությանը, ձեռներեցությանը, լուրջ քաղաքականությունը վերածվում է անսկզբունք քաղաքականության, որն ունի կործանարար հետեւանքներ:

Երկրորդ խնդրի իրականացումը չի մտնում ռացիոնալիզմի բնագավառը, որը պահանջում է նեղ անձնական եւ պատահական հաշիվներից զերծ լինել: Այստեղ է, որ իսկական քաղաքական իմաստության առաջին հատկանիշը մշտապես մնում է անհասանելիից նախօրոք հրաժարվելու կարողությունը: Վերը նշված խնդիրների լուծումը քաղաքական գործիչի ինտելեկտը մերժեցնում է նրա զգայական քաղաքական կյանքի հետ: Նրանց սահմանագլխին, ինտուիտիվ բնագավառում ծնվում է վառ իմպրովիզացիա, հաջող կոահիմներ, գործընկերների ընտրություն ըստ ոգու եւ բնավորության եւ ամենակարեւորը՝ ըստ պրոֆեսիոնալ մակարդակի:

Ինչպես նշվել է՝ քաղաքական աշխարհը թատրոն է, խաղադաշտ, շուկա, որտեղ հաջողությունն ու անհաջողությունը կախված են ուժից, ճարպկությունից, ճկունությունից, համառությունից եւ փոփոխման ենթարկվելու կարողությունից:

Քաղաքականությունը նաեւ ուժ է: Այս առումով նկատի ունենք հստակապես արտաքին, միջազգային քաղաքականությունը: Յ.Սորգենբաումն նշում է, որ ուժը

միջազգային քաղաքականության բազիսային տարրն է: Առանց բավարար ուժի, տվյալ երկիրը չի կարող գոյություն ունենալ, չի կարող այս անհանգիստ աշխարհում հասնել իր նպատակներին: Ուժը բարդ կառուցվածքային հասկացություն է, այն սոսկ ռազմական կատեգորիա չէ, որն ունի յուրահատուկ դրսեւորում: Ուժը տվյալ երկրի ընդհանուր ընդունակությունն է՝ հասնելու իր նպատակներին: Ուժը ներառում է ռազմական, տնտեսական, քաղաքական, սոցիալ-հոգեբանական բազմաթիվ գործոններ: Ուժը շատ դժվար է չափել: ԱՄՆ-ի ԿԿԳ-ն, ՆԱԽ-կին ԽՍՀՄ՝ ՊԱԿ-ը միլիոններ էին ծախսում միմյանց ուժը որոշելու համար: Ուժի մի քանի տարրեր, երկրի աշխարհագրությունը, բնական ռեսուրսները, պաշարները, բնակչությունը, տնտեսությունը կարելի է չափել եւ հաշվել: Սակայն առավել կարեւոր գործոնները՝ երկրի ռազմական ու հոգեբանական վիճակը, քաղաքական համակարգի սոցիալական որակը, առանցքային, ազգային, պետական հիմնահարցերի նկատմամբ մարդկանց վերաբերմունքը հնարավոր չէ իմանալ: Եվ դա այնքան ժամանակ, մինչեւ տվյալ երկիրը ներքաշվի կամ մասնակցի պատերազմին, որի ժամանակ կորուստների գնով կարելի է ապացույց ստանալ տվյալ երկրի ռեալ քաղաքականության, նրա ուժի մասին:

Այսպիսով, քաղաքականությունը բարդ, շարժուն, սահող երեւոյթ է, որտեղ հաշտության պայմանագրեր չկան, այլ կան միայն ժամանակավոր զինադադարներ: Իմանալով այս բոլորը, մենք մեր բանականության առջեւ բացում ենք քաղաքական կյանքի հարստությունները, բարդությունը եւ դրամատիզմը:

1.2. ԶԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԾԱԳՈՒՄԸ. ԲՆՈՐՈՇ ԳԾԵՐԸ

Հասարակության քաղաքական համակարգը, քաղաքական իշխանությունը, քաղաքական հաստատությունները, բուն քաղաքականությունն ուսումնասիրող գիտությունն անգլոլեզու երկրներում կոչվում է Political science՝ քաղաքական գիտություն, իսկ մի շարք եվրոպական եւ ԱՊՀ երկրներում՝ Պոլիտոլոգիա - հուն. Polis - քաղաք, պետություն եւ logos - ուսմունք, միտք, բանականություն: Ինչպես ծագումնաբանական, այնպես էլ կիրառական առումով, քաղաքագիտությունը համընկնում է ուսմունք, գիտություն, արվեստ՝ պետության եւ հասարակության գործերի կառավարման մասին:

Քաղաքագիտությունն իր ծագումով սերվում է մի քանի տեսություններից: Ղա Նախ քաղաքական փիլիսոփայությունն է, որ դեռ հին ժամանակներից հարց բարձրացրեց այն մասին, թե ի՞նչն է ընկած հասարակության գոյության հիմքում, ինչպես են կարգավորվում մարդկային հարաբերությունները: Այս հարցերի պատասխանը քաղաքական գիտությանը մշակված չափորոշիչ մոտեցում հաղորդեց բարոյական բարձր արժեքների տեսանկյունից:

Սյուսը ուտոպիական ուսմունքներն էին, որոնք խորացրին քաղաքական գիտությանը զբաղվող մարդկանց հայացքները՝ ազատության, արդարության եւ իդեալական հասարակության մասին, եւ հիմքեր ստեղծեցին հասարակության ապագա քաղաքական զարգացումը կանխատեսելու համար:

Քաղաքական գիտության սոաջացման մյուս տեսական հիմքերից մեկն էլ իրավագիտությունն է, հատկապես պետականագիտությունը, որը քաղաքագիտությանը հնարավորություն տվեց կառավարության բազիսային հաստատությունները վերլուծել որպես Սահմանադրության եւ այլ իրավական նորմերի միջոցով մարդկանց փոխհարաբերությունները կարգավորող հաստատությունների:

վերջապես քաղաքական գիտությունը ձեւավորվել է զարգացել է սկսած Ե.Սա-
քիավելու ժամանակներից, քաղաքական ուսել հարստությունների փորձային
հոգեբանական հետազոտությունների շնորհիվ, որոնք եւ հիմք հանդիսացան
քաղաքական երեւոյթների օբյեկտիվ վերլուծության համար:

Բացի վերը նշված տեսական, գաղափարական հիմքերից, քաղաքական գի-
տության մասնագիտական ձեւավորմանը նպաստել են նաեւ մի քանի այլ գոր-
ծոններ: Առաջին, քաղաքականության գիտական իմացության, պետության կող-
մից նրա ռացիոնալ կազմակերպման հասարակական պահանջն էր: Երկրորդ,
բուն քաղաքական գիտելիքների զարգացումը, կապված քաղաքականության
մասին գիտելիքների շերտավորման, հետազոտության նոր ուղղությունների
առաջացման, փիլիսոփայության եւ էմպիրիկ գիտությունների առարկայական
եւ ֆունկցիոնալ սահմանազատման գործընթացի հետ: Երրորդ, քաղաքագի-
տության ձեւավորմանը նպաստել է աշխարհի եւ հասարակության գիտական
ճանաչման ընդհանուր գործընթացը, բնափիլիսոփայության տրոհումը, բնա-
կան գիտությունների առաջացումը: Այդ գործընթացն ավելի արագացավ՝ կապ-
ված մարդու, քաղաքականության եւ իշխանության մասին փիլիսոփայական գի-
տության շերտավորման, սոցիալական գիտությունների բուռն զարգացման
հետ:

Վերջապես, քաղաքական գիտության ձեւավորմանը նպաստել են գրական,
գեղարվեստական ստեղծագործությունները, որոնք ապացույց են, որ քաղաքա-
կան գիտության ծագումը ոչ միայն գիտական, քաղաքական, այլեւ մշակութա-
յին երեւոյթ է՝:

Բավականին դժվար է ընթացել քաղաքագիտության եւ պետականագիտու-
թյան առարկայական ու ֆունկցիոնալ սահմանազատման գործընթացը: Մինչեւ
20-րդ դարի 20-30-ականները քաղաքականությունը, քաղաքական գիտությունը
ավանդական ձեւով համարվում էր ուսմունք պետության մասին՝ պետականա-
գիտություն: Միայն 2-րդ համաշխարհայինից հետո քաղաքագիտությունն ան-
ջատվեց պետականագիտությունից եւ դարձավ ինքնուրույն առարկա, հստակո-
րեն սահմանազատվեց նրա գործողության առարկայական բնագավառը, հաւ-
տատվեց քաղաքագիտության եւ մյուս հարակից գիտությունների փոխհարաբե-
րությունների դաշտը: Ինչպես տեսնում ենք՝ պատմականորեն այնպես է ստաց-
վել, որ քաղաքագիտությունը ծագել է զարգացել է հասարակական մյուս գի-
տությունների, հատկապես պետականագիտության ընդերքում: Եթե այդ երեւոյ-
թը նախկինում դրական դեր է խաղացել այն տեսակետից, որ քաղաքագիտա-
կան մի շարք հարցերի մշակմամբ զբաղվել են պրոֆեսիոնալները բավական
մշակված գիտությունների խաչմերուկում, ապա այսօր այդ ուղին ոչ միայն ան-
բավարար է, այլեւ վնասակար: Բանն այն է, որ գիտության զարգացման արդի
փուլում տեղի է ունենում նրա ինտեգրացման եւ շերտավորման գործընթացը:
Ուստի քաղաքական բարդ իրադարձությունների արդյունավետ հետազոտու-
թյան համար անխուսափելի է տվյալ գիտության հարակից ճյուղերի համագոր-
ծակցությունը: Միաժամանակ հետազոտվող երեւոյթին ճիշտ ախտորոշում տա-
լու համար պետք է որոշակիորեն սահմանազատել գիտության այդ ճյուղերի
առարկայական, ֆունկցիոնալ եւ կատեգորիալ ապարատը:

Այսօր նախկին սոցիալների եւ ԱՊՀ երկրներում գիտական վիճաբանություն-

ներ եւ բնաարկումներ են գնում քաղաքագիտության առարկայի սահմանման եւ
շրջանակների շուրջ: Այդ վիճաբանությունները մասամբ պայմանավորված են
նրանով, որ այդ առարկան նոր է սկսվել դասավանդվել, եւ վերջնականապես չի
ավարտվել նրա ձեւավորման գործընթացը: Նման բանավեճերը շատ դեպքե-
րում ոչ այնքան գիտական, որքան ակադեմիական ծանծրալի բնույթ են կրում:
Ուստի, որպեսզի չծանրաբեռնենք մեր ասելիքը եւ ընթերցողի միտքը, նշենք, որ
այդ նյութերին կարելի է ծանոթանալ գրականությունից՝: Այստեղ նշենք, որ դա-
սագրքում հիմնականում ընդգրկվել են քաղաքագիտական այն հիմնահարցերը,
որոնք հաստատվել են դեռեւս 1948թ. ՄԱԿ-ի կրթության, գիտության եւ մշակույ-
թի (ՅՈՒՆԵՍԿՕ) հանձնաժողովի մի խումբ փորձագետների կողմից: Այդ հիմնա-
հարցերը բաժանվում են չորս խմբի. 1. քաղաքական տեսություն, 2. քաղաքա-
կան հաստատությունների, իշխանության գործունեություն, 3. տարբեր քաղա-
քական ուժերի, կուսակցությունների, ընտրությունների վերլուծություն, 4. ար-
տաքին քաղաքականություն եւ միջազգային կազմակերպությունների գործու-
նեության հետազոտություն:

Համախոս հարց է ծագում, թե արդյոք վերը թվարկված հիմնահարցերի հետա-
զոտությունը, քաղաքականությունը կարելի է համարել գիտություն, թե՞ ոչ: Թող
հարցադրումը զարմանք կամ տարակուսանք չառաջացնի: Նման հարցադրում-
ներ եւ գիտական բանավեճեր եղել են եւ այժմ էլ կան ոչ միայն հումանիտար, այ-
լեւ որոշ բնական գիտությունների բնագավառում: Հարցը հետեւյալն է. ի՞նչ ենք
հասկանում գիտություն ասելով: Այն ծագել է ֆրանսերեն science բառից, որը
նշանակում է գիտելիք, գիտելիքներ: Դա մարդկային գործունեության բնագա-
վառ է, որի հիմնական խնդիրը իրականության մասին օբյեկտիվ ինֆորմացիա
տալն է, գիտելիքների մշակումն ու տեսական սիստեմավորումն է, նպատակը
իրականության ու երեւոյթների բացատրությունն ու կանխագուշակումն է:
Սկզբնական շրջանում բնական այնպիսի գիտություններ, ինչպիսիք են ֆիզի-
կան եւ քիմիան, որոնք հենվում են չափումների եւ մաթեմատիկական հաշվում-
ների վրա, ներառեցին այդ հասկացության ամբողջ բովանդակությունը: Մինչ-
դեռ քաղաքականության մեծ բնագավառները չափումների չեն ենթարկվում:
Օրինակ, ինչու՞ եւ ինչպե՞ս են ընդունվում քաղաքական որոշումները, ինչու՞ քա-
ղաքացիները ենթարկվում կամ երբեմն էլ չեն ենթարկվում այդ որոշումներին:
Բացի դրանից, բազմաթիվ որոշումներ, նույնիսկ դեմոկրատական դեմի մի պայ-
մաններում, ընդունվում են գաղտնի: Սենք չենք կարող ստույգ իմանալ, թե ինչ-
պես են որոշումներն ընդունվում Սպիտակ տանը, Ելիսեյան պալատում կամ
Կրեմլում: Սա նշանակում է, արդյոք, որ քաղաքագիտությունը չի կարող նման-
վել բնական գիտություններին, գիտության կարգավիճակ ունենալ: Նրա այն մա-
սը, որտեղ կարող ենք ստանալ թվեր, հստակ քանակական տվյալներ, օրինակ,
հասարակական կարծիք, ընտրությունների արդյունքների եւ այլ հարցերի վե-
րաբերյալ, իրոք, կարող է նմանվել բնական գիտություններին: Նման հարցերով
զբաղվող գիտնականները որոշ ներդրում ունեն գիտության մեջ: Միաժամանակ,
քաղաքագետ գիտնականը կարող է հավաքել ոչ միայն քանակական տվյալներ,
որն ավելի հեշտ է, այլեւ արձանագրել, հաստատել կայուն երեւոյթներ:
Օրինակ, ինչպե՞ս է կառավարությունը ուզում ամրապնդել իր լեգիտիմությունը՝,

1. Шу` Политология, материалы к лекции, вып. 1, М., 1991,
Начала политической науки, М., 1994, էջ 26-64

Основы политологии, учебное пособие, Ниж. Новгород, 1994, էջ 7-9

ինչպես՝ ի՞նչ մեթոդներով ու եղանակներով են թեկնածուները ընտրություններում ձգտում հաղթանակի, ինչպես են ձեռավորվում քաղաքական խմբավորումները, կուսակցությունները եւ այլն: Այս վերլուծությունները գույց են տալիս, որ ոչինչ հենց այնպես չի լինում, որ նման երեւոյթներն ունեցել են իրենց նախատիպերը: Հետո, երբ հետազոտողը սկսում է ընդհանրացում կատարել, այն դառնում է հիմնավոր, ամուր, այսինքն, վերածվում է տեսության, որը շատ դեպքերում այնքան ամուր է, որ կարող ենք համարել օրենք:

Այսպես, քաղաքականության մասին կուտակվում են գիտելիքներ, որոնք կ'կազմում են տվյալ գիտության բնագիր իմաստը: Վերջապես, որպես կանոն, գիտության մեջ առանձնացվում են հետեւյալ տարրերը. ա) գիտական ընկերություն, որտեղ մարդիկ զբաղվում են տվյալ գիտաճյուղի մշակմամբ ու դասավանդմամբ, բ) գիտական տվյալ ճյուղի թեմատիկ բնագավառը, գ) մեկ կամ մի քանի տեսություններ, որոնք կոչված են բացահայտելու այդ առարկայի, գիտության էությունը, դ) մեթոդաբանական գործիքավորում, որի օգնությամբ ավելանում է գիտելիքների քանակը տվյալ բնագավառում: Ըստ էության, քաղաքագիտությունն իր մեջ ընդգրկում է վերը նշված գիտության բոլոր տարրերը:

Առաջատար շատ քաղաքագետների կարծիքով քաղաքագիտությունը կոմպլեքսային գիտություն է, որն ինտեգրում, սինթեզում է վերլուծության երեք մակարդակ. *քաղաքական փիլիսոփայություն* կամ արժեքային մակարդակ, *քաղաքական տեսություն*, որը որոշում է քաղաքական համակարգի կազմավորման եւ գործառնության հիմնական սկզբունքները. եւ *քաղաքական սոցիոլոգիան*, որը ստուգում է համակարգի ձեռավորման ու գործառնության համապատասխանությունը չափորոշիչ տեսություններին: Բանն այն է, որ երբ քաղաքական մի տեսության փոխարինում է մեկ ուրիշ տեսություն, ապա առաջին հերթին փոփոխություններ են կատարվում արժեքային մակարդակում, այսինքն, քաղաքական փիլիսոփայության բնագավառում: Այդ փոփոխություններն իրենց հերթին ներգործում են բուն քաղաքագիտության միջուկի՝ քաղաքական տեսության վրա, իսկ քաղաքական սոցիոլոգիան հնարավորություն է ստեղծում ստուգելու, թե ինչքան փոփոխություններ են սպասվում քաղաքական տեսությանը:

Քաղաքագիտության գլխավոր նպատակը հասարակության քաղաքական համակարգի, քաղաքական իշխանության կառուցվածքի հետազոտումն է: «Երբ մենք խոսում ենք քաղաքականության բնագավառում գիտության մասին, - գրում է ամերիկյան ականավոր քաղաքագետ Լասսուելը, - ապա նկատի ունենք գիտություն իշխանության մասին»¹: Չիկագոյի համալսարանի քաղաքագետներ Չ.Մերիամը, Հ.Լասսուելը, Ջ.Քետլին, որոնք հայտնի են իբրեւ իշխանության վարքագծային կոնցեպցիայի հիմնադիրներ, մեծ ներդրում ունեն համաշխարհային քաղաքագիտական մտքի զարգացման մեջ: Նրանք բնութագրեցին քաղաքականության մասին փիլիսոփայական նորմատիվ-իրավական, պատմա-նկարագրական, բարոյական աբստրակտ բնույթի հայացքները, առաջադրեցին վերլուծության ծրագիր, որը չափես լայնացրեց ու հարստացրեց քաղաքական գիտության հետազոտության դաշտը եւ մեթոդոլոգիան: Նրանք քաղաքական

կյանքի վերլուծությունը սկսեցին իրականացնել բազմապլանային, սոցիալական գործընթացների հետ փոխկապակցված, մարդկանց վարքագծի հոգեբանական մոտիվների տեսանկյունով: Վարքագծայինները քաղաքագիտությունն ազատեցին մետաֆիզիկական սահմանափակումից՝ նպատակ ունենալով ոչ միայն հասնել օբյեկտիվ գիտական արդյունքի, այլեւ քաղաքական ռեալության վրա հիմնված այնպիսի ախտորոշումների մշակման, որոնք հնարավորություն կտան ազատվելու սոցիալական մի շարք հիվանդություններից: Նրանք քաղաքական աշխարհում վերականգնեցին «բնական մարդու» փիլիսոփայական ավանդույթները, քաղաքական տեսության առջեւ խնդիր դրվեց քաղաքական կյանքի երեւոյթները բացատրել մարդկանց բնական հատկանիշներից ելնելով: Ըստ նրանց՝ քաղաքական տեսությունն ամբողջովին տեսություն է իշխանության մասին: «Քաղաքական գիտությունը, - գրում է Քետլին, - դառնում է հասարակության մեջ իշխանության հետազոտման համաընդհանր, այսինքն, վերածվում է գիտության՝ իշխանության մասին: Դա գիտություն է իշխանության ձգտման իրական կամքի եւ հասարակության մեջ նրա ռացիոնալ համաձայնվածության մասին»²:

Մի պահ կարող է թվալ, որ քաղաքական գիտության նման սահմանումը սահմանափակում է քաղաքագիտական հետազոտությունների շրջանակները: Անշուշտ, եթե քաղաքագիտությունը հավակնում է կոչվել առանձին գիտություն, այլ ոչ թե գիտությունների համակարգ, որը ինտեգրում է հասարակության քաղաքական կյանքը այս կամ այն չափով ուսումնասիրող առարկաները, ապա պետք է հստակեցվի նրա հետազոտության բուն օբյեկտը: *Դա քաղաքական իշխանությունն է՝ որպես քաղաքականության սկիզբ, ընթացք եւ նպատակ:*

Քաղաքագիտությունը օբյեկտիվ հիմնավորված եւ արժեքավոր գիտելիքներ է տալիս քաղաքական իրականության մասին, նպաստում է քաղաքական գործողության արդյունավետության բարձրացմանը: Նրա կողմից հետազոտվող հարցերը ոչ թե վերացական ու սոսկ տեսական բնույթ են կրում, այլ թե իրենց արմատներով եւ թե անմիջականորեն կապված են սոցիալական պրակտիկայի հետ: Բոլոր գործընթացները, դեպքերն ու իրադարձությունները, որոնք հետազոտվում են քաղաքագիտության կողմից, որոշակիորեն առնչվում են պետական իշխանության, պետական իշխանական հարաբերությունների հետ: Քաղաքական իշխանությունն այն առանձնահատուկ երեւոյթն է, չափանիշը, որի շնորհիվ քաղաքագիտությունը դառնում է ինքնուրույն գիտություն:

Քաղաքագիտությունը իբրեւ գիտություն դառնում է անիմաստ, երբ կտրվում է ռեալ կյանքից, կյանքը կարգավորող քաղաքական հարաբերություններից: Նա մարդկանց չի ասում, թե կարող եք լինել միապետական կամ հանրապետական, դեմոկրատ կամ ոչ դեմոկրատ, սոցիալիստ կամ լիբերալ, գաղափարական ընտրությունը հենվում է արժեքների համակարգի վրա: Անհրաժեշտ է հատուկ տարբերել քաղաքական իրականության մասին գիտությունը քաղաքական կոնկրետ գործողությունից: Քաղաքագիտությունը քաղաքական գործողության պլան չի կազմում, դա քաղաքական կուսակցությունների, հաստատությունների եւ այլ սուբյեկտների խնդիրն է, սակայն նա կարող է նպաստել այդ պլանների արդյունավետ իրականացմանը:

Յուրաքանչյուր երկրում քաղաքագիտությունը կապված է ազգային առանձ-

1. Լեգիտիմություն *legitimus* - օրինական, համաձայն օրենքի
2. Stin' A. Сильда Санистебан, Основы политической науки, М., 1990, էջ 3
3. Stin' Лекции по политологии, т. 1, Таллин, 1991, էջ 38
4. Stin' Социально-политические науки, т. 3, 1991, էջ 68

1. Stin' "Взвеш", М. Наука, 1989, էջ 98

նահատկությունների հետ. եւ նրա հետազոտության շատ տվյալներ իրական են միայն տվյալ երկրի համար: Այս առումով մենք չունենք քաղաքական հետազոտությունների բավարար նյութատեխնիկական բազա եւ էապես ետ ենք առաջադր երկրներից: Բացարձակապես չունենք լրատվական, կոմպյուտերային տեխնիկա, քաղաքական գործընթացների հետազոտության ճյուղավորված համակարգ, հասարակական կարծիքի եւ մարդկանց վարքագծի հետազոտման ինստիտուտ: Այս բոլորի պատճառով շատ դեպքերում քաղաքական պրակտիկան առաջ է անցնում տեսությունից եւ ինչ-որ տեղերում հայտնվում է անորոշության մեջ: Կարծում ենք՝ ժամանակն է, որ քաղաքագիտության ուսուցումը դրվի անհրաժեշտ մակարդակի վրա, ստեղծվի քաղաքագիտական հետազոտությունների որակյալ ազգային կենտրոն՝ ժամանակակից տեխնիկայով հագեցված:

Քաղաքագիտությունն օգտագործում է մի շարք կատեգորիաներ եւ հասկացություններ. օրինակ՝ քաղաքական իշխանություն, քաղաքական համակարգ, քաղաքական գործունեություն, քաղաքական կուլտուրա, քաղաքական լիդեր, քաղաքական գործընթաց, քաղաքական սոցիալիզացիա եւ այլն: Այդ կատեգորիաները բացահայտում են քաղաքական իշխանության տարբեր կողմերը՝ պետական կառավարման մեխանիզմի կատարելագործման հնարավորությունները, արտահայտում են քաղաքագիտության կառուցվածքն ու բովանդակությունը:

Քաղաքագիտության կառուցվածքի տակ հասկանում ենք նրա օբյեկտի (իշխանություն) տարրերի եւ կայուն կապերի ամբողջությունը, որոնք ապահովում են նրա միասնությունն ու գործունեությունը: Ինչպես յուրաքանչյուր գիտություն, այնպես էլ քաղաքագիտությունն օգտագործում է մի շարք տերմիններ թե՛ սեփական եւ թե՛ հարակից գիտություններից փոխառնված. օրինակ, իմփիչ՝ մենտ, իմիջ, կոնսենսուս, սիստեմ, ինստիտուտ, լեգիտիմություն, էլեկտորատ եւ այլն: Նման գործընթացը բնական է, միջազգայնորեն ընդունված, սակայն մեր հանրապետությունում նկատվում է շտապողականություն՝ բոլոր տերմինները հայեցի դարձնելու առումով, որը շատ դեպքերում հանգեցնում է պարզապես սխալ թարգմանության թե՛ ծագումնաբանական եւ թե՛ բովանդակության տեսակետից: Ինչեւիցե, վերը նշված կատեգորիաների կառուցվածքն ու բովանդակությունը կքննարկվեն հաջորդ թեմաների մեջ:

Այսպիսով կարող ենք նշել, որ քաղաքագիտությունը լայն առումով գիտություն է քաղաքական ռեալության քաղաքականության մասին, իսկ ավելի կոնկրետ, հստակ, ընդունում ենք այն սահմանում, որ տրված է Նյու Ջերսիի համալսարանի գիտնականների կողմից: «Քաղաքական գիտությունը տեսություն է, գիտություն է իշխանության համար մղվող պայքարի եւ մրցակցության մասին»:

1.3. ԲԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐԱԿԻՑ ԲԱՂԱԴՐԱՄԱՍՆԵՐԸ

Քաղաքագիտության առարկայի մասին մեր պատկերացումներն ամբողջական չեն լինի, եթե համառոտակիորեն չպարզաբանենք քաղաքական փոխափայության, քաղաքական սոցիոլոգիայի եւ քաղաքական հոգեբանության դերը քաղաքական գործընթացների վերլուծության մեջ:

Քաղաքական փոխափայությունը ծագել է հնագույն ժամանակներից իբրեւ

ընդհանուր փոխափայության կարեւոր բնագավառներից մեկը: Նրա հետազոտության հիմնական բնագավառն են եղել մարդու եւ աշխարհի, արդարության եւ իշխանության հինահարցերը: Ժամանակակից քաղաքական փոխափայությունը ժառանգելով դասական ավանդույթները, ուսումնասիրում է քաղաքականության ընդհանուր սկզբունքները, քաղաքական արժեքների ամբողջ համակարգը, քաղաքական կեցության եւ քաղաքական գիտակցության փոխհարաբերությունները: Քաղաքական կեցությունն իբրեւ քաղաքական հարաբերությունների ամբողջություն, հասարակության մեջ իր խտացված արտահայտությունն է գտնում քաղաքական համակարգի գործառնությամբ: Քաղաքական համակարգը որոշում է քաղաքական գիտակցության ձեւերը եւ եղանակները, ներգործում է առարկաների եւ երեւոյթների քաղաքական իմաստավորման, բուն քաղաքական մտածողության բնույթի վրա: Քաղաքական գիտակցության եւ մտածողության բովանդակությունը դրսեւորվում է քաղաքական գործունեության ձեւով, այն օրգանապես ներկայացված է համակարգի տարրերի փոխգործունեության մեջ եւ կազմում է նրանց ռեալ գործառնության օղակը: Քաղաքական ռեալությամբ որոշվում է քաղաքական մտածողությունը, իսկ քաղաքական կեցությամբ՝ քաղաքական գիտակցությունը:

Քաղաքական գիտակցությունն ունի դրսեւորման մի քանի մակարդակներ. պետական, բյուրոկրատական կամ էլիտար, որտեղ ընդունվում են կարեւոր քաղաքական որոշումներ, տեսական, որը հանդիսանում է քաղաքական գիտության զարգացման արդյունք եւ զանգվածային քաղաքական գիտակցությունը, որը ձեւավորվում է զանգվածային լրատվական միջոցների, հատկապես հեռուստատեսության միջոցով:

Հասարակության մեջ գոյություն ունի քաղաքական արժեքների երեք խումբ. ա) ազգային անվտանգություն եւ անկախություն, բ) բարեկեցություն եւ տնտեսական զարգացում, գ) ազատություն եւ սահմանադրական կարգ ու կանոն: Այդ արժեքները կարող են նյութական եւ հասարակության քաղաքական զարգացման որոշիչ ուժ դառնալ միայն այն դեպքում, երբ յուրացվեն զանգվածների կողմից, դառնան նրանց սեփականությունը: Ինչպես նշել ենք, քաղաքական փոխափայությունն ուսումնասիրում է արժեքների համակարգը ընդհանուր փոխափայական սկզբունքով եւ երբ այդ համակարգում տեղի են ունենում էական փոփոխություններ, ապա այն անմիջապես իր ազդեցությունն է ունենում քաղաքական տեսության եւ պրակտիկայի վրա: Քաղաքական փոխափայության առարկայական բնագավառը ըստ էության բաժանվում է երկու մասի. մի մասում վերլուծության է ենթարկվում քաղաքականությունն իր բոլոր հատկանիշներով, նրա փոխափայական էությունը, քաղաքական տարածության եւ ժամանակի փոխհարաբերությունները, իսկ մյուսում՝ կոնկրետ բարոյական գնահատական է տրվում քաղաքական գործունեության նպատակների միջոցների եւ մեթոդների ընտրությանը, քաղաքականության եւ իշխանությունների գործունեության լեգիտիմությանը: Այսպիսով, ձեւավորվում են քաղաքական փոխափայության երկու ծանուցողական եւ անալիտիկ ֆուկցիաները: Սակայն, ինչպես ցանկացած փոխափայություն, քաղաքական փոխափայությունը եւս հետազոտում է միայն համընդհանուր, վերացական եւ իդեալական սկզբունքներ, որոնց համապատասխան գործառնում է քաղաքականությունը:

Այսպիսով, քաղաքական փոխափայությունը վերլուծության է ենթարկում քաղաքականության եւ իշխանության սոցիալական իմաստը, նրանց համընդհանուր հատկանիշների փոխափայական ասպեկտները, հանդիսանում է քա-

դաքսական վերլուծության բաղկացուցիչ մասը եւ մեթոդաբանական հիմքը

Քաղաքական վերլուծության հստակ, բաղկացուցիչ մասը քաղաքական սոցիոլոգիան է: Այն իբրեւ քաղաքական գիտության բաղադրամաս վերջնականապես ձեւավորվել է 20-րդ դարի 30-50-ականներին՝ կապված ընդհանուր սոցիոլոգիայի եւ քաղաքագիտության զարգացման հետ: Սակայն քաղաքականության սոցիոլոգիական մեկնաբանությամբ զբաղվել են վաղ ժամանակներից առաջատար քաղաքագետներ Մաքիավելին, Մոնտեսքյոն, Թոքվիլը, Կոնտը Սեն-Սիմոնը, Դրույքեյնը, Մարքսը, Վեբերը եւ ժամանակակից շատ քաղաքագետներ: Գոյություն ունի քաղաքական սոցիոլոգիայի բնորոշման երկու մոտեցում՝ նկարագրական եւ չափորոշիչ: Առաջին մոտեցման դեպքում քաղաքականությունը դիտվում է իբրեւ սոցիալական կյանքի փաստ, իսկ քաղաքական սոցիոլոգիան որպես արժեքային չեզոք գիտություն, որի արդյունքները կարող են օգտագործվել քաղաքականության բոլոր սուբյեկտները՝ անկախ նրանց սոցիալական ու քաղաքական շահերից եւ հայացքներից:

Քաղաքական սոցիոլոգիայի նման ըմբռնումը ենթադրում է քաղաքագետների կողմից քաղաքականության ջանադիր դիսկրեդիտ, փաստ, որ նրանց ոչ ուրախություն, ոչ էլ դառնություն է պատճառում: Չափորոշիչ մոտեցման դեպքում քաղաքականությունը վերլուծվում է որոշակի սոցիալական, քաղաքական եւ աշխարհայացքային արժեքների տեսանկյունից: Ամերիկյան հայտնի սոցիոլոգ եւ քաղաքագետ Լիփսեթի կարծիքով ինչպես քաղաքական գիտությունը, այնպես էլ քաղաքական սոցիոլոգիան ուսումնասիրում են հասարակության մեջ իշխանությունների բաժանման եւ իրականացման հարցերը: Սակայն ի տարբերություն քաղաքական գիտության, որը սկսում է պետությունից եւ հասարակության վրա նրա ներգործությունից, քաղաքական սոցիոլոգիան սկսում է հասարակությունից եւ պետության վրա ներգործության ուսումնասիրությունից: «Քաղաքական սոցիոլոգիա տերմինը, - գրում է նա, - սոցիոլոգիայում եւ քաղաքական գիտության մեջ ճանաչում է գտել իբրեւ դատիկ ճյուղ, որը ընդգրկում է այդ գիտությունների ընդհանուր բնագավառը»:

Արմենտյան հասարակագիտության մեջ քաղաքական սոցիոլոգիայի օբյեկտը համարվում են քաղաքականության սոցիալական գործոնները, որոնք գտնվում են հասարակության քաղաքական եւ սոցիալական ենթահամակարգերի փոխգործոնության սահմանամերձ բնագավառում: Անգլիական քաղաքագետ Բոտտոմորի կարծիքով, քաղաքական սոցիոլոգիայի հետազոտության օբյեկտը իշխանությունն է իր սոցիալական ենթատեքստի մեջ: Ֆրանսիական հեղինակ Մ.Դյուվերեի կարծիքով, քաղաքական գիտությունը եւ քաղաքական սոցիոլոգիան նույնացնելը սխալ է, միեւնույն օբյեկտի հետազոտության ժամանակ կան հարցերի մի խումբ, օրինակ, սոցիալական խումբ, կուլեկտիվ կամ ներկայացուցչական համաձայնության ձեւերն ու եղանակները, որոնք մտնում են քաղաքական սոցիոլոգիայի բնագավառը, իսկ կառավարողների միջեւ եղած հարաբերությունները, հարկադրանքի միջոցները եւ որոշումների ընդունման գործընթացը, քաղաքական գիտության խնդիրներն են:

Քաղաքական սոցիոլոգիայի հետազոտության մի շարք մեթոդներ եւ եղանակներ օգտագործվում են նաեւ քաղաքական տեսության կողմից: Բացահայտելով սոցիալ-քաղաքական իրադրության գարգացման միտումները, քաղաքա-

կան սոցիոլոգիան ցույց է տալիս քաղաքականության սուբյեկտների կողմից ընդունվող որոշումների սահմանը եւ միաժամանակ ընդգծում նրա պատասխանատվության չափը: Սեծ է քաղաքական սոցիոլոգիայի դերը հասարակական կարծիքի, մարդկանց գործունեության ուսումնասիրության մեջ: Այն չպետք է ընկնի հասարակական կարծիքի իշխանության տակ, որի դեպքում կարող է կորցնել հետազոտության իր օբյեկտը եւ զրկվել քաղաքական համաձայնության ֆունկցիայից: Քաղաքական սոցիոլոգիան ոչ միայն պետք է ժամանակին ինֆորմացիա տա այն կամ այն քաղաքական գործիչի կամ հաստատության հանրաճանաչության մասին, այլ ձեւավորի փոխադարձ հանդուրժողականության մթնոլորտ, ինֆորմացիա տա քաղաքական ռեալության մասին, ցույց տա, որ քաղաքական մասնակցությունը ոչ թե ձեւականություն է, այլ քաղաքացիական անհրաժեշտություն: Ժամանակակից քաղաքական կյանքի բարդացումը զգալիորեն նպաստել է քաղաքական սոցիոլոգիայի եւ քաղաքագիտության փոխներբախման գործընթացին, որը պայմանավորված է փորձային հետազոտությունների դերի աճով: Սակայն, չնայած հետազոտության օբյեկտի եւ մեթոդների տեսակետից այդ գիտությունները իրարից քիչ են տարբերվում, սակայն սկզբունքորեն մնում են տարբեր օբյեկտների ճանաչողության եւ մեկնաբանության տեսակետից: *Քաղաքական գիտության միջուկը քաղաքական տեսությունն է, որը ուսումնասիրում է քաղաքականությունը որպես գործընթաց եւ որոշակի նպատակի իրականացում:*

Քաղաքական սոցիոլոգիան շեշտը դնում է քաղաքական գործընթացի սոցիալական կողմի վրա, եւ եթե քաղաքագետի ուշադրության կենտրոնում քաղաքական գործընթացի արդյունավետությունն է, ապա սոցիոլոգի ուշադրության կենտրոնում մարդն է՝ քաղաքականության մեջ:

Քաղաքագիտությունը եւ քաղաքական սոցիոլոգիան տարբերվում են նաեւ ինչպես իրենց խնդիրներով, այնպես էլ դեպի հետազոտության օբյեկտն ունեցած իրենց մոտեցումով, միաժամանակ լրացնելով միմյանց: Օրինակ, վերցնենք քաղաքական կուսակցությունների տեսության այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են քաղաքական կուսակցություն հասկացությունը, նրա տեղը եւ դերը քաղաքական համակարգում, ֆունկցիաները, քաղաքական կուսակցությունների եւ կուսակցական համակարգերի տիպոլոգիան հանդիսանում են քաղաքագիտության հետազոտության խնդիրները: Իսկ քաղաքական կուսակցությունների սոցիալական բազայի, սոցիալական կառուցվածքի, նրանց էլեկտորատի՝ սոցիալական բնութագրությունը մտնում է քաղաքական սոցիոլոգիայի խնդիրների մեջ: Չետեւաբար, անհրաժեշտ է այդ աուսրկաների փոխհարաբերությունները բնարկել պրոֆեսիոնալ մակարդակով, որպեսզի չխախտվեն նրանց առարկայական դաշտը, ֆունկցիաները եւ փոխհարաբերությունները:

Այդպիսով, քաղաքական սոցիոլոգիան որպես քաղաքագիտություն, քաղաքական վերլուծության հարակից բաղադրամաս, ուսումնասիրում է հասարակության մեջ տեղի ունեցող սոցիալ-քաղաքական իրադարձությունները, առանց որի քաղաքական տեսությունը զուրկ կլինի հետազոտության իր սոցիալական հիմքից:

Քաղաքական հարաբերությունների բարդ համակարգը խորապես հասկանալու համար կարելի է նշանակություն ունի քաղաքական հոգեբանությունը: Նրա հիմնարար հետազոտությունները սկսվել են ԱՄՆ-ում 20-րդ դարի կեսերին, երբ

1. *Տես՝ Американская социология, перспективы, проблемы. М., 1972, էջ 203*

2. *Մեքսիկայում ըստ "Что изучает политология", Казань, 1991, էջ 10*

ամերիկյան հոգեբուժական ասոցիացիային կից ստեղծվեց հոգեբանների, սոցիոլոգների և քաղաքագետների մի խումբ, որը զբաղվում է միջազգային քաղաքականության հիմնահարցերի հետազոտությամբ: 1970 թ. այդ հիմքի վրա ստեղծվեց հոգեբուժության և արտաքին քաղաքականության ինստիտուտ: Իսկ 1988 թ. ամերիկյան քաղաքական գիտությունների ասոցիացիայում ստեղծվեց քաղաքական հոգեբանության բաժանմունք, որի բազայի վրա 1979 թ. ստեղծվեց քաղաքական հոգեբանության միջազգային ընկերությունը: Նմանատիպ հաստատություններ ստեղծվեցին նաև արեւմտյան մի շարք երկրներում: Այս բոլորը վկայում են, որ այսօր էական նշանակություն են ստացել նաև քաղաքականության հոգեբանական հարցերի ուսումնասիրությունը: Լույս են տեսել քաղաքականության հոգեբանական գործոնների վերլուծության մի շարք հետազոտություններ: Այս առումով ուշադրության արժանի է 1986 թ. Մարգարետ Դեյմանի խմբագրությամբ լույս տեսած մենագրությունը¹, որտեղ հեղինակը ընդհանրացնում է վերջին շրջանում քաղաքական հոգեբանների մոտ տեղի ունեցող կարելի փոփոխությունները: Դրանք են՝ առաջին, հետազոտողների մեծ մասը եկել է այն համոզման, որ ուսումնասիրությունները պետք է կենտրոնացնել քաղաքական և հոգեբանական երեւոյթների փոխգործոնների վրա, երկրորդ, հետազոտությունների օբյեկտը պետք է դառնան հասարակության ուշադրության արժանացած կարելի քաղաքական հիմնահարցերը, երրորդ, ավելի շատ ուշադրություն դարձնել վերլուծող հոգեբանական երեւոյթների քաղաքական և սոցիալական ենթատեքստի վրա, չորրորդ, ոչ միայն պետք է հետազոտել քաղաքականության վրա հոգեբանական ներգործության արդյունքները, այլև փորձել հասկանալ այս կամ այն քաղաքական համոզմունքի ձևավորման գործընթացը: Եվ վերջապես, հինգերորդ, ժամանակակից քաղաքական հոգեբանները ավելի համբերատար են դարձել տվյալների հավաքման մեթոդների և հետազոտման ընթացակարգի հանդեպ՝ նկատի ունենալով, որ մեթոդաբանական պլյուրալիզմն անխուսափելի երեւոյթ է տեսության զարգացման ժամանակակից փուլում²:

Այսօր շատ կարելի է քաղաքական այնպիսի հիմնահարցերի հոգեբանական վերլուծությունը, ինչպիսիք են արտաքին և ներքին քաղաքականության մի շարք կողմերը, ահաբեկչությունը, հասարակական հարաբերությունների ծգնաժամը, քաղաքացիների անվտանգությունը կառավարության նկատմամբ, ձգձգվող էթնիկական կոնֆլիկտները և այլն: Ըստ էության, քաղաքական հարաբերությունների, իշխանության երեւոյթի մասին մենք չենք կարող ամբողջական պատկերացում ունենալ՝ առանց ազգային բնավորության, քաղաքական կուլտուրայի, քաղաքական վարքագծի և գիտակցության ձևավորման, գանգվածային շարժումների, հասարակական տրամադրության, պահանջմունքների և շահերի հոգեբանական վերլուծության: Եթե քաղաքական փիլիսոփայությունը, քաղաքական սոցիոլոգիան, իրավագիտությունը, սահմանադրական հարաբերություններն անմիջականորեն չփվում են քաղաքականության հետ, ապա քաղաքական հոգեբանությունը՝ միջնորդավորված՝ մարդկանց միջոցով:

Այսպիսով, քաղաքական հոգեբանությունը, որպես քաղաքագիտության հարակից բաղադրամաս, սերտ փոխհարաբերության մեջ է նրա հետ: Եթե քաղա-

քաղաքական անհրաժեշտ է իմանալ, թե հոգեբանական գործոններն ինչ ներգործություն են ունենում մարդկանց քաղաքական վարքագծի ու գործունեության վրա, ապա հոգեբանին ոչ պակաս անհրաժեշտ է իմանալ, թե քաղաքական այնպիսի կատեգորիաներ, ինչպիսիք են քաղաքական համակարգը, իշխանությունը, ռեժիմի ձեւերը, քաղաքական կուլտուրան, կուսակցությունները, ինչպիսի դեր են խաղում մարդկանց հոգեբանության ձևավորման մեջ: Ի տարբերություն վերը շարադրված բաղադրամասերի, քաղաքագիտության առանձնահատկությունն այն է, որ սոցիալական բոլոր երեւոյթները և շարժումները քննարկվում է քաղաքական համակարգի, քաղաքական իշխանության հետ հարաբերակցված: Բացի քաղաքական փիլիսոփայությունից, քաղաքական սոցիոլոգիայից, քաղաքական հոգեբանությունից, որպես հարակից բաղադրամասերի, քաղաքագիտությունը լայն կտրվածքով շփվում է պատմության, աշխարհագրության, տնտեսագիտական տեսության, ազգագրության, մարդաբանության, տեսական մաթեմատիկայի, ֆիզիկայի և կենսաբանության հետ:

1.4. ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ ԵՎ ՖՈՒՆԿՑԻԱՆԵՐԸ

Այսօր աշխարհում զգալիորեն բարձրացել է ձեւական տրամաբանության վրա հիմնված գիտելիքների դերը: Հանդես են եկել մաթեմատիկորեն մտածող քաղաքագետների մի խումբ, ովքեր ուզում են ամեն երեւոյթ խցկել բանաձեւերի մեջ: Կա նաև ավանդական, դասական քաղաքագետների մեծաքանակ մի բանակ, ովքեր իրենց հետազոտություններում հենվում են փորձի, ներշնչման և ինտուիցիայի վրա: Առաջին խմբի ներկայացուցիչները ցանկանում են անտրամաբանականի տարրը դուրս նետել հետազոտության բնագավառից, որը, ի դեպ, կիբերնետիկայի մեջ բավական հաջողություն ունեցավ: Սակայն քաղաքականության հետազոտությունն ավելի բարդ, հարուստ ու բազմաժանր գործընթաց է, քան տրամաբանությունն ու բանաձեւը: Միաժամանակ, ավանդական քաղաքագետները ինչքան էլ ժխտեն առաջինների փաստարկները, չեն կարող հասնել ցանկալի արդյունքի՝ առանց ճշգրիտ գիտությունների մեթոդաբանության: Ծիշտը, օգտակարը և արդյունավետը փոխկապակցվածությունն ու փոխլրացումն է: Այս առումով շատ ծիշտ է ֆրանսիացի հայտնի մաթեմատիկոս Ժ.Ադամարի կարծիքը. «Մաթեմատիկական խստապահանջության նպատակն այն է, որպեսզի թույլտվություն տա օրինականացնել ինտուիցիայի նվաճումները, ուրիշ նպատակ նրա առջեւ երբեք չի եղել»³:

Բոլոր քաղաքագետներն այն կարծիքին են, որ հետազոտությունների ժամանակ պետք է օգտվել կոնկրետ սոցիոլոգիական հետազոտության մեթոդներից, փորձաբանության (էքսպերիմենտ), վիճակագրության, հարցաթերթ (անկետա) մայթային մեթոդ, լաբորատոր փորձեր, ինչպես նաև մաթեմատիկական մեթոդներ, մոդելավորում, խաղերի և որոշումների տեսություն և այլն: Քաղաքական գործընթացների պրոֆեսիոնալ հետազոտողներն աշխատում են իրենց ու երեւոյթները տեսնել այնպես, ինչպես իրենց են ցանկանում տեսնել: Սակայն քաղաքագիտության մեջ դա անհամեմատ ավելի դժվար է, քան աստղերի կամ մոլեկուլների մասին գիտության մեջ: Պատճառն այն է, որ քաղաքականությունը, բացի քանակական չափումներից, ունի մարդկային հոգեբանական դժվար չա-

1. Stui' Political Psychology. Contemporary Problems and Issues (Ed. by M. Hermann. San Francisco Jossey - Bass 1986.

2. Stui' E. B. Весточка, Очерки политической технологии, Вып. 6, М., 1990, էջ 11

1. Stui' Пол Д. "Математическое открытие", М. 1970, էջ 313

փուլներ կամ պարզապես չափումների չենթարկվող բնագավառներ. Յուրաքանչյուր հետազոտող, բնորոշելով այս կամ այն հարցի ուսումնասիրությունը, ի սկզբանե արդեն ցուցաբերում է որոշակի նախասիրություն. եթե չասենք՝ շահ: Ուստի անհարժեշտ է, որ հետազոտողը մինչև վերջ կշռադատի իր եզրակացությունը, արժեքային հակվածությունը հասցնի նվազագույնի. որի համար գիտական հետազոտությունը պետք է հիմնված լինի փաստերով ապացուցված եւ բաց ստուգման համար:

Քաղաքական հետազոտությունների ժամանակ չպետք է ընկնել որեւէ մասնավոր տեսության ազդեցության տակ, այլ նկատի ունենալ, որ ձեր տեսակետի հետ միասին գոյություն ունի նաեւ ուրիշ տեսակետներ: Մ.Վեբերը նշում էր, որ ցանկացած հայտնագործություն, եթե հենվում է քաղաքական կանխակալ հայացքների վրա, պետք է դեմ շարտել որպես կարծիք: «Նախագուշացեք ձեր հետազոտությունները կառուցել կանխակալ հայացքների վրա, - գրում է նա, - հաշվիչ մեքենաների աքսիոման ընդունելի է նաեւ քաղաքական գիտության մեջ: Եթե տղբ կա, ապա դեմ են տեղեցեք այն»¹: Ապացուցման հանրահայտությունը, ծանրակշիռ գիտական աշխատանքը պահանջում է ծանրակշիռ քաղաքական ապացույցներ՝ ինչպես բնական գիտությունների մեջ եւ ծանրակշիռ որակական ապացույցներ՝ ինչպես հումանիտար գիտությունների մեջ: Քաղաքագիտությունն օգտագործում է ապացուցման երկու եղանակները:

Քանի որ խոսք եղավ հետազոտությունների քանակական մեթոդների մասին, նշենք, որ արդյունավետության բարձրացման համար կարելի էր նշանակություն ունի քաղաքական երեւոյթների մաթեմատիկական մոդելավորումը:

Մոդելը՝ ռեալության պարզեցված պատկերն է, որն օգտագործում են սոցիալական գիտության տվյալները կարգավորելու, տեսություն ստեղծելու եւ իրադարձությունները կանխատեսելու համար: Մոդելի ստեղծումը հետազոտության պատասխանատու է կարելու մասն է, այն պահանջում է ոչ այնքան մաթեմատիկայի, որքան հետազոտվող բուն քաղաքական գործընթացի իմացություն: Մաթեմատիկական մոդելների ստեղծման ընդհանուր եղանակներ չկան, յուրաքանչյուր կոնկրետ քաղաքական երեւոյթի համար կառուցած մոդելը պետք է բխի հետազոտության նպատակից, որոշման ճշտությունից եւ հայտնի ելակետային տվյալներից: Եթե ելակետային տվյալների խկությունը ճշտված չէ, ապա իմաստ չունի մոդելի ստեղծումը: Մոդելը պետք է արտահայտի երեւոյթի գլխավոր հատկանիշները, հաշվի առնի բոլոր էական գործոնները, որոնցից կախված է հետազոտության հաջողությունը: Ընդհանրապես քաղաքական երեւոյթների մոդելավորումը երկու վտանգ է պարունակում. մեկը, երբ ավելորդ ձեւով կարող է թաղվել մանրուքների մեջ, ծառի պատճառով անտառը չտեսնել, եւ մյուսը՝ ավելորդ եղանակով կարծրացնել երեւոյթները: Սակայն իրական դժվարությունը մարդկային բանականության սահմանափակ ընդունակությունների մեջ է: Կարծում ենք ճիշտը նա է, որ հետազոտության արդյունքները որոշվեն մի քանի մոդելներից ստացված տվյալներով: Եթե գիտական եզրակացությունները մի մոդելից մյուսին անցնելով, քիչ են փոփոխվում, ապա դա լուրջ փաստարկ է հետազոտության օբյեկտիվության մասին, իսկ եթե էապես փոխվում են, ապա պետք է վերանայել ընդհանուր կոնցեպցիան:

Քաղաքական համակարգերի մոդելավորումը, քաղաքականության մշակումը

շատ դեպքերում իրականացվում է այնպես, ինչպես կենսաբանական համակարգում: Ինչպես հայտնի է, կենդանի օրգանիզմը շատ բարդ եւ փոխիմտեգրացված մի ամբողջություն է. որտեղ նրա յուրաքանչյուր մաս (սիրտ, ստամոքս, ուղեղ, արյուն եւ այլն) կատարում է իր ֆունկցիան: Եթե օրգաններից մեկը ոչնչացնենք, կմահանա տվյալ կենդանին, իսկ եթե վնասենք նրանցից մեկը, ապա մյուսները որոշակիորեն կփոխեն իրենց աշխատանքի եղանակը, որպեսզի լրացնեն եւ սպահպանեն կենդանի օրգանիզմը: Նման երեւոյթը գործում է նաեւ քաղաքական համակարգում:

Քաղաքագիտական հետազոտությունների ժամանակ ամենատարածված մեթոդը *համակարգային վերլուծությունն* է, որը համեմատական մեթոդի հետ միասին լայնորեն օգտագործում են ամերիկյան քաղաքագետները (Իստոն, Օլմոնդ): Վերլուծության այդ մեթոդի ժամանակ հետազոտության սլաքը ուղղվում է օբյեկտի ամբողջության բացահայտմանը, նրա ներքին կառուցվածքի եւ արտաքին կապերի վերլուծությանը: Ժամանակակից ամերիկյան քաղաքագիտության մեջ կարելի է առանձնացնել համակարգային վերլուծության երեք փոխկապակցված մոտեցումներ:

Առաջին. *ֆունկցիոնալ-կառուցվածքային*, երբ հետազոտողի ուշադրությունը կենտրոնանում է քաղաքական համակարգի կառուցվածքի գործառնության վրա, պետական մարմինների միջեւ իշխանական լիազորությունների բաշխման վերլուծությանը: Երկրորդ. *ներմուտի եւ արտամուտի* մոտեցում, երբ հետազոտողի ուշադրությունը կենտրոնանում է այնպիսի հարցերի վրա, ինչպիսիք են համակարգի կայունությունը արտաքին ազդեցությունից, համակարգի վարքագիծը պահանջների՝ սպասումների ժամանակ շրջապատի կողմից նրան որոշակի աջակցության սպանաններում: Երրորդ. մոտեցում ըստ *հետադարձ կապի սկզբունքի*, երբ համակարգն ընկալվում է որպես կիբեռնետիկական մոդելի սկզբունքով կառուցված օբյեկտ, նրա բոլոր տարրերը ներդաշնակորեն կապված են միմյանց հետ եւ ճկուն ձեւով արձագանքում են ներքին եւ արտաքին ազդեցությունից համակարգում տեղի ունեցող փոփոխությունները: Համակարգային մոտեցումը, կարելի է օգտագործել՝ հետազոտելու, ա) քաղաքական համակարգն իբրեւ ամբողջություն (մակրոհամակարգային վերլուծություն), բ) քաղաքական համակարգի շրջանակներում գործառնող ենթահամակարգերը (համակարգային վերլուծության միջին մակարդակ), գ) քաղաքական համակարգի առանձին տարրեր (միկրոհամակարգային վերլուծություն):²

Հետազոտության համակարգային մեթոդի արդյունավետությունը բարձր է, երբ ուսումնասիրում է կայուն համակարգեր, կայուն իրավիճակներ, շարժուն, փոփոխվող իրադրություններում այդ մեթոդը քիչ արդյունավետ է եւ դժվար կիրառելի:

Համեմատական մեթոդը քաղաքագիտության ամենահին մեթոդներից է, որ գալիս է Պլատոնից եւ Արիստոտելից: Հետազոտության համեմատական մեթոդի կամ մեթոդների առանձնահատկությունը նրանումն է, որ հնարավորություն է տալիս մի քանի քաղաքական օբյեկտների համեմատության միջոցով բացահայտել նրանց տարբերություններն ու նմանությունները: Քաղաքական երեւոյթներում ընդգծելու ընդհանուրը եւ առանձնահատուկը, նշելու նրանց շարժման ընթացքը եւ զարգացման միտումները: Համեմատական մեթոդի միջոցով համադրվում, համեմատվում են երկու եւ ավելի քաղաքական օբյեկտներ, որոնք ունեն

1. Stou' Political science - An Introduction (4th ed) 1991. New Jersey. էջ 14:

2. Մոդել - լատ. modulus. Ֆր. modele չափ, նմուշահատ

1. Stou' "Основы политологии", Ншж. Новгород, 1994, էջ 11

ընդհանուր գծեր, հատկանիշներ եւ կարող են համեմատվել: Առանց համեմատական մեթոդի, կատեղծվեն մի շարք դժվարություններ. հատկապես այն երկրներում, որոնք նոր են սկսել դեմոկրատական վերափոխումների գործընթացը: Այդ մեթոդը մի շարք քաղաքագետների կարծիքով, բավական արդյունավետ է փոքր երկրների ազգային քաղաքական շահերի, դեմոկրատական հաստատությունների, քաղաքական համակարգի, ընտրությունների եւ հասարակական կարծիքի հետազոտման ժամանակ: Համեմատական մեթոդը հնարավոր է դարձնում որոշումների ժամանակ օգտվել նմանօրինակ ուրիշ փորձից, հաշվի առնելով սեփական առանձնահատկությունները, որոնց շնորհիվ քաղաքական որոշումները կդառնան ռացիոնալ եւ սխալներն ու վտանգը կհասնի նվազագույնի: Հետազոտության համեմատական մեթոդաբանության բազայի վրա ԱՄՆ-ում եւ արեւմտյան երկրներում ստեղծվել է քաղաքագիտության կարելիոր ծյուղերից մեկը՝ *համեմատական քաղաքագիտությունը*, որտեղ հետազոտությունները գնում են երեք ուղղություններով.

1. Սոդեռնացման (արդիականացման) տեսություն, թե ինչպես են պետությունները դառնում ժամանակակից,

2. Ռեժիմների տիպոլոգիան,

3. Դեմոկրատական համակարգին անցման գործընթացը:

Քաղաքագիտական հետազոտությունների մեջ կարելիոր դեր են խաղում նաեւ *որոշումների ընդունման մեթոդը*, որի հիմնական կատեգորիաներն են. որոշումների ընդունման կենտրոնը, որոշումների ընդունման գործընթացը, քաղաքական որոշումները եւ նրանց իրականացումը:

Արեւմտյան քաղաքագիտության մեջ բավականին տարածված են սիմուլյատիվ մեթոդներ¹, որպես քաղաքական երեւոյթների, նրանց հետագա զարգացման մոտեցման գիտական ձեւ: Այդ մեթոդների առանձնահատկությունը այն է, որ հնարավորություն է ստեղծում քաղաքական մոդելների օգնությամբ իրականացնելու գիտափորձը: Այս առումով սիմուլյատիվ մեթոդները հնարավորություն են տալիս հետազոտել քաղաքական այնպիսի երեւոյթներ եւ հիմնահարցեր, որոնք հնարավոր չեն իրականացնել սովորական եղանակով: Առանձնացվում է քաղաքական սիմուլյացիայի երեք ձեւ. ա) խաղեր եւ վարժություններ՝ միայն մարդկանց մասնակցությամբ, բ) միայն կոմպյուտերի (համակարգիչ) օգնությամբ, գ) մարդու եւ կոմպյուտերի մասնակցությամբ: Այս մեթոդները հաջողությամբ օգտագործվում են ընտրությունների արդյունքները կանխատեսելու, միջազգային կոնֆլիկտների լուծման եւ դիվանագիտական բանակցությունների ժամանակ:

Ժամանակակից քաղաքագիտության մեջ լայն տարածում ունեն վերլուծության *փորձային սոցիոլոգիական մեթոդները*: Նրանք իրենց մեջ ընդգրկում են կոնկրետ սոցիոլոգիական հետազոտությունների ձեւերի եւ եղանակների ամբողջությունը, քաղաքական կյանքի փաստերի հավաքագրումն ու վերլուծությունը: Նման հետազոտությունների արդյունքները կիրառական արժեք ունեն իբրեւ առանձնահատուկ ինտելեկտուալ ապրանք, որի պատվիրատուն եւ գնորդը կենտրոնական եւ տեղական իշխանություններն են, պետական կազմակերպություններն ու մասնավոր ֆիրմաները:

Հետազոտության մեթոդների մեջ վերջին ժամանակաշրջանում լայն կիրա-

ռություն ունի հոգեբանությունից փոխառված *բիհեվիորիստական* մեթոդը, որը տարածված է հատկապես ամերիկյան քաղաքագիտության մեջ: Այդ մեթոդն օգտում է ուսումնասիրելու քաղաքական լիդերների, զանազան սոցիալական խմբերի ու խավերի վարքագիծը, նրանց արարքների հոգեբանական մոտիվները, քաղաքական գործիչների հեղինակության աստիճանը, մարդկանց տրամադրություններն ընտրություններից առաջ եւ այլն: Հետազոտության նման մեթոդի դեպքում կապ է ստեղծվում քաղաքագիտության եւ սոցիալական հոգեբանության միջեւ: Ինչպես նշել ենք, քաղաքական վերլուծությունների ժամանակ օգտագործվում են բնական գիտությունների, հատկապես մաթեմատիկական մեթոդները, որոնք այսօրվա քաղաքական երեւոյթների հետազոտության մեջ ընդամենը օժանդակ դեր են խաղում:

Այսպիսով, քաղաքագիտության զարգացման ժամանակակից փուլում բավականաչափ ընդլայնվել եւ խորացել է քաղաքագիտական հետազոտությունների մեթոդաբանական բազան, առաջանում են նոր մեթոդներ, այսինքն, գործում է մեթոլոգիական այլուրալիզմի սկզբունքը²:

Սեփ է քաղաքական գիտության սոցիալական դերը հասարակության մեջ: Նա իրականացնում է մի շարք խնդիրներ, ֆունկցիաներ, որոնք պայմանավորված են սոցիալ-քաղաքական եւ սոցիալ-տնտեսական այն վիճակներով, որի մեջ գտնվում է հասարակությունը տվյալ պատմական ժամանակաշրջանում: Այսօրվա քաղաքական կյանքի բարդացման պայմաններում զգալիորեն բարձրացել է քաղաքագիտության ճանաչողական դերը, նրա *ինֆորմացիոն-ճանաչողական* ֆունկցիան: Մարդկանց միշտ էլ հետքերում է, թե ինչ է իրենից ներկայացնում պետությունը, ինչպես պետք է զարգանա, ինչ դեր ունեն իշխանությունները, լիդերները՝ լճացման եւ նորմալ զարգացման ժամանակ: Քաղաքագիտությունը սոցիալական ինֆորմացիա է տալիս, բացահայտում հետազոտվող հիմնահարցի էությունը, ճանաչում է համաշխարհային զարգացման տեսությունն ու պրակտիկան:

Քաղաքագիտությունը կարող է օգտակար ծառայություն մատուցել կառավարությանը, հատկապես սենյակներում նստած մարդկանց, ի ցույց դնելով, որ ամեն ինչ չէ, որ լավ է ընթանում, ասել իշխանություններին ճշմարտությունը: Քաղաքագիտությունը ոչ թե պարզապես նկարագրում է, թե ինչպես է գործում պետությունը, այլ պարզաբանում է, թե ինչու է պետությունը գործում հատկապես այդպես եւ ոչ թե այլ կերպ: Պրոֆեսիոնալ քաղաքագետներն հստակորեն տարբերում են հետեւյալ հարցերը. ինչու՞ են երեւոյթները գործում, ինչպե՞ս են նրանք գործում, եւ ինչպե՞ս պետք է գործեն: Այլ խոսքով, քաղաքագիտությունը գիտականորեն մշակված ինֆորմացիա է տալիս քաղաքական իրադրության մասին, նրա հետազոտություններում պետք է դեղատոմսեր լինեն պետության լավագույն կառուցվածքի մասին:

Այսօր քաղաքական գիտելիքների սուր պահանջի պատճառով, բարձրացել է քաղաքական արտադրանքի սպառողական արժեքը, ստեղծվել են տնաբույս քաղաքագետների խմբեր, որոնց գործունեությունը պրակտիկայում սպասվող արդյունք չի տալիս: Գաղտնիք չէ նաեւ, որ մի շարք կարելիոր օրենքների, հասարակական, քաղաքական որոշումների քննարկումների ժամանակ այսօր ոչ բոլոր պատգամավորներն ու կուսակցական խմբերն են ցուցաբերում անհրաժեշտ մակար-

1. Սիմուլյացիա - լատ. *simulatio* - շինծու, կեղծագործում:

1. Բիհեվիորիզմ - անգլ. *behaviour* - վարքագիծ. վարվելակերպ:

2. Պլյուրալիզմ - լատ. *Pluralls* - բազմաքանակ

դակի տեսական գիտելիքներ: Այսպիսի պայմաններում առավել եւս անհրաժեշտություն է ստեղծվում պետական մարմինների, կուսակցությունների, պատգամավորական խմբերի կողմից քաղաքագիտությունից օգտվելը:

Քաղաքագիտությունն ունի նաեւ աշխարհայացքային եւ դատարարական ֆունկցիա: Քաղաքագիտությունը հետազոտում, վերլուծության է ենթարկում տարբեր հայացքներ, կոնցեպցիաներ, բացահայտում նրանց էությունը, սովորեցնում գիտական դիրքերից գնահատել երեւոյթները: Նա մարդկանց մոտ մշակում է օբյեկտիվ պատմական մտածողություն, սեփական երկրի պատմության նկատմամբ հարգանք, որպէս անցյալը նետված քաղաքականություն, օգնում է նրանց կարողանալ տարբերակել ճշմարտությունը՝ մոլորությունից, ճշմարտությունը՝ համոյախոսությունից, ճիշտ քաղաքականությունը սխալ քաղաքականությունից:

Քաղաքագիտությունը մարդկանց վրա դրական կամ այլ դաստիարակչական ազդեցություն ունի. նա ազդում է արդարության կամ անարդարության նկատմամբ մարդկանց վերաբերմունքի վրա: Քաղաքագիտության մեջ կարելի է դեր է խաղում *կանխատեսման* ֆունկցիան: Ելնելով քաղաքական գործընթացների օբյեկտիվ վերլուծության սկզբունքից, քաղաքագիտությունը, ոչ միայն ընթացիկ հարցեր է լուծում, այլ ձգտում է նախել ապագան, կանխատեսել երեւոյթների զարգացման ընթացքը, որոշումների իմաստը: Ժամանակակից գիտության եւ տեխնիկայի զարգացումը մեծացրել է քաղաքական նախագծումների խորությունը, առաջացել են ֆուտուրոլոգիական՝ ուղղություններ, որոնք հավաստի ինֆորմացիայի եւ փաստերի վերլուծության հիման վրա կանխագուշակում են երեւոյթների զարգացման հնարավոր ուղիները՝ աշխարհի ապագա քաղաքական նկարագիրը: Ընդ որում, հետազոտություններն իրականացվում են քաղաքագիտության եւ տեսական, եւ կիրառական բնագավառներում:

Քաղաքագիտության հաջորդ խնդիրը նրա *կարգավորող, գործնական* ֆունկցիան է: Քաղաքագիտությունը կարող է գնահատել քաղաքական իրականությունը, քաղաքական գործիչների արարքները, պատասխանել այն հարցերին, թե ի՞նչ եւ ինչպե՞ս անել, որ քաղաքական որոշումները, գործողությունները նպաստեն հասարակության կայունացմանն ու զարգացմանը, մարդկանց փոխըմբռնմանը: Այս հարցերի իրականացման մեջ մեծ է պրոֆեսիոնալ քաղաքագետների պատասխանատվությունը: Նրանք պետք է օգտագործեն իրենց ինտելեկտուալ իշխանությունը, գիտելիքներն ու անալիտիկ ընդունակությունները՝ դեմոկրատական կարգերի ստեղծման ճիշտ ուղիները փնտրելու համար: Թող քաղաքական գործիչները նշեն, թե որքանով են բարեգործ ու դեմոկրատիայի կողմնակից, այդպիսի մարդիկ միշտ էլ կան, քաղաքագետները պարտավոր են առողջ խորհուրդներ տալ: Ինչպէս անցյալում, այնպէս էլ այժմ կան մարդիկ, ովքեր հասարակական ծգնաժամերի, աղետների ու պատերազմների համար մեղադրում են քաղաքական գիտությանը, միջնդեռ գիտությունը անաչառ է ու անկողմնակալ. նայած ովքեր եւ ինչպե՞ս են այն օգտագործում: Ոչ մի գիտություն պատրաստի դեղատոմս չի տալիս, հաջողությունը՝ գործի հաջողությունը մտածված ու հմտորեն վարելու մեջ է:

Այսպիսով, քաղաքագիտությունը լուրջ, բարդ ու հետաքրքիր գիտություն է, որի ուսումնասիրությունն ընդհանրապէս, եւ մեր ազգային պետականության կայունացման ժամանակակից փուլում, հատկապէս, ունի բացառիկ կարեւոր նշանակություն:

2.1 ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄՏԵԻ ՆՇԱՆԱԿՈՐ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐԸ

Ժամանակակից քաղաքական գիտությունն իր արմատներով գնում է դեպի պատմության խորքերը, դեպի անտիկ աշխարհի նշանավոր մտածողների աշխատությունները:

Պատմականորեն քաղաքական գիտելիքների ձեւավորումն սկսվել է պետության, որպէս հասարակության քաղաքական կարգի, եւ կառավարման ձեւերի ուսումնասիրությունից ու վերլուծությունից: Հայտնի է, որ առաջինը Հին Հունաստանում է ձեւավորվել այնպիսի հասարակական-քաղաքական կազմավորում, ինչպիսին սլովիսն էր: Այն իրենից ներկայացնում էր եւ քաղաք-պետություն, եւ որպէս քաղաք հասարակություն: Հենց սլովիսից են առաջացել բազմաթիվ քաղաքական իսականություններ (օրինակ՝ «քաղաքականություն», «քաղաքական գիտելիքներ», «քաղաքական կառավարում» եւ այլն): Հիշյալ ժամանակաշրջանի հայտնի, նշանավոր մտածողներից էր Պլատոնը (մ.թ.ա. 427-347): Նրա աշխատություններից, որոնք ամբողջովին նվիրված են պետության կամ հասարակության կյանքին, կարելի է առանձնացնել՝ «Պետություն» («Պոլիթեա»), «Քաղաքականագետը» («Պոլիտիկոս») եւ «Օրենքները» («Նոմոի»): Պլատոնի ուսմունքում գլխավորը երկու աշխարհի (գաղափարների եւ երեւոյթների) մասին տեսությունն է: Գաղափարների աշխարհը ճշմարիտ, իսկական գոյն է, իսկ երեւոյթների աշխարհը գաղափարների աշխարհի աղծատված, խեղաթուրված պատճենն է: Սրանով է նա առաջնորդվում քաղաքականության բոլոր հարցերի վերլուծության, այդ թվում՝ իդեալական պետության բնութագրման ժամանակ:

Անդրադարձնալով կառավարման ձեւերին, նա առանձնացնում է արիստոկրատական ձեւը, գտնելով, որ այն հնարավորություն է տալիս, որպէսզի պետության կառավարումն իրականացնեն արիստոկրատիայի լավագույն եւ շնորհալի ներկայացուցիչները: Կառավարման այդ ձեւն իր մեջ մարմնավորում կամ կարող է մարմնավորել մեկ կամ մի քանի անձնավորություններ: Ավելացնենք նաեւ, որ կառավարման նշված ձեւին նա հակադրում է օլիգարխիան, դեմոկրատիան եւ տիրանիան:

Պլատոնի պատկերացրած հասարակությունը դասային է, հետեւապէս, առկա են նաեւ ներհասարակական խմորումներ, որոնց առկայությամբ անգամ, որպէս պետության անդամներ, մարդկանց պարտքն է ապրել հաշտ ու խաղաղ: Եվ նա շեշտը դնում է հասարակության կայունության, կարգուկանոնի վրա:

Քաղաքական մտքի ձեւավորման գործում նշանակալից ավանդ ունի Արիստոտելը (մ.թ.ա 384 -322), որն, իրավամբ, համարվում է քաղաքական գիտության, որպէս գիտելիքների առանձին բնագավառի, նախաձեռնողն ու սկզբնավորողը: Սեր օրերում Արիստոտելի քաղաքական գիտելիքների եւ պետական ըմբռնումների մասին կարելի է որոշակի պատկերացում կազմել առավելապէս «Աթենացիների պետություն», «Պոլիտիկա», «Նիկոմաքեան բարոյագիտություն»,

«Թագավորության մասին» երկերի հիման վրա:

Պետական կառավարման ձեւերը նա բնութագրում ու գնահատում էր այն տե- սանկյունից, թե ո՞վ կամ ովքե՞ր են կառավարում (մեկ անձնավորություն, մի քա- նիսը, թե՛ բոլորը) եւ թե նրանք որքանով են ծառայում հանրության կամ առան- ծին մարդկանց շահերին: Առաջնորդվելով այս չափանիշով, կառավարման ձեւե- րը բաժանում է՝ ճշմարիտի, որի դեպքում կառավարողները հաշվի են առնում ընդհանուրի շահը, եւ ոչ ճշմարիտի՝ եթե հաշվի է առնվում միայն կառավարող- ների անձնական շահը:

Ճշմարիտ ձեւերից է համարում միապետությունը, արիստոկրատիան եւ պոլի- տիան, իսկ ոչ ճշմարիտ ձեւերից՝ տիրանիան, օլիգարխիան եւ դեմոկրատիան: Կառավարման նշված ձեւերից առավելությունը տալիս է պոլիտիային, կարծե- լով, թե շնորհիվ արիստոկրատիայի եւ դեմոկրատիայի լավագույն հատկանիշ- ների զուգակցման, պոլիտիան կարող է նպաստել, որպեսզի մեծամասնության (առաջին հերթին նկատի ունի հասարակության միջին խավը) կառավարումը ծառայի ընդհանուրի շահերին: Առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնելով կա- ռավարման ձեւերին, Արիստոտելը կարծում էր, թե հենց դրանից է կախված քա- ղաքական արդարության բնույթը: Իսկ քաղաքական արդարությունն էլ իր հեր- թին հարաբերակցում է օրենքի եւ հասարակության հետ: Այս առումով տեղին է վկայակոչել նրա այն միտքը, թե քաղաքական կառավարումը ոչ թե մարդկանց կառավարումն է, ա յլ՝ օրենքի: Միաժամանակ սովելացնում է, թե սկզբունքորեն կառավարման բոլոր ձեւերը, բացառությամբ տիրանիայի, այս կամ այն չափով ենթադրում են քաղաքական արդարություն, իրավունք եւ օրենք:

Այն հասարակություններում, ըստ Արիստոտելի, որտեղ ոմանք շատ ունեց- վածք ունեն, իսկ մյուսները՝ ոչինչ, առաջանում է կամ ծայրահեղ դեմոկրատիա, կամ մաքուր օլիգարխիա, կամ էլ երկու ծայրահեղություններից՝ տիրանիա (բռնակալություն): Այստեղից եզրակացություն՝ պետության համար մեծագույն երջանկությունն է, երբ քաղաքացիները միջին եւ բավարար ունեցվածք ունեն, իսկ կառավարումն էլ իրականացնում են ոչ շատ հարուստները եւ ոչ շատ աղ- քատները, այլ՝ միջին դասը:

Քաղաքագիտական միտքն ավելի է լրացվում ու հարստացվում Վերածննդի ու լուսավորության ժամանակաշրջանի մի շարք մտածողների կողմից: Պրա վկայությունն է Նիկոլո Մաքիավելու (1469-1527թթ.) քաղաքական ուսմունքը, որը շարադրված է «Միապետը» («Իշխանը», «Թագավորը»), «Պատերազմի արվեստը», « Խորհրդածություններ» (աշխատության լրիվ անվանումն է՝ «Խորհրդածություններ Տիտուս-Լիվիուսի առաջին տասը գրքերի վերաբեր- յալ») աշխատություններում: Նշված ստեղծագործություններում արծարծված հարցերից երեւում է, որ բավականին լայն է այն հարցերի շրջանակը, որոնցով նա զբաղվել է (կամ որոնց նա անդրադարձել է) որպես պետական գործիչ, գրող, պատմաբան եւ ամենակարեւորը, որպես քաղաքական մտքի դասական ներկա- յացուցիչ: Այս առումով մեզ համար առավել հետաքրքրություն են ներկայացնում հետեւյալ մտքերն ու հարցադրումները: Նախ՝ նա առաջինն էր, որ քաղաքակա- նությունը (նկատի ունենք քաղաքական գիտությունը) դիտեց որպես մարդկային գործունեության հարաբերական ինքնուրույն բնագավառ, որում գոյություն ու- նեն «բնական պատճառներ» եւ «օգտակար կանոններ»: Հետեւելով անուիկ մտածողների օրինակին, նա առավել ցայտուն ու որոշակիորեն է քաղաքակա- նությունն անջատում աստվածաբանական կանխադրություններից: Մաքիավելին, անկասկած, շատ լավ է տարբերում բարին ու չարը, սակայն քաղաքականությու-

նր ներկայացնում է դրանից դուրս եւ անկախ: Իր երկերում նա բազմիցս հիշեց- նում է, որ իրականությունը տեսնում եւ ներկայացնում է այնպես, ինչպես որ այն կա, այլ ոչ թե այնպես, ինչպես որ պետք է լինի:

Երկրորդ, պետությունը մեկնաբանում է որպես այնպիսի կազմավորում, որը հավասարազոր չէ հասարակությանը: Մաքիավելին առանձնացնում է կառա- վարման վեց ձեւեր, որոնցից երեքը՝ տիրանիա, օլիգարխիա եւ օխոկրատիա, անվանում է «հիմար», «այլանդակ», եւ այլն, իսկ մյուս երեքը՝ միապետություն, արիստոկրատիա եւ դեմոկրատիա, որոնք «ինքնին լավն են», բայց որոշակի հանգամանքներում կարող են դարձյալ կոչվել, համարվել «հիմար», «այլան- դակ» եւ այլն: Կառավարման այդ ձեւերը միշտ փոփոխվում են: Այս դեպքում կա- րելու դեր են խաղում պայքարող սոցիալական ուժերի սոցիալ-հոգեբանական հատկանիշները: Այս կապակցությամբ Մաքիավելին նկատում է, որ եթե մի- ապետն իշխանության գլուխ է եղել ժողովրդի օգնությամբ, ապա նա պարտա- վոր է ամեն կերպ ձգտել պահպանելու այդ բարեկամությունը, որն այնքան էլ դժվար չէ, քանի որ ժողովուրդը միայն պահանջում է իրեն չճնշել, չչափազործել: Իսկ եթե նա իշխանության գլուխ է եկել ավագանու, բարձր դասի օգնությամբ, հակառակ ժողովրդի կամքին, ապա նրա առաջին պարտքն է՝ իր համար նախա- պես ապահովել բարեկամությունը ժողովրդի հետ, որը դարձյալ ամենեւին էլ դժ- վար չէ, եթե միայն ժողովրդին վերցնի իր պաշտպանության ներքո: Մարդիկ իրենց բնավորությամբ, հոգեբանությամբ եւ այլն, այնպիսին են, որ զգալով բա- րիություն նրանց կողմից, որոնցից միայն չարն է սպասվում, առանձնահատուկ ձեռով են կապվում բարերարների հետ:

Երրորդ, նա մարդուն դիտում է որպես խելքով ու կամքով օժտված ազատ ան- հատ: Այդ հատկանիշները մարդուն դարձնում են ոչ թե նախախնամության հիւ-հնազանդ ծառան, այլ ակտիվ գործիչ, որը պատրաստ է պայքարելու իր շահերի ու գաղափարների համար: Մարդուն հատուկ ակտիվությունը պայմա- նավորված է նրանով, որ այն միջավայրը, որում մարդն ապրում է, իրենից ներ- կայացնում է ոչ թե կարգուկանոնի ներդաշնակություն, այլ մարդուն հակադր- ված ուժերի խառնաշփոթություն: Եվ որպեսզի մարդը կարողանա իր գոյությու- նը պահպանել, բնությունը նրան օժտել է զանազան կարողություններով: Այս- պես, օրինակ, մի կողմից՝ բնությունը մարդուն պարգեւել է կենդանի խոսքը, ապ- րելու ձգտումը եւ այլն, իսկ մյուս կողմից՝ նրա մեջ ներառել փառամոլության եւ ազահության թույլը:

Չորրորդ, քաղաքականությունն անջատում է իրավունքից ու բարոյականութ- յունից: Մաքիավելու կարծիքով քաղաքականությունը եւ իրավունքը հիմնվում են ոչ թե բրիստոնեության դրույթների, բարոյականության սկզբունքների, այլ գործնական փորձի վրա, որում վճռական դերը պատկանում է ուժին: Ելնելով դրանից, նա խորհուրդներ ու հանձնարարություններ է տալիս միապետին (իշ- խանին): Պրանց իմաստը քաղաքական որոշակի նպատակների իրականացումն է, որն իր մեջ պարունակում է այնպիսի եղանակներ ու միջոցներ, ինչպիսին գի- նուժն է, դիվանագիտական ծարավությունը, խորամանկությունը եւ դաժանութ- յունը:

Ընդունելով ուժի, դաժանության դերը քաղաքականության բնագավառում, միաժամանակ նա հիշեցնում է, թե դաժանությունը թուլատրելի է միայն այն ժա- մանակ, երբ այն կիրառվում է մեկ անգամ եւ ընդհանուրի օգտին, իսկ եթե այն

1. *Stu` Machiavelli N. Избранные сочинения М., 1982. էր 329-330.*

օգտագործվում է համախառն, քաղաքացիներին ճնշելու համար, ապա այն տրոհարացում չունի:

Մաքիավելու տնունը կապված է «մաքիավելականություն» արտահայտության հետ: Այդ արտահայտությունն ըմբռնվում է իբրեւ քաղաքական պայքարում նպատակին հասնելու համար միջոցների մեջ խտրություն չդնելու ուսմունք եւ գործելակերպ:

Նրա հայացքները գնահատելու ժամանակ միշտ պետք է հիշել, որ նրան դրդող հիմնական ուժն իր հայրենասիրությունն էր, Իտալիան միավորված տեսնելու ծագումը, որի համար ազդու միջոցներ էր որոնում՝ առանց խտրության:

Յայտնի է, որ 17-րդ դարը Անգլիայի պատմության մեջ հանգուցային է: Առաջին հերթին նկատի ունենք անգլիական բուրժուական հեղափոխությունը, որի ժամանակակիցն էր Թոմաս Գոբսը (1588-1679թթ.): Նրան համարում են բացարձակապետության քստազով ու տեսաբան: Նրա ապրած ժամանակը բնորոշ էր նրանով, որ այդ ժամանակաշրջանի իրավագետներն ու քաղաքական մտածողները, հրապարակախոսները փորձեր էին անում հասարակության եւ պետական իշխանության առաջացումը բացատրել՝ ելնելով մարդկային բնության օրենքներից ու հատկություններից: Թ.Գոբսը պատկանում է այն մտածողների թվին, որոնք փորձում են պետության եւ իրավունքի ծագումը բացատրել՝ ելնելով ոչ թե եկեղեցիական դրույթներից, ինչպես այդ ժամանակ ընդունված էր, այլ մարդու բնությունից: Պետության եւ իրավունքի մասին նրա տեսակետները շարադրված են «Լեւիաֆան» (1651թ.) աշխատությունում: Նրա հայացքներում կարելի էր տեսնել զբաղեցնում «մարդու բնական վիճակի» քննարկման հարցը: Ըստ Գոբսի, բնական վիճակում մարդուն բնորոշ հիմնական գծերն են ընչասիրությունն ու վախը: Այդ վիճակում մարդիկ ղեկավարվում են միայն ինքնապաշտպանության բնական օրենքով, եւ յուրաքանչյուրն իրավունք ունի այն ամենի նկատմամբ, ինչը նա կարող է վերցնել, զավթել: Փաստորեն, իրավունքը համընկնում է ուժի հետ, որի հետեւանքով բնական դրությունը «բոլորի պատերազմն է բոլորի դեմ», «մարդը մարդուն գայլ է» եւ այլն: Այդ պայմաններում ոչ ոք ապահով չէ: Եվ որպեսզի մարդիկ կարողանան դուրս գալ այդ «բնական» ու անտանելի վիճակից, հիմնում են պետություն: Գոբսի պետությունը բացարձակ է եւ անբաժանելի, որի ցանկությունը պետք է բոլորի ցանկությունը լինի: Այդ անսահմանափակ իշխանությունը նա տարածում է ոչ միայն մարդու վրա, այլեւ նրա կրոնական, բարոյական, գիտական հայացքների վրա: Փաստորեն, ստացվում է, որ այդ պետության մեջ կյանքի բոլոր բնագավառները, այդ թվում նաեւ եկեղեցին, ենթակա են տիրակալի կամքին:

Գոբսի ամենահայտնի ընդդիմախոսը համարվում է *Ջոն Լոկը* (1632-1704թթ.): Նա եւս Գոբսի պես պետության առաջացումը հետազոտելու համար ելակետ է ընդունում մարդու «բնական վիճակը»: Սակայն ի տարբերություն Գոբսի, Լոկի մոտ այդ վիճակը ոչ թե «բոլորի պատերազմն է բոլորի դեմ», այլ՝ «խաղաղություն», բարի կամեցողություն, փոխադարձ օգնություն եւ պաշտպանություն»: Եվ քանի որ յուրաքանչյուր անհատ Արարչի կողմից օժտված է կյանքի, ազատության եւ ունեցվածքի իրավունքով, ապա պետության դերն այդ իրավունքները պաշտպանելու եւ ոչ թե խլելու մեջ է: Ըստ Լոկի բացարձակ կառավարումն անօրինի է, քանզի այն իր բնությամբ կամայական է եւ պատրաստ անհատական ազատությունները խեղդելու: Գոբսից տարբերվում է նաեւ նրանով, որ Լոկը «հասարակական պայմանագիրը» «վեհապետական իրավունքը» չի փոխանցում մեկ այլ՝ գերհասարակական ուժի, այսինքն՝ պետության: Յուրաքանչյուր

ոք, համաձայն պայմանագրի, պարտավոր է ենթարկվել մեծամասնությանը, քանզի վերջինիս վճիռը քաղաքական ամբողջության վճիռն է: Անվտանգություն ցուցաբերելով գործող քաղաքական իշխանության հանդեպ, նա միաժամանակ միջոցներ է փնտրում չարաշահումները խափանելու համար: Այս առումով նրա տեսական վաստակներից կարելի է համարել «իշխանությունների բաժանման» սկզբունքի մշակումը: Այստեղ որոշակիորեն ասված է, նախ՝ օրենսդրությունը պետք է վստահիկ նրանց, ովքեր իրենց մշակած օրենքներին նույնքան ենթակա են, որքան մյուս բոլոր քաղաքացիները: Օրենսդիր մարմինը իր իշխանությունը ստանում է ժողովրդից եւ չարաշահելու դեպքում պետք է զրկվի լիազորություններից: Երկրորդ՝ օրենք հաստատողները չպետք է նաեւ գործադրողներ լինեն, այլապես իրենց ազատ կհամարեն պետական օրենքներին ենթարկվելուց եւ այդ օրենքները կծառայեն իրենց անձնական օգտին: Օրենսդիր իշխանությունը Լոկը վերապահում էր պառլամենտին, իսկ գործադիրը՝ թագավորին: Պատական ասպարեզն առանձին, ինքնուրույն իշխանություն չէր համարում, այլ դնում էր նշված երկու իշխանությունների մեջտեղը՝ կշեռքի լեզվակի նման, իբրեւ չափավորող գործոն:

18-րդ դարը ֆեոդալական հասարակության ճգնաժամի հետ միասին, իր հետ բերում է քաղաքական մտքի աշխուժացում եւ քաղաքական հարաբերություններն ու երեւոյթները բացատրող նոր տեսական կոնցեպցիաներ, որոնց ստեղծման գործում իրենց բաժինը ունեն Վոլտերը, Դիդրոն, Յուլբախը եւ շատ ուրիշներ: Անկասկած, առավել ցայտուն դեմքերից է *Շառլ Մոնտեսքիոն* (1689-1755թթ.): Նրա նշանավոր աշխատություններից են «Պարսկական նամակներ», «Խորհրդակցություններ հռոմեացիների մեծության եւ անկման պատճառների մասին» եւ հատկապես «Օրենքների ոգու մասին» երկը, ուր հեղինակին դրեք աշխարհի խոշորագույն մտածողների շարքին: Այդ վերջին աշխատության մեջ հեղինակը հանդես է գալիս բոլոր նրանց դեմ, որոնց կարծիքով գոյություն ունեն բացարձակապես վատ իրավական ու քաղաքական համակարգեր: Յուրաքանչյուր համակարգ գնահատելիս, նրա կարծիքով, պետք է կարեւորել, թե ինչ պայմանների ծնունդ է այդ համակարգը: «Օրենքների ոգու» ելակետն այն է, որ կառավարման եւ իրավունքի տեսակը կախված է տվյալ ժողովրդի կյանքի պայմաններից, որոնք, ըստ էության, կարգավորում են մարդկանց կյանքը, նրանց բնավորությունը: Իսկ այդ բնավորությունն, առաջին հերթին, աշխարհագրական, մասնավորապես, կլիմայական պայմանների արդյունք է:

Յակառակ Գոբսի ուսմունքի, Մոնտեսքիոն բնական իրավունքի առաջին օրենքը հռչակեց ոչ թե «բոլորի պատերազմը բոլորի դեմ», այլ խաղաղությունը: «Բնական» վիճակից դուրս եկած հասարակության համար միջազգային իրավունքի հիմնական սկզբունքը նա համարում էր այն օրենքը, որի համաձայն ժողովուրդները խաղաղ պայմաններում պետք է մեկը մյուսի համար ստեղծեն հնարավորին չափ շատ բարիք, իսկ պատերազմի ժամանակ՝ փոքր չարիք:

Մասնագետները նրան համարում են «սահմանադրության հայր», նկատի ունենալով, որ նրա ձեռակերպած շատ դրույթները ուղղակի նպաստել են արդի սահմանադրական վարչակարգի կազմավորմանը եւ զարգացմանը: Հիշեցնենք, որ նա տարբերում էր երեք վարչաձեւ՝ միապետական, բռնակալական եւ հանրապետական: Նրա վաստակներից է համարվում նաեւ իշխանությունների բաժանման սկզբունքի տեսական հիմնավորումը: Մոնտեսքիոն ընդունում էր պետական իշխանության երեք բնագավառ՝ օրենսդիր, գործադիր եւ դատական: Այս կապակցությամբ նշենք, որ նա բավականին մեծ նշանակություն էր տալիս քաղա-

քական ինստիտուտների ներդաշնակ փոխգործողություններին, ինչպես նաև հասարակության կողմից այդ ինստիտուտների գործունեության վրա անհրաժեշտ հսկողություն սահմանելուն: Վերջինիս անհրաժեշտությունը եւ կարելիությունը Մոնտեսքիոն հիմնավորում էր նրանով, թե իշխանություն ունեցող ամեն ոք նրա չարաշահման միտում ունի, ուստի «իշխանության չարաշահումները խափանելու համար գործերն այնպես պետք է դասավորել, որ մի իշխանություն մյուսին սանձահարի»:

Ավելորդ չէ ավելացնել. մերժելով բռնակալությունը, նա մեծ տեղ էր տալիս ազատությանը, իբրեւ բոլոր վարչակարգերի առաջնահերթ խնդիր: Իսկ ազատությունը, Մոնտեսքիոյի ըմբռնմամբ, մարդու իրավունքն է անել ամեն ինչ, ինչը թույլատրելի է օրենքով:

Քաղաքական գիտությունը նշանակալից չափով հարստացրել է ֆրանսիացի խոշոր քաղաքական ու պետական գործիչ, քաղաքագետ Ալեքսիս դի Ռոկվիլը (1805-1859թթ.): Նրա մտորումների եւ հետազոտությունների գլխավոր եւ հիմնական թեման դեմոկրատիայի ծագման, էության եւ զարգացման հեռանկարի հարցերն են, որոնք շարադրված են նրա «Դեմոկրատիայի մասին Ամերիկայում» աշխատության մեջ: Նշված գրքում հանգամանորեն վերլուծության ենթարկելով ամերիկյան դեմոկրատիան, նա տեսնում էր ոչ միայն քաղաքական նոր կարգ, այլ նաև հավասարության սկզբունքների վրա հիմնված նոր հասարակարգ: Ամերիկյան դեմոկրատական բնույթի ինստիտուտների հստակությունները նա կապում է հենց այնպիսի հասարակարգի գոյության հետ, որում սոցիալական տարբերությունները գրեթե աննշան են:

Նշված աշխատությունում առաջադրված եւ վերլուծության ենթարկված հարցերից առավել ուշադրության են արժանի:

Առաջին, միտք այն մասին, որ ամբողջ աշխարհում որոշակիորեն նկատվում է դեմոկրատիայի հաստատման անհաղթահարելի գործընթացը: Ցանկացած փորձ՝ արգելակել կամ խոչընդոտել այդ գործընթացը, նշանակում է դեմ դուրս գալ «աստծո կամքին», այնքանով, որքանով հավասարության աստիճանական հաստատումը նախախնամության փաստ է, որը գոյություն ունի ամբողջ աշխարհում եւ բոլոր իրադարձություններն ու մարդիկ ծառայում են այդ նպատակին¹:

Երկրորդ, չնայած դեմոկրատիան ունի պատմական զարգացման ավելի քիչ փորձ, իսկ նրա կողմից օգտագործվող միջոցներն էլ դեռես հեռու են կատարելազործված լինելուց ու հաճախ էլ գործում են ի վնաս այդ դեմոկրատիայի, այնուհանդերձ, վերջինիս առավելություններն ակնհայտ են:

Երրորդ, դեմոկրատիան, նրա կարծիքով, իր առավել ամբողջական մարմնավորումն է գտել ԱՄՆ-ի քաղաքական կյանքում, ամերիկյան սահմանադրության մեջ, պետական մարմինների կառուցվածքում, ամերիկյան ժողովրդի քաղաքական բարբերում եւ այլն:

Չորրորդ, թվարկելով ամերիկյան դեմոկրատիայի առավելությունները, Ռոկվիլը միաժամանակ աչքստող չի անում նրան բնորոշ թերությունները: Դրանք առաջին հերթին տեսնում էր նրանում, որ այն մարդիկ, որոնց վրա է դրված հասարակական գործերի կառավարումը ԱՄՆ-ում, հաճախ իրենց կարողություններով եւ բարոյական արժանիքներով ավելի ցածր մակարդակի վրա են գտնվում, քան անհրաժեշտ է: Սակայն անմիջապես նշում է, թե դա ժամանակավոր է եւ ուղ-

ղելի: Նրա տեսադաշտից չի վրիպում նախ այն հանգամանքը, որ անհատականությունն իր հերթին սպառնում է դեմոկրատիային, իսկ դա հանգեցնում է նրան, որ քաղաքացիներն հրաժարվում են մասնակցել քաղաքական կյանքին: Եվ դա բացատրվում է նրանով, թե դեմոկրատիայի ժամանակներում մասնավոր կյանքն այնպես եռանդուն է, այնպես անհանգիստ, այնպես էլ լցված գործերով ու ձգտումներով, որ յուրաքանչյուր մարդու մոտ քաղաքական կյանքին մասնակցելու համար չի մնում ոչ էներգիա, ոչ ժամանակ:

Հասարակական գիտությունների մի շարք մյուսների, այդ թվում նաև քաղաքական մտքի զարգացման վրա վիթխարի, մեր ժամանակներում էլ չթուլացող, ազդեցություն է թողել գերմանացի նշանավոր մտածող Մաքս Վեբերը (1864-1920թթ.): Նրա ազդեցությունը համաշխարհային սոցիոլոգիայի եւ քաղաքագիտության վրա, հստակապես ամերիկյան, ընդունում են բոլորը: Այդ ներդրումն առկա է նրա մի շարք աշխատություններում, որոնցից առանձնահատուկ նշանակություն ունեն «Տնտեսությունը եւ հասարակությունը», «Գիտնական-հասարակագետի «օբյեկտիվությունը» եւ սոցիալ-քաղաքական իմացությունը» աշխատությունները:

Իշխանության վերաբերյալ հարցերում Վեբերը որոշակի տարբերություններ է, միաժամանակ, փոխկապակցվածություն է տեսնում հասարակական կյանքի երեք հիմնական բնագավառների՝ իշխանության, տնտեսության եւ արժեքների միջև: Քաղաքագիտության բնագավառում կարելի է իշխանության (քաղաքական ասպեկտ) եւ նրա օրինականացման (արժեքների ասպեկտ, կոլտուրական ասպեկտ) միջև եղած կախվածության հիմնահարցի վերլուծությունը: Այս առումով, ըստ Վեբերի, քաղաքագիտության կենտրոնական հասկացություններից մեկը «գերիշխել» («տիրապետել») հասկացությունն է: Միաժամանակ նա ավելացնում է, թե պետք է տարբերություն տեսնել «իշխանություն եւ «գերիշխել» (տիրապետել) հասկացությունների միջև:

Գերիշխելը կառավարողների եւ կառավարվողների միջև եղած այնպիսի հարաբերություն է, որում առաջինը պարտավորեցնող հրամանների միջոցով կարող է երկրորդին թելադրել իր կամքը: Սակայն այդպիսի գերիշխանությունը միայն ուժ ունենալու արդյունք չէ: Անհրաժեշտ է նաև որոշակի արժեքների, համոզմունքների առկայություն, որոնց վրա էլ կառուցվում է կառավարվողների հնազանդությունը:

Իր, այսպես ասած, «պետության սոցիոլոգիայի» հիմքում նա դրել է «իդեալական տիպի պետությունների» հատուկ սխեման, որը ներառում է՝

ա) ավանդական իշխանություն,

բ) «խսրիզմատիկական» իշխանություն

գ) «ռացիոնալ» կամ «լեգալ» իշխանություն:

Այնուհետև անդրադառնում է դրանց առաջացման պայմաններին, բացահայտում այդ տիպի էությունը, տարբերիչ գծերը եւ այլն: Առավել հանգամանորեն վերլուծության ենթարկելով լեգալ իշխանության համակարգը, եւ հիմնավորելով նրա առավելությունները, Վեբերը բավականին մեծ ուշադրություն է դարձնում բյուրոկրատական՝ ապարատի հետ առնչվող հարցերի մեկնաբանմանը: Պետական կազմակերպության բյուրոկրատական համակարգը, հաճախ է նշել

1. Տե՛ս՝ Токвиль А., "О демократии в Америке" М., 1897, էջ 545

Բյուրոկրատիա (ֆրանս. bureau-գրասենյակ եւ հուն. kratos-իշխանություն)-բառացիորեն գրասենյակային իշխանություն

Վեբերը, իր կայունությամբ, իստապահանջությամբ եւ հուսալիությամբ՝ գերազանցում է ժամանակակից հասարակություններում գործող ցամաքային համակարգին: Որպես իշխանություն իրականացնող ապարատի, նրան բնորոշ են հետեւյալ հատկանիշները:

1) Պաշտոնական գործերի կառավարումը տեղի է ունենում առավել հաստատուն կամ անճշան փոփոխությունների ենթարկվող մեթոդներով:

2) Նրանց որոշումները հենվում են նախապես հաստատված նորմերի ու սկզբունքների այնպիսի համալիրի վրա, որում սահմանված է յուրաքանչյուր աշխատակցի պարտականությունները՝ կապված նրա դիրքի, իշխանության ոլորտի, ինչպես նաեւ նրա տրամադրության տակ եղած ազդեցիկ միջոցների հետ:

3) Յուրաքանչյուր աշխատակցի իշխանությունը եւ պատասխանատվությունը կազմում են ամբողջ իշխանության պաշտոնակարգության միայն մի մասը եւ ածանցված են այդ պաշտոնակարգությունից: Աշխատակիցը (ֆունկցիոները) օժտված է իշխանությամբ ոչ թե զուտ իր անհատական հատկանիշների շնորհիվ, այլ այն տեղի, որ նա զբաղեցնում է իշխանության հիերարխիայում:

4) Այն բոլոր միջոցները, որոնք օգտագործում են իշխանության իրականացման համար, հանդիսանում են կազմակերպության եւ ոչ թե առանձին ֆունկցիոներների սեփականությունը:

5) Ճառայողական տեղերը եւ զբաղեցրած պաշտոնները այն զբաղեցնողի սեփականությունը չէ, հետեւապես, դրանք չեն կարող վաճառվել, քանի որ կամ փոխանցվել ժառանգաբար:

Ս.Վեբերը միաժամանակ նշել է, թե ինչպիսին պետք է լինի այդ ապարատի աշխատակիցը, ֆունկցիոները: Նախ՝ 1) մարդ, որն անձնապես ազատ է եւ այդ պաշտոնին է նշանակվել ըստ կնքված համաձայնագրի, 2) մարդ, որն իշխանությունն իրականացնում է պաշտոնական օրենքների հիման վրա եւ որի օրինապահությունը որոշվում է պաշտոնական պարտականությունների ճշգրիտ կատարմամբ, 3) մարդ, որին համապատասխան պաշտոնի նշանակելու ժամանակ հաշվի է առնվել նրա որակավորման աստիճանը, 4) մարդ, որն իր պաշտոնում աշխատում է ոչ թե դեպքից դեպք, այլ՝ մշտապես: Եզրակացություն. ահա այս հատկանիշները (սկզբունքները) հաշվի առնելով պետք է իրականացվի աշխատակիցների ընտրությունը, պաշտոնների բաշխումը եւ առաջընթացը ըստ ծառայության:

Ընդունելով բյուրոկրատիայի արդյունավետությունը, նա միաժամանակ մտավախություն էր հայտնում, որ նրա համատարած զարգացումը կարող է հանգեցնել անհատականության ճնշմանը, որ այն կարող է դառնալ սպառնալիք դեմոկրատիայի համար:

Քաղաքական միտքը իր զարգացման ընթացքում հարստացել է համալրվել է մի շարք դրույթներով, տեսություններով, կոնցեպցիաներով: Դրանցից մեկն էլ էլիտայի՝ տեսությունն է, որի հիմնադիրներն են համարվում Վ. Պարետոն (1848-1923թթ.) եւ Մոսկան (1858- 1941թթ.): Անկասկած, դրա արմատները կարելի է տեսնել այն հին քաղաքական տեսությունների մեջ, որոնցում հակադրում են առաջնորդներին եւ զանգվածներին: Վ. Պարետոն իր հիմնական հայացքները շարադրել է «Տրակտատ ընդհանուր սոցիոլոգիայի մասին»՝ աշխա-

տության մեջ:

Նրա կարծիքով ցանկացած հասարակություն միշտ կառավարել ու կառավարելու է էլիտան՝ որն իրենից ներկայացնում է բնակչության ընտյալ մասը: Անկախ այն բանից, թե որ բնագավառում է (քաղաքական, տնտեսական, ինտելեկտուալ) կազմակերպվում էլիտան, այն բաժանվում է «կառավարող» եւ «ոչ կառավարող» էլիտայի: Կառավարող էլիտայի ծագումը եւ առկայությունը պայմանավորված է մարդկանց հոգեբանական այնպիսի հատկանիշներով, որոնք կանխորոշում են մատաներին ղեկավարելու, իրենց կամքը թելադրելու կարողություններն ու ընդունակությունները: Ընտրախավին պատկանելը, ըսկը Պարետոյի, առաջին հերթին պայմանավորված է բնածին հոգեբանական գծերով: Սակայն սոցիալական պայմանները պատճառ են հանդիսանում այն բանի համար, որ բոլորը չէ, որ օժտված են ընտրախավային հատկանիշներով, բոլորը չէ, որ իրականում կարողանում են հասնել կառավարական դիրքի:

Բոլոր նրանք, ովքեր իրենց հոգեբանական գծերով պատկանում են ընտրախավին, բայց սոցիալական դրության շնորհիվ չեն համալրելու ղեկավար խումբը, կազմում են, այսպես կոչված, «հսկա ընտրախավը»։ Արդյունքում ստացվում է, որ հասարակության մեջ քաղաքական կյանքը իրականացվում է տարբեր ընտրախավերի պայքարի եւ փոփոխման «շրջապտույտի» ձեւով: Նախկինում գերիշխող ընտրախավը աստիճանաբար կորցնում է սկզբնական շրջանի հատկանիշները եւ իր սեղը գիջում իշխանության ձգտող նոր ընտրախավին:

Պարետոյի վերոհիշյալ տեսության մեջ ուշադրության է արժանի նաեւ այն միտքը, թե քաղաքական գործընթացներում, որպես կանոն, առանձնացվում են երկու տիպի ընտրախավ՝ «առյուծների» եւ «աղվեսների» եւ որ դրանցից յուրաքանչյուրին համապատասխանում է կառավարման իր ոճը: «Առյուծների» ընտրախավին բնորոշ է նվաճողականությունը, իշխանության՝ հեղինակության անառարկելիորեն ենթարկվելը եւ բռնություն գործադրելու հակվածությունը, իսկ «աղվեսների» ընտրախավին՝ խուսաճակները, չարաշահությունը, խաբեբարությունը եւ այլն:

Էլիտայի տեսության մյուս հիմնադիրը, ինչպես նշեցինք, Գաետանո Մոսկան է, որին միաժամանակ համարում են նաեւ քաղաքականության մասին գիտության հիմնադիրը Իտալիայում: Նա իր հայացքները շարադրել է «Քաղաքական գիտության տարրերը»՝ աշխատության մեջ: 1939թ. այդ աշխատությունը թարգմանվել է անգլերեն՝ «Գերիշխող դասակարգ» («The kulig Class») վերնագրով: Այստեղ նա որոշակիորեն պնդում է, թե իշխանությունը միշտ եղել է պետք է լինի փոքրամասնության ձեռքում: Եվ երբ այդ իշխանությունը մի ձեռքից անցնում է մյուսին, ապա իրականում մի փոքրամասնությունից փոխանցվում է մյուսին, բայց ոչ երբեք փոքրամասնությունից մեծամասնությանը: Այդ կառավարող փոքրամասնությանը Մոսկան անվանում է «Գերիշխող դասակարգ» (կամ ընտրյալ): Միաժամանակ զարգացնում է այն միտքը, թե անկախ սոցիալ-քաղաքական համակարգերի բնույթից, հասարակական խմբերի եւ գաղափարախոսությունների բազմազանությունից, հասարակությունը բաժանվում է երկու դասակարգի՝ տիրապետող քաղաքական դասակարգ, որ իր ձեռքում է կենտրոնացնում պետական բոլոր ֆունկցիաները եւ օգտվում դրա հետ կապված արտոնություններից,

1. Էլիտա (ֆրանս. elite-լավագույն, ընտրյալ)

2. Տրակտատ (լատ. tractatus-քննում, քննարկում) 1/ Գիտական շարադրություն. որում քննարկվում են առանձին հարցեր ու հիմնահարցեր: 2/ Միջազգային պայմանագիր

1. Տեւ.՝ А.А. Фаддеев Современная Американская буржуазная политология, Лен. 1989, стр. 02
2. Տեւ.՝ Современная западная социология, Словарь 1990, էр 200-201

եւ կառավարվող դասակարգ, անկազմակերպ մեծամասնությունը: Ըստ Մոսկայի, քաղաքական դասակարգը («Գերիշխող դասակարգը») ձեւավորվում է տարբեր եղանակներով, սակայն դրա հիմքում միշտ ընկած է անհատների հասկությունների ու ընդունակությունների հաշվի առնելը: Կառավարող փոքրամասնությունը կազմող անհատները սովորական մասսայից տարբերվում են այնպիսի հատկանիշներով, որոնք փոքրամասնությանը տալիս են որոշակի նյութական, ինտելեկտուալ եւ անգամ բարոյական արտոնություններ, այլ կերպ ասած, այդ փոքրամասնությունը պետք է ունենա այնպիսի հատկանիշներ, որոնք բավականին թանկ են գնահատվում եւ ուժ տալիս այն հասարակությանը, որում ապրում են:

Մոսկան տարբերում է երեք հատկություն, որոնք տարբեր աստիճաններով մուտք են բացում դեպի քաղաքական դասակարգ: Դրանք են՝ ռազմական արիությունը, հարստությունը եւ քահանայությունը, որոնց հետ են կապված արիստոկրատիայի հետեւյալ երեք ձեւերը՝ ռազմական, ֆինանսական եւ հոգեւորական:

Ելակետ ունենալով հասարակությունը դասակարգերի բաժանելու վերոհիշյալ սկզբունքները, նա ձգտում է ապացուցել, որ պատմության մեջ գործում են երկու հիմնական միտումներ՝ արիստոկրատական եւ դեմոկրատական: Եվ դրանցից ոչ մեկը չի նախատեսում մասսաների կառավարում, որքանով դա հնարավոր չէ: Արիստոկրատական եւ դեմոկրատական ընտրախավերի միջեւ եղած տարբերությունն (ըստ Մոսկայի) այն է, որ կառավարող արիստոկրատական ընտրախավն իրենից ներկայացնում է մարդկանց մեկուսացած ինքնամիտ փոխումբ, որը երբեք չի համախմբվում իր միջավայրից դուրս մարդկանցով, իսկ կառավարող դեմոկրատական փոքրամասնությունը հավաքագրվում է լայն մասսաների շրջանակներից, սակայն ի հաշիվ այն մարդկանց, որոնց հոգեբանական հատկանիշները իշխանության իրականացման առումով բավականին օգտակար են: Նա նաեւ ավելացնում էր, թե դեմոկրատիայի նորմալ գործունեության համար անհրաժեշտ է բավականին լավ կազմակերպված դեկավար խավ:

Քաղաքական մտքի եւ ընդհանրապես քաղաքական գիտության կարելուսգույն հիմնահարցերի տեսական հիմնավորման եւ վերլուծության յուրահատուկ մոտեցում է ունեցել Կ.Մարքսը: Այդ յուրահատկությունն իր արտահայտությունն է գտել հասարակության քաղաքական կազմակերպման եւ կառավարման, քաղաքականության եւ իշխանության, պետության եւ դեմոկրատիայի, քաղաքական կուսակցությունների եւ կազմակերպությունների գործունեության, անհատի քաղաքական ակտիվության ձեւավորման ու բարձրացման եւ այլ հիմնահարցերի քննարկման ժամանակ:

Ըստ Կ.Մարքսի, քաղաքական հարաբերությունները, եւ ընդհանրապես բոլոր տեսակի հարաբերությունները ծագում եւ զարգանում են հասարակ տնտեսական հարաբերությունների հիմքի վրա: Անդրադառնալով մարդկանց գործունեության տարբեր ձեւերին, նա նշել է, թե հիմնականը նյութական գործունեությունն է, որից կախված են ցանկացած գործունեություն՝ մտավոր, քաղաքական, կրոնական եւ այլն:

Մարքսի կարծիքով տնտեսապես գերիշխող դասակարգը միաժամանակ

նաեւ քաղաքականապես եւ գաղափարապես իշխող դասակարգ է: Դա նշանակում է, որ այն դասակարգը, որը ներկայացնում է հասարակության տիրապետող նյութական ուժը, դրա հետ մեկտեղ նաեւ նրա տիրապետող հոգեւոր ուժն է:

2.2 ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐԸ

Տարբեր ժամանակների եւ երկրների քաղաքական մտքի մի շարք մտածողների մոտորումների, հարցադրումների եւ լուրջ ուսումնասիրությունների արդյունքը հանդիսացավ համաշխարհային քաղաքագիտական դպրոցների երեւան գալը: Առավել ազդեցիկ դպրոցներից մեկը պայմանականորեն կարելի է համարել ամերիկյան դպրոցը: ԱՄՆ-ում ավելի վաղ, քան ուրիշ երկրներում, քաղաքական գիտությունը ձեւավորվել է որպես գիտության անսննդի ծյուղ, իր բավականին բարձր մասնագիտական մակարդակով եւ հետազոտության սեփական մեթոդաբանությամբ: Նշված գիտության զարգացման բնագավառում կարելի է առանձնացնել հետեւյալ փուլերը:

I. 19-րդ դարի վերջերից մինչեւ Առաջին աշխարհամարտը:

II. Երկու աշխարհամարտերի միջեւ ընկած ժամանակաշրջանը:

III. Երկրորդ աշխարհամարտից մինչեւ մեր օրերը:

Առաջին փուլը կամ շրջանը բնութագրվում է գիտության այդ նոր բնագավառի ձեւավորմամբ ու հաստատմամբ: Ամերիկյան խոշոր համալսարաններին կից ստեղծվում են քաղաքական գիտության բաժիններ կամ բարձրագույն դպրոցներ: Այսպիսի դպրոցներից մեկը 1880թ. Կոլումբիայի համալսարանում բացված քաղաքական գիտության դպրոցն է, որի հետ են ամերիկյան քաղաքագետները կապում նշված գիտության ծնունդը որպես հատուկ ուսումնական առարկայի: Իր ձեւավորման ու հաստատման ժամանակից սկսած, քաղաքական գիտությունն այստեղ հատուկ ուշադրություն է դարձրել պետության եւ հասարակության կապի, ինչպես նաեւ պետական կառավարման եւ այլ տեսակի քաղաքական ինստիտուտների գործունեության էմպիրիկ վերլուծության վրա: Այդ նպատակով էլ ԱՄՆ-ում ստեղծվում են հատուկ կենտրոններ, սկզբում տեղական, իսկ հետագայում՝ ֆեդերալ մակարդակներում:

Երկրորդ տապում, աշխարհում տեղի ունեցած փոփոխությունների ազդեցության տակ, որոշակի փոփոխություններ են նկատվում նաեւ ամերիկյան քաղաքագիտության ուղղություններում: Նկատենք, որ դեռեւս 20-րդ դարի 20-30-ական թվականներին առավել որոշակիորեն է զգացվում ամերիկյան քաղաքագիտության սերտ մերձեցումը հասարակական եւ բնական գիտությունների մյուս բնագավառների հետ: Հատկապես ուժեղանում եւ ամրապնդվում է նրա կապը տեղի լոգիայի հետ: Ոչ պակաս ակտիվորեն է ընթացել ամերիկյան քաղաքագիտության եւ հոգեբանության հետ ունեցած փոխազդեցությունը, որի շնորհիվ մի շարք հեղինակներ (Ֆրոյդ, Ուոտսոն եւ ուրիշներ) խորը արմատներ են թողել ամերիկյան հասարակագիտության բնագավառում: Այսօր էլ ամերիկյան բազմաթիվ հեղինակների հոգեվերլուծության տեսության հիմքում ընկած են Չիզմոնդ Ֆրոյդի գաղափարները, համաձայն որի, կրթությունը, բախումները, բոլոր տեսակի հասարակական երեւույթների փոխազդեցությունը տեղի է ունենում հոգեբանական գործողությունների հետեւանքով: Այս առումով կարելի է վկայակոչել Հ.Լասսուելի «Հոգեախտաբանությունը եւ քաղաքականությունը»

1. Տե՛ս՝ *Современная буржуазная политическая наука (под общ. ред. Г.Х. Шахназарова)*, М., 1982, стр. 26-29

2. Տե՛ս՝ *Ежи Вятр, Социология политических отношений*, М., 1979, стр. 86

1. Տե՛ս՝ Կ.Մարքս եւ Զ.Էնգելս, *Ընտիր երկեր*, 3.1, էջ 50

(1930թ.) արժեքավոր աշխատությունը, որում հետազոտվում է թաքնված, ինչպես նաև ենթագիտակցական մղումների ազդեցությունն անհատի քաղաքական ակտիվության վրա:

Առանց վերապահման կարելի է ասել, որ առավել համարձակորեն է իր մասին հայտարարում բիհեյորիզմը, որպես քաղաքական կյանքի ուսումնասիրության մեթոդ: Անշուշտ, այդ մեթոդը միանգամից չի հաստատվել քաղաքագիտության մեջ: Բիհեյորիզմի տարրերը առկա են դեռևս Ջ.Քեյտլենի ուսումնասիրություններում, նկատի ունենք 1908թ. գրած «Կառավարման գործընթացը» աշխատությունը: Հետագայում այն առավել բազմակողմանի զարգացում է ապրում ամերիկյան մի շարք քաղաքագետների, այդ թվում՝ Զ. Մերրիամի եւ Զ. Լասսուելիի ուսումնասիրություններում:

Հետպատերազմյան ժամանակաշրջանի ամերիկյան քաղաքագիտության շրջանակներում ստեղծվել ակնհայտորեն են առանձնացվում քաղաքականության հետազոտման հետեւյալ ուղղությունները:

ա) *Ամերիկյան կառավարումը եւ քաղաքականությունը* - այն ներառում է համազգային քաղաքական ինստիտուտները, քաղաքական վարքագիծը, ընդ որում, ինչպես տեղական, այնպես էլ ֆեդերալ մակարդակներում:

բ) *Համեմատական քաղաքականությունը* - որը ենթադրում է մի շարք երկրների փոքրիկ ուսումնասիրություն՝ այն արդյունավետ օգտագործելու համար:

գ) *Միջազգային հարաբերությունները եւ համաշխարհային քաղաքականությունը* - այն գործ ունի հետեւյալ հիմնահարցերի հետ՝ պատերազմի եւ խաղաղության, արտաքին քաղաքականության, իշխանությունը միջազգային ընկերակցություններում, միջազգային կազմակերպությունները եւ իրավունքը, ազգային ու միջազգային անվտանգությունը եւ այլն:

դ) *Հասարակական կառավարումը եւ քաղաքականությունը* - այս ուղղությունը միավորում է այն գիտնականներին, որոնք ուսումնասիրում են քաղաքականության կիրառական ասպեկտները: Այստեղ մասնագետներն իրենց առջեւ խնդիր են դնում ցույց տալ, թե գործնականում ինչպե՞ս է իրականացվում քաղաքականությունը, ի՞նչ ձեւեր է այն ընդունում, ինչպիսի՞ ազդեցություն, տվյալություն է թողնում, ինչպե՞ս է հասարակությունը արձագանքում այդ քաղաքականությանը եւ այլն:

Խոսելով ամերիկյան դպրոցի մասին, կարելի էր ենթադրել, որ ներկայումս ամերիկյան քաղաքական գիտությունը խորությամբ է թափանցել ոչ միայն եվրոպա, այլ նաև լատինաամերիկյան, ասիական եւ աֆրիկյան երկրներ:

Մյուս դպրոցը կարելի է անվանել (դարձյալ պայմանականորեն) *անգլիականը*: (Անգլիա, Գերմանիա, Սկանդինավյան երկրներ):

Քաղաքական գիտությունների ուսումնասիրությունները, որպես հասարակական գիտության ինքնուրույն ճյուղի, Անգլիայում սկսվել է անցյալ դարի վերջերից, երբ Լոնդոնի համալսարանին կից հիմնվում է տնտեսության եւ քաղաքական գիտության դպրոցը: Այս եւ հետագայում բացված դպրոցներում են կենտրոնացվում պետական կառավարման եւ քաղաքական ինստիտուտների, անգլիական սահմանադրական եւ վարչական իրավունքի, պետական ծառայության, միջազգային հարաբերությունների, քաղաքական փիլիսոփայության եւ տնտեսության դասավանդումը եւ ուսումնասիրումը: Հետպատերազմյան տարիներին ավելի է ուժեղանում անգլիական քաղաքական գիտության սոցիոլոգիական եւ սոցիալ-հոգեբանական ուղղվածությունը: Որպես արդիական կարելի է հիմնա-

հանգր, անգլիական քաղաքագետների ու շաղկապյա կենտրոնում է գտնվում քաղաքական իշխանության փոփոխվող մեխանիզմների ուսումնասիրությունը, որի շրջանակներում վերանայվում են երկկուսակցական համակարգի գործունեության մասին առկա կոնցեպցիաները, ճնշող խմբերի, պետական ապարատի, տեղական կառավարման, ինչպես նաև քաղաքական մյուս ինստիտուտների ու գործընթացների գործունեությունը: Անգլիական քաղաքականության առանցքային հիմնահարցերից մեկը եղել էլ այսօր էլ համարվում են քաղաքական կուսակցությունների հետ կապված հիմնահարցերը: Դրանց կարելի էր անհրաժեշտ էլ սկսել եւ ավարտել քաղաքական կուսակցությունների գործունեության վերլուծությունից:

Երրորդը - *Ֆրանս-իտալական դպրոցն է*:

Քաղաքական գիտությունը Ֆրանսիայում անցել է ձեւավորման եւ զարգացման երկու հիմնական էտապներ: Առաջինը սկսվում է 19-րդ դարի վերջերից եւ ավարտվում 2-րդ աշխարհամարտով: Երկրորդը սկսվում է դրանից հետո եւ շարունակվում մինչեւ մեր օրերը: Առաջին էտապի առավել բնորոշ գիծը համարվում է այն, որ քաղաքական գիտությունը աստիճանաբար առանձնանում է սահմանադրական իրավունքից: Այդ իրավունքի քաղաքականացման սկզբնավորողը համարվում է Ա. Էսմենը իր «Սահմանադրական իրավունքի տարրերը» (1895թ.) աշխատությամբ: Հետագայում այդ հարցերը կարելի էր տեղ են գտնելու Լ. Դյուգի եւ հատկապես Մ. Օրիոմի ուսումնասիրություններում:

Հասարակական-քաղաքական գիտությունների բնագավառում արմատական փոփոխություններ են տեղի ունենում 2-րդ աշխարհամարտից հետո: Իսկ 60-70-ական թվականներին երեւան են գալիս ֆրանսիական մի շարք քաղաքագետների ուսումնասիրությունները (Մ. Պրելո, Ժ. Բյուրդո, Ռ. Արոն, Մ. Դյուվերժե եւ ուրիշներ), որոնցում քննարկվում են քաղաքական գիտության կարելիքային հիմնախնդիրները, հատկապես քաղաքական ինստիտուտները եւ հարաբերությունները, ընտրությունները եւ քաղաքական համակարգը, հասարակական կառավարումն ու քաղաքականությունը եւ այլն:

Քաղաքական գիտության վերածնունդը Իտալիայում, որն ընդհատվել էր կապված ֆաշիստական ռեժիմի տիրապետության հետ, ընթացել է ծայրահեղ դանդաղ: Բանն այն է, որ այստեղ հասարակական գիտության բնագավառում իշխում էր այն տեսակետը, թե անհրաժեշտ է զարգացնել գիտության ավանդական (փիլիսոփայություն, իրավագիտություն, տնտեսագիտություն եւ այլն) ճյուղերը, որոնց ամբողջությունը կարելի է անվանել քաղաքական գիտություն: Քաղաքական գիտության վերածնունդի նախաձեռնողի դերը պատկանում է Ֆլորենցիայի համալսարանի քաղաքական գիտության ֆակուլտետին: Շուտով այդ ֆակուլտետի ժամանակակից քաղաքագիտական ուղղության լիդերն է դառնում Դժ. Սարտորին, որի «Կուսակցությունները եւ կուսակցական համակարգերը», «Դեմոկրատիա եւ դեֆինացիա» աշխատությունները համաշխարհային ճանաչում են ստանում: Վերջին տասնամյակներում Իտալիայի քաղաքագետները կարելի էր անհրաժեշտ են դարձնում քաղաքականության եւ սոցիոլոգիայի, սոցիոլոգիայի եւ քաղաքական գիտության, ինչպես նաև քաղաքագիտության

1. Տե՛ս՝ Современная буржуазная политическая наука (под общ. ред. Г. Х. Шахназарова), М. 1982, стр. 155

2. Դեֆինացիա (լատ. definitio - սահմանում)

եւ փիլիսոփայության հարաբերակցության հարցերին:

Քաղաքական գիտությունը, ինչպես նախկին խորհրդային հանրապետություններում, այնպես էլ մեր մոտ նոր ձեւավորվող գիտություն է: Ուստի, նրա հիմնահարցերը մշակելու ժամանակ անհրաժեշտ է հաշվի առնել համաշխարհային քաղաքագիտության դպրոցների փորձը եւ մեր ազգային առանձնահատկությունները:

2.3 ՀԱՅ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՓՈԽԵՐԸ

Հայոց քաղաքագիտական միտքը անցել է զարգացման 5 փուլ:

Առաջինը նրա ծնունդն է, 5-րդ դարը, որում ամփոփվեցին նախնաբայ դարերի հայոց քաղաքական կյանքի ողջ ձեռքբերումները:

Երկրորդ փուլն ընդգրկում է 6-16-րդ դարերը՝ հայոց միջնադարը:

Երրորդը՝ 17-18 -րդ դարերն են, հայ քաղաքական կյանքի յուրատեսակ վերածննդի դարաշրջանը:

Չորրորդ փուլն ընդգրկում է 19-րդ դարի վերջի եւ 20-րդ դարի առաջի երկուական տասնամյակները՝ Սան-Ստեֆանոյի հաշտության պայմանագրից մինչեւ 1918թ. մայիսը, հայոց ազգային պետականության վերակերտումը:

Հինգերորդը արդի փուլն է, որ ընդգրկում է Հայաստանի երեք հանրապետությունների ժամանակաշրջանը՝ 1918թ. մայիսից մինչեւ մեր օրերը:

Հայկական լեռնաշխարհը, Առաջավոր Ասիայի հետ միասին, բնակեցված է եղել նախամարդու տարածման ժամանակներից սկսած: Սակայն նախամարդու չափազանց անկայուն հանրույթի՝ նախնադարյան հոտի քաղաքական կյանքի գոյության կամ այն լուսաբանող հուշարձանների մասին խոսք անգամ չի կարող լինել: Մարդկանց քաղաքական գործունեության տարրեր կարող էին առաջանալ կայուն հանրույթի՝ մայրիշխանական տոհմական համայնքի առաջացմանը զուգընթաց: Տոհմը կառավարվում էր նախնադարյան դեմոկրատիայի սկզբունքով: Տոհմի ղեկավարները տոհմակիցների ու ցեղակիցների վարքի պարտադիր կանոնների պահապաններն ու կրողներն էին: Հին Հայաստանի 2000-ամյա պետության եւ իրավունքի դարաշրջաններից մեզ չեն հասել քաղաքական մտքի գրավոր հուշարձաններ, բացառությամբ խեթական, ասորական, ուրարտական սեպագիր արձանագրությունների, որոնք խոսում են միայն ռազմական զանազան արշավանքների, հաղթանակների ու ձեռք բերած ավարի մասին: Բնական է, որ քաղաքագիտական մտքի իսկական հուշարձաններ կարող էին կերտվել ազգային գրերի գյուտից հետո:

Եվ ահա 5-րդ դարը, հայոց մշակույթի ոսկեդարը, որում սկզբնավորվեցին գիտության ու մշակույթի շատ ուղղություններ, հիմք դրվեց նաեւ հայոց քաղաքագիտական մտքին: Փավստոս Բուզանդը, Մովսես Խորենացին, Եզնիկ Կողբացին եւ մյուս մտավորականները մշակեցին հայրենիքի, ազգային պետականության, ազգային միասնության, մարդասիրության գաղափարները:

Փավստոս Բուզանդը ընդգծում էր ազգային պետականության, տիրասիրության, ասպետական վեհանձնության ու ազգային արժանապատվության գաղափարները: Երբ Մուշեղ Մամիկոնյանը Չիրավի ծակատամարտում գերում է Աղ-

վանից Ռեոնայր քաղաքը, բայց ազատ է աքաղարկում: Պապ թագավորը հանդիմանում է նրան, իսկ Մուշեղը պատասխանում է. «Ես իմ ընկերներին՝ բոլորին կոտորեցի, իսկ նրանք, որ թագ են կրում, իմ ընկերները չեն, այլ թու...: Ես թագավոր մարդու վրա... ոչ ձեռք եմ մեկնել, ոչ էլ կմեկնեմ»¹: Առաջնորդը, թագավորը, ումն էլ որ լինի, անձեռնմխելի է, ոչ ոք իրավունք չունի ձեռք բարձրացնել նրա վրա, սա է հայ քաղաքական մտքի սկզբունքում կանգնած մտավորականի պետական մտածողության ելակետը:

Անձի, քաղաքական գործչի, ազգի եւ պետության ինքնիշխանության հարցերն առավել ամբողջացած ներկայացված են Մովսես Խորենացու կերտած «Հայոց պատմության» էջերում: Հայ ազգի ծագումը կապելով ս.գրքի հետ, սերելով հայերին Հաբեթի ցեղից՝ Խորենացին հայ ժողովրդի համար ստեղծեց պատվավոր տեղ հին ազգերի շարքում: Հայ ազգի պատմությունը Խորենացու համար անկախության, պետականության համար պայքարող ժողովրդի կենսագրություն է: Այն գործիչները, որոնք հետամուտ են եղել ազգային պետության հզորացմանը, արժանացել են Խորենացու բարձր խրախուսանքին. «Նրանք մահկանացու ծնվելով անմահացել են իրենց գործերով»: Դրանցից են Տիգրանը, Արտաշեսը, Տրդատը: Քաջերի սերունդները քաջերն են լինում. սա է Խորենացու ընդհանրացումը: Միաժամանակ, Խորենացին քննադատում էր խստասիրտ ու չար թագավորներին, տմարդի, խաբող, իրավունքը չպաշտպանող կաշառակեր դատավորներին, գողերին հովանավորող, ազաի իշխաններին, կեղծավոր ու փողասեր կրոնավորներին, սովորելու մեջ ծուլ աշակերտներին:

Խորենացին կենտրոնացված ուժեղ պետության կողմնակից էր, բայց ոչ բացարձակ միապետության: Լավագույն կյանքն այն է, երբ պետության կողմից նվազագույն արգելքներն են պարտադրվում մարդուն: Մարդկանց միջեւ գոյություն ունեցող բոլոր տարբերությունները պետք է որոշվեն միայն նրանց գործերով: Ազնիվ գործիչն իր լսելի ծայրը պիտի ունենա կառավարող շրջաններում: Եթե պետությունը անհատի համար հնարավորություն չի ընձեռում առաքինի, երջանիկ ու ստեղծագործական կյանքով ապրելու, նման պարագայում պետությունը չարիք է: Այսուհանդերձ, ազգի մեջ բոլորը պետք է ենթարկվեն պետական կարգ ու կանոնին, համախմբվեն թշնամու դեմ մղվող պայքարում: Պետական իշխանությունը Խորենացու կարծիքով ոչ միայն ազատ ու անկախ կարգավիճակն է, այլ նաեւ ուրիշներին իշխող եւ հպատակեցնող կեցությունը: Խոսելով երվանդյան Տիգրանի մասին, գրում է. «Աս մեր թագավորներից ամենահզորն ու ամենախոհեմն էր եւ նրանցից բոլորից քաջ: Նա մեր բնակության սահմաններն ընդարձակելով հասցրեց մինչեւ հին բնակության սահմանների ծայրերը»²:

Խորենացու ընդհանրացումն այս հարցում հետեւյալն է. «...զի սահման քաջաց, ասէ, զէն իւրեանց, որքան հատանէ, այնքան ունի»:

Խորենացին հաճախ մեջ է բերում նամակներ, պայմանագրեր եւ այլ վավերագրեր, որոնք լույս են սփռում բնութագրվող ժամանակաշրջանի, պետությունների քաղաքական փոխհարաբերությունների եւ նրանցից յուրաքանչյուրի գերակշիռ կամ թերակշիռ դիրքի վրա:

Հայ քաղաքական մտքի սկզբնավորման ժամանակաշրջանի կարեւորագույն իրադարձությունը քրիստոնեության պետական կրոն հռչակելն էր Հայաստանում: Աշխարհում առաջինը Հայաստանում պետական կրոն հռչակվելու առաջին

1. Փավստոս Բուզանդ. «Պատմություն հայոց» Երեւան 1968թ. էջ 241

2. Տեւ՝ Մովսես Խորենացի. «Հայոց պատմություն», Երեւան 1990, էջ 46

պատճառն այն էր, որ ավատատիրությանը բնորոշ տնտեսական ու քաղաքական մասնատվածության պայմաններում, քրիստոնեական եկեղեցին իր կառուցվածքով կենտրոնացված ուժեղ պետականություն ստեղծելու գաղափարական լավագույն հիմնավորումն էր:

...

Երկրորդ պատճառն այն էր, որ նորամուտ քրիստոնեությունը կոչված էր պահպանելու Չայաստանի քաղաքական ինքնուրույնությունը:

Չայ քաղաքական մտքի զարգացման երկրորդ փուլը՝ 6-16-րդ դարերը, առանձնանում են ազգային պետականության առկայության եւ անպետականության կարգավիճակներով: Մեջընդմեջ գոյատևած պետականությունը ընդգրկել է 885-1045թթ. Բագրատունիների գլխավորությամբ, 1190-1240թթ. Չաքարյանների եւ 1070-1375թթ. Կիլիկիայի հայոց պետականության գոյության մեջ:

Անպետականության ժամանակաշրջանն ընդգրկում է մարզպանական եւ արաբական տիրապետությունը (428-885), Սելջուկյանը (1065-1120), թաթար-մոնղոլականը (1240-15-րդ դարի կեսեր) եւ թուրք-պարսկական տիրապետության շրջանները (16-18-րդ դարեր):

Ֆեոդալական աստիճանականության դասական օրինակ են ֆեոդալիզմի դարաշրջանի հայկական այս երեք պետական միավորումները: Չայ թագավորը, որպես ֆեոդալական սուվերեն պետության գլուխ, օգտվում էր միապետին վերապահված բացառիկ իրավունքներից: Միայն թագավորն իրավունք ուներ դրամ հատելու, մաքսատուրք վերցնելու, քաղաքներ կառուցելու: Նրան էին պատկանում ոսկու հանքերը, նա երկրի օրենսդիր, գործադիր եւ դատական բարձրագույն մարմինն էր:

Երկրի կառավարման կենտրոնն արքունիքն էր: Այն կազմված էր երկրի բարձր խավի ներկայացուցիչներից, պետության առօրյա կյանքը կարգավորող պաշտոնյաներից: Որպես ճյուղային կառավարման կենտրոնական մարմիններ, այս ժամանակաշրջանում էլ գոյատևում են գործակալությունները, որոնց գլխավորում էին պալատական խոշոր աստիճանավորները՝ գործակալները, ժամանակակից իմաստով՝ նախարարները:

Ֆեոդալական մասնատվածության պայմաններում երկրի քաղաքական համակարգում առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում եկեղեցին ու նրա բարձրագույն ղեկավարությունը: Երբ հայոց թագավորի իշխանությունը հեռավոր գավառների ու ինքնիշխան շրջանների վրա ձեւական բնույթ էր կրում, սուպարեզ էր գալիս հայոց եկեղեցին իր միաձուլ կազմակերպությամբ եւ ապահովում հայ ժողովրդի միասնությունը: Անպետականության դարաշրջանում Չայաստանի քաղաքական համակարգի առանցքը ազգային պետականության փոխարեն դառնում է ազգային եկեղեցին: Կարելի էր են ստանձնում հայոց իշխանը եւ սպարապետը, նախարարական անվանի տների գահերեց իշխանները՝ Սյունիքում, Սասունում, Արցախում եւ Չայաստանի լեռնային այլ շրջաններում: Մեծանում է տեղական կառավարման մարմինների՝ գյուղապետերի, տանուտերերի եւ քաղաքային ինքնավար մարմինների դերը: Անպետականության դարաշրջաններում գերագույն իշխանությունը պատկանում էր նվաճողների կողմից նշանակված պաշտոնյաներին:

Բացի բարձրագույն կառավարիչներից, նվաճողները տեղերում նշանակում էին ռազմական, հարկահանության, շինարարության գործերը տնօրինող գոր-

ծաղիլ այլ պաշտոնյաների:

6-16-րդ դարերի հայ քաղաքագիտական մտքի հուշարձանները հիմնականում բաժանվում են երկու խմբի՝ արտաքին քաղաքական կյանքը լուսաբանող եւ ներքին կյանքը կարգավորող հուշարձանների: Առաջին խմբի հուշարձաններից են «Գիրք թղթոց»¹, «Կնիք հավատո»², «Արմատ հավատո»³ ժողովածուները եւ հոգեւոր ու աշխարհիկ այլ գործիչների երկերը: Երկրորդ խմբի հուշարձաններից են «Կանոնագիրք Չայոց»⁴, Մխիթար Գոշի «Գիրք դատաստանի»⁵,

Սմբատ Սպարապետի «Դատաստանագիրք»⁶ եւ այլ գործիչների երկերը:

Արշակունիների պետության անկումից հետո հայությանը համախմբող ու գլխավորող հիմնական ուժը մնաց հայոց եկեղեցին: Բյուզանդական կայսրության նպատակն էր այդ հարստությունը եւս ենթարկել իրեն: Այս նոր պայմաններում հայ ժողովրդին անհրաժեշտ էր պաշտպանական ձկուն մեխանիզմ ստեղծել՝ դիմակայելու քրիստոնյա արեւմուտքի ոտնձգություններին: Այդ նպատակին հասնելու պատրվակ դարձավ 451թ. Իրավիրված Քաղկեդոնի 4-րդ տիեզերական ժողովը: Եկեղեցական տիեզերական ժողովների գումարման հիմնական նպատակը հավատի մաքրության եւ դավանաբանական վեճերի պարզաբանման հարցերն էին: Բայց այդ նպատակների տակ հաճախ թաքնված գործում էին քաղաքական ձգտումները, տիրապետական տենչերը: Չայ ժողովուրդը 6-րդ դարի սկզբներին, երբ կայսրության նվաճողական ձեռքբերումները ավելի բուռն ու վտանգավոր դարձան, իսկ նրանց՝ եկեղեցու առաջ քաշած գաղափարները միախլուսվեցին կայսրության ամբողջատիրական քաղաքականությանը, մերժեցին Քաղկեդոնի ժողովի երկաբնականությունն արող դոգմաները: Դարագլուխ կազմող այս քայլով քրիստոնեությունը Չայաստանում ձեռք բերեց ազգային նկարագիր եւ մեզ համար վերականգնվեց նրա էթնոպաշտպան ֆունկցիան: Սակայն երկաբնականության մերժումով հարցը չլուծվեց: Չայաստանը բազմաթիվ կապերով կապված էր կայսրության հետ, ու պետականորեն էլ ենթակա էր նրան: Չայ ժողովրդի համար ազգային - ազատագրական պայքարի նշանակություն էր ստանում դավանաբանական պայքարը: Բյուզանդական կայսրության բազմաթիվ աշխատություններով ջանում էին հիմնավորել Քրիստոսի երկու բնության դոգման եւ միաբնակ հայերին հարկադրում անվերապահորեն ընդունել դրանք: Փաղափարական - քաղաքական այս ճնշման դեմ կազմակերպվող դիմադրությունը պետք է գաղափարական բովանդակություն ունենար:

Չայ հեղինակներն աշխատում էին հերքել երկաբնականության դոգմաները եւ պաշտպանել հայոց եկեղեցու ավանդույթները: «Գիրք թղթոց» ժողովածուն կազմվել է Կոմիտաս Ա Աղցեցի կաթողիկոսի օրոք (615-628), որի մեջ տեղ են գտել Սահակ Պարթեւին, Սեսրոպ Մաշտոցին, հայոց եկեղեցու ճանաչված այլ գործիչներին, բյուզանդական կայսրերին ու հայ արքաներին վերագրված փաստաթղթեր, որոնք լույս են սփռում նշված պետությունների ու ժողովուրդների քաղաքական հարաբերությունների վրա:

Ինչպես արդեն նշվել է, 6-16-րդ դարերում հայոց, ներքին քաղաքական կյան-

1. Տես՝ Գիրք թղթոց, Թիֆլիս, 1901:

2. Տես՝ Կնիք հավատոյ..., Էջմիածին, 1914:

3. Տես՝ Ամսայան Գ. Կարդան Աղեկցին իր նորահայտ երկի լույսի տակ, ՎԼՏ, 1969:

4. Տես՝ Կանոնագիրք Չայոց, հ. 1-2, Եր. 1964-1971:

5. Տես՝ Մխիթար Գոշ, Գիրք դատաստանի, Եր. 1975:

6. Տես՝ Սմբատ Սպարապետ, Դատաստանագիրք, Եր. 1958:

քը կարգավորող հուշարձաններից են «Կանոնագիրք Յայոցը»։ Մխիթար Գոշի եւ Սմբատ Սպարապետի դատաստանագրքերը եւ այլ երկեր։

«Կանոնագիրք Յայոցը» հայ միջնադարյան իրավաբանական ու քաղաքական փաստաթղթերի պաշտոնական ժողովածու է՝ բաղկացած հոգեւոր-եկեղեցական, բարոյա-խրատական, գաղափարական-քաղաքական, տնտեսական խնդիրները սահմանող հոդվածներից։ Դրանք տարբեր ժամանակներում կազմվել են քրիստոնեական տիեզերական եւ ազգային եկեղեցական ժողովներում։ Իսկ հայոց եկեղեցական ժողովներն իրենց նշանակությամբ համագային քաղաքական հաստատություններ էին, քանի որ բացի կրոնա դավանաբանական հարցերից, ընդունում էին նաեւ աշխարհիկ օրենքներ, նորմեր, որոնք կարգավորում էին նաեւ աշխարհիկ հարաբերություններ։ Մասնագետները հայոց եկեղեցական ժողովները դիտում են որպես եվրոպական պառլամենտի նախատիպ։ Այդ կանոնախմբերը առաջինը հավաքել, միավորել եւ միասնական կանոնագիրք է դարձրել Դովհանես Օձնեցի կաթողիկոսը 8-րդ դ. 10-ական թվականներին։ Փաստորեն, այս ժողովածուն առաջին «Corpus juris gaeonici»-ին է համաշխարհային իրավագիտության պատմության մեջ։ 10-րդ դ. կեսերին, 11-րդ եւ 17-րդ դարերում «Կանոնագիրք Յայոցը» ենթարկվել է նոր լրացումների, որտեղ տեղ են գտել 98 կանոնախմբեր, մոտ 1500 կանոններ՝ հայոց եկեղեցու պաշտամունքի, դավանանքի, ծիսակատարության, հոգեւորականների վարքագծի, ավատատիրական հասարակարգի համակեցության ձեւերի, հասարակության անդամների փոխհարաբերությունների, ամուսնության, ընտանիքի, ժառանգության եւ այլ հարցերի վերաբերյալ։

Անձի, ազգի եւ պետության ինքնիշխանության գաղափարի վրա է խարսխված միջնադարի քաղաքագիտական մտքի հսկա Մխիթար Գոշի իրավաքաղաքական ուսմունքը։ Ստեղծելով «Յայոց դատաստանագիրքը», Գոշը դառնում է ազգային ինքնագիտակցության սկզբնավորման դրոշակակիրը, ազգային անկախություն կերտող Զաքարյանների գաղափարական խորհրդատուն։ Յայոց միջնադարում չկա մի այլ գիրք, որը նրա պես բազմակողմանիորեն արտացոլի հայ իրավաքաղաքական ու հասարակական-տնտեսական հարաբերությունները։ Գոշը երկրի միասնությունը եւ անկախությունը տեսնում էր ուժեղ, ինքնիշխան պետականության եւ այն մարմնավորող թագավորի անձնավորության մեջ։ Թագավորները նրանք են, գրում է Գոշը, որոնք իրենց ողջ ազգին են տիրապետում եւ ուրիշ ազգերից հարկ են վերցնում, եւ եթե ոչ՝ հարկ չեն տալիս։ Այս դատողությամբ Գոշը իրավագիտության պատմության մեջ առաջինն է սահմանում պետական սուվերենություն հասկացությունը, ուր տեղ են գտել պետական սուվերենության երկու գլխավոր հատկանիշները՝ պետական իշխանության լիակատարությունը երկրի ներսում եւ անկախությունը՝ արտաքին հարաբերություններում։ Յայտնի է, որ սուվերենության մասին ուսմունքը եվրոպայում ձեւավորվել է 16-րդ դարում, մասնավորապես Ժան Բոդենի (1530-1596) «Վեց գիրք պետության մասին» աշխատությունում։

Թագավորին օժտելով պետական ինքնիշխանությամբ, Գոշն, այնուամենայնիվ, թագավորի իրավունքները սահմանափակում է օրենքով։ Օրենքին ենթարկվելը պարտադիր է բոլորի համար։ Թագավորի իրավունքները սահմանափակվում են նաեւ այն դեպքում, երբ շոշափվում են ուրիշ պետությունների եւ ժողովուրդների օրինական իրավունքներն ու շահերը։ Գոշը սահմանում է, որ եթե ինք-

նիշիւսն թագավորն անարժանաբար վարվի իր թագավորությունում եւ անհարկի խախտի խաղաղությունը, ապա նա պետք է զահընկեց արվի։ Խոսելով խաղաղության, ուրիշ պետությունների ներքին գործերին չմիջամտելու, միջազգային վեժները խաղաղ ճանապարհով լուծելու, միմյանց սուվերենությունը հարգելու մասին, Գոշը, փաստորեն, սահմանել է միջազգային հարաբերությունների մի շարք հիմնարար սկզբունքներ։ Ուժեղ պետության երաշխիքներից մեկը զահաժառանգման կարգն էր։ Գոշը սահմանում է զահի փոխանցում ուղիղ գծով՝ հորից որդուն, սակայն ոչ թե անպայման ավագ որդուն, այլ որդիներից «յառաջադեմին»։ Գոշը մեծ նշանակություն է տալիս աշխարհիկ եւ հոգեւոր հարստությունների փոխհարաբերություններին։ Այս մասին Գոշի դատողությունները հիմք են տալիս ասելու, որ նա ձգտել է սահմանազատել նրանց լիազորությունները, իրենց վերապահված իրավունքներով։ Հասարակության բաժանված լինելը ունեւոր-տերերի եւ ընչազուրկ-ծառաների՝ Գոշը բացատրում է տնտեսական պատճառներով, արտադրության հիմնական միջոցներին՝ հողին ու ջրին տեր լինելու հանգամանքով։ Նա նշում է, որ մարդկային բնությունն արարչի կողմից ազատ է արարվել, տերերին ծառայելը հողի եւ ջրի կարիքներից են լինում։ Անհավասարության առաջացման Գոշի պատճառաբանությունը եւս նորություն էր ողջ միջնադարի իրավաքաղաքական ուսմունքներում։ Գոշից մի քանի դար հետո միայն Թոմաս Մորն ու Կամպանելան եկան նույն եզրակացության։

Գոշի իրավաքաղաքական գաղափարներն առավել ցայտուն են արտացոլվել ամուսնա-ընտանեկան եւ քրեաիրավական հարաբերությունների կարգավորմանը նվիրված հոդվածներում։

Սմբատ Սպարապետի «Դատաստանագիրքը» կոչված էր բավարարելու Կիլիկիայի հայկական պետության պահանջները։ Թագավորին համարելով աստծո տեղապահը երկրի վրա, Սմբատը նրան օժտում էր բոլոր բարեմասնություններով ու բացառիկ իրավունքներով։ Կառավարման կենտրոնացած միապետության կողմնակից է։ Նրա կարծիքով միայն ուժեղ կենտրոնացված թագավորությունը կարող է երկիրը պահպանել կենտրոնախույս ուժերից եւ արտաքին թշնամիների ուռնձգություններից։ Միապետությունը, սակայն, Սմբատը չի հասցնում արել էլյան բռնապետության, այլ որոշակի օրենքներով սահմանափակում է թագավորի իշխանությունը։ Օրինակ, թագավորը իրավասու է զրկելու իշխանին իրավունքից միայն այն դեպքում, եթե ինքն է շնորհել այդ իրավունքը։ Իսկ ում նախնիներն էին շնորհել, թագավորը առանց մյուս ֆեոդալների համաձայնության, իրավունք չուներ շնորհագրկել։

17-18-րդ դարերում Յայաստանը շարունակում էր մնալ թուրք-պարսկական լծի տակ։ Յայկական գաղթօջախներում, հասարակական հարաբերությունների զարգացմանը զուգընթաց, ձեւավորվում էին հասարակական-քաղաքական մտքի կենտրոններ, որտեղ օտար տիրապետությունից ազատագրելու եւ սեփական պետություն ստեղծելու ուղիներ էին որոնում։ Համաեւրոպական ազգային-ազատագրական շարժման վերելքն իր արձագանքն է գտնում նաեւ բուն Յայաստանում։ Սկսվում է ձեւավորվել ազգային միասնության գիտակցությունը։ Ազգային ազատագրական շարժման զարթոնքին նպաստում են նաեւ միջազգային պայմանները, Թուրքիայի ու Պարսկաստանի թուլացումը եւ նվաճված ժողովուրդների արթնացող հավատը իրենց մոտալուտ հաղթանակի նկատմամբ։

Հայոց պատմության այս նոր դարաշրջանի արդեն առաջադրված քաղաքական խնդիրների ձեւավորման ակունքներում են հայ ժողովրդի քաղաքական միտքը կերտողներ Իսրայել Օրին, Յովսեփ Էմինը, Շահամիր Շահամիրյանը, Սովսես Բաղրամյանը եւ ուրիշներ: Առաջադրված խնդիրը սեփական ազգի պահպանության հաստատման եւ այն ապահովող արտաքին քաղաքական ճիշտ կողմնորոշման հարցն էր: Սեզ շրջապատող մահմեդական աշխարհի ստրատեգիայի հիմնական խնդիրը միշտ էլ մահմեդական պետությունների կրոնական ու քաղաքական համագործակցությունն է եղել: Բնական է, որ այդ վիթխարի մեթենայի դեմ դիմակայելու համար մասնատված, ազգային պետականությունից զրկված Հայաստանը պետք է փնտրեր հզորների հետ համագործակցելու ուղիներ:

Որոշումները տանում էին դեպի եվրոպա, դեպի քրիստոնյա մեծ պետությունների համադաշնությունը: Այդ հույսերը առկայծում էին միայն այն ժամանակ, երբ Թուրքիան վտանգ էր ներկայացնում եվրոպական երկրների համար: Սակայն, 1699թ. Կարլովիցի սլավոնագրից հետո, երբ ջախջախված Թուրքիան ետ չարտվեց եվրոպայից, վերջիններիս համար քրիստոնյա փոքր ժողովուրդները, այդ թվում եւ հայերը, զրկվեցին հետաքրքրությունից: Հակաթուրքական համադաշնության կենտրոնում մնաց Ռուսաստանը, որի հետ էլ հայ ժողովուրդը կապեց իր ազատագրության նոր հույսերը: Հենց այս քաղաքական շրջադարձով է նշանավորվում Իսրայել Օրին եւ Յովսեփ Էմինի գործունեությունը: Սակայն հայ ազգի գոյապահպանության, ազգային ազատագրական պայքարի եւ ազգային պետականության ստեղծման ամբողջական քաղաքական ծրագիրը ծնունդ առավ հնդկահայ գաղթօջախում Շահամիր Շահամիրյանի, Սովսես Բաղրամյանի, Հակոբ Շահմիրյանի, Յովսեփ Էմինի ջանքերով, 18-րդ դարի կեսերին: Էմինը ծրագրում էր համագործակցելով վրաց թագավոր Գեորգի 2-րդի հետ՝ ստեղծել հայ-վրացական մարտունակ բանակ, կազմակերպել սպասամբություն Թուրքիայի ու Պարսկաստանի դեմ, ազատագրել Հայաստանն ու Վրաստանը եւ ստեղծել հայ-վրացական միացյալ պետություն: Այդ պայքարի ընթացքում նախատեսվում էր ռուսական պետության աջակցությունը:

Մադրասի խմբակը առաջինն էր հայ իրականության մեջ, որ քաղաքական քաղաքական համար օգտագործեց տպագրությունը: Նրանց հիմնադրած տպարանում 1773թ. լույս տեսավ Սովսես Բաղրամյանի «Նոր տետրակ որ կոչի յորդորակ», 1789թ. Շահամիր Շահամիրյանի «Որոգայթ փառաց», եւ 1783թ. «Նշակակ» գրքերը:

«Նոր տետրակը» դարագլուխ կազմող կոթողային հուշարձան է, առաջին քաղաքական երկը հայ իրականության մեջ, որով հեղինակը հայ ժողովրդի առաջ դնում է մի մեծ գաղափար, մեծ պաշտամունք, որը նա կոչում է «Մայր Հայաստան» եւ որի ազատագրության ծրագիրն է հանդիսանում այս արժեքավոր ձեռնարկը: Հայ երիտասարդությանը հորդորում է սրափվել թմրությունից, արիանալ, քաջանալ եւ ազգային ամոթն ու նախատինքը վերացնել, ոտքի կանգնել իբրեւ վերածնվող ազգ եւ արյան գնով անկախություն ձեռք բերել:

Հայ երիտասարդությանը իր ժողովրդի պատմության փառավոր անցյալին եւ անդառնալի կորուստներին ծանոթացնելու նպատակով, մի ամբողջ գլուխ նվիրում է հայոց պատմությանը: Հայոց պետականության կորստի գլխավոր պատճառներ համարում է բռնապետության առկայությունը, մտքի կոտորությունը, քաղաքական անմիաբանությունը, անկարգապահությունը, ավանդական արժեքների կորուստը եւ այլն: Ոչ մի ժողովուրդ առանց պայքարի ու զոհերի չի ազա-

տագրվել ուրիշ տիրապետությունից, եւ ոչ մի ժողովուրդ իր մղած ազատագրական պատերազմում չի սպառվել: Ազգի մի մասը պետք է գլուխը դնի մյուսների ազատագրության գործին: Բաղրամյանը գտնում էր, որ ազատագրված Հայաստանում պետք է հաստատվեն հանրապետական կարգեր:

Այս կոնցեպցիան առավել մանրամասն ու համակողմանի մշակվեց մի այլ կոթողային հուշարձանի՝ «Որոգայթ փառացի» էջերում: Այստեղ Շահամիրյանը առաջադրում է լուծում է այնպիսի իրավաքաղաքական խնդիրներ, որոնք մինչ այդ եվրոպական մտածողների հայացքներում նոր էին միայն սկզբնավորվում: Դրանցից էին իրավունքի փիլիսոփայության այնպիսի կարեւոր հիմնահարցերը, ինչպիսիք են իրավունքի, օրենքի եւ ազգային ազատագրական պայքարի փոխհարաբերությունները: «Որոգայթ փառացը» բաղկացած է երկու մասից: Առաջին մասը /էջ 1-139/ տեսական բնույթ ունի, որտեղ շարադրված են հասարակական-քաղաքական կարգերի իր սկզբունքները, իսկ երկրորդը /էջ 140-473/ ազատագրվելիք Հայաստանի սահմանադրության՝ հավաք օրինացի նախագիծն է՝ բաղկացած 521 հոդվածներից: Գիրքն ամբողջությամբ հրատարակվել է 1788-1789թթ. Սադրասում, վերահրատարակվել է 1913թ. Թիֆլիսում:

Առաջին մասում այն միտքն է զարգացնում, թե մարդիկ բնությունից հավասար են ծնվում եւ պետք է հասարակական կյանքում միեւնույն իրավունքներն ունենան: Մարդիկ չպետք է հանդուրժեն ոչ մի այլ իշխանություն, բացի բոլորի համար ընդհանուր եւ պարտադիր այն օրենքներից, որոնք իրենք կամենան իրենց բնական բնությանը համապատասխան: Արդ, եթե կամենում եք լինել ազատ եւ հավասարապես թագավորել ձեր աշխարհի վրա, գրում է Շահամիրյանը, հարկավոր է, որ դուք սահմանեք բարի օրենքներ՝ բովանդակ ժողովրդի կամքի ու զանկության համաձայն գալ եւ մնալ կախված ձեր օրենքից, որպեսզի ոչ ոք չիշխի ձեր վրա բացի ձեր օրենքից: Այս ճանապարհով հաստատվում է հասարակության իշխանությունը հասարակության, ու ազգի իշխանությունը ազգի վրա: Պետական կառավարման լավագույն ձեւը համարելով հանրապետությունը, Շահամիրյանը համոզված էր, որ միայն այդպիսի իշխանության դեպքում կարող է արդարության եւ առաջնորդության երաշխիքներ լինել: Այս միտքն հաստատելու համար բերում է Հռոմի օրինակը: Երբ հռոմեացիները օրենքով էին դեկավարվում ու պետական մարմիններն ընտրվում էին, ծաղկում էին ապրում, իսկ երբ իշխանությունը միապետական դարձավ, եւ ընդհանուրի կամքը փոխարինվեց միապետի կամքով, ապա հռոմեացիները «օր-օրի թյուլանալով նվազեցին, մինչեւ ընկան»¹:

Կառավարման հանրապետական ձեւի հաստատման անհրաժեշտությունը պատմավերլուծական եղանակով հիմնավորելուց հետո, Շահամիրյանը նշում է, որ հայոց ազգային պետականության կործանման եւ դրա հետեւանքով հայ ժողովրդի կրած անլուր տառապանքների գլխավոր պատճառը նույնպես եղել է կառավարման միապետական կարգը:

«Որոգայթ փառացի» երկրորդ մասը հայկական ստեղծվելիք պետության հասարակական-քաղաքական կառուցվածքի սահմանադրության նախագիծ է: Աշխատության առաջին մասում առաջադրված տեսական դրույթները երկրորդ մասում օրենքի ու ժեւ ստանում: Այն պարունակում է սահմանադրական, քաղաքական, բյուրոկրատական, ամուսնա-ընտանեկան եւ իրավունքի այլ ճյուղերին

1. Տես՝ Որոգայթ փառաց, էջ 21:

2. Տես՝ նույն տեղում էջ 78:

վերաբերող նորմեր: Շահամիրյանի բնահրավական հայացքներն ընդգրկում են երեք փոխկապակցված տեսություններ՝ բնական իրավունքի, աստվածային իրավունքի եւ հասարակական դաշինքի:

Բնական իրավունքը բխում է մարդու բնությունից եւ բանականությունից: Մարդն իր բնույթով փոփոխական է: Եթե մարդու բնությունը դրականի հետ ունի նաեւ բացասական կողմեր, ապա նույնը չի կարելի ասել բանականության մասին: Բանականությունը անթերի է ու կատարյալ: Բնական իրավունքը փոփոխվող ու զարգացող կատեգորիա է, իսկ աստվածային իրավունքը՝ անփոփոխ: Աստված ստեղծելով մարդուն, ոչ մեկին իրավունք չի վերապահել իշխելու նրա վրա: Մարդու եւ Աստծո միջեւ կարող է միայն մի ծայրագույն իշխանություն լինել, օրենքը, որը ամեն մեկին տալիս է իր երկիրը կառավարելու, նրա ճակատագիրը տնօրինելու իրավունք:

Խոսելով հանրապետական կարգերի մասին, նա նշում է, որ այն ստեղծվում է հասարակական դաշինքի հիման վրա, որտեղ եւ ժողովուրդը, եւ պետությունը ունեցել են փոխադարձաբար եւ՝ իրավունքներ, եւ՝ պարտականություններ: Միապետական կարգերում ժողովուրդը չունենալով ոչ մի իրավունք, կատարում է միայն պարտականություններ: Ըստ նախընթաց դարաշրջանների մտածողների, պետության գերակա /սուվերեն/ իշխանությունը պատկանում էր Աստծուն եւ երկրի վրա նրա տեղապահ թագավորին: Շահամիրյանը այդ դերը վերապահեց ժողովրդին: «Հիշիր, իմ արքա, Շահամիրյանը գրում է Հերակլ Երկրորդին, որ ժողովուրդը չի ստեղծվել քեզ համար, այլ նախախնամությամբ դու ես ընտրված քո ժողովրդի համար, որի բարիքը քո բարիքն է, որի ազատությունը՝ քո ազատությունը»¹:

«Որոգայթ փառացում» ավելի խորությամբ են մեկնաբանվում պետահրավական հարաբերությունները: 120 հոգված նվիրված է այդ խմբին, իշխանության եւ կառավարման մարմինների կազմակերպման ու գործունեությանը: Ըստ «Որոգայթ փառացի», հայոց պետության բարձրագույն օրենսդիր եւ գործադիր մարմինները ընտրովի են: Ընտրությունների ժամանակ երկիրը բաժանվում է մարզերի, որոնցից յուրաքանչյուրը պետք է ունենար 1200 տնտեսություն: Յուրաքանչյուր գյուղ ընտրելու է մեկ պատգամավոր, որոնք իրենց միջից վիճակահանությամբ ընտրում են երկու ներկայացուցիչ՝ փոխանորդներ: Դրանցից մեկը դառնալու է օրենսդիր մարմնի՝ «Հայոց տան» անդամ, մյուսը՝ գործադիր մարմնի պաշտոնատար անձ, այսինքն՝ բոլոր մարզերի ներկայացուցիչների ընդհանուր թվի կեսը դառնալու է օրենսդիր մարմնի անդամ, իսկ մյուս կեսը՝ գործադիր մարմնի պաշտոնյա²:

Հայկական պետության բարձրագույն մարմինը լինելու է «Հայոց տունը», պառլամենտը: Նրան պետք է ենթարկվեն եւ հաշվետու լինեն պետության մնացած բոլոր մարմինները: Հայոց տունը ընտրում էր նախարար /նախագահ/ եւ 12 հոգանոց նախարարական խորհուրդ:

Հայոց պետության բարձրագույն գործադիր մարմինը՝ նախարարությունը /նախարարների խորհուրդը/, բաղկացած է լինելու նախարարից եւ 12 տեղակալներից: Նախարարը պետության ղեկավարն է, առաջին պաշտոնատարը: Նա հսկում է օրենսդրության ճիշտ կատարմանը, միջազգային հարաբերություններում ներկայացնում է Հայաստանը, Հայոց տան թույլտվությամբ իրավասու է

պատերազմ հայտարարել, հաշտություն կնքել եւ այլն: Սակայն «Հայոց տան» որոշումները չկատարող նախարարը հեռացվում է պաշտոնից, նրա փոխարեն նշանակվում էր 12 տեղակալներից առաջինը:

Հայոց նախարարից ու նախարարական խորհրդից հետո ընտրվում են հանրապետության գերագույն դատարանը, հայոց սպարապետը, հազարապետը, կերակրապետը, հարկապետը, ոռոգիչապետը, գանձապետը եւ այլն:

Սահմանադրության նախագծում բազմաթիվ հոդվածներ կան Հայաստանի ապագա քաղաքացիների իրավունքների ու պարտականությունների մասին. «Ամենայն մարդ ազատապես կարժ խորհիլ, խօսիլ եւ գործիլ»³, այսինքն՝ այն պաշտպանում է մտքի, խոսքի եւ գործունեության ազատությունը:

Ըստ կառավարման ձեւի, Հայաստանը լինելու էր պառլամենտական հանրապետություն: Իր նպատակի իրականացման ծանապարհին Շահամիրյանը ակտիվ դեր է հատկացնում Դարաբադի մելիքներին: Նա ցանկանում էր Արցախի տարածքում ստեղծել համահայկական պետություն, որի տնտեսական ու ռազմական հզորությունը կօգտագործվի բովանդակ Հայաստանի ազատագրման գործում:

Շահամիրյանի «Նշավակը» Մադրասի հայ գաղութի ինքնավարության կանոնադրությունն է, որի նպատակն էր համախմբված պահել գաղութի հայությանը, թույլ չտալ, որ տարրալուծվեն համայնքի նյութական միջոցները, այլ մնան ազգի ներսում եւ այլն:

Հայ քաղաքագիտական մտքի զագացման հաջորդ փուլը 19-րդ դարի վերջին երկու եւ 20-րդ դարի առաջին երկու տասնամյակներն են, շուրջ 40 տարի, 1878թ. փետրվարի 19-ի Սան-Ստեֆանոյի հաշտության պայմանագրի ստորագրումից մինչեւ 1918թ. մայիսի 28-ը, Հայաստանում ազգային պետականության վերահաստատումը: Չափազանց քաղաքականացված ժամանակահատված՝ լի հախուռն իրադարձություններով, անակնկալ ձեռքբերումներով ու անդառնալի կորուստներով:

Սան-Ստեֆանոյի պայմանագրով, Հայաստանի ազատագրության ու անկախ պետականության հաստատման հարցը՝ «Հայկական հարցը», դարձավ միջազգային դիվանագիտության հարց եւ որոշ դրական ընթացք ստացավ:

Հայ ժողովուրդը մեծ հույսեր կապելով այս համաձայնագրի հետ, ոգեւորվեց, գրեթե բացեց իր դիվանագիտական խաղաթղթերը, բացահայտեց իր հակաթուրքական տրամադրությունները: Սակայն, ընդամենը չորս ամիս հետո, գումարվեց Բեռլինի վեհաժողովը, կտրուկ փոխվեցին հանգամանքները, հոդս ցնդեցին հայ ժողովրդի իրական ձեռքբերումները եւ ազատագրության հույսերը:

Իրար հաջորդող նույնքան ճակատագրական ձեռքբերումներն ու կորուստները մի քանի անգամ կրկնվեցին 20-րդ դարի առաջին երկու տասնամյակներում: Մի կողմից, 1915թ. կազմակերպվեց հայոց ցեղասպանությունը, մյուս կողմից՝ ռուսական բանակի կողմից ազատագրվեց Արեւմտյան Հայաստանի մեծագույն մասը, մի կողմից՝ Սայբս-Պիկոյի զինադադարը, որը կնքվեց 1916թ. մայիսի 16-ին, որով Թուրքիայի ասիական տարածքներն անցան Անգլիային ու Ֆրանսի-

1. Տես՝ *Казар, 1883, թիվ 4*:

2. Տես՝ *Որոգայթ փառաց, հոդվ. 14; 19*:

1. Տես՝ *Որոգայթ փառաց, հոդվ. 500*:

ային, մյուս կողմից՝ Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագրի /1918թ. մարտի 3/ վրա խարսխված Բաթումի պայմանագիրը, որով Հայաստանի Հանրապետության տարածքը մնաց ընդամենը 10 հազ.քառ.կմ. մի կողմից Սևերի պայմանագիրը /1920թ. օգոստոսի 10/, որով Թուրքիան ճանաչում էր Հայաստանը որպես ազատ ու անկախ պետություն 181300 քառ.կմ տարածքով, մյուս կողմից՝ Լոնդոնի կոնֆերանս /1921թ. փետրվար/, եւ Մոսկվայի Սովետա-թուրքական պայմանագիր /1921թ. մարտի 16/, որով ոչ միայն Արեւմտյան Հայաստանը, այլեւ Արեւելյան Հայաստանի զգալի մասն անցավ Թուրքիային ու Ադրբեջանին, իսկ Հայաստանի Հանրապետության տարածքը մնաց ընդամենը 29 հազ.քառ.կմ. Այս գլխապետույտ փոփոխություններից, նույնիսկ դիվանագիտական հզոր կառույցներ ունեցող պետությունը չէր կարող գլուխ հանել, ինչ մնաց պետականությունից ու քաղաքական միասնությունից զուրկ հայ ժողովուրդը։ Դժվար էր մի ժողովրդի համար գտնել միջազգային մութ ու խրթին դիվանագիտական որոգայթների հանգույցները, ժողովուրդ, որի քաղաքական միտքը կերտում էին միայն մի քանի նվիրյալ մտավորականներ՝ գրողներ ու հրապարակախոսներ։

Այս նոր իրավիճակում հանդես էին գալիս հայկական քաղաքական հոսանքները, ազգային-ազատագրական խմբերը, քաղաքական կուսակցությունները եւ անհատ մտավորականները։

Հայ հասարակական-քաղաքական մտքի առավել պահպանողական թելը, որոնց հայ պատմագրությունը «կղերս-Ֆեոդալական հոսանք» անուն է տվել, հայության գոյության միակ միջոցն համարում էր հայոց եկեղեցին եւ հայոց լեզուն, պահանջում, որ ազգը համակերպվի տիրող կարգերին, եւ տիրողների ողորմածությամբ հասնի որոշ բարեփոխումների։ «Մեղու Հայաստանի» լրագիրը գրում է, «Մենք կարծում ենք, որ նույնիսկ Տաճկաստանի կառավարությունը ճանաչում է հայ ազգի նշանակությունը իր տերության ապագայի համար, իբրեւ լուսավորություն տարածելու միջնորդ, ուստի եւ չի կարող նրան մոռանալ եւ ապահովել զլանալ»¹։

Հայ հասարակական-քաղաքական մտքի առավել առաջավոր թելը՝ լիբերալ-բուրժուական հոսանքի ներկայացուցիչները՝ Ստ. Նազարյան, Գր. Արծրունի եւ ուրիշներ, հանդես էին գալիս հասարակական կյանքի երոսպակեանքման նշանաբանով, ազգային կրթության դպրոցի, լեզվի, գրականության եւ գիտության առաջարկով։ Դեռեւս դարակեսերին Ստ. Նազարյանը հայերի փրկությունը կապում էր ոչ միայն հայ ազգի կուլտուրական մակարդակի, այլեւ ողջ առաջավոր Ասիայի բարբարոս ժողովուրդների քաղաքակրթության բարձրացման հետ, որում պետք է մեծ լինեին հայերի դերը։ «Հայերի կոչումը մարդկության մեջ» հոդվածում՝ Նազարյանը հայ ազգի կոչումը համարում էր Ասիայի ժողովուրդներին լուսավորող միջնորդի դերը։ Այդ դերն իրագործելու համար հայ ազգը նախ պետք է ինքը ընդունի եվրոպական լուսավորություն եւ ապա նոր միայն լուսավորի հետամնաց Ասիան։ Փրկելով նրանց տգիտությունից՝ կփրկվի ինքը բնաջնջումից։

Իսկ ԲաժՖին այն կարծիքին էր, որ անկիրթ թուրքերն անկիրթ ավազակներ են, կրթված թուրքերը՝ կրթյալ ավազակներ։ Մինչեւ թուրքերի հրեշտակ դառնալը, Թուրքիայում հայի անունը միայն մնացած կլինի²։

Գրիգոր Արծրունու հույսը Սան-Ստեֆանոյի նախագծի 16-րդ հոդվածով նախատեսված «Բարենորոգումներ կատարել տեղական պահանջներից ելնելով» բառերն էին, որոնք, իբր, ցույց էին տալիս, որ հայերն ունենալու են նահանգական ինքնավարություն։ Իսկ մինչ այդ, հայերը Թուրքիայում կարող են միայն գոյատևել հուսալի ինքնապաշտպանությամբ։ Եթե Թուրքիայի հայերը պաշտպանության նպատակով մի ձեռքով մուրճ, արոր կամ բահ, մյուս ձեռքով հրացան բռնեն, դա գուցե չլինի միակ միջոցը թուրքահայ տիրակալության տակ ծնշված հայոց ազգի՝ Դժվար չէ նկատել, որ այս գաղափարները խարսխված են Մ. Նալբանդյանի «Ներկա օրերում այլ ինչ սեւ բնար, սուր է հարկավոր կտրիճի ձեռքին» հանրահայտ տողերի վրա։

Բարձր գնահատելով ժողովուրդների ներուժը, ԲաժՖին գտնում էր, որ հուսալքված ժողովրդին կարող է միայն ազատագրել հենց ինքը՝ ժողովուրդը, ժողովրդի ծոցից դուրս եկած կրթված երիտասարդությունը։ ԲաժՖին ազատագրական պայքարի ընթացքը պատկերացնում էր երկու ճակատով, մեկը՝ վերելից, երբ անպատաստ զանգվածների փոխարեն հանդես են գալիս ժողովրդի զարգացած ու գործունյա շերտերը, պահանջելով ու բողոքելով, մյուսը՝ ներքեից, երբ զանգվածներն են այնքան հուսունացած, որ իրենք են ներկայացնում իրենց պահանջները³։ Վերելից միայն հրաշքներ կարող են գործվել, բայց մի երկրի իրական ազատությունն ու բարեկարգությունը կարող է միայն սկսվի արմատից։ Այստեղ տեղին է նորից հիշել Նալբանդյանի դասական ձեռնարկումը, «Վայ այն ծառին, վայ այն բուսականին, որի արմատն անընդունակ է յուր հատակից ընդունելու եւ պատրաստելու յուր հյութը.... վայ այն ծառին ու բուսականին, որի հույսը դրված է միմիայն գիշերային եւ առավոտյան բարձրից գալու ցողի վրա...։ Մարդու համար վերելից եկած ազատությունը այն ցողից ավելի չէ, եթե մարդը նախ յուր մեջ ազատ չէ»⁴։

Հայության փրկության հույսը Ռաֆայել Պատկանյանը նույնպես համարում էր զինված պայքարը։ Անհրաժեշտ է երկրագործի խոփը զենքի վերածուլել, զինել հայ ժողովրդին, սակայն մինչեւ զինելը պետք է նրա մեջ արթնացնել ազգային արժանապատվության զգացումը։

19-րդ դարի 70-80-ական թթ. կազմակերպվեցին ազատագրական խմբակներ, որով ազգային ազատագրության գաղափարախոսությունը գործնական կիրառման բնույթ ստացավ։ Հատկապես լայն գործունեություն ծավալեցին Վանի «Սեւ խաչ» եւ Կարինի «Պաշտպան հայրենյաց» կազմակերպությունները։ Տարերայնորեն բարձրացող ժողովրդական այս շարժումներն անհրաժեշտ էր համախմբել, մշակել քաղաքական կայուն եւ իրատես կոնցեպցիաներ։ Քաղաքական տեսական մտքի զարգացման նոր մակարդակ ստեղծեցին քաղաքական կուսակցությունները։ Ի տարբերություն արեւմտաեւրոպական մեծ տերությունների ազգային-քաղաքական կուսակցությունների, որոնց գլխավոր նպատակը սոցիալ-դասակարգային ու տնտեսական հարցերի լուծումն էր, վտանգված հայ ազգի ծնունդ առնող կուսակցությունների գլխավոր նպատակը ազգի ազատագրության ուղիների մշակումն էր։

Հայ իրականության անդրամիկ քաղաքական կուսակցության՝ «Արմենականների» նպատակն էր ոտքի հանել ժողովրդին, հեղափոխությամբ տապալել

1. Տես՝ Մեղու Հայաստանի, 1878, ք. 27։

2. Տես՝ Հյուսիսափայլ, 1859, ք. 5։

3. Տես՝ ԲաժՖին, հ. 9, էջ 272։

1. Տես՝ Գր. Արծրունի, Թուրքահայ հայերի տնտեսական դրությունը, Թիֆլիս, 1904, էջ 38։

2. Տես՝ ԲաժՖին, հ. 3, էջ 298։

3. Տես՝ Մ. Նալբանդյան, ԵԼԺ, հ. էջ 58։

թուրքական բռնապետությունը եւ «իրավունք ձեռք բերել ինքզինքն ազատորեն կառավարելու»¹։ Հեղափոխությունն անհրաժեշտ էր կազմակերպել նախապես, տարածել հայրենասիրական գրականություն, ժողովրդի մեջ պրոպագանդել կուսակցության նպատակները, արթնացնել նրա մեջ ազգային գրականությունը։ «Ինքնապաշտպանության գաղափարը գործնականացնելու համար անհրաժեշտ է ոչ միայն հայի ձեռքը զենք դնել, այլեւ կրթել ստրկացած բնավորությունը, զարգացնել անոր մեջ մարդկային արժանապատվության զգացումը։ Առանց սրան, փութկոտորեն, բռնի միջոցներով եւ սարսափներով ժողովուրդը զինելու պարտավորեցնելը, բացասական հետեւանքներ միայն կարող է ունենալ»²։

Ազատագրական շարժման գործում պետք է հաշվի առնել արտաքին հանգամանքները եւ հեղափոխությունն սկսել այն ժամանակ, երբ մեծ պետությունների քաղաքականությունն ու հարեւան ժողովուրդների տրամադրությունները նպաստավոր կլինեն։

Հնչակյաններն արեւմտահայության ազատագրությունը կապում էին մեծ տեղությունների քաղաքականության հետ, սակայն անհրաժեշտ էին համարում ստեղծել ապստամբական խմբեր, որոնք խաղաղ պայմաններում պաշտպանելու էին հայ բնակչության գույքն ու անձը։

Հայ հեղափոխական դաշնակցություն կուսակցությունը արեւմտահայության ազատագրության գլխավոր միջոցը համարում էր պայքարը։ Նրանք գտնում էին, որ ցանկալի արդյունքի հասնելու համար պետք է դիմել համընդհանուր պայքարի այն ձեւին, որով ազատագրվեցին բալկանյան ժողովուրդները։ Սակայն մուսուլմանական ցեղերի հետ շերտընդմեջ ապրելու պայմանները թելադրեցին դաշնակցականներին անցնել պայքարի պարտիզանական կամ հայդուկային եղանակին։

Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին դաշնակցությունը մեծ հույսեր էր կապում մետառտի տերությունների հետ, գտնելով, որ նրանց հաղթանակը Թուրքիայի հանդեպ, ազատություն կբերի արեւմտահայերին։

Հայ բոլշևիկների կուսակցությունը, ըստ իր տեսաբան Ստեփան Շահումյանի, ազգային ազատության հարցի վերջնական լուծումն համարում էր ինքնորոշումը։ Հեղափոխության հաղթանակից հետո Արեւմտյան Հայաստանը պետք է անկախ հանրապետություն դառնար, իսկ Արեւելյան Հայաստանը մնար Ռուսաստանի հետ՝ ներքին ինքնավարությամբ։

Ինչ տվեցին հայ քաղաքական մտքի դեգերումները։

Առաջին համաշխարհային պատերազմում հայերի դաշնակից եվրոպական քրիստոնյա տերություններն հաղթեցին, ցարիզմը տապալվեց, բայց արեւմտահայերը բնաջնջվեցին, նրանց հայրենիքն անցավ թուրքերին, իսկ Արեւելյան Հայաստանը բզկտվեց։ Նրա մի շարք տարածքներ բաժին դարձան ազերիներին ու վրացիներին, իսկ բնակիչներն ընկան կրկնակի լծի տակ կամ հսրկադրված տարագրվեցին։ Ասել թե հայ քաղաքական մտքի թույլ տված սխալների պատճառով է այսպես ստացվել, ճիշտ չի լինի։ Երեք դարերի ընթացքում հայ քաղաքական միտքը որոնել ու առաջադրել է հնարավոր բոլոր միջոցները, նույնիսկ, երրորդական նշանակություն ունեցող տարբերակները։ Ասել, թե հայ քաղաքական միտքը միամտորեն խաբվել է եվրոպական եւ ռուսական դիվանագիտության կողմից, նույնպես սխալ է։ Բոլոր սերնդի հայ քաղաքագետներն հասկացել

են այդ քաղաքագետների դիվանագիտական որոգայթների էությունը, սակայն այլընտրանք, այլ ելք չեն ունեցել։ Դրա համար էլ, բազմիցս խաբվելուց հետո, նորից են դիմել, աղերսել, փրկություն հայցել։

Հայ քաղաքագիտական մտքի զարգացման արդի փուլն ընդգրկում է 1918թ. մայիսից մինչեւ մեր օրերը, երեք հանրապետությունների ժամանակաշրջանը։

Ինչպես նշում է ժամանակի աչքի ընկնող պետական եւ հասարակական գործիչ Սիմոն Վրացյանը, արցունքի ու տառապանքի ծովից ծնվեց Հայաստանի Հանրապետությունը, 1918թ. մայիսին, սակայն, անընդհատ պատերազմական իրավիճակներում կտրժամանակամիջոցում կայացավ ազգային պետությունը։ Հայաստանի պառլամենտի ընտրությունները տեղի ունեցան 1919թ. հունիսին, որտեղ 80 տեղից 72-ը «Հահեց հայ հեղափոխական դաշնակցություն» կուսակցությունը։ Ընտրվեցին խորհրդի նախագահ, երկու փոխնախագահներ, ավագ ու կրտսեր քարտուղարներ, խորհրդարանական 12 հանձնաժողովներ։ Հայաստանի Հանրապետության գործադիր բարձրագույն մարմինը կառավարությունն էր։ Վարչապետին ընտրում էր պառլամենտը։ Պետական ու դիվանագիտական ներկայացուցչություն էր հաստատվել բազմաթիվ երկրներում։ Հանրապետությունը բաժանվեց տասը գավառների։ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքական համակարգի մեջ մտան մի շարք հասարակական կազմակերպություններ, միություններ ու ընկերություններ։ Ամենամասսայականը կոռպեւրատիվների միությունն էր։

Հայաստանում խորհրդային կարգեր հաստատվելուց հետո, բանվորների, գյուղացիների եւ կարմիրբանակայինների դեպուտատների խորհրդի փոխարեն իշխանությունն անցավ ռազմահեղափոխական կոմիտեի ձեռքը։ 1922թ. ՀԽՍՀ բանվորների, գյուղացիների եւ կարմիրբանակայինների պատգամավորների խորհուրդների 1-ին համագումարը /1922թ. հունվարի 30/ ընտրեց կենտրոնական գործադիր կոմիտե, ընդունվեց սահմանադրություն։

1925թ. Հայաստանի սովետների 4-րդ համագումարում ընդունված օրենքը օրենսդրական կարգով վավերացրեց Հանրապետության մուտքը Անդրկովկասի խորհրդային ֆեդերատիվ սոցիալիստական հանրապետություն ու նրա միջոցով ՀՍՀՄ կազմի մեջ։ Պետական իշխանության եւ պետական կառավարման բարձրագույն մարմինների զգալի մասը՝ արտաքին քաղաքականության, պատերազմ հայտարարելու եւ հաշտություն կնքելու, զինված ուժերի կազմակերպման եւ մի շարք այլ էական ֆունկցիաներ, անցան անդրֆեդերացիայի եւ ՀՍՀՄ պետական իշխանությունների բարձրագույն մարմիններին։ Հայաստանի Հանրապետության իրավասության տակ մնացին ներքին քաղաքականության ընդհանուր դեկավարությունը, Հանրապետության ներքին վարչական բաժանումները, ՀՍՀՄ իշխանությունների կողմից սահմանված որոշումների ու կարգադրությունների իրագործումը եւ այլն։

Այսպիսով, Հայաստանը կորցնելով միջազգային հարաբերություններում ու դիվանագիտական պրակտիկայում սուբյեկտի դերը, տարածքային ինքնավարության կարգով մտավ ՀՍՀՄ կազմի մեջ։ Զարգացման որոշակի փուլում ՀՍՀՄ-ը ավելի էական ձեւախեղումների ենթարկվեց։ Հանրապետությունը զրկվեց իրական քաղաքական իշխանությունից։ Բնական է, որ իր իսկ ազգի քաղաքական կյանքից մեկուսացված ժողովուրդը չէր կարող ազգային քաղաքականություն մշակել կամ քաղաքականության տեսական մտքի ներդրում անել։

1. Տես՝ Երկրի ծայն, 1907, դեկ. 29։

2. Տես՝ Ա. Դարբինյան, Հայ ազատագրական շարժման օրերին, Փարիզ, 1947, էջ 178։

այն պայմաններում, երբ արգելվում էր նույնիսկ խոսել « հայկական հարցի » մասին: Պահանջատիրության հարցը տեղափոխվեց հայկական սփյուռք, իսկ Հայաստանում չեչտը դրվեց անցյալի արժեքների գնահատման, քաղաքական ու դիվանագիտական կարեւորագույն վավերագրերի հրատարակման ու արժեքավորման վրա:

80-ական թվականների երկրորդ կեսին ևս զգալի ազատագրական շարժման նպատակը Լեռնային Ղարաբաղի վերամիավորումն էր Մայր Հայրենիքի հետ, եւ անկախ պետականության վերականգնումը: 1990թ. օգոստոսին Հայաստանի գերագույն խորհրդի ընտրություններում հաղթեց « Հայոց համազգային շարժում » կազմակերպությունը: 1990թ. օգոստոսի 23-ին Հայաստանի Գերագույն խորհուրդը ընդունեց « Հոչակագիր Հայաստանի անկախության մասին »: 1991թ. սեպտեմբերի 21-ին անցկացված հանրաքվեով Հայաստանը դուրս եկավ խՍՀՄ կազմից:

Հայ ժողովուրդը մեծ հաղթանակ տարավ: Վերականգնվեց 70 տարի առաջ կորցրած անկախ պետականությունը: 1995թ. հուլիսի 5-ի հանրաքվեով ընդունվեց նորանկախ Հանրապետության Սահմանադրությունը, որը Հայաստանի Հանրապետությունն հռչակեց ինքնիշխան, ժողովրդավարական, իրավական պետություն:

Նոր պայմաններում հայ քաղաքագիտական միտքն առավել գործնական կիրառական բնույթ ստացավ: Այսօր հայ քաղաքագետի հիմնական խնդիրն է բազմազան Հայաստանի Հանրապետության եւ նրա սահմանակից երկրների քաղաքական հարաբերությունները եւ նրանց շահերի զարգացման ուղիներն ու հեռանկարները:

ԳԼՈՒԽ 3 ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

3.1 « ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ » ՄԵԿՆԱԲԱՆՄԱՆ ԿԵՆՍԱԲԱՆԱԿԱՆ,
ՅՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ, ՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԵՎ ՓԻԼՍՈՓԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ:

3 Եւրաքանչյուր հասարակարգ ստեղծել է իր շահերին եւ պահանջներին համապատասխան իշխանություն: Իշխանությունը, որպես մարդային համակցության ֆենոմեն, առկա է ամենուր՝ ընտանիքում, տարբեր տիպերի կոլեկտիվների, կազմակերպությունների, միությունների, պետությունների հարաբերություններում: Իշխանությունը մայրիկային համակցության հիմնարար, որոշիչ, ընդգրկուն, տարողունակ, բազմաշերտ հասկացություններից մեկն է: Քաղաքականության մեջ իշխանության հարցը հիմնային է, այդ առումով նա առնչվում է քաղաքագիտության համարյա բոլոր թեմաների հետ:

« Իշխանություն » հասկացության բազմաշերտությունը առավել վառ է երեւում « իշխանություն » բառի ստուգաբանական մեկնությունից: Այսպես, դեռ քաղաքակրթության օրրանում հին հույները մշակել են « իշխանություն » հասկացությունը, եւ այն ընկալել են, որպես « արխե » (arche)՝ եւ՝ գերիշխանություն, եւ՝ ինքնիշխանություն, եւ՝ անկախություն, եւ՝ սկիզբ: Արխեյ բառը հին հույների համար ունեցել է գործողություն կատարող երկու իմաստ, « կառավարել » եւ « սկսել »:

Լատիներենում իշխանությունը (potestas) նշանակում է ուժ, կարողություն, հզորություն: Իր իմաստային նշանակությամբ « իշխանություն » հասկացության նմանօրինակ ընկալումները փոխառնվել են հռոմեո-գերմանական, ռուսական, արեւելյան լեզուներից, ստանալով յուրօրինակ մեկնաբանություն՝ պայմանավորված տվյալ հասարակության զարգացման սոցիո-մշակութային առանձնահատկություններով: Անգլերեն տարբերակում իշխանությունը ընկալվում է որպես ուժ, հզորություն (power) եւ հեղինակություն (authority): Հենց այսպիսի մեկնաբանությամբ էլ քաղաքագիտական գրականության մեջ տարբերակվում է իշխանության երկու տեսակ: Հեղինակություն-իշխանություն (authority) եւ հզորություն-իշխանություն (power):

Ռուսերենում իշխանության « власть » բառը հոմանիշ է տեր՝ « собственник », սեփականատեր « хозяин » հասկացությանը, այս բոլորը առաջին հերթին ընդգծում է իշխանության տնտեսական ասպեկտը:

Հայերենում առավել ամփոփ մեկնաբանությունը առկա է Հրաչյա Աճառյանի մոտ, համաձայն որի, իշխել նշանակում է, տիրել, տիրապետել: Հենց այդպիսի բազմաշերտությամբ էլ ընկալվում է իշխանությունը, որը նշանակում է ոչ միայն տեր լինել իր ստեղծածին, այլ նաեւ ստանալ, ժառանգել հարստություն կամ տիրապետել ուրիշի ունեցածը:

Այս համառոտ ստուգաբանությունից ակնհայտ է, որ իշխանությունը բարդ, բազմաշերտ բովանդակություն ունի, եւ յուրաքանչյուր դարաշրջանում այն մեկնաբանվել է ըստ իշխանությունը կրող սուբյեկտի արժեքների ու շահերի:

Անտիկ աշխարհի որոշ մտածողներ « իշխանություն » հասկացությունը վերլուծում էին հիմնականում տնտեսական ելակետից: Տնտեսական գործոնը ընդհանրապես հանդես էր գալիս որպես իշխանության շարժիչը: Վաղ դրամատիկության շրջանում ծագում է իշխանության ընկալման իրավական կողմը, երբ իշ-

խանութիւնը եւ նրա բոլոր բաղադրամասերը դրվում են իրավական հիմքի վրա եւ ընկալվում են որպէս հասարակության բնապատմական զարգացման արդյունք: Քաղաքագիտական գրականությունը մեջ գոյություն ունի իշխանություն, կենսաբանական, հոգեբանական, սոցիոլոգիական, փիլիսոփայական մեկնաբանություններ:

Կենսաբանական մոտեցումը իշխանությունը վերլուծում է որպէս կենդանական աշխարհի կենսաբանական զարգացման արդյունք, առաջին հերթին, մարդուն դիտարկելով որպէս կենսաբանական էակ: Իշխանության վերլուծության այս մոտեցումն իր արմատներով գնում է քաղաքական մտքի արշալույս: Գոյատեւելու համար մարդիկ, ինչպէս բոլոր կենդանիները, ստիպված էին հոտերով ապրել, եւ դա նրանց բնական վիճակն էր: Յոտի ներսում էլ հենց ձեւավորվեց առաջնորդների՝ իշխողների, եւ իշխվողների՝ ենթարկվողների հարաբերություն, որն էլ բնածին մարդկային վարքագիծ է եւ գեների միջոցով փոխանցվում է սերնդից-սերունդ: Իշխանության վերլուծության կենսաբանական յուրօրինակ տարբերակ մշակվեց XIX դ. վերջին եւ XX դ. սկզբին սոցիալ-դարվիստների կողմից: Ըստ նրանց, մարդկային հասարակության կենսաբանական էվոլյուցիան, բնական ընտրության սկզբունքները, գոյապահպանության խնդիրները որոշում են ցանկացած իշխանության բովանդակությունը:

Կենսաբանական ուղղության ներկայացուցիչները նշում են, որ բնական ընտրության եւ գոյապահպանության խնդիրները շարունակում են գործել հասարակության մեջ, ինչպէս նախկինում, այնպէս էլ՝ այժմ: Սակայն գիտատեխնիկական առաջընթացի շնորհիվ ձեռք բերված հաջողությունների հետեւում, եւ ստեղծվել է այնպիսի իշխանություն, որը հնարավորություն է տալիս ապրել, նաեւ իրենց մակարդակում իշխել բոլոր նրանց, ովքեր նախկին պայմաններում դատաւարտված կլինեին կործանման: Իշխանության մեկնաբանական հետ: Այս ուղղությունը իշխանությունը սերտորեն առնչվում է հոգեբանականի հետ: Այս ուղղությունը իշխանությունն ուսումնասիրում է հիմնականում անձի եւ սուբյեկտիվ ընկալումներից ելնելով եւ հենվում է իշխանություն կրողի՝ եւ ենթարկվողի վարքաբանության վրա:

Նման մոտեցումը հնարավորություն է տալիս պարզել, թե իշխանության նկատմամբ ինչպիսի հասարակական եւ անձնական արժեքային համակարգում են ձեւավորվում մարդու հոգեբանական հակվածությունը, ինչպիսի՝ փոխադարձ կապ գոյություն ունի անձի հոգեբանության եւ իշխանության համար մղվող պայքարի հոգեբանական դրսեւորումների միջեւ: Իշխանությունը եւ հասարակական եւ՝ հոգեբանական երեւոյթ է: Որպէս հասարակական երեւոյթ նա ենթարկվում է մարդու ձգտումներից ու պատկերացումներից անկախ օբյեկտիվ օրենքների, որտեղ որոշիչ դերը պատկանում է տնտեսական զարգացման մակարդակին: Որպէս հոգեբանական երեւոյթ նա գոյություն ունի անձի ընկալումների ու ապրումների մակարդակում, որը ձեւավորվում է ոչ միայն հասարակության, նրա տնտեսական-մշակութային արժեքների հիմքի վրա, այլեւ պայմանավորված է անհատի անձնական հատկանիշներով: Իշխանության մեկնաբանման հոգեբանական ուղղության կողմնակիցները ուսումնասիրում են իշխանության, նրա մասնակիցների սուբյեկտիվ հոգեբանական ընկալման տեսակետից: Այդպիսի սուբյեկտիվ ընկալումը հիմնվում է կամ իշխանության անմիջական կրողի՝ առանձնահատուկ հատկանիշների, կամ էլ մարդու հոգեբանական իրավիճակի վրա: Հոգեբանական ուղղության մեջ ելակետայինը անհատի վարքաբանութ-

յունն է, որն էլ դիտվում է որպէս իշխանության աղբյուր: Քաղաքական իշխանության հոգեբանական մեկնաբանման մեջ լայն տարածում է գտել բիհեվորիզմի՝ ուղղությունը: Նրանք իշխանությունը դիտում են որպէս այլոց կառավարելու «ընդունակություն-հնարավորություն»: Այդ «ընդունակությունը» սուբյեկտների միջեւ եղած փոխհարաբերությունների արդյունք է, որպէս «աշխատանքի բաժանման» հիմնական ձեւ: Առանց նմանօրինակ հարաբերությունների, հասարակությունը չի կարող բնականոն գործել: Եթե հասարակական հարաբերությունները փոխվում են, ապա հարց է բարձրանում նրա (հարաբերությունների) հին ձեւերից հրաժարվելու եւ իշխանությունը փոխելու մասին:

Քաղաքագիտական գրականությունում ելակետային է համարվում իշխանության սահմանումը, որը տվել են Լասսուելլը եւ Ա.Կապլանը. «Իշխանությունը մասնակցություն է որոշումների ընդունմանը, երբ Ա-ն իշխանություն ունի Բ-ի վրա Կ-ի արժեքների նկատմամբ ունեցած հարաբերություններում, եթե Ա-ն մասնակցում է Բ-ի քաղաքականության վրա ազդող որոշումների ընդունմանը, որեւէ հարաբերություն ունի Կ-ի արժեքների հետ»¹: Այդպիսի պայմաններում ձգտել մասնակցել ընդունվող որոշմանը՝ քաղաքականություն է «հանուն իշխանության»:

Բիհեվորիստական մոտեցումը դիտարկում է «հանուն իշխանության» քաղաքականությունը որպէս վարքաբանության հատուկ տիպ, որի ընթացքում մարդկանցից ոմանք հրամայում են, ոմանք՝ ենթարկվում: Անձնավորելով իշխանության ընկալումը բիհեվորիստները այն հանգեցնում են իրական անհատների փոխհարաբերություններին, հատուկ ուշադրություն դարձնելով իշխանության մեկնաբանման շարժառիթներին: Ըստ Լասսուելլի, իշխանության ծագման տեսանկյունից ազդակները պայմանավորված են անհատի դեպի իշխանություն ունեցած քաղաքական էներգիայի եւ կամային ձգտման մեջ: Մարդը իշխանության հասնելու մեջ է տեսնում իր կյանքի լավացման միջոցը: Քաղաքական իշխանությունը միահիստվում է տարբեր կամքերի բախումից, որպէս քաղաքական ուժերի միագումար եւ հավասարակշռում: Ամբողջությամբ վերցրած, հոգեբանական մոտեցումը օգնում է բացահայտելու իշխանության մեխանիզմի շարժառիթները որպէս *հրաման* եւ *ենթարկում*:

Իշխանությունը, որպէս հասարակական երեւոյթի ուսումնասիրումը հնարավորություն է տալիս ճիշտ կողմնորոշվել այդ բազմաբնույթ հասկացության սուսնձին կողմերի մեջ: Իշխանությունը եւ քաղաքականությունն անբաժանելի ու փոխկապակցված հասկացություններ են: Իշխանությունը միջոց է քաղաքականության իրականացման համար: Քաղաքականությունն էլ պայքար է հանուն իշխանության: Ինչպէս նշել է Տ. Բոլլը՝ «ԶԿԱ ԶԱՂԱԶԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌԱՆՑ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԶԿԱ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌԱՆՑ ԶԱՂԱԶԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ»²:

Իշխանությունը եւ քաղաքականությունը կապված են պատճառ-հետեւանքային կապով: Յարցի նման դիտարկումը կարելու է ոչ միայն իշխանության տեսական վերլուծության, այլեւ առանցքային է կոնկրետ քաղաքական իրականության ուսումնասիրման համար: Քաղաքականության բոլոր հարցերը այս կամ այն ձեւով առնչվում են իշխանության հետ եւ՝ հակառակը: Ինչքան էլ փոքր լինի իշխանությունը, հենց նրա առկայությունն արդեն քաղաքականություն է:

1. Տե՛ս՝ բիհեվորիզմ- (անգլ. behaviour)- վարքագիծ, վարվելակերպ
2. Տե՛ս՝ «Զագետ», Մ. Կայա, 1989, էջ 136
3. Տե՛ս՝ Եռն Դ. «Զագետ», Սոսւս, 1993 թ. 5, էջ 63

Եթե ընդունենք, որ իշխանության ուսումնասիրությունը հիմնարար է քաղաքականության համար, ապա քաղաքականության տեսությունը առաջին հերթին պետք է դիտարկել որպես քաղաքական իշխանության տեսություն: Քաղաքականության տեսությունը պատմական հոլովություն մերկայացնում է որպես իշխանության նկատմամբ կոնկրետ սոցիալական խմբերի, դասակարգերի, խմբերի, պետության, կուսակցությունների, հասարակական կազմակերպությունների, զանգվածային շարժումների եւ հաստատությունների մարմնավորում:

Իշխանությունը եւ նրա փոխհարաբերությունը քաղաքականության հետ անվերապահորեն հաստատված բացարձակ մեծություն չէ: Ցուրաբանյուր պատմական ժամանակաշրջանում հասարակության ընդերքում տեղի ունեցող բազմաբնույթ փոփոխությունների ազդեցության տակ մոդելավորվում է իշխանության քաղաքական եւ գաղափարական ուղղվածությունը: Այսպիսով, բիհեվորիստական եւ հոգեբանական մեթոդը իշխանության մեկնաբանումը սկսում է ներքեւից՝ վերել, անհատից դեպի հասարակություն-պետություն:

Իշխանությունը դիտվում է որպես մի խմբի քաղաքական ազդեցությունը մյուս խմբի նկատմամբ:

Ըստ լեի քաղաքագետ Վյուտլի, ոչ մարքսիստական քաղաքական սոցիոլոգիայում գոյություն ունի իշխանության բնորոշման մոտ վեց տիպ, իսկ յուրաքանչյուր տիպ էլ իր մեջ ընդգրկում է մի շարք ենթատիպեր:

1. Բիհեվորիստական, ըստ որի իշխանությունն հանդիսանում է վարքաբանության հատուկ տեսակ:

2. Նպատակաբանական, որի իշխանությունը որոշակի նպատակների նվաճումն է:

3. Գործիքային, որպես որոշակի միջոցների, օգտագործման հնարավորություն:

4. Կառուցվածքային, որպես կառավարողի եւ կառավարվողի միջեւ հատուկ տեսակի հարաբերություն:

5. Իշխանությունը, որպես ազդեցություն:

6. Բախումնաբանական, որպես կոնֆլիկտային իրավիճակում հարաբերությունները կարգավորող որոշումների ընդունում: Քաղաքագիտության մեջ առկա են նաեւ իշխանության սիստեմային (համակարգային) եւ կառուցվածքաբանական մեկնաբանությունները, որոնք հենվում են սոցիալական համակարգի, նրա էության, հատկանիշների վրա՝ բացահայտելով ամբողջի եւ մասի փոխհարաբերությունների ընթացքը:

Համակարգային մոտեցման հիմնախնդիրներից Թ. Պարսոնսը իշխանությունը մեկնաբանում է որպես համակարգի ընդունակություն՝ ապահովելով նրա տարրերի կողմից ընդունված պարտականությունների կատարում. ուղղված համակարգի կոլեկտիվ նպատակների իրականացմանը: Ըստ Թ. Պարսոնսի, իշխանությունը տարբեր քաղաքական դերասանների միջեւ եղած հարաբերություն է, որը ֆունկցիոնալ կարեւորություն ունի ամբողջ քաղաքական համակարգի համար: Թ. Պարսոնսի դպրոցի ներկայացուցիչներից ոմանք (Կ. (1) Դոյչ, Ն. Լուժան) իշխանության մեկնաբանման մեջ ընդգծվում են սոցիալական խմբերի միջեւ կոմունիկատիվ կապերը: Ըստ նրանց, սա հնարավորություն է տալիս կարգավորել խմբային բախումները եւ ապահովել հասարակության ինտեգրացիան: Կառուց-

վածքային ուղղությունը լրացնում է ֆունկցիոնալ-համակարգային ուղղությունը, որը իշխանությունը դիտում է որպես սոցիալական օրգանզմի հատկանիշ, մարդկային հասարակության ինքնահաստատման, ինքնահասունացման, ինքնակառավարման միջոց: Առանց իշխանության հնարավոր չէ մարդու կոլեկտիվ գոյությունը: Ինքը՝ հասարակությունը, հիերարխիկ կառուցվածք ունի եւ տարաբաժանվում է կառավարողների ու կատարողների:

Իշխանությունը սոցիալական կարգ, դեր, տեղ հաստատող հատկանիշ է, որը հնարավորություն է տալիս հսկել ռեսուրսները, ազդեցության միջոցները: Իշխանությունը կապված է կառավարող պաշտոնյաների նախասիրությունների հետ, որը կամ դրական, կամ բասական ազդեցություն է ունենում մարդկանց վրա: Իշխանությունը հարաբերություն է, եւ պարտադրաբար պահանջում է երկու եւ ավելի գործընկերների առկայություն. որոնցից մեկը որոշակի ազդեցություն է թողնում մյուսի վրա: Այս դեպքում իշխանությունը իրենից ներկայացնում է օբյեկտի եւ սուբյեկտի փոխհարաբերություն, որի դեպքում սուբյեկտը որոշակի միջոցներով հսկում է օբյեկտին: Իշխանության այսպիսի ընկալումը հնարավորություն է տալիս բացահայտել նրա կառուցվածքը եւ նրա տարաբնույթ վիճակները:

«Իշխանություն» հասկացության փիլիսոփայական մոտեցումն ամփոփում է այն արժեքավորը, որը կա վերոհիշյալ մոտեցումներում: Այստեղ իշխանությունը սուբյեկտի (անձի, կուսակցության, դասակարգի, պետության եւ այլն) ունակությունն ու հնարավորությունն է՝ իրականացնելու իր կամքը, ազդելու մարդկանց գործունեության վրա՝ հեղինակության, իրավունքի, բռնության եւ այլ միջոցներով: Փիլիսոփայական մոտեցման շրջանակներում ավելի լայնորեն է բացահայտվում իշխանության իրականացման հիմնական մեթոդները. կազմակերպել, համոզել, դաստիարակել, հսկել եւ հարկադրել: Փիլիսոփայական մոտեցումը ենթադրում է.

Առաջին. իշխանությունը հասարակական կատեգորիա է եւ մարդկանց միջեւ կամային հարաբերության արդյունք է: Երկրորդ. հասարակականության իշխանության ակունքները պայմանավորված են հասարակության կյանքի նյութական պայմաններով, նրա տնտեսական հարաբերությունների համակարգով: Երրորդ. քաղաքական իշխանությունը հանդիսանում է հասարակական իշխանության հատուկ տարատեսակ, նրա բարձր ձեւ:

Չորրորդ. քաղաքական իշխանության էությունը եւ բովանդակությունը ձեւավորում է իշխող այս կամ այն դասի, սոցիալական խմբի կամքը: Եվ վերջապես, հինգերորդ. քաղաքական իշխանության միջուկը պետական իշխանությունն է, որը կազմակերպված եւ ամրագրված է իրավական եւ այլ սոցիալական նորմերով:

Այսպիսով, իշխանությունը հասարակական հարաբերություն է, որը ենթադրում է.

ա) երկու եւ ավելի սուբյեկտներ, որոնք իշխանություն են իրականացնում: Նրանք կարող են լինել եւ իրավահավասար, անկախ, ազատ եւ՝ հավասար:

բ) իշխանություն իրականացնող հրաման է արձակում, որը ուղեկցվում է սանկցիայի կիրառման սպառնալիքով, ում ուղղված է հրամանը, եթե վերջինս չի հնազանդվում:

գ) Հաստատված հասարակական նորմեր, որը վկայում է, որ հրաման արձա-

1. Стен Ежи Вятер "Социология политических отношений", М., 1979г. էр 158

2. Стен Власть-versus-политика-Полис, N5,1991, էр.38

1. Стен Ильин В. В. "Философия власти", М. МГУ, 1993, стр. 6

կողմ ունի այդ իրավունքը եւ հետեւեալորում որ վերաբերում է հրամանը. պարտավոր է ենթարկվել իշխանություն իրականացնողի հրամանին:

դ) Հպատակություն իշխանություն իրականացնողին, այսինքն, հնազանդություն հրաման արձակողի կամքին:

Նշված բոլոր գործոնների առկայությունն էլ կազմում է «իշխանության» հաստատական տեսությունը:

3.2 ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ, ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԸ ԵՎ ԻՐԱՎԱՆԱՑՄԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄԸ

Լինելով բազմակողմանի հասկացություն, իշխանությունն ունի բարդ կառուցվածք: Նրա կառուցվածքային բաղադրամասերն են՝ սուբյեկտը, օբյեկտը, ռեսուրսները (պաշարները) եւ «հանուն իշխանության» համար վարվող քաղաքական գործընթացը: Սրանք միասին վերցրած շարժման մեջ են դնում եւ բնութագրում են իշխանության իրականացման մեխանիզմը ընդհանրապես:

Իշխանության կառուցվածքին ակտիվ ուղղություն տվող սկիզբը մարմնավորում է բարդ ու բազմաբնույթ տեսություն ունեցող սուբյեկտ-դերասանը: *Սուբյեկտ կարելի է համարել յուրաքանչյուրին, ով այսպես թե այնպես, ուղղակի թե անուղղակի, մասնակցելով իշխանության իրականացման գործընթացին, դառնում է քաղաքականության «թատրոնի» գործող դերասան:* Դա կարող է լինել անձը, կազմակերպությունը, մարդկանց խումբը, ազգը, պետությունը, այս կամ այն մակարդակի ղեկավարը: Իշխանության կառուցվածքում սուբյեկտներից յուրաքանչյուրն ունի աշխարհաճանաչմամբ պայմանավորված շահերի եւ արժեքների իր համակարգը, որի հիման վրա էլ ձեւավորվում է նրա տեղը քաղաքական խաղում: Ըստ շահերի, սուբյեկտները տարբերվում են իրարից եւ այդ սկզբունքով էլ ստորակարգված են իշխանության կառուցվածքում: Այսպիսի ստորակարգումը ոչ միայն սուբյեկտի ինքնագիտակցության, այլեւ օբյեկտի վիճակի արդյունք է:

Սուբյեկտներից յուրաքանչյուրն իր դերն ունի իշխանության կառուցվածքում. այն կարելի է դասակարգել հետեւյալ կերպ:

1. քաղաքական դերի տարերային-զգայական՝ չգիտակցված կատարում,
2. դերի գիտակցումը լիովին կապված է նախօրոք գրված եւ արժեքավորված քաղաքական խաղի բովանդակության հետ,
3. ոչ միայն բացարձակ գիտակցված մասնակցությունը քաղաքական խաղին, այլեւ նոր քաղաքական սյուժեի մշակում սեփական իշխանության լիարժեք հաստատման նպատակով:

Առաջին տեսակի մոտ կամ խիստ սահմանափակ է, կամ էլ լիովին բացակայում է իշխանության, որպես հատուկ կառավարման մեխանիզմի, գիտակցումը: Սուբյեկտի այս տեսակը կարծես ապրում է ուրիշի համար, եւ հանդիսանալով նրանց շահերի արտահայտիչ, ուղղակի օգնում է ուրիշներին հասնել իշխանության: Իշխանության ստորին օղակներում նա իր տեղն է գրավում, գինվորի նման միշտ պատրաստ է՝ չքննարկելով հրամանը, կրակել: Սուբյեկտի այս տեսակը կոչվում է՝ «կրակող մարդ», որը թույլ է տալիս որ իրեն կառավարեն (իշխեն) եւ անվերապահ ենթարկվում է արձակված հրամանին:

Երկրորդ տեսակը ապրում է իր համար, եւ գիտակցորեն իրեն տեղ է ապահովում իշխանության համակարգի ստորին եւ միջին օղակներում: Այս տեսակի սուբյեկտ-դերասանները չունեն իշխանության կառուցվածքի վրա ազդելու պատշաճ քաղաքական կուլտուրա եւ ոչ էլ մտավոր ունակություններ: Բայց

իրենց տեղը սոցիալական սանդղակաւորակում պահելու համար կարող են ճոճվել՝ ունենալով հետեւյալ տրամաբանությունը՝ «Ով ուզում է թող իշխի, միայն մեզ չդիպչեն»:

Երրորդ տեսակը գործող է. խոսքը առավել ակտիվ եւ գիտակից սուբյեկտ-դերասանի մասին է: Սրանք արտահայտում են կուսակցական, խմբակային շահեր եւ առաջին հերթին իշխանության կառուցվածքում պաշտպանում են իրենց շահերը: Նրանց կարգախոսներն են՝ «Ես եմ իշխելու, այդպես է պահանջում իմ շահը», եւ «Ես եմ իշխելու, ընտրեք ինձ, ես կարող եմ համաձայնեցնել բոլորիդ շահերը»:

Եթե առաջին եւ երկրորդ տեսակի սուբյեկտներն ունեն միարժեք կարգախոսային համակարգ, ապա երրորդ տեսակի կարգախոսները պայմանավորված են իշխանության կառուցվածքում նրանց կողմից քաղաքական խաղը վարելու հմտությամբ եւ բազմարժեք են: Իշխանության կառուցվածքում յուրաքանչյուր սուբյեկտ իր դերը գիտի այնքանով, որքանով ընկալում է դիմացինի շահերի բարդ նրբերանգները: Այս ամենով պայմանավորված, յուրաքանչյուր սուբյեկտ եւ՝ անկախ է, ինքնորոշված, եւ՝ ոչ: Հենց այս փոխկապակցության դիմամիկ օգտագործման մեջ էլ թաքնված է իշխանության իրականացման, նաեւ պահպանման, քաղաքականության գաղտնիքը:

Սուբյեկտի տեսամբ պայմանավորված իշխանությունը բաժանվում է պետականի, կուսակցականի, արհմիութենականի, զինվորականի, ընտանեկանի, խմբայինի, անհատականի եւ այլն: Իշխանության ռեսուրսներն իրենց տեսամբ բազմաբնույթ ու բազմաբովանդակ են, այդ իսկ պատճառով նպատակահարմար է նրանց համալիր օգտագործումը: Իշխանության սուբյեկտներից այդպիսի հնարավորություն ունի նրանցից ամենահզորը, ամենակազմակերպվածը՝ պետությունը: Իշխանության սուբյեկտը գործում է *մեզա, մակրո, մեզա եւ միկրո* մակարդակներում: Մեզամակարդակում իշխանություն են իրականացնում միջազգային կազմակերպությունները, մակրոմակարդակում՝ գործունեություն են ծավալում պետության կենտրոնական օրգանները, մեզոմակարդակ՝ կենտրոնին (շրջանային, մարզային եւ նմանաբնույթ վիճակների) ենթակա կազմակերպությունները, միկրոմակարդակում՝ հանդես են գալիս իշխանության սկզբնական կազմակերպությունները եւ փոքր սոցիալական խմբերը: Ընդունված է իշխանության դասակարգում՝ ըստ նրա մասերի գործառնության, օրենսդրական, գործադիր եւ դատական, ինչպես նաեւ օբյեկտի եւ սուբյեկտի փոխներգործության առումով՝ դեմոկրատական, ավտորիտար եւ այլն:

Քաղաքակրթության փորձը ցույց է տալիս, որ ինչպիսին էլ լինի սուբյեկտը, այն հրամանի (կարգադրման) միջոցով պայմանավորում է իշխանության օբյեկտի վարքաբանությունը, վստեղացվում է այն թույլատրելին, որը կարող է հետեւել հրամանի կատարմանը կամ չկատարմանը: Հրամանի բնույթով է պայմանավորված օբյեկտի (կատարողների) վերաբերմունքը դեպի իրականացվող իշխանությունը: Առանց օբյեկտի իշխանության իրականացման, մեխանիզմը չի կարող գործել, ուստի, օբյեկտն իշխանության բաղադրամասի երկրորդ կարեւոր տարրն է:

Իշխանության օբյեկտը՝ իշխանությունը, երբեք միայն մեկ գործող սուբյեկտ-դերասանի (կազմակերպության) հատկություն կամ հարաբերություն չէ: Ինտերկտ՝ չի կարելի անտեսել մաթոդի ինքն իր վրա ունեցած իշխանությունը, որը ենթադրում է անձի (մարդու) վարքի ենթարկվածություն բանականությանը: Սրան հասնելը բարդ է, բայց, եթե ինչ-որ մեկը (սուբյեկտ) սովորեց իշխել ինքն

իր վրա, ապա դա ուղիղ ճանապարհ է բացում դեպի ներքին ազատություն: Ազատության նման ընկալումով միայն իշխանության իրականացման մեխանիզմում որոշիչ տեղ ունեցող քաղաքական լիզերը կարող է կառավարել եւ իշխանություն ունենալ տարբեր (վարչական, հոգեւոր, դավանաբանական եւ այլ) մակարդակներում:

Իշխանությունը երկկողմանի, անհամաչափ, իշխողի կամքի առաջնություն ապահովող փոխհարաբերություն է նրա սուբյեկտի եւ օբյեկտի վրա. *Իշխանության կայացումը անհնար է առանց օբյեկտի հպատակեացման*: Առանց այդպիսի հպատակեցման չկա իշխանություն. չնայած նրան, որ իշխանության ձգտող սուբյեկտը ունի իշխելու վառ արտահայտված կամք եւ նույնիսկ հարկադրանք (ուժ) գործադրելու ռեալ հնարավորություն:

Հպատակեցումը դիտվում է որպես իշխանության իրականացման ամենարդյունավետ միջոցը, քանի որ մնացած միջոցները՝ ազդեցություն, իրավունք եւ այլն, գործում են միայն հպատակեցման պայմաններում: Հպատակեցման շարժառիթները բավականին բարդ են: Համակարգված մոտեցում մարդկանց հպատակեցմանը, որպես պատմա-մշակութային երեւոյթ, ցուցաբերում է նեոֆրոյդիստ է.Ֆրոյդը: Ըստ նրա, տարբեր մակարդակներում իշխանության կրողը մարդն է, հետեւաբար, նրա կողմից իրականացվող իշխանությունը անհրաժեշտաբար պահանջում է բացահայտել մարդու էությունը: Մարդը ինքնահաստատվում է, եթե ցանկացած իշխանության հետ շփվելիս կամ կրելիս, գերծ է մնում թերաթեքություն ծնող օտարման հոգեբանությունից: Օտարման հետեւանքով մարդը մեխանիկորեն ենթարկվում է իշխանությանը, եւ հենց դրանով էլ վերածվում է «իրի», կորցնելով իր գոյության իսկական իմաստը՝ սիրել-սիրվել-արարել:

Ի տարբերություն Զ.Ֆրոյդի, չգերազանատելով կենսաբանականը, Ֆրոյդը բացահայտեց հոգեբանական եւ սոցիալական գործոնների փոխհարաբերությունները, ինչպես իշխանության իրականացման, այնպես էլ տիրապետման մեխանիզմների մշակման ժամանակ: Իր «Փախուստ ազատությունից» (1941) եւ «Մարքսի կոնցեպցիան մարդու մասին» (1961) աշխատություններում, քննադատելով իշխանության իրականացումը զուտ դասակարգային դիրքերից մեկնաբանելով, է.Ֆրոյդը քաղաքագիտական մտքի մեջ առաջին անգամ ուսումնասիրեց հպատակեցման հոգեբանությունը եւ ըստ այդմ պատճառա-հետեւանքային կապի մեջ դիտարկեց կենսաբանական եւ սոցիալական շարժառիթները իշխանության իրականացման գործընթացում: Ցանկացած հպատակեցում իրականացնող իշխանությունը համարելով «հիվանդ», է.Ֆրոյդը ուղիներ մշակեց նրա առողջացման համար: Նրա տարբեր մակարդակներում իշխանություն իրականացնող մարդը «...եւ՝ Աստված է, եւ՝ Սատանա, եւ՝ Գերոս է, եւ՝ Չարագործ, Մարգարե է եւ՝ Գիմար...»: Պատմական յուրաքանչյուր դարաշրջանում ինքնօտարված մարդն իր ներքին վախը արտահայտում է տարբեր դրսեւորումներով՝ կատակում է, գողանում է, պոռնկությամբ եւ հարբեցողությամբ է զբաղվում, ագրեսիվ գաղափարներ է մշակում եւ այլն: Փաստորեն, այլոց իշխանության նկատմամբ ունեցած վախը ճնշում է, եւ անգիտակցաբար դուրս է մղում այն ամենը, ինչը չի համապատասխանում հասարակությունում տիրող կարգին: Իշխողների կողմից մշակված քաղաքական խաղի լաբիրինթոսից մարդուն փրկելու նպատակով է.Ֆրոյդը մշակեց առողջ հասարակության ծրագիր, որն առաջին հերթին սոցիալա-

կան թերապիայի միջոցով պետք է հանի մարդկանց վախը միմյանց եւ իշխանությունների նկատմամբ: «Առողջ հասարակությունում» կառավարումը պետք է իրականացվի համամարդկային արժեքների միջոցով: Ըստ է.Ֆրոյդի, անկախ առաջ քաշված կարգախոսների, «բոլոր այն իշխանությունները, որոնք առաջնորդվել են միարժեք գաղափարներով, ստեղծել են մարտնչող գիտություն, հոգեւոր արժեքներից զուրկ ոչ մարդասիրական հասարակություն»:

Այսպիսով, մարդուն հատուկ է ինչպես ենթարկվելու, այնպես էլ հրամայելու հոգեբանությունը: Հպատակվելու պատրաստակամությունը կախված է մի շարք գործոններից՝ իշխող օբյեկտի անհատական որակից, նրան ներկայացվող պահանջների բնույթից, քաղաքական իրավիճակի ընկալման մակարդակից, որոնց տնօրինում է սուբյեկտը: Հպատակեցում իրականացնում են ուժի միջոցով, այն ունի վախի, շահի, սովորույթի, հեղինակության դրսեւորում: Փաստորեն, հպատակեցում իրականացնող ցանկացած իշխանության բնույթը պայմանավորված է նրա քաղաքական կուլտուրայով, գիտակցությամբ, արժութային համակարգով: «Հանուն իշխանության» սկզբունքը ցանկացած հպատակեցում իրականացնող քաղաքական գործընթացի առանցքն է:

ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԸ. Զանի որ հպատակեցում իրականացնում են ուժի միջոցով, հետեւաբար հպատակեցում իրականացնող իշխանությունն ունի տնտեսական, սոցիալական, հոգեւոր, քաղաքական, դեմոգրաֆիական, լրատվական ռեսուրսներ, որոնք իրենց հերթին ունեն իրավական եւ փաստացի դրսեւորումներ: Այս բազմաբնույթ համակարգում իշխանության առանձնահատուկ ռեսուրս է հանդիսանում Մարդը: Մարդիկ ամենահամընդհանուր, բազմագործառնական ռեսուրս են (դեմոգրաֆիական), որոնք օգտագործում, մշակում, ստեղծում, սպառում են մյուս բոլոր ռեսուրսները: Մարդը նյութական բարիքների ստեղծող է (տնտեսական ռեսուրսներ), զինվոր է եւ միաժամանակ տարբեր կուսակցությունների անդամ (ուժային-քաղաքական ռեսուրսներ), գիտելիքներ եւ լրատվություն ամբարող շտեմարան է, եւ տարածող (մշակութային-լրատվական ռեսուրսներ) եւ այլն: Մարդը իշխանության ռեսուրս է հանդես գալիս, երբ օգտագործվում է որպես ուրիշի կամքի իրականացման միջոց: Ամբողջությամբ վերցրած, մարդը ոչ միայն իշխանության ռեսուրս է, այլեւ իշխանության օբյեկտ եւ սուբյեկտ է: Մարդկանց մի մասը հպատակվում (ենթարկվում) է մյուսին՝ իշխանության ռեսուրսների անհավասարաչափ բաշխված լինելու պատճառով:

Ի՞նչ են իրենցից ներկայացնում «իշխանության ռեսուրսները»: Քաղաքագիտության մեջ այդ հասկացությունը դիտարկում են լայն եւ նեղ իմաստով: Լայն առումով իշխանության ռեսուրսներ են այն ամենը, ինչն անհատը կամ սոցիալական խումբը կարող են օգտագործել ուրիշների վրա ազդեցություն հաստատելու համար:

Ռեսուրսների այսպիսի ընկալումը բավականին լայն՝ ընդգրկում է եւ հնարավորություն չի տալիս տարբերակել իշխանության կառուցվածքային տարրերը՝ սուբյեկտը, օբյեկտը, միջոցները: Իշխանության կառուցվածքի եւ իրականացման մեխանիզմի ուսումնասիրման համար ցանկալի է ռեսուրսների *նեղ* մեկնաբանություն, այսինքն՝ ռեսուրսները բոլոր այն միջոցների միագումարն է, որոնց օգտագործումը սուբյեկտի շահերին համապատասխան ազդեցություն է ապահովում իշխանության օբյեկտի վրա: Ռեսուրսներն իրենցից ներկայացնում են *կամ* օբյեկտի գործունեության համար որոշիչ արժեքներ, (փող, հաստատութ-

յուն, քանկարծեք առարկաներ եւ այլն), կամ միջոցներ, որոնք ազդում են մարդու հոգեւոր (ներքին) աշխարհի վրա (ՉԼՍ ը, գրքեր, գաղափարներ, հեռուստատեսություն եւ այլն) կամ հնարավորություն, որը մարդուն կարող է գրկել նաեւ շնորհել, օժտել, նվիրել, պարտադրել այս կամ այն արժեքը:

Իշխանության կառուցվածքում ռեսուրսների հիմնահարցը համակարգված ներկայացված է «սոցիալական փոխանակության» տեսության մեջ: Համաձայն այս տեսության գաղափարակիր Պ.Բլաուի, իշխանության իրականացման հիմքում ընկած է, հատկապես սակավ, ռեսուրսների անհավասարաչափ բաշխման եւ ռացիոնալ փոխանակման մեխանիզմը: Սարդիկ, որոնք զուրկ են որեւէ ռեսուրսից, իրենց պահանջմունքների բավարարման համար ստիպված հարմարվում, ենթարկվում, հպատակվում են նրանց, ովքեր տնօրինում են ռեսուրսները: «Սոցիալական փոխանակության» տեսությունը իշխանության իրականացման հարցում որոշիչ են համարում ոչ միայն ռեսուրսների առկայությունը, այլ նրանք օգտագործելու ձեւերը: «Սոցիալական փոխանակության» տեսաբանները իշխանության իրականացման ժամանակ առավելությունը տալիս են այն սուբյեկտներին, ովքեր գիտեն իրենց ունեցած ռեսուրսների արժեքը, օգտագործելու ձեւերը:

Ռեսուրսներն այնքան բազմազան եւ փոխալայմանալիորված են, որքան մարդկանց պահանջմունքների բավարարման եւ շահերի մեխանիզմը: Ա.Նոցիոնին զարգացրեց համամարդկային արժեքների վրա հիմնված իշխանության ռացիոնալ իրականացման գաղափարը: Ռացիոնալացման հիմնական պայմանը կենտրոնացված հսկողությունն է, ի տարբերություն Թ.Պարսոնսի, որը հսկողության համար մշակել էր նորմավորված վարքաբանության սկզբունքը, Ա.Նոցիոնին իշխանության ռեսուրսների հսկողության բարդ մեխանիզմի իրականացման համար հիմնային համարեց կիբեռնետիկական ծրագրավորվածությունը: Այս սկզբունքը ելակետ ունենալով նրա ռեսուրսները դասակարգեց երեք տեսակի՝ օգտապաշտական (ուտիլիտար), հարկադրական եւ կանոնակարգային: Այս դասակարգման նպատակն է համեմատել ռեսուրսների առանձին տեսակների դրսեւորման առանձնահատկությունները՝ «իշխել-տիրել-կառավարել» գործընթացում:

Օգտապաշտական (ուտիլիտար) ռեսուրսները նյութական եւ սոցիալական այն բարիքներն են, որոնք բավարարում են մարդկանց առօրյա պահանջները: Նրանց օգնությամբ իշխանությունը, հատկապես պետականը, կարող է «գնել (կաշառել, կերակրել)» ոչ միայն առանձին անձանց, այլեւ բնակչության ամբողջ խմբեր:

Իշխանություն իրականացնողների կողմից օգտապաշտական ռեսուրսները կիրառվում են ինչպես խրախուսանքի, այնպես էլ պատժի համար: Նրանք ունեն «գործարքային կողմնորոշում» աշխատանքի նկատմամբ, այսինքն, ցանկացած աշխատանք կատարվում է բացառապես որպես գոյության աղբյուր եւ ենթարկվում է շուկայի օրենքներին:

Հարկադրական ռեսուրսները վարչական միջոցներն են, որոնց օգնությամբ իշխանության սուբյեկտը սահմանափակում է իր ենթակաների ազատությունը: Պա տեղի է ունենում հատկապես այն ժամանակ, երբ չեն գործում օգտապաշտական ռեսուրսները:

Նորմատիվային ռեսուրսները ընդգրկում են մարդու ներքին աշխարհի վրա ազդելու վարքաբանական նորմերը, արժութային կողմնորոշումները: Նրանք կոչված են հպատակներին համոզել կառավարողների եւ կառավարվողների շահ-

ների ընդհանրության առկայությունը:

ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆՔԸ. Իշխանության կառուցվածքային տարրերի (սուբյեկտ, օբյեկտ, ռեսուրսներ) առանձնահատկությունները հիմք են հանդիսանում իշխանության տեսակավորման համար: Ցանկացած իշխանության տեսակ հենվում է իր ունեցած ռեսուրսների վրա: Նկատի ունենալով այս, քաղաքագիտական գրականության մեջ իշխանությունը դասակարգվում է նաեւ համաձայն նրա ռեսուրսների՝ տնտեսական, սոցիալական, հոգեւոր, լրատվական, դավանաբանական, հարկադրական, քաղաքական եւ այլն:

Տնտեսական իշխանություն: Սա հսկողություն է տնտեսական ռեսուրսների, նյութական տարբեր տեսակի սեփականատիրական արժեքների նկատմամբ: Հասարակական կյանքի զարգացման ամբողջ ընթացքում տնտեսական իշխանությունը գերիշխող է, քանի որ նրա առկայության պայմաններում հնարավոր է հսկողություն ապահովելով, հասնել ցանկացած նպատակի:

Սոցիալական իշխանություն: Սա սերտորեն կապված է տնտեսական իշխանության հետ: Եթե տնտեսական իշխանությունը ենթադրում է նյութական բարիքների բաշխում, ապա սոցիալականը պաշտոն, դիրք, արտոնություններ է ապահովում սոցիալական աստիճանահարթակում: Ժամանակակից զարգացած պետություններն շնորհիվ իրենց վարած սոցիալական քաղաքականության, ազդում են ժողովրդական լայն մասսաների սոցիալական կարգավիճակի վրա բարձրացնելով նրանց կենսամակարդակը, դրանով իսկ վայելում են նրանց աջակցությունը:

Հոգեւոր իշխանություն: Գիտելիքների այն համակարգն է, որն օգտագործվում է համակեցության նորմերի պահպանման եւ հասարակության կառավարման համար: Քաղաքակրթության փորձն է ապացուցում, որ մարդիկ ենթարկվում են նրանց, ովքեր ունեն գիտելիքներ, կարողացել են ստեղծել արժեքներ, եւ դրանք օգտագործում են հարաբերություն հաստատելիս եւ կառավարում իրականացնելիս:

Լրատվական իշխանություն: Ի տարբերություն իշխանության մյուս տիպերի, հեշտությամբ մանիպուլյացիայի են ենթարկվում, այն նվազ վերահսկելի է: Իշխանության այս տեսակի համար բնութագրիչը լրատվության բովանդակությունն է պտույտի ձեւերն են: ՉԼՍ-ն օգտագործում է այն տեղեկությունը, որը հասարակությունը հասցեագրում է ինքն իրեն (urbi et orbi), դա հանրային եւ սոցիալական արժեքավորում ունեցող տեղեկություն է, որի շնորհիվ հասարակությունը ինքնակարգավորվում է:

Հարկադրական իշխանություն: Ուժային ռեսուրսների (բանակ, ոստիկանություն, անվտանգություն, ծառայություն, դատարան եւ այլն) միջոցով մարդկանց վրա ֆիզիկական սպառնալիքի կիրառում: Քաղաքագիտական գրականության մեջ հաճախ հարկադրական իշխանությունը նույնացնում են քաղաքականի հետ: Պա նպատակահարմար եւ ցանկալի չէ: Անվիճելի է, որ հասարակության մասշտաբով ուժի, բռնության, հարկադրանքի լեզալ օգտագործումը քաղաքական իշխանության կարեւորագույն տարբերակիչ առանձնահատկությունն է:

Քաղաքական իշխանությունը սուբյեկտների միջեւ, շահերի եւ արժեքների ընդհանրությամբ պայմանավորված, հասարակական հարաբերությունները հասկարգող գործառնությունն ունի, որպես այդպիսին այն բնութագրվում է մի շարք տարբերակիչ գծերով.

1. Ընդունված որոշումների եւ հրամանների կատարման պարտադիր բնութագրով:

2. Հանրային շահի առաջնություն անձնական կամ խմբային շահերի համեմատ: Այս հիմքի վրա քաղաքական իշխանությունը իրավունքի օգնությամբ ամբողջ հասարակության անունից դիմում է բոլոր քաղաքացիներին եւ աչքի է ընկնում հարկադրանքի (ուժի) օգտագործման լեգալությամբ:

3. Ընդհանուրի շահը համակարգող որոշումների ընդունման *միակենտրոնությամբ (մոնոցենտրիզմ)*¹ ի տարբերություն իշխանության մյուս տեսակների, որոնցից յուրաքանչյուրը իշխանություն է իրականացնում իր արժուքաշահային իրարամերժ համակարգի վրա:

4. Տնտեսության պաշարների (ռեսուրսների) օգտագործման *համակարգված գործառնությամբ* է այն:

Այսպիսով, հասարակության մեջ իշխանության այս տեսակները գտնվում են բարդ փոխհարաբերությունների մեջ, եւ ցանկալի չէ նրանցից որեւէ մեկի, հստակապես տնտեսականի, գերիշխանությունը քաղաքականի վրա եւ՝ ընդհակառակը:

3.3 ԶԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԼԵԳԻՏԻՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Քաղաքացիների կողմից օրինական իշխանության եւ իշխողների կառավարելու իրավունքի ծանաչումը, ընդունումը եւ նրանց հպատակվելու համաձայնությունը կոչվում է լեգիտիմություն²:

Լեգիտիմությունն ամփոփում է ամբողջացնում է իշխանության հեղինակության նրկատմամբ քաղաքացիների ճշող մեծամասնության մեջ տիրող այն հավատը, որ հիմնարար քաղաքական արժեքների բնագավառում ձեռք բերված քաղաքացիական փոխհամաձայնությունը եւ գոյություն ունեցող կարգը տվյալ երկրի համար լավագույնն է: Բնութագրելով ցանկացած քաղաքական վարչակարգի էությունը, «իշխանության լեգիտիմություն» հասկացությունը ունի հետևյալ բաղադրամասերը. *մի կողմից* այն հասարակության (կամ ծայրահեղ դեպքում նրա նշանակալի մասի) պատկերացումներն են տվյալ կառավարման կարգի օրինականության մասին, *մյուս կողմից*, կառավարողների մոտ իրենց իշխանության իրավունքի գիտակցումն է: Այս ամենն էլ բնութագրում է իշխանության լեգիտիմությունը, որպես իրավասու եւ արդար, որպես հասարակության եւ քաղաքական իշխանության միջեւ փոխհամաձայնություն օպտիմալ հարաբերություն:

Քաղաքագիտությունում լեգիտիմություն հասկացությունը առաջին անգամ օգտագործել են վերլուծել է Մ.Վեբերը (1864-1920): Համաձայն Մ.Վեբերի, իշխանության լեգիտիմությունը ռացիոնալ-իրավական տեսակետից չի հանգում միայն տվյալ վարչակարգի օրինականության ընդունմանը, այլ նաեւ սոցիալ-հոգեբանական ֆենոմեն է: Որպես այդպիսին, այն իր էությամբ պայմանավորում է կամ հասարակության կողմից տվյալ իշխանության անվերապահ ընդունում, կամ էլ նրա նկատմամբ կրավորական չեզոքության պահպանում: Այսպես, քաղաքական հեղաշրջումներից հետո վարչակարգերը կարող են դառնալ լեգիտիմ, եթե ձեռք բերեն բնակչության մեծամասնության աջակցությունը:

Իշխանության լեգիտիմության մեխանիզմը անհրաժեշտ է քննարկել կոնկրետ պատմամշակութային արժեքների հենքի վրա: Այսպիսի մոտեցումը *նախ*

հնարավորություն է տալիս բացահայտել քաղաքականության ցանկացած սուբյեկտի գիտակցության էվոլյուցիան իշխանության գաղափարի նկատմամբ. *այնուհետեւ* ստեղծում է առկա իշխանությունը լեգիտիմորեն գնահատելու եւ նրա նկատմամբ վերաբերմունք մշակելու հարցը: Լեգիտիմությունը ունի մի շարք ունիվերսալ գծեր, որոնք առաջին հերթին դրսեւորվում են գերիշխանության եւ կառավարման իրականացման ձեւերի մեջ: Սա ակնհայտ ամրակայվում է հետևյալ օրինակով. կար ժամանակ երբ միապետը գերագույն եւ անսահմանափակ իշխանություն ուներ: Աստիճանաբար, հասարակական կյանքի դեմոկրատացմանը զուգահեռ, միապետան (բացարձակ) միապետությանը փոխարինելու եկավ սահմանադրական միապետությունը, իսկ ժամանակակից Անգլիայում թագուհու իշխանությունը սահմանափակվում է ներկայացուցչական գործունեությամբ: Փաստորեն, պատմական դարաշրջանը, սովորույթը, հեղինակությունը, որոշում է իշխանության լեգիտիմությունը եւ փոխհարաբերությունը կառավարողների եւ կառավարվողների միջեւ: Որոշիչը իշխանության լեգիտիմության բովանդակության մեջ *հասարակության նպատակաուղղված կառավարման կազմակերպումն է*: Իշխանության լեգիտիմությունը առաջին հերթին *նպատակահարմարություն* է, նա պետք է քաղաքական գործընթացում արտահայտի ոչ միայն կառավարողի, այլ ներդաշնակի հասարակության շահերը ամբողջությամբ: Հասարակության մեջ լեգիտիմ իշխանությունը կարգավորիչի դեր է կատարում առանց կարգավորման մեխանիզմի չկա իշխանություն: Վերջինս չի կարելի չփոթել «կարգ ու կանոնի իշխանություն» հասկացության հետ, քանի որ այն հաստատում է պահպանում են ուժով՝ ընդհանուրի շահերը ենթարկելով մասնավորի շահերին: Ճիշտ է, ցանկացած պետական իշխանություն անհրաժեշտորեն հաստատում է կարգ ու կանոն, հսկում իրավիճակը, կանխում սոցիալական քաոսը, մեխանիզմ է մշակում (թեկուզ կարգախոսի տեսքով) հասարակության անդամների պահանջներին բավարարման համար, բայց, կարող է լեգիտիմ չլինել այն: Հենց սրանով էլ տարբերակվում է «կարգ ու կանոնի իշխանությունը» իշխանության լեգիտիմ կարգավորման մեխանիզմից: Այս հիմքի վրա Մ.Վեբերը մշակեց իշխանության լեգիտիմության իրականացման «իդեալական տիպերի» տեսությունը, որի համաձայն, իշխանության լեգիտիմության համար որոշիչը հասարակության տնտեսական կյանքի, տարբեր սոցիալական խմբերի եւ կրոնական գիտակցության կապերի բացահայտումն ու վերլուծությունն է: Մեծ տեղ հատկացնելով սոցիալական կառուցվածքին եւ դասակարգային կոնֆլիկտին, Վեբերը՝ մարքսիզմի պրոլետարական հեղափոխության (հատկապես պրոլետարիատի դիկտատուրայի) տեսությանը հակադրում է իր տեսակետը, որտեղ ընդգծում է հասարակությունում դասակարգային տարբերությունների բազմաձեւության անհրաժեշտությունը իշխանության լեգիտիմության հաստատման համար: Ըստ նրա, միայն ռացիոնալիզմի հիմքի վրա իրականացվող իշխանությունները կարող են լինել եւ՝ լեգիտիմ, եւ՝ լեգալ:

«Լեգիտիմություն» հասկացությունը չի կարելի նույնացնել «լեգալության» հետ սրանք իրար հարող, բայց համարժեք հասկացություններ չեն: «Լեգալություն» (legalis) տերմինը նույնպես լատինական ծագում ունի եւ նշանակում է օրինական: Այս հասկացությունը իրավագիտությունից քաղաքագիտություն է բերել Մ.Վեբերը, ցանկանալով, որպես սոցիալ-հոգեբանական ֆենոմեն, ընդգծել սոցիալական կարգը եւ վարքաբանությունը օրինականացնող ձեւերից մեկը՝ լեգիտիմությունը:

Ցանկացած իշխանություն, որը ընդունում է օրենք եւ ընդունակ է այդ օրենքի

1. Լեգիտիմություն (*legitimus*) տերմինը լատիներեն է եւ թարգմանաբար նշանակում է օրինական, օրինականություն:

իրականացումն ապահովել, նույնիսկ չվայելելով հասարակության համակրանքը, լեզալ է: Միաժամանակ, այն կարող է լեզվափոխում չլինել, այսինքն՝ չընդունվել ժողովրդի կողմից, բայց իր հայեցողությամբ, հանուն իշխանության, օրենքներ հրատարակել, եւ դրանք, թեկուզ բռնությամբ, կազմակերպված իրականացնելով՝ գերիշխանություն հաստատել:

Հասարակության մեջ կարող է գոյություն ունենալ ոչ լեզվափոխ, ինչպես նաեւ, անլեզալ իշխանություն. օրինակ՝ մաֆիոզ կառուցվածքների եւ հսկողորդ աշխարհի իշխանություն:

Այսպիսով, իշխանությունը լեզվափոխ է, եթե այն համապատասխանում է իրավունքի եւ արդարության մասին մարդկանց գաղափարներին, նրանց հիմքում ընկած արժեքներին եւ նորմերին, որոնց վրա հիմնվում է բոլորի կողմից ճանաչված պետական իշխանությունը: Յուրաքանչյուր պետական իշխանություն վստահության, օրինականության լեզվափոխության կարիք ունի: Այն կարող է էվոլյուցիոն զարգացում ապրել եւ հարատևել որպես գլխավոր քաղաքական արժեք՝ փոխհարաբերության, այլ ոչ միայն հոգեբանական եւ ֆիզիկական ներգործության ու առավել եւս ահաբեկչության միջոցով: Այսօրվա քաղաքական պահանջներին համապատասխան իշխանությունը լեզվափոխ է, եթե, ա) այն ժողովրդից է բխում, եւ իրագործվում է մեծամասնության կամքին համաձայն, այսինքն պետական իշխանություն ունեցող ուղղակի կամ էլ անուղղակի ընտրված է ժողովրդի կողմից որոշակի ժամանակով եւ նրա կողմից էլ կարող է վերահսկվել, բ) պետական իշխանությունն իրականացվում է սահմանադրական սկզբունքներին համաձայն:

ԼԵԶՎՏԻՄՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐ

Մ.Վեբերը մշակել է իշխանության լեզվափոխության երեք տեսակ. հավերժ արժեքի հեղինակություն, բարքերի հեղինակություն, անհատական հեղինակություն՝ հարիզմով պայմանավորված: Եվ ռացիոնալ՝ ընդունված օրենքներով, պայմանավորված «լեզվափոխություն»:

Ավանդական լեզվափոխություն: Գործում է ավանդույթի շնորհիվ եւ հիմնված է քաղաքակրթության որոշակի մակարդակում ձեռք բերված, հասարակության եւ կառավարողների վարքաբանությունում ամրագրված իշխանությանը ենթարկվելու հոգեբանության վրա: Գերիշխանության ավանդական ձեռք բերող է միապետությանը: Իր պատճառա-հետեանքային կապով այն կառուցվածքային առումով նման է նահապետական ընտանիքի հարաբերություններին, որտեղ մեծերին անվերապահ ենթարկվելը իշխանության իրականացման լծակն է: Ավանդական լեզվափոխությունը հաստատուն է, քանի որ կառավարման համակարգում փոփոխությունը տեղի է ունենում միապետի (նահապետի) հսկողությամբ: Միապետը (նահապետը) կառավարման հետ կապված փիլիսոփայության համաձայնվում է միայն մեկ պայմանով, չձեռնախնդրելով ավանդական մշակութային արժեքների եւ կրոնական նորմերի էությունը, որոնք հասարակության գոյապահպանության համար պատմականորեն քննություն են բռնել:

Հարիզմատիկ (հուն. *hárismos* աստվածային, մարգարեական) լեզվափոխության հարիզմատիկ ձեռք օգտագործվում է հիմնականում հեղափոխական ցանկացած փոփոխության ժամանակ: Հաստատված նոր իշխանությունը, քանի որ արդեն հեղափոխականորեն մերժել է ավանդույթների հեղինակությունը, եւ դեռ չի

ձանաչվել քաղաքացիների կողմից, գիտակցաբար առաջնորդի անձը դարձնում է պաշտամունքի առարկա: Ի վերջո, առաջնորդի անձը քարոզչաբար մասսաների կողմից ընկալվում է որպես Աստծու կողմից սրբազան պարգև: Արդյունքում առաջնորդի հեղինակության արժեքավորումը պայմանավորվում է իշխանության համակարգի գործընթացով: Քաղաքական պրակտիկան ապացուցում է, որ ամբոխի օգնությամբ իշխանության հասած առաջնորդները կառավարում իրականացնելիս կանխավ դատապարտված են կամ կործանման, կամ էլ փոխակերպման են ենթարկվում դեպի ռացիոնալ-իրավական լեզվափոխության:

Իշխանության այսպիսի էությունը հոգեբանորեն մասսաներին դարձնում է մարգինալ արժեքների, միֆերի կրող եւ ստեղծող: Լեզվափոխության այս ձեռք հիմնված է առաջնորդի եւ ամբոխի զգացմունքի, համակրանքի վրա: Հարիզմատիկ վիճակը իշխանության գործընթացում կարող է ընթանալ եւ հարատևել այնքան ժամանակ, մինչեւ որ կառավարողները իշխանությունը կիրականացնեն ռացիոնալ-իրավական (կամ լեզալ) հիմքի վրա:

Ռացիոնալ-իրավական (կամ լեզալ) լեզվափոխություն: Քաղաքացիների, ինչպես նաեւ առանձին անձանց կողմից իրենց սահմանադրական իրավունքի եւ պարտականության գիտակցումը նրանց դրդում է շահագրգռում է ենթարկվել պետության որոշումներին. դա էլ կոչվում է կոչվում է ռացիոնալ-իրավական լեզվափոխություն: Վերջինս բնութագրական է դեմոկրատական պետությունների համար: Այն հիմնված է պետության եւ լիդերների նկատմամբ քաղաքացիների ունեցած վստահության վրա: Պետությունն էլ իր հերթին պարտավոր է «համակեցության կանոնների» հիմքի վրա փոխհամաձայնեցնել քաղաքացիների շահերը: Մ.Վեբերը ջատագովել է ռացիոնալ լեզվափոխության, եւ անվերապահ ընդունում է այն որպես պետության քաղաքական կուլտուրայի որոշիչ գիծ:

Քաղաքակրթության մեջ Մ.Վեբերի իշխանության լեզվափոխության այս երեք ձեռքերից բացի, գոյություն ունեն լեզվափոխության այլ եղանակներ եւ տեսակներ եւս: Նրանցից առավել ընդունվածը արժութային համակարգի քաղաքական լուծումը պայմանավորված լեզվափոխությունն է: Սա իր էությամբ հակված է արդարացնելու իշխանության ցանկացած դրսեւորում գաղափարախոսության օգնությամբ: Գաղափարախոսությունը հիմնավորում է իշխանության լեզվափոխության համապատասխանությունը ժողովրդի, ազգի կամ դասակարգի արժութային համակարգին: Որոշիչը այն է, թե գաղափարախոսությունը արժութաշահային համակարգի ո՞ր շերտն է օգտագործում, ու՞մ եւ ի՞նչ է վերաբերվում կամ արժեքավորում: Իշխանության լեզվափոխությունը որպես արժութաշահային համակարգի հաստատման հնարավորության մեխանիզմ, երկակի վիճակ ունի. առաջին դեպքում հաստատվում է գաղափարի իշխանություն, երկրորդ դեպքում՝ իշխանության գաղափարը: Երկու դեպքում էլ լեզվափոխացվող իշխանությունը ենթարկվում է որոշակի կաղապարման:

Վերջապես կառավարության լեզվափոխությունը որոշվում է նաեւ պետական խորհրդանիշների համակարգով, որոնց շարքում պետական հիմնի, անկախության օրվա, սահմանադրության ընդունման եւ զանազան ազգային պետական մակարդակի միջոցառումների հրապարակայնորեն նշումը:

ԳԼՈՒԽ 4 ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍՈՒԲՅԵԿՏՆԵՐԸ

4.1 ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍՈՒԲՅԵԿՏՆԵՐԻ ԷՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԽՍՐԵՐԸ

Քաղաքականության սուբյեկտի վերաբերյալ հարցը շարունակ գտնվել է քեղաքագետների, փիլիսոփաների, իրավաբանների, պատմաբանների, օրենսդիրների եւ քաղաքական գործիչների ուշադրության կենտրոնում:

Քաղաքակրթության վաղ ժամանակաշրջանից սկսած, քաղաքականության վերաբերյալ աշխատություններում առաջին պլանի վրա է մղվում մարդկանց ճակատագիրը տնօրինող, քաղաքական կյանքի բնույթն ու դրսևորման առանձնահատկությունները պայմանավորող ուժերի հայտնաբերման եւ առավել եւս դրանց գործունեության տեսական հիմնավորման ու արդարացման խնդիրը:

Սկզբնական շրջանում քաղաքական եւ իրավական հայացքները շղարշված էին դիցաբանական, իսկ հետո՝ դարեր շարունակ, բացառապես կրոնական բնույթով: Ձգալի էին գերբնական ուժերի, աստվածային կամքի վկայակոչմամբ մարդկանց քաղաքական կյանքի երեւոյթները պատճառաբանելու միտումները: Դրանք, անկասկած, խոչընդոտում էին քաղաքական կյանքի վերաբերյալ դրական գիտելիքների հարստացման ու ընդլայնման գործընթացներին: Բայց պատմական անհրաժեշտությունը հաղթանակեց: Քաղաքական եւ իրավական հայացքները աստիճանաբար մաքրվեցին դիցաբանական եւ կրոնական այն բյուր ըմբռնումներից, որոնք թելադրված էին վաղ քաղաքականության եւ հետագա ժամանակաշրջանների սոցիալ-պատմական կոնկրետ հանգամանքներով:

Քաղաքական եւ իրավական հայացքներում անբաժան տիրապետող է դառնում այն ճշմարտությունը, որ մարդիկ իրենք են կերտում իրենց պատմությունը, իրենք են հանդիսանում իրենց քաղաքական կյանքի սուբյեկտները:

Քաղաքագիտական գրականության մեջ քաղաքականության սուբյեկտների վերաբերյալ հարցը քննարկվում է ինչպես ընդհանուր առմամբ՝ հասարակական կյանքի տարբեր երեւոյթների ուսումնասիրման հետ կապված, այնպես էլ կոնկրետ ձեւով՝ նպատակ ունենալով հանգամանորեն պարզաբանել քաղաքականության սուբյեկտների էությունը, ցույց տալ նրանց հիմնական խմբերի տեղն ու դերը հասարակական կյանքում: Ըստ որում, տարբեր հեղինակներ տարբեր տեսանկյուններով են քննարկում հարցը եւ ոչ միշտ միանշանակ մոտեցում ունենում քաղաքականության սուբյեկտների տարբերակման հարցերին: Չնայած դրան, բոլորն էլ այն համոզմանն են, որ քաղաքականության սուբյեկտներ են հանդիսանում մարդիկ, նրանց զանազան խմբերը եւ հաստատությունները:

Քաղաքական սուբյեկտները սոցիալ-քաղաքական երեւոյթներ են՝ իրենց որոշակի քաղաքական կացությամբ, կարգավիճակով, իրավասություններով, գործելակերպով եւ քաղաքական արժեքով: Քաղաքականության սուբյեկտներ են հանդիսանում այն բոլոր անձինք, նրանց փոքր ու մեծ խմբերը, էթնիկական ու

սոցիալական հանրույթները, պետական ու ոչ պետական հաստատությունները, ֆորմալ եւ ոչ ֆորմալ հասարակական-քաղաքական կազմակերպություններն ու միավորումները, կրոնական հաստատություններն ու ընկերությունները, մարդկանց զանգվածային շարժումներ, որոնք այս կամ այն ձեւով մասնակցում են քաղաքական կյանքին:

Քաղաքականության սուբյեկտի կարգավիճակ ունենալը միշտ էլ որոշվում է կոնկրետ հանգամանքներից ելնելով: Այն կապված է ոչ միայն անձի կամ հասարակության քաղաքական հասունության եւ գործունեության հետ, այլեւ նրա նկատմամբ քաղաքականության այլ սուբյեկտների վերաբերմունքի եւ որոշակի կառույցներին ու հաստատություններին անդամակցելու համար սահմանված նորմերի ու պահանջների կատարման հետ:

Քաղաքականության սուբյեկտների գործունեությունը տարարժեք է: Այն ոչ միշտ է դրսևորվում օրինականության շրջանակներում, լինում արդարացի եւ մարդկանց կողմից ընդունելի: Այլ կերպ ասած, ոչ միշտ է լինում լեգիտիմ: Լեգիտիմության հարցը որոշվում է կոնկրետ հանգամանքների հաշվառման հիմքով: Ըստ որում, այն պետք է դիտարկել երկու տեսանկյունով՝ մի դեպքում նկատի ունենալով քաղաքականության սուբյեկտի լեգիտիմությունը, մյուս դեպքում՝ նրա գործունեության լեգիտիմությունը: Այնպես որ, քաղաքականության սուբյեկտների լեգիտիմ կամ ոչ լեգիտիմ լինելն ամենեւին չի պայմանավորում նրանց քաղաքական գործունեության եւ վարքի լեգիտիմ կամ ոչ լեգիտիմ լինելը:

Քաղաքականության սուբյեկտների լեգիտիմությունն անմիջականորեն պայմանավորված է ինչպես օրինականության շրջանակներում նրանց գործունեության բնույթով, այնպես էլ սոցիալական արդարության պահանջներին համապատասխանության եւ մարդկանց մեծ խմբերի կողմից ընդունելի լինելու փաստով:

Քաղաքականության սուբյեկտների բնութագրման ժամանակ երբեմն անհրաժեշտ է լինում պարզել, թե որքանով նրանք ինքնիշխան են, որքանով ինքնուրույն ու անկախ եւ ինչ մակարդակներով ու ինչպիսի կոնկրետ պայմաններում են դրանք դրսևորվում:

Ինքնիշխանությունը բացառիկ կարգավիճակ է, որը հատուկ է ժողովրդին, պետությանը: Պետական իշխանության բարձրագույն մարմինները՝ որպես ներկայացուցչական հաստատություններ, հանդես են գալիս իշխանության կարգավիճակն արտահայտող եւ իրականացնող սուբյեկտների դերում:

Ինքնուրույնությունը եւ անկախությունը ինքնիշխանության հատկանիշներից են: Սակայն դրանք հատուկ են քաղաքականության այլ սուբյեկտներին եւս: Քաղաքականության սուբյեկտներն իրենց կարգավիճակի եւ իրավասությունների շրջանակներում ինքնուրույն եւ անկախ են: Բայց դա հարաբերական ինքնուրույնություն եւ անկախություն է, ի տարբերություն ինքնիշխանությանը հատուկ ինքնուրույնությանն ու անկախությանը, որոնք բացարձակ նշանակություն ունեն եւ երկրի ներսում չեն սահմանափակված քաղաքականության որեւէ այլ սուբյեկտի կողմից:

Քաղաքականության սուբյեկտների հիմնահարցը մշտական ուշադրության կենտրոնում է գտնվում եւ քննարկվում մի այլ տեսանկյունով եւս: Քաղաքական գործիչներին ու տեսաբաններին մտահոգել եւ այժմ էլ մտահոգում է այն հարցը, թե պետական իշխանության պահպանման եւ արդյունավետ իրականացման համար ինչպիսի ապարատ պետք է ստեղծել, ինչպիսի ինստիտուտներ, հաստատություններ եւ կառավարման ինչ լծակներ պետք է ունենալ:

Դեմոկրատական պետություններում քաղաքական կյանքի ազատականա-

1. *Stu' A. H. Демидов, А. А. Федосеев, Основы политологии. М., 1995, П. К. Гончаров, Ю. В. Ирхин, В. В. Крипунин, Начало политической науки. М., 1994, В. П. Пугачев, А. И. Соловьев, Введение в политологию. М., 1995, В. Халилов, Власть (основы кратологии). М., 1995, Основы политической науки (Под ред. В. А. Пугачева). М. 1995 եւ ուրիշներ*

ցումը լայն հնարավորություններ է ստեղծում մարդու քաղաքական սոցիալականացման եւ ակտիվության բարձրացման համար: Լայն ասուլարեզ է տրվում քաղաքական կուսակցությունների, հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների, մարդկանց զանազան միավորումների ազատ գործունեության եւ տարբեր ուղիներով քաղաքական կյանքին մասնակցելու համար: Այդ պայմաններում է ձեւավորվում նաեւ քաղաքական ընդդիմությունը: Քաղաքականության սուբյեկտների ծավալուն, բազմաշերտ համակարգի ձեւավորումը պետության ժողովրդավարացման եւ քաղաքական կյանքի ազատականացման էական հատկանիշն է: Միայն այդ պայմաններում է հնարավոր դառնում քաղաքականության սուբյեկտների բնականոն գործունեությունը, նրանց ազատ մրցակցությունը եւ իշխանության համար պայքարը:

Ոչ դեմոկրատական քաղաքական համակարգում, առանձնապես ամբողջատիրական եւ ինքնակալական ռեժիմների պայմաններում, էապես փոխվում է քաղաքականության սուբյեկտների կազմը: Մարդիկ, նրանց փոքր ու մեծ խմբերը, շատ հաստատություններ ու կազմակերպություններ զրկվում են քաղաքական իրավունքներից եւ ազատություններից, կորցնում քաղաքականությանը ակտիվորեն մասնակցելու՝ ձեւականորեն օրենքներով սահմանված կարգալիքի:

Նկատելիորեն սահմանափակվում է քաղաքական ընդդիմության գործունեությունը:

Քաղաքականության սուբյեկտների կարգավիճակը կյուրոզ է փոփոխվել նաեւ այլ հանգամանքներում: Դա մեծ մասամբ պայմանավորված է հասարակական կյանքի ոչ բնականոն զարգացմամբ, եւ տեղի է ունենում հատկապես այնպիսի արտակարգ իրադրությունների պատճառով, ինչպիսիք են պատերազմները, երկրաշարժերը, ջրհեղեղները, համաճարակները եւ սոցիալական ու բնական այլ արհավիրքներ: Նման դեպքերում հասարակության կառավարման եւ, հատկապես, քաղաքականության սուբյեկտների համակարգում կատարվում են նպատակային փոփոխություններ: Անհրաժեշտության դեպքում հայտարարվում է արտակարգ դրություն, սահմանվում ռազմական ռեժիմ, կատարվում քաղաքական գործառնությունների վերաբաշխում, ըստ կարիքի ստեղծվում են քաղաքական նոր կառույցներ, այս կամ այն չափով սահմանափակվում են մարդկանց, ինչպես նաեւ առանձին հաստատությունների ու կազմակերպությունների իրավունքներն ու ազատությունները: Տեղի է ունենում իշխանության նպատակահարմար կենտրոնացում:

Քաղաքականության սուբյեկտների կազմը, գործունեության բնույթը, քաղաքական կյանքին մասնակցելու ուղիները, եղանակներն ու ձեւերը հաճախ էապես փոփոխվում են՝ կապված պաշտոնական քաղաքականության բնույթի եւ ուղղության փոփոխության հետ: Պատմության փորձը վկայում է, որ քաղաքականության սուբյեկտների կարգավիճակն ու քաղաքական վարքը տարբեր ռեժիմների ժամանակ տարբեր ձեւերով են դրսևորվում:

Քաղաքական կյանքի երեւոյթները տարաբնույթ եւ բազմազան են: Տարբեր են դրանց առաջացման հիմքերն ու շարժառիթները, տարբեր են նպատակներն ու իրականացման ձեւերը, բնական է, տարբեր են նաեւ այն սոցիալ-քաղաքական ուժերը, որոնց շահերից ու պահանջներներից ելնելով կյանքի են կոչվում դրանք:

Քաղաքականության սուբյեկտները միմյանցից տարբերվում են իրենց առաջացման ու կազմավորման հիմունքներով: Այս առումով, թերեւս, կարելի է

առանձնացնել հետեւյալ հիմնական խմբերը.

Եթնիկական հանրության հիմքով առաջացած քաղաքականության սուբյեկտները՝ զանազան փոքր ու մեծ էթնոսները, ժողովուրդները, ազգերը, ազգային փոքրամասնությունները, հասարակության բնապատմական զարգացման արդյունք են, որոնք ունեն իրենց որոշակի շահերն ու պահանջներները: Նրանց քաղաքական սոցիալականացումը՝ քաղաքական հասունացումը, քաղաքական գիտակցության զարգացումը, քաղաքական կյանքին մասնակցության ուղիներն ու ձեւերը միշտ էլ պայմանավորված են լինում սոցիալ-քաղաքական կոնկրետ հանգամանքներով:

Եթնիկական հանրության հիմքով ձեւավորված քաղաքականության սուբյեկտների անդամ-մարդիկ, անհատները հենց սկզբից, ծննդյան օրից, ընդգրկված են լինում էթնիկական ընդհանրության մեջ: Նրանք ազատ չեն ընտրելու իրենց կարգավիճակը, չեն կարող փոխել իրենց էթնիկական, ազգային պատկանելիությունը:

Եթնիկական հանրությունները քաղաքական կյանքին մասնակցում են որպես որոշակի, ինքնուրույն քաղաքական միավորներ, որոնց տեղը եւ դերը պայմանավորված են մի շարք հանգամանքներով՝ կապված նրանց կյանքի օբյեկտիվ պայմանների, քաղաքական հասունության, նրանց շահերի ու պահանջներների ճշմարիտ արտացոլման եւ արդյունավետ իրականացման համար ընդունակ կառույցների առաջացման հետ:

Սոցիալական հանրության հիմքով առաջացած քաղաքականության սուբյեկտները՝ դասակարգերը, սոցիալական շերտերը, միջակա խավերը, մարդկանց զանազան փոքր ու մեծ խմբերը նույնպես ձեւավորվում են հասարակության բնապատմական զարգացման ընթացքում: Բայց, ի տարբերություն էթնիկական հիմքով ձեւավորված քաղաքականության սուբյեկտների, այստեղ մարդու՝ տվյալ խմբին պատկանելի պայմանավորված է նրա սոցիալ-տնտեսական կյանքի հանգամանքներով: Դրանք վճռական նշանակություն ունենալով՝ հանդերձ, չեն բացառում մարդու ազատությունը եւ ինքնուրույնությունը, ինչպես նաեւ, սոցիալական դրությունը կամ պատկանելիությունը փոխելու հնարավորությունը:

Սուբյեկտները սոցիալ-դասակարգային հանրությունների քաղաքական սոցիալականացումը, հետեւաբար՝ քաղաքականության սուբյեկտ դառնալը նույնպես պայմանավորված է նրանց քաղաքական հասունացման եւ կոլեկտիվ շահերի հիմքի վրա քաղաքական նպատակների ձեւավորմամբ եւ իրականացմանն ուղղված գործունեությամբ:

Մարդկանց զանգվածային շարժումները ձեւավորվում են այնպիսի խնդիրների լուծման նսլասակով որոնք կապված են ժողովրդական զանգվածների լայն խավերի, ազգերի, երկրների, տարբեր տարածաշրջանների բնակչության եւ համամարդկային արժեք ներկայացնող շահերի արտահայտման ու պաշտպանության հետ:

Սուբյեկտները զանգվածային շարժումները միմյանցից տարբերվում են իրենց բնույթով, ծավալով, մարդկանց ընդգրկման չափերով, տեւականությամբ, կազմակերպական հիմունքներով եւ գործունեության առանձնահատկություններով:

Քաղաքականության սուբյեկտների դերում զանգվածային շարժումների հանդես գալն անմիջականորեն պայմանավորված է առաջ քաշված խնդիրների էությամբ եւ դրանց իրականացմանն ուղղված ձեռնարկումների քաղաքական բնույթով: Ըստ որում, զանգվածային շարժումներին մարդկանց մասնակցությունը նրանց քաղաքական սոցիալականացման դրսևորման ձեւերից է: Այստեղ

առավել, քան սոցիալական հանրությունների մեջ մարդիկ ազատ են դրսևորելու իրենց կամքը, քաղաքական իրավունքներն ու ազատությունները: Չանգվածային շարժումները կարող են ձեռավորվել ու գործել որել քաղաքական կուսակցության կամ կուսակցությունների խմբակցության կողմից, որպես հզոր սոցիալ-քաղաքական ուժ՝ որոշակի խնդիրների իրականացման համար: Իրենց քաղաքական դերը կատարելուց հետո զանգվածային շարժումները, որպես կանոն, դադարում են գործելուց կամ նոր պայմաններին համապատասխան, ենթարկվում են որոշակի փոփոխությունների: Չի բացառված նաեւ զանգվածային շարժումների հիմքի վրա նոր քաղաքական կուսակցությունների առաջացումը:

Քաղաքականության սուբյեկտների առավել ստվար ու բազմաձուղ խումբ են կազմում *հասարակական-քաղաքական հաստատությունները, կազմակերպությունները եւ միավորումները*: Այս խմբի մեջ ընդգրկվում են պետությունը՝ իր բազմաթիվ հաստատություններով, քաղաքական կուսակցությունները, հասարակական-քաղաքական զանազան ֆորմալ ու ոչ ֆորմալ կազմակերպություններն ու միավորումները, միջազգային քաղաքական հաստատություններն ու կազմակերպությունները, գիտահետազոտական եւ ուսումնական հաստատությունները, սոցիոլոգիական եւ վիճակագրական ծառայությունները, հասարակական կարծիքի ուսումնասիրման կենտրոնները, զանգվածային լրատվության ծառայությունները եւ այլն:

Քաղաքականության վաղ ժամանակաշրջանից սկսած մինչեւ մեր օրերը քաղաքականության ստեղծման եւ իրականացման վերաբերյալ հարցեր բննարկելիս, միշտ էլ ուշադրություն է դարձվել, թե ովքեր, ինչ քանակության մարդիկ ու խմբակցություններ են իրականացնում իշխանությունը: Միապետությունը, արիստոկրատիան, օլիգարխիան, պլուտոկրատիան, դեմոկրատիան, օխլոկրատիան պատմության մեջ կյանքի կոչված քաղաքական իշխանության այն ձեւերից են, որոնք միմյանցից տարբերվում են իշխանության բարձրագույն օղակներում ընդգրկված մարդկանց քանակով: Յենց դրանք էլ հանդիսանում են քաղաքական իշխանությունը իրականացնող սուբյեկտներ:

Քաղաքականության որոշակի սուբյեկտներ են հանդիսանում բյուրոկրատիան եւ հատկապես քաղաքական էլիտան: Տարբեր պատմական ժամանակաշրջաններում, տարբեր տիպի ու կառուցվածքի քաղաքական համակարգերում բյուրոկրատիան եւ էլիտան ունեցել են իրենց կազմավորման ու գործունեության բնորոշ կողմերը:

Ընդհանուր առմամբ, պետական եւ ոչ պետական հաստատություններն ու կազմակերպությունները, քաղաքական կյանքին մասնակցելու իրենց ձեւերով ու եղանակներով եւ հատկապես քաղաքական որոշումների ընդունման, քաղաքականության ձեւավորման գործընթացներում ունեցած դերով էապես տարբերվում են միմյանցից:

Քաղաքականության որոշակի սուբյեկտներն են հանդիսանում *կրոնական կազմակերպություններն ու հաստատությունները*՝ եկեղեցին, զանազան հոգեւոր միավորումներ, քարոզչական եւ ծիսակատարության գործառույթներ իրականացնող զանազան խմբեր՝ իրենց առանձնահատուկ կառույցներով:

Կրոնական կազմակերպությունների եւ հաստատությունների դերը քաղաքական կյանքում, էապես տարբերվում է քաղաքական հաստատությունների ու կազմակերպությունների գործունեության եղանակներից, տարբեր են նաեւ նրանց քաղաքական նպատակները:

Քաղաքական սուբյեկտների շարքում առանձնահատուկ դեր ունեն *մարդիկ*:

Քաղաքական կյանքին նրանց մասնակցությունը կամ, ինչպես ընդունված է ասել, քաղաքական սոցիալականացումը, պայմանավորված է մի շարք հանգամանքներով՝ կապված նրանց ֆիզիկական, մտավոր, հոգեկան եւ քաղաքական հասունագման, տարիքի, քաղաքական գործունակության, քաղաքացիական եւ սոցիալական կարգավիճակի հետ եւ այլն:

Քաղաքական կյանքին մարդկանց մասնակցությունն իրականանում է երկու կարգով: Մի դեպքում, երբ նրանք հանդես են գալիս քաղաքականության մյուս սուբյեկտների կազմում, մյուս դեպքում, երբ քաղաքական կյանքին նրանք մասնակցում են անհատապես՝ օգտվելով իրենց քաղաքացիական եւ քաղաքական իրավունքներից եւ ազատություններից:

4.2 ԲԱՂԱԲԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍՈՒԲՅԵԿՏՆԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱԳԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Քաղաքականության սուբյեկտներն իրենց կարգավիճակով եւ գործունեության առանձնահատկություններով լինում են՝ *հիմնական, հարակից եւ օժանդակ* սուբյեկտներ, անմիջական երկայնացուցչական հիմունքներով գործող սուբյեկտներ եւ կոլեկտիվ (խմբային, հավաքական) ու անհատական սուբյեկտներ:

Քաղաքականության *հիմնական, հարակից եւ օժանդակ* սուբյեկտների տարբերակումը հնարավորություն է տալիս հստակ որոշելու եւ գնահատելու քաղաքականությանն առնչվող սուբյեկտների տեղն ու դերը, գործունեության առանձնահատկությունները, որոշումների ընդունման եւ քաղաքական ձեռնարկումների համար պատասխանատվության հարցը եւ այլն:

Քաղաքականության հիմնական սուբյեկտներն են մարդիկ, նրանց խմբերը, հաստատություններն ու կազմակերպությունները, որոնք իրենց կարգավիճակից ելնելով, տվյալ հանգամանքներում վճռական դեր են խաղում եւ պատասխանատու են իրենց գործունեության հետեւանքների համար: Քաղաքականության հարակից սուբյեկտները, ի տարբերություն հիմնական սուբյեկտների, տվյալ գործընթացներում վճռական դեր չեն խաղում եւ պատասխանատու չեն հնարավոր հետեւանքների համար, եթե տվյալ գործունեությունը կանոնակարգող նորմերում այլ բան չի նախատեսված: Քաղաքականության սուբյեկտները չեն կարող ընդհանրապես անփոփոխ կերպով հիմնական կամ հարակից լինել: Քաղաքականության միեւնույն սուբյեկտները տարբեր գործընթացներում, նախած ինչպիսին են նրանց խնդիրները, կարող են լինել հիմնական կամ հարակից:

Քաղաքական կյանքում հաճախ լուրջ դժվարություններ են առաջանում կապված վճռական նշանակության որոշումների ընդունման փաստի կամ քաղաքական ձեռնարկումների որակման, դրանց հիմնական հեղինակներին պարզելու հետ: Քաղաքական հաջողությունների եւ հաղթանակների դեպքում հեշտ է լինում պարզել, թե որոնք են հիմնական սուբյեկտները: Մինչդեռ պարտությունների եւ քաղաքական անհաջողությունների դեպքում ամենեւին հեշտ չի լինում անցավագին լուծելու այդ հիմնահարցը:

Չի կարելի արդարացնել հաճախ նկատվող այն միտումը, երբ հասարակական-քաղաքական կյանքում հաջողությունները կամ անհաջողությունները վերագրվում են բացառապես պետության առաջին դեմքերին կամ քաղաքական իշխանության բարձրագույն մարմիններին:

Պետության տարբեր մարմինները՝ օրենսդիր, գործադիր եւ դատական իշխանություններ կամ նրանց առանձին կառույցներն ու օղակները չեն կարող միեւ-

նույն գործընթացներում միաժամանակ հիմնական սուբյեկտ լինել:

Իշխանության օրենսդիր մարմինները քաղաքականության հիմնական սուբյեկտ են հանդիսանում քաղաքական կյանքի այն գործընթացներում, որոնք կապված են քաղաքականության ուղղության ընտրության, օրենքների, հիմնարար որոշումների ու իրավական ակտերի ընդունման եւ դրանց կիրարկման կարգի սահմանման հետ: Մինչդեռ գործադիր իշխանության մարմիններն այդ նույն գործընթացներում կարող են հանդես գալ հարակից սուբյեկտների դերում այն բոլոր դեպքերում, երբ իրենց կարգավիճակից բխող գործունեությամբ այս կամ այն ձեւով առնչվում են վերոհիշյալ գործընթացներին: Ասենք, հանդես են գալիս օրենսդրական նախաձեռնությամբ, նախապատրաստում եւ օրենսդիր իշխանության քննարկմանն ու հաստատմանն են ներկայացնում օրենքների, որոշումների, զանազան այլ իրավական ակտերի եւ քաղաքական ձեռնարկումների վերաբերյալ նախագծեր, առաջարկություններ եւ այլն: Իսկ օրենսդիր իշխանությունների կողմից ընդունված օրենքների, որոշումների եւ իրավական այլ ակտերի իրականացման գործընթացներում հանդես են գալիս հիմնական սուբյեկտներ: Նույնպիսի տարբերություններ կամ օրենսդիր մարմինների եւ նրանց կողմից ստեղծված ստորադաս կառույցների գործունեության միջեւ: Պետական իշխանության օրենսդիր, գործադիր եւ դատական գործառույթները իրականացվում են տարբեր ձեւերով ու եղանակներով՝ նրանց համակարգի տարբեր կառույցների՝ կոմիտեների, հանձնաժողովների, պատգամավորական խմբերի եւ այլ կազմավորումների մասնակցությամբ: Օրենսդիր մարմիններում այդպիսի կառույցների գործունեությունը թեւեւ անոչվում է օրենսդրական քաղաքականության հետ, բայց օրենսդրական բովանդակություն չունի: Այլ կերպ ասած, դրանք իրենց գործունեությամբ, տվյալ կոնկրետ պարսպաներում քաղաքականության ոչ թե հիմնական, այլ հարակից սուբյեկտներ են: Իսկ օրենսդիր իշխանությունը, ընդունելով նրանց մշակած, առաջարկված իրավական ակտերը, դրանց տալով օրենքի ուժ, հանդես է գալիս որպես քաղաքականության հիմնական սուբյեկտ:

Քաղաքականության օժանդակ սուբյեկտները սահմանված կարգով նախապատրաստում են ամեն ինչ եւ օժանդակում են հիմնական ու հարակից սուբյեկտներին՝ իրականացնելու իրենց խնդիրները: Նրանց կազմը իր թվաքանակով, կառույցներով, գործունեության ոլորտներով եւ աշխատանքների ծավալով, թե պետական եւ թե ոչ պետական հաստատությունների համակարգում, որպես կանոն, մի քանի անգամ գերազանցում է հիմնական եւ հարակից սուբյեկտների թվաքանակը: Ավելին են նաեւ նրանց պահպանմանն ու գործունեության համար հատկացվող նյութական ու ֆինանսական միջոցները:

Քաղաքականության օժանդակ սուբյեկտներից են խորհրդատուները, ռեֆերենտները, փորձագետները, փաստափառ կառույցները, հետախուզական-տեղեկատվական մարմինները, օրենքների, որոշումների, հանձնարարականների մշակման, տեսական հիմնավորման եւ իրավաբանական ձեւակերպման հարցերով զբաղվող մասնագետները, խմբագիրները, սղագրող ու տեսագրող անձինք, լրատվական ծառայությունները, ապարատի տեխնիկական անձնակազմը եւ այլն:

Քաղաքականության սուբյեկտների գործունեությունը տեղի է ունենում *անմիջական* կամ *ներկայացուցչական* կարգով: Քաղաքական կյանքին անմիջական մասնակցությունը դրսեւորվում է նրանով, որ քաղաքականության սուբյեկտները հանդես են գալիս իրենց կարգավիճակի եւ իրավասության շրջանակներում:

Դրանք կարող են լինել թե ֆիզիկական եւ թե իրավաբանական անձինք:

Քաղաքականության սուբյեկտների մեծամասնությունը հիմնականում գործում է ներկայացուցչական հիմունքներով: Այդպիսի են պատգամավորները, պատվիրակությունները, հանձնաժողովները, հանձնախմբերը, պաշտոնատար ու լիազորված անձինք եւ այլն: Դրանց գործունեությունը միշտ էլ կարգավորվում է համապատասխան իրավական ակտերով, պայմանագրերով ու համաձայնություններով:

Միեւնույն քաղաքական գործունեությունը դիտարկելով տարբեր տեսանկյուններով, կարող ենք նկատել, որ այն մի կապակցության մեջ հանդես է գալիս որպես ներկայացուցչական, մյուսում՝ որպես անմիջական հիմունքներով գործունեություն: Հասարակությունը, ժողովուրդները, ազգերը, մարդկանց հանրության այլ խմբեր սուբյեկտների իրենց դերն իրականացնում են թե անմիջականորեն, երբ հանրաքվեների, հանրահավաքների եւ հարցումների միջոցով արտահայտում են իրենց կամքն ու քաղաքական դիրքորոշումը կամ էլ մասնակցում քաղաքական իրադարձություններին՝ քաղաքական շարժումներին, ցույցերին, միտինգներին եւ այլն, թե ներկայացուցչական հաստատություններ ստեղծելու միջոցով, որոնք արտահայտում ու պաշտպանում են նրանց կամքը, պրոպագանդական շահերն ու քաղաքական դիրքորոշումը եւ ձեռնարկում են անհրաժեշտ քայլեր դրանք իրականացնելու համար:

Տարբեր հիմունքներով ձեւավորված (ընտրված կամ նշանակված) ներկայացուցչական մարմինները, պաշտոնատար եւ լիազորված անձինք, իրենց իրավասությունների շրջանակներում երբեմն ձեռք են բերում հարաբերականորեն ինքնուրույն քաղաքական միավորի արժեք, որը հնարավորություն է տալիս նրանց հանդես գալու որպես քաղաքականության անմիջական սուբյեկտ: Բացի դրանցից, այդ կարգի ներկայացուցչական հաստատություններն իրենց հերթին կարող են ստեղծել ստորադաս ենթակայության տարբեր ներկայացուցչական կառույցներ:

Քաղաքականության սուբյեկտների գործունեության այդ առանձնահատկությունները բնորոշ են ինչպես պետությանը, նրա օրենսդիր, գործադիր եւ դատական իշխանության մարմիններին, այնպես էլ քաղաքականության սուբյեկտ հանդիսացող այլ հաստատություններին:

Քաղաքականության սուբյեկտները միմյանցից տարբերվում են նաեւ քաղաքական կյանքին մասնակցողների քանակով: Այս առումով լինում են քաղաքականության *անհատական եւ կոլեկտիվ /խմբային, հավաքական/ սուբյեկտներ*:

Քաղաքականության անհատական սուբյեկտները առանձին մարդիկ են, քաղաքացիներ, ֆիզիկական անձինք, որոնք այս կամ այն կոնկրետ երկրի, պետության մեջ սահմանված կարգուկանոնի համաձայն քաղաքական առումով գործունակ եւ իրավունակ են, տարիքային, ֆիզիկական եւ մտավոր զարգացմամբ համապատասխանում են քաղաքացու, անձի համար անհրաժեշտ պահանջներին եւ չունեն քաղաքական իրավունքների եւ ազատությունների սահմանափակում:

Քաղաքականության կոլեկտիվ /խմբային, հավաքական/ սուբյեկտների դերում հանդես են գալիս մարդկանց փոքր ու մեծ խմբերն ու միավորումները, պետական ու ոչ պետական հաստատությունները, ֆորմալ ու ոչ ֆորմալ կազմակերպությունները, մարդկանց զանգվածային շարժումները, լրատվության միջոցները եւ այլն:

Քաղաքականությունը կոլեկտիվ կյանքի արգասիք լինելով հանդերձ, միշտ էլ

իրականանում է որոշակի կարգավիճակ ու լիազորություններ ունեցող անհատների գործունեության շնորհիվ: Նայած ինչպիսին են այդ անհատները, ինչպիսի կարողություններ ու համոզմունքներ ունեն, նրանց քաղաքական գործունեությունը կարող է ավելի կամ պակաս արդյունավետ լինել:

Քաղաքականության սուբյեկտների գործունեության ակտիվացումը հիմնականում կապված է նրանց կարգավիճակների փոփոխությունների, իրավասությունների եւ լիազորությունների ընդլայնման հետ: Դրա համար կարելի է նշանակություն ունեն մեծ անհրաժեշտ պայմանների ստեղծումը, իրավական պաշտպանության երաշխիքների առկայությունը, պաշտոնատար անձանց եւ համապատասխան հաստատությունների եւ կազմակերպությունների կողմից ժամանակից ձեռնարկվող գործողությունները եւ այլն: Քաղաքականության սուբյեկտների ակտիվության մոտիվները կարող են տարբեր լինել: Այն բոլոր դեպքերում, երբ սուբյեկտների քաղաքական ակտիվությունը հարկադրական է կամ թելադրված է լոկ պաշտոնական դիրքով ու հանգամանքներով, նրանք, որպես կանոն, որել է կերպ կատարում են այն, ինչ հնարավոր է չկատարել: Իսկ երբ քաղաքական ակտիվությունը բխում է այդ սուբյեկտների քաղաքական դիրքորոշումից ու համոզմունքներից, կատարվում է կամովին, նրանք միշտ էլ ձգտում են օգտագործել բոլոր հնարավորությունները, գտնել քաղաքական խնդիրների կենսագործման առավել արդյունավետ միջոցներ ու ձեւեր:

Հասարակությունը, ժողովուրդը, ազգերը, էթնիկական խմբերը դասակարգերը սոցիալական շերտերը, գանգվածային շարժումները քաղաքականության սուբյեկտ լինելով հանդերձ, ինքնուրույն իրավաբանական անձ չեն հանդիսանում: Նրանց գործողությունները միշտ էլ ուղեկցվում են համապատասխան ներկայացուցչական կառույցների ստեղծմամբ, որոնք արտահայտում ու պաշտպանում են նրանց շահերը, մշակում գաղափարախոսությունը, հստակեցնում նպատակները եւ, հենվելով հենց այդ սոցիալական ուժերի վրա, ձեռնարկում են գործնական քայլեր՝ նրանց նպատակները կենսագործելու համար: Դրանք *անձնավորված սուբյեկտներ* են, որոնք հանդես են գալիս մարդկանց մեծ խմբերի անունից: Հասարակական կյանքի այդ ուժերի անձնավորումը նրանց քաղաքական սոցիալականացման մակարդակի բարձրացման վկայությունն է:

Քաղաքական կյանքի իրադարձությունները դիտարկելիս միշտ էլ անհրաժեշտ է լինում պարզել, թե ովքեր, ինչ հաստատություններ եւ կազմակերպություններ են դրանց *իրական սուբյեկտները*: Երբեմն հեշտ չի լինում լուծել խնդիրը: Քաղաքականության *իրական սուբյեկտները* տարբեր պատճառներով միշտ չէ, որ ցանկանում են հայտնի լինել կամ գործում են այլ սուբյեկտների անունից: Վերջիններս որպես սուբյեկտներ հաճախ ձեւական բնույթ են կրում:

Ձեւական սուբյեկտներն իրավունակ լինելով հանդերձ, կարող են քաղաքական կյանքի համար գործունակ չլինել: Նման դեպքերում, սահմանված կարգով, նրանց անունից հանդես են գալիս այլ սուբյեկտներ: Չի բացառվում նաեւ, որ սուբյեկտներն իրավունակ եւ գործունակ լինելով հանդերձ, նույնիսկ ունենալով ինքնիշխան կարգավիճակ, ձեւական դեր խաղան քաղաքական կյանքում: Այդպիսին են հանդիսանում մարիոնետային (տիկնիկային) իշխանությունները, քաղաքական նպատակներով կաշառատվության, շանտաժի, զանազան միջնորդությունների եւ ազդեցությունների միջոցով գրավված պաշտոնատար անձինք եւ հաստատությունները, որոնք օգտագործելով իրենց պաշտոնատար դիրքը, գործում են քաղաքական այլ ուժերի թելադրանքով:

Քաղաքականության սուբյեկտների շարքում քիչ չեն այնպիսիք, որոնք չունեն

նախով համապատասխան լիազորություններ, ներկայանում են որպես պաշտոնատար կամ լիազորված անձինք, զբաղվում են քաղաքական գործունեությամբ, օգտվում են արտոնություններից ու ծառայություններից: Դրանք, փաստորեն, *կեղծ սուբյեկտներ* են: Դրանց շարքին կարելի է դասել նաեւ այն մարդկանց եւ հաստատությունները, որոնց գործունեությունը՝ ընդունած որոշումներն ու քաղաքական ձեռնարկումները դուրս են գալիս իրավասությունների չրջանակներից:

Քաղաքական կյանքում լինում են այնպիսի դեպքեր, երբ առանձին պաշտոնատար անձինք եւ քաղաքական շրջաններ փորձում են անհայտ մնալ որպես սուբյեկտներ, ապակողմնորոշել հասարակական կարծիքն ու համապատասխան հաստատություններին, իրադարձության հեղինակ համարել նրանց, ովքեր առնչություն չեն ունեցել դեպքերի հետ կամ էական բնույթ չի կրել նրանց մասնակցությունը: Նման փորձերը սովորաբար կատարվում են քաղաքական սպանությունների, շանտաժի, խռովությունների, քաղաքական հեղաշրջումների փորձերի հետքերը թաքցնելու եւ պատասխանատվությունից խուսափելու համար:

Հասարակության քաղաքական կյանքի բնականոն ընթացքի դեպքում, քաղաքականության սուբյեկտներն ունենում են իրավական հիմք, հանդես են գալիս որպես *իրավական (դե յուրե) սուբյեկտներ*, եւ նրանց գործունեությունն էլ դուրս չի գալիս սովորած իրավասությունների չրջանակներից: Իրականում, որպես կանոն, այդպես էլ լինում է, քաղաքականության իրավական սուբյեկտները միաժամանակ հանդիսանում են, փաստական, *(դե ֆակտո) սուբյեկտներ*:

Սակայն քաղաքական կյանքին մասնակցում են իրավական հիմք չունեցող անձինք եւս: Այլ կերպ ասած, երբեմն առանձին մարդիկ եւ կազմակերպություններ, չունենալով իրավական կարգավիճակ, կատարում են չարտոնված գործողություններ եւ դրանով իսկ հանդես գալիս որպես փաստական (դե ֆակտո) սուբյեկտներ:

Քաղաքականության ոչ իրավական, բայց փաստական սուբյեկտների շարքը ծավալուն է: Նրանք տարբերվում են գործունեության ոլորտներով, նպատակներով, գործառույթներով, քաղաքական ազդեցությամբ եւ այլն: Քաղաքականության փաստական սուբյեկտների մեջ կարող են լինել ինչպես առանձին մարդիկ, իրավաբանական անձի կարգավիճակ ունեցող պետական ու ոչ պետական հաստատություններ ու կազմակերպություններ, որոնց քաղաքական գործունեությունը չի արտոնված կամ արտոնված լինելով հանդերձ, դուրս է գալիս տվյալ իրավասությունների եւ լիազորությունների չրջանակներից: Ի դեպ, քաղաքական կյանքում քիչ չեն դեպքերը, երբ քաղաքական ակտից հետո են իրավաբանորեն ձեւակերպվում այս կամ այն սուբյեկտի իրավասություններն ու լիազորությունները:

Քաղաքականության փաստական բայց ոչ իրավական սուբյեկտների դերում հաճախ հանդես են գալիս ոչ ֆորմալ հաստատություններն ու կազմակերպությունները՝ մաֆիոզ միավորումները, կազմակերպված հանցավոր խմբավորումները, լոբբիստական կազմավորումները, շահերի ու ձեռնման զանազան խմբեր, մասսոնական ակումբները եւ այլն:

Պետական իշխանությունները, ընդհանուր առմամբ, ամեն կերպ ձգտում են քաղաքական կյանքը գերծ պահել սոցիալ-քաղաքական այդպիսի ուժերի ազդեցությունից, բայց միաժամանակ, պատեհ առիթով, օգտվում են այդպիսի ուժերի ծառայություններից:

Քաղաքականության սուբյեկտների գործունեությունը տեղի է ունենում ինչ-

պես սոցիալ-քաղաքական համակարգերի շրջանակներում այնպես էլ միջհամակարգային փոխհարաբերություններում: Ներհամակարգային սուբյեկտների գործունեությունը եւ փոխհարաբերությունները կազմակերպվում են ենթակարգության (ստորակարգության) եւ համադասության (հավասարագործության, իրավահավասարության) կարգով:

Սուբյեկտների ենթակարգությունը համակարգի յուրահատուկ կառուցվածքի դրսեւորումն է, որտեղ քաղաքականության սուբյեկտները միմյանցից տարբերվում են միասնական, հիերարխիկ սանդղակի տարբեր աստիճաններում իրենց գրաված տեղով: Նրանց գործունեությունը համակարգի բնականոն գործառույթի պայմաններում միշտ էլ կազմակերպվում է ենթակարգության նորմերի համաձայն, որոնք ամրագրված են լինում օրենքներով, իրավական ակտերով, կանոնադրություններով եւ սոցիալական այլ նորմերով:

Ներհամակարգային սուբյեկտները հասարակական-քաղաքական կյանքի միեւնոյն հարթության վրա գտնվելու դեպքում միմյանց նկատմամբ գերակայություն չեն ունենում, այլ հանդես են գալիս որպես *հավասարա-իրավահավասար քաղաքական միավորներ*:

Քաղաքական սուբյեկտների համադասության սկզբունքը միջազգային քաղաքական հարաբերությունների կառուցման, պետությունների փոխհարաբերությունների կազմակերպման, զանազան քաղաքական հաստատությունների ու միավորումների շրջանակներում տարբեր երկրների ներկայացուցչությունների, պատվիրակությունների, հանձնախմբերի համագործակցության կանոնակարգման մեջ ելակետային քաղաքական արժեք է ներկայացնում:

Համադասության հիմունքով սուբյեկտների փոխհարաբերությունների կազմակերպումն արտացոլում է լոկ իրավահավասարության փաստը, ամենեւին նկատի չունենալով նրանց սոցիալ-տնտեսական կշիռը, ռազմական հզորությունը, քաղաքական արժեքը, ազդեցության շրջանակները եւ այլն:

Միջհամակարգային փոխհարաբերություններում քաղաքականության սուբյեկտների ինտեգրացումը, փոխադարձ կապերի ու համագործակցության ձեւերի ընդլայնումը, փոխհամայնությամբ զանազան ենթակարգված կառույցների ստեղծումը (օրինակ ԱՊՀ-ն, ԵԱՀԿ-ն, ՆԱՏՕ-ն եւ այլն) փաստորեն հիմք է դնում նոր համակարգերի առաջացման համար, որտեղ քաղաքականության սուբյեկտների կարգավիճակը եւ իրավասությունները սահմանում են համապատասխան համաձայնություններով, որոշումներով, պայմանագրերով եւ պարտավորություններով:

Այդ նոր համակարգերում նույնպես քաղաքականության սուբյեկտների գործունեությունը իրականանում է ենթակարգության եւ համադասության սկզբունքների պահանջներին համապատասխան: Սակայն չի բացառված, որ տարբեր պատճառներով, այդ թվում քաղաքական ազդեցությունների, սոցիալ-քաղաքական ուժերի հարաբերակցության փոփոխման եւ քաղաքական նոր կողմնորոշումների շնորհիվ դրանք ենթարկվեն այնպիսի փոփոխությունների, որոնց համար բնորոշ է դառնում ոչ այնքան իրավական կարգավիճակով պայմանավորված համադասության սկզբունքը, որքան սոցիալ-քաղաքական իրադրությամբ թելադրված ենթակարգության սկզբունքը:

Քաղաքականության սուբյեկտների համակարգում կան մի շարք այլ տիպի սուբյեկտներ, որոնք հաճախակի են հիշատակվում սուբյեկտների կարգավիճակի եւ գործունեության այս կամ այն տեսանկյունը ընդգծելու նպատակով: Քաղաքականության սուբյեկտների գործունեությունը, որպես կանոն, դիտարկվում

է, հաշվի առնելով նրանց դիրքը, զբաղեցրած պաշտոնը, իրավասություններն ու գործառնությունները: Քաղաքականության սուբյեկտների այդ հիերարխիան պաշտոնատար անձանց եւ հաստատությունների ենթակարգության արտահայտությունն է հանդիսանում:

Տարբեր մակարդակներով քաղաքական հարցերի քննարկումն ու լուծումը դրսեւորում են ինչպես ներհամակարգային շրջանակներում, այնպես էլ միջհամակարգային փոխհարաբերություններում: Բարձր մակարդակի հանդիպումներում (զագաթաժողովներում) զանազան հիմնահարցերի քննարկումներն ու որոշումների ընդունումը իրականանում են պետությունների կամ հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների ու շարժումների ղեկավար առաջին դեմքերի մասնակցությամբ:

Տարբեր կարեւորության հարցերի քննարկումն ու լուծումը կամ ավելի բարձր մակարդակի սուբյեկտներին ներկայացվելիք հարցերի նախապատրաստումը (որոշումներ, պայմանագրեր, համաձայնությունների եւ այլ փաստաթղթերի նախագծերի կազմումը) իրականացվում են ամենատարբեր մակարդակներում, այդ թվում խորհրդատուների, փորձագետների, բաժինների վարիչների, նախարարների, վարչապետների եւ այլ մակարդակներով:

Միջհամակարգային հարաբերություններում քաղաքական գործունեությունն իրականացվում է համադասության հիմունքով, քանի որ սուբյեկտները, որպես կանոն, լինում են միեւնոյն մակարդակի անձինք, ունենում են միատեսակ իրավասություններ եւ լիազորություններ:

Քաղաքական սուբյեկտների տարբերակումը կատարվում է մի շարք այլ հիմունքներով եւս. մասնավորապես, նկատի է առնվում նրանց գործունեության ոլորտները, տարբեր սոցիալ-քաղաքական համակարգերում եւ կառույցներում մասնակցության առանձնահատկությունները գործառնությունները, քաղաքական ակտիվության չափանիշները, ներգործական կամ կրավորական դերը, քաղաքական իշխանությունների բնույթը, քաղաքական առաջնորդների տիպերը, նրանց գործունեության արդյունավետությունը եւ այլն¹:

Այսպիսով, քաղաքականության սուբյեկտների բազմազանությունը եւ գործունեության առանձնահատկությունները պայմանավորված են հասարակական կյանքի տվյալ ժամանակաշրջանի խնդիրների բնությամբ: Միայն կոնկրետ իրադրության հանգամանորեն վերլուծության միջոցով է հնարավոր հստակորեն որոշել նրանց տեղը, դերը քաղաքական կյանքում:

1. См. П. Гончаров, Ю. Ирхин, В. Крапухин, "Начало политической науки", М. 1994, стр. 77-92, В. Халилов, "Власть" (Основы крапологи). М. 1995, стр. 94-115

Գ Լ ՈՒ Խ 5
ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

**5.1. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ,
ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ ԵՎ ՖՈՒՆԿՑԻՆԱԼԵՐԸ**

Համակարգ հասկացությունը փոխանցվել է էլեկտրոնիկայից եւ կիբեռնետիկայից: Համակարգը ինտեգրացվող հասկացություն է, որն իր մեջ ընդգրկում է գործընթացները, միտումները, ինստիտուտները, քաղաքացիներին, կոլեկտիվներին, կազմակերպությունների վարքագիծը, հասարակական ակտիվությունը (կամ պասիվությունը), գործողությունը եւ փոխգործողությունը: Համակարգ տերմինը նշանակում է, որ բոլոր ինստիտուտները, կառույցները այս կամ այն չափով ազդում են քաղաքական որոշումների ընդունման եւ իրականացման վրա:

Համակարգը (սիստեմը) հունական ծագում ունի եւ նշանակում է ամբողջ, ամբողջություն՝ կազմված մասերից: Ավելի լայն իմաստով համակարգը մեկը մյուսի հետ սերտ կապերով ու հարաբերություններով կապված բազմաթիվ տարրերն են, որոնք կազմում են որոշակի ամբողջություն եւ միասնություն:

Գրականության մեջ միասնական կարծիք չկա «քաղաքական համակարգ» հասկացության վերաբերյալ: Հասարակության քաղաքական համակարգը բնութագրվում է որպես քաղաքական սուբյեկտների, կառույցների ու հարաբերությունների միասնական, ինտեգրացվող ամբողջություն, որն արտահայտում է սոցիալական ուժերի եւ ընդհանրությունների շահերը: Քաղաքական համակարգն ապահովում է հասարակության ինտեգրացումը եւ ընդհանուր նպատակների իրականացմանն ուղղված նրա գործունեության արդյունավետությունը¹:

Ամերիկյան քաղաքագետ Տ.Պարսոնսը հասարակությունը դիտում է որպես սոցիալական համակարգ, որն իր մեջ ընդգրկում է հարաբերականորեն ինքնուրույն չորս ենթահամակարգեր. ադապտացիա (էկոնոմիկա), նպատակահասուն ելիություն (քաղաքականություն), լատենտություն (սոցիալիզացիայի ինստիտուտ), ինտեգրացիա (սոցիալական ընկերակցություն)²: Նրա կարծիքով, նշված ամեն մի համակարգ հարաբերականորեն ինքնուրույն է եւ իրականացնում է հատուկ ֆունկցիա: Քաղաքական համակարգի նպատակն է ինտեգրացիայի ապահովումը, ընդհանուր նպատակների մշակումը եւ իրացումը:

Արեւմուտքի քաղաքագետների մեջ Դ.Իստոնը համարվում է «Քաղաքական համակարգի» տեսության հիմնադիրը: Նրա «Քաղաքական համակարգ» աշխատությունը լույս է տեսել դեռեւս 1953թ., որտեղ հեղինակը քաղաքական համակարգը բնութագրել է որպես զարգացող եւ ինքնակարգավորվող օրգանիզմ, արտաքին ազդակներին ակտիվորեն հակազդող ուժ: Դ. Իստոնը գտնում է, որ քաղաքական համակարգը քաղաքական փոխգործողության ամբողջություն է, որի միջոցով տեղի է ունենում արժեքների կամային բաժանում:

Ամերիկյան մյուս քաղաքագետ Գ.Ալմոնդը քաղաքական համակարգի հասկացության մեջ գլխավորը համարում է օրինականացված, լեգիտիմ ֆիզիկական հարկադրանքը հասարակության մեջ: «Ղա օրինականացված ուժ է, - գրում է

հեղինակը, - որը թափանցում է հասարակության բոլոր «մուտքի» եւ «ելքի» ոլորտները՝ տալով նրանց հատուկ իմաստ ու հատկություն, ապահովելով նրա համախմբվածությունը որպես համակարգ³:

Այնուհետեւ, Գ.Ալմոնդը գտնում է, որ քաղաքական համակարգը ավելի տարողունակ հասկացություն է, քան «պետական կառավարում» հասկացությունը, քանի որ այն իր մեջ ընդգրկում է բոլոր մարդկանց ու ինստիտուտները, որոնք մասնակցում են քաղաքական գործընթացներին, ինչպես նաեւ ոչ ֆորմալ եւ ոչ կառավարական գործոնները, որոնք ազդում են պետական հարաբերություններին շրջանակներում որոշումների մշակմանը եւ իրականացմանը⁴:

Ցանկացած հասարակության քաղաքական համակարգ բնութագրվում է որոշակի մեխանիզմների առկայությամբ, որոնք երաշխավորում են նրա կայունությունն ու կենսունակությունը եւ որոնց միջոցով իրականացվում է նրա գործունեությունը: Այդ մեխանիզմների օգնությամբ լուծվում են սոցիալական հակասություններն ու կոնֆլիկտները, կոորդինացվում են տարբեր հասարակական խմբերի, կազմակերպությունների ու շարժումների ջանքերը, հարաբերականորեն ներդաշնակ են դառնում հասարակական հարաբերությունները, ձեռք է բերվում հասարակության զարգացման ուղղությունների, նպատակների ու հիմնական արժեքների հարաբերական համաձայնություն: Քաղաքական համակարգն ապահովում է հասարակության ինտեգրացումը եւ ընդհանուր նպատակների իրականացմանն ուղղված նրա գործունեության արդյունավետությունը: Այսպիսով, քաղաքական համակարգն այս կամ այն հասարակությանը բնորոշ հարաբերությունների, պետական եւ ոչ պետական ինստիտուտների համակարգ է, որոնց օգնությամբ իրականացվում է նրա քաղաքական կյանքը: Յուրաքանչյուր հասարակություն միշտ քաղաքականապես ձեւավորվում է, ունի իշխանության մեխանիզմ, որն ապահովում է նրա նորմալ գործունեությունը որպես միասնական սոցիալական օրգանիզմ: Այդ մեխանիզմը քաղաքագիտության մեջ անվանում են քաղաքական համակարգ, որն իրենից ներկայացնում է բարդ կառուցվածքային կազմավորում: Նրա մեջ մտնում են պետական իշխանության մարմինները, քաղաքական կուսակցությունները, հասարակական կազմակերպությունները, շարժումները, միավորումները, որոնց շրջանակներում անցնում է հասարակության քաղաքական կյանքը եւ իրականացվում պետական իշխանությունը:

Հասարակական կազմակերպությունների մի մասն ունեն քաղաքական բնույթ (արհմիություններ, երիտասարդական միություն, կանանց կազմակերպություն եւ այլն), իսկ մյուս մասը՝ յուրահատուկ քաղաքական ուղղվածություն չունի (ստեղծագործական միություններ, ըստ նախասիրությունների ստեղծված կազմակերպություններ եւ այլն): Քաղաքական համակարգում կարող են որոշակի դեր խաղալ նաեւ աշխատավորական կոլեկտիվները, կոոպերատիվ կազմակերպությունները:

Հասարակության քաղաքական համակարգը բարդ կառուցվածք ունի: Այն կազմված է երկու բաղադրամասերից՝ կառուցվածքային տարրերից, եւ համակարգ կազմող կապերից, որոնք գոյություն ունեն կառուցվածքային տարրերի միջեւ: Այդ տարրերը փոխադարձաբար կապված են եւ կազմում են կայուն միասնություն: Քաղաքական համակարգը եւ այն կազմող տարրերը հարաբերականորեն փոփոխական մեծություններ են, որոնք ունեն շարժման, զարգացման եւ փո-

1. Stou' "Политологический словарь" в двух частях, часть 1, М., изд. "ЛГУ", 1994 г., էջ 197

2. Stou' "Технология политической власти", Киев, 1994 г., էջ 22

1. Stou' Шаран П. "Сравнительная политология", М. 1992, էջ 49

2. Stou' նույն տեղում էջ 49

փոխման տարբեր արագություններ: Այդ տարրերից մի բանիսը շարժվում են դանդաղ, եւ նրանց փոփոխությունները նկատելի են դառնում տասնամյակների, հարյուրամյակների ընթացքում: Մյուսները կարող են փոխվել տարվա, ամսվա, շաբաթվա ընթացքում: Այսպիսով, քաղաքական համակարգերն ունեն փոխադարձաբար իրար հետ կապված ֆունկցիաներ, նորմեր, արժեքներ, ինստիտուտներ: Սա է հիմնականը, չնայած որ փոխվում են մարդիկ եւ սերունդներ:

Քաղաքական համակարգի հիմնական կառուցվածքային տարրեր են. քաղաքական իշխանությունը, քաղաքականության սուբյեկտները, հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունները, շարժումները, քաղաքական հարաբերությունները, քաղաքական կուսակցությունները, մասսայական տեղեկատվության միջոցները, քաղաքական գիտակցությունն ու քաղաքական կուլտուրան: Քաղաքական համակարգի կառուցվածքային տարրերի մեջ կենտրոնականը հանդիսանում է քաղաքական իշխանությունը, այնպես, ինչպես տնտեսական համակարգում այդպիսին հանդիսանում է սեփականությունը:

Քաղաքականության գրականության մեջ առանձնացվում է քաղաքական համակարգի կառուցվածքային տարրերի չորս խումբ: Առաջին՝ քաղաքական ինստիտուտները (կազմակերպությունները, հիմնարկները), երկրորդ՝ քաղաքական հարաբերությունները, երրորդ՝ քաղաքական նորմերը եւ սկզբունքները, չորրորդ՝ քաղաքական գիտակցությունն ու քաղաքական կուլտուրան: Քաղաքական ինստիտուտները (կազմակերպությունները, հիմնարկությունները), կապված են քաղաքական իշխանության գոյացման եւ գործունեության հետ: Կարելի է առանձնացնել երեք կարգի կազմակերպություններ, ըստ էության քաղաքական, ոչ ըստ էության քաղաքական եւ ոչ քաղաքական:

Ըստ էության քաղաքական կազմակերպությունն ուղղակի եւ անմիջականորեն իրականացնում է քաղաքական իշխանությունը ողջ ժամադրվ կամ. ծայրահեղ դեպքում, ձգտում է դրան: Իշխանության իրականացումը կամ պայքարը իշխանության համար գլխավորն է նրա գործունեության համար:

Ոչ ըստ էության քաղաքական կազմակերպությունը եւ նրա գործունեությունը, չնայած կապված է քաղաքական իշխանության իրականացման հետ, այնուհանդերձ, դա նրա գործունեության մի ձեւն է միայն, օրինակ, արհմիությունները, կոոպերատիվ կազմակերպությունները եւ այլն:

Ոչ քաղաքական կազմակերպություններն իրենց գործունեության յուրահատկությամբ քաղաքական իշխանությանը չեն մասնակցում: Դրանք ստեղծագործական միություններն են, ըստ նախասիրությունների ստեղծված կազմակերպությունները:

Այսպիսով, քաղաքական համակարգի կառուցվածքի մեջ մտնում են ըստ էության եւ ոչ ըստ էության քաղաքական կազմակերպություններ: Ըստ էության քաղաքական կազմակերպության մեջ առաջատար դերը պատկանում է պետությանը, որը հանդես է գալիս որպես ողջ քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչը:

Քաղաքական համակարգի տարրերից է հասարակության քաղաքական կազմակերպությունը՝ պետական ու հասարակական կազմակերպությունների մի համակարգ, որը ներկայացնում է տարբեր ինստիտուտներ, եւ որոնց միջոցով էլ իրականացվում է հասարակության քաղաքական ղեկավարումը եւ կառավարումը:

Քաղաքական համակարգի կառուցվածքային տարրերից են քաղաքական կուսակցությունները, որոնց հիմնական նպատակը պայքարն է իշխանության

համար: Մյուս կառուցվածքային տարրը քաղաքական հարաբերություններն են, որոնք ձեւավորվում են քաղաքական իշխանության գոյացման գործընթացներում: Քաղաքական հարաբերությունները կարելի է բաժանել երեք խմբի: Առաջինը դասակարգերի, ազգերի, պետությունների միջեւ հարաբերություններն են: Այդ հարաբերություններն արտացոլվում են համապատասխան քաղաքական կազմակերպությունների գործունեության եւ նրանց փոխհարաբերությունների մեջ: Մյուս խումբը կազմված է այնպիսի հարաբերություններից, որտեղ կողմերից մեկն հանդիսանում է քաղաքական կազմակերպություն: Դրանք, այսպես կոչված, ուղղահայաց հարաբերություններն են, որոնք կազմավորվում են քաղաքական իշխանության իրականացման գործընթացում: Երրորդն այն հարաբերություններն են, որոնք ձեւավորվում են քաղաքական կազմակերպությունների եւ հիմնարկների միջեւ: Հաճախ հենց այդ հարաբերությունները քաղաքական կազմակերպությունների հետ մեկտեղ, միավորվում են հասարակության քաղաքական համակարգ հասկացության մեջ:

Քաղաքական հարաբերություններն ունեն սոցիալական տարբեր ուղղվածություն: Դրանց մի մասը կարող է ուղղված լինել գոյություն ունեցող քաղաքական ինստիտուտների ամրապնդմանը եւ զարգացմանը, մյուս մասը կարող է հանդես գալ ընդդիմության դիրքերից: Քաղաքական համակարգի բոլոր կառուցվածքային տարրերը ցեմենտող գործոնը քաղաքական հարաբերություններն են: Նրանք էական դեր են խաղում հասարակության կենսագործունեության բոլոր ոլորտների ապահովման համար:

Քաղաքական համակարգի կառուցվածքային տարրերից են նաեւ «քաղաքական սկզբունքները եւ նորմերը», որոնք եւ հանդիսանում են համակարգի նորմատիվային հիմքը: Այդ նորմերը կանոնավորում են քաղաքական հարաբերությունները եւ համակարգի ամրապնդման դիրքերից որոշում ցանկալին եւ ոչ ցանկալին, թույլատրելին եւ ոչ թույլատրելին:

Մյուս տարրը քաղաքական գիտակցությունն ու քաղաքական կուլտուրան է: Քաղաքական կուլտուրան առաջին հերթին ծառայում է որպես գոյություն ունեցող քաղաքական համակարգի հենարան, նպաստում բնակչության բոլոր խավերի, խմբերի միաբանությանը, միաժամանակ ստեղծելով իշխող քաղաքական էլիտայի համար լայն սոցիալական բազա, ապահովելով բնակչության մեծամասնության կողմից քաղաքական համակարգի պաշտպանությունը: Քաղաքական գիտակցության առանձնահատուկ տարրը հանդիսանում է հասարակական կարծիքը: Ընդ որում, հասարակական, ինչպես եւ քաղաքական գիտակցությունը, նրա վիճակը, ուղղվածությունը, հասունացման ու դինամիկայի աստիճանն արտահայտվում են հասարակական կարծիքի մեջ: Նրա փոխգործողությունը սոցիալական եւ քաղաքական ինստիտուտների հետ ունի երկակի բնույթ: Առաջին, ոչ մի քաղաքական եւ ոչ մի կառավարչական որոշում չի կարող հաջողություն ունենալ, եթե հաշվի չի առնվում հասարակական կարծիքը: Եվ երկրորդ, ժողովրդավարության պայմաններում, որպեսզի քաղաքականությունն հասնի սպասվող արդյունքի, բոլոր ձեռնարկվող քայլերը պետք է հաշվի առնեն հասարակական կարծիքի վիճակը եւ ուղղվածությունը: Քաղաքական համակարգի նորմալ գործունեության համար անհրաժեշտ է «հայելի»: Այդպիսի դեր կատարում է հասարակական կարծիքը, որը բավարար փորձարարական ուղի է, հալ, դարձ կապ՝ կառավարման մարմինների եւ հասարակության միջեւ:

Քաղաքական համակարգի կառուցվածքային տարրերից են զանգվածային տեղեկատվության միջոցները, որոնք որոշ քաղաքագետներ անվանում են «չոր-

որոր իշխանություն»։ Չանգվածային տեղեկատվության միջոցները բաղաբա-
կան համակարգում հանդես են գալիս երկու ձեռով՝ որպես պետական հիմնար-
կություն եւ որպես կուսակցությունների, մասսայական հասարակական կազմա-
կերպությունների օրգան։ Չարգացման արդի էտապում էականորեն աճել է
դրանց դերն ու նշանակությունը, նրանց ազդեցությունը ողջ քաղաքական կյան-
քի վրա։ Նրանք մեծ հնարավորություններ ունեն հասարակայնությանը տեղյակ
պահելու ինչպես ներքին, այնպես էլ միջազգային ասպարեզում կառավարող
հրատապ քաղաքական իրադարձությունների մասին, պետական հիմնարկների
գործունեության, կառավարող եւ ընդդիմադիր կուսակցությունների, ինչպես
նաեւ հասարակական-քաղաքական շարժումների քաղաքական կոնցեպցիանե-
րի եւ պրակտիկ գործունեության մասին։

Երբեմն հասարակության քաղաքական համակարգի կառուցվածքային
տարր են համարում նաեւ քաղաքական սոցիալիզացիան, տնտեսական, քաղա-
քական, զինվորական եւ կուլտուրական էլիտան, մարդկանց առանձին պրոֆե-
սիոնալ խմբեր եւ այլն¹։

Այսպիսով, ցանկացած քաղաքական համակարգ, նրա մեջ մտնող ցանկացած
տարր ունի սոցիալական բովանդակություն եւ հանդիսանում է որոշակի սոցի-
ալական խմբերի շահերի արտահայտիչը։ Աշխարհում չի եղել, չկա ոչ մի քաղա-
քական համակարգ, որը գործի դատարկության պայմաններում, մեկուսացված՝
դասակարգերի եւ այլ սոցիալական խմբերի շահերից։ Իրականում, հասարա-
կության քաղաքական համակարգի ձեւավորումը պայմանավորված է իւր սո-
ցիալական պատճառներով եւ, իհարկե, առաջին հերթին դասակարգերի, սոցի-
ալական խմբերի արմատական շահերի իրացմամբ ու պաշտպանության
անհրաժեշտությամբ։

Քաղաքական համակարգերը իրենց կառուցվածքով կարող են լինել ամբող-
ջական (օրգանական) եւ գումարային (սոււմատիվային)։ Այնտեղ, որտեղ քաղա-
քական համակարգի կառուցվածքային տարրերի միջեւ գոյություն ունեն փոխ-
համագործակցության հարաբերություններ, ձեւավորվում է ամբողջական, օր-
գանական համակարգը, իսկ այնտեղ, որտեղ քաղաքական համակարգի տարրե-
րի միջեւ տեղի է ունենում նրանց որակների պարզ միացում՝ ձեւավորվում է գու-
մարային, սոււմատիվային համակարգը։ Այս երկուսը ոչ թե քաղաքական համա-
կարգի հատկանիշներ են, այլ նրա դրսեւորումները։

Ցանկացած հասարակության քաղաքական համակարգ կարելի է քննարկել
նաեւ կազմակերպական, ֆունկցիոնալ, հաղորդակցման կամ կոմունիկացիոն,
կարգավորման կամ կանոնակարգման ասպեկտներով։

Քաղաքագիտության մեջ միասնական կարծիք չկա քաղաքական համակար-
գի ֆունկցիաների վերաբերյալ։ Քաղաքագետների մեծամասնությունն ընդու-
նում է ամերիկացի քաղաքագետներ Գ.Ալմոնդի, Դ.Իստոնի, Ս.Պաուելի կոնցեպ-
ցիաները։

Նրանք քաղաքական համակարգի ֆունկցիաները բաժանում են երկու մասի՝
«մուտքի» ֆունկցիա եւ «ելքի» ֆունկցիա։ «Մուտք» նշանակում է շրջակա մի-
ջավայրի ազդեցությունը քաղաքական համակարգի վրա կամ նրա առանձին
կառուցվածքային տարրերի վրա։ Վերջինիս հետ սերտորեն կապված է «ելք»
հասկացությունը, որը բնութագրվում է որպես քաղաքական համակարգի ազդե-

ցություն այդ միջավայրի վրա։ Մեկ համակարգի «ելքը» կարող է դառնալ այլ
համակարգի համար «մուտք» կամ շրջակա միջավայր²։

Գ.Ալմոնդը առանձնացնում է քաղաքական համակարգի «մուտքի» չորս
ֆունկցիա. 1. քաղաքական սոցիալիզացիա եւ հավաքագրում, 2. շահերի արտա-
բերում (артикуляция), 3. շահերի միագումար (агрегирование), 4. քաղաքական
հաղորդակցում (коммуникация)

«Ելքի» համար՝ երեք ֆունկցիա. 1. կանոնաստեղծ ֆունկցիա, 2. կանոնների
եւ նորմերի օգտագործման ֆունկցիա, 3. կանոնների, նորմերի պահպանման
նկատմամբ հսկողության ֆունկցիա։

Նրանք գտնում են, որ «ելքի» ֆունկցիան ընդգրկում է այն, ինչ գերմանա-
կան քաղաքագետներն անվանում են «կառավարական» ֆունկցիա, այսինքն՝
կանոնների եւ նորմերի մշակման ֆունկցիա, կանոնների եւ նորմերի գործադր-
ման ֆունկցիա եւ կանոնների եւ նորմերի պահպանման նկատմամբ հսկողույթ-
յան ֆունկցիա։ Դա, համարյա թե, համընկնում է իշխանությունների օրենսդիր,
գործադիր եւ դատական մարմինների ֆունկցիաների դասական վերլուծությա-
նը։

Քաղաքական համակարգի կանոնաստեղծ ֆունկցիան իր մեջ ընդգրկում է
օրենքների, իրավական նորմերի, ենթաօրենսդրական ակտերի մշակում պե-
տության ներկայացուցչական եւ գործադիր մարմինների կողմից։ Այս ֆունկցի-
այի իրականացմամբ, փաստորեն, որոշվում են հասարակության մեջ մարդկանց
եւ սոցիալական խմբերի վարքագծի իրավական ձեւերը։ Ամբողջ գործընթացի
համար որոշումների ընդունումը տեղի է ունենում մի քանի էտապներով։ Ասենք,
առաջին էտապում մշակվում է ընդհանուր նպատակը, քաղաքականությունը։
Հետագա էտապներում մշակվում են տակտիկական միջոցները եւ ուղիները՝
նպատակ ունենալով հասնել առաջադրված խնդիրների իրացմանը։

Քաղաքական համակարգի կանոնների եւ նորմերի ֆունկցիան ենթադրում է
ընդունված նորմերի, օրենքների ու կանոնների կիրառում, որում շահագրգռված
են գործադիր մարմինները, վարչական բյուրոկրատիան, ինչպես նաեւ օրենս-
դիր մարմինները։

Քաղաքական համակարգի կանոնների ու նորմերի պահպանման նկատմամբ
հսկողության ֆունկցիան իր մեջ ընդգրկում է օրենքների ու նորմատիվային ակ-
տերի մեկնաբանություն՝ նպատակ ունենալով որոշել տվյալ օրենքի, կանոնի,
նորմի խախտման փաստը։ Մեծամասամբ դրանով որոշվում է իշխանության դա-
տական ծյուղը, չնայած, որ իշխանության մյուս ծյուղերը եւս մասնակցում են
նրա իրականացմանը։

Դ.Իստոնը «մուտքի» ֆունկցիան բաժանում է երկու մասի. պահանջների,
որոնք ներկայացվում են քաղաքական համակարգին (demands), եւ ծառայույթ-
յունների, նրան օգնություն ցույց տալու համար (supports)։ Դրանք կազմում են
քաղաքական համակարգի շրջակա միջավայրը եւ դառնում նրա պահպանման
եւ գոյատևման համար փոփոխական մեծություն։

Համակարգի մեջ մուտք են գործում սոցիալ-քաղաքական ազդակներ՝ ա)
պահանջ, տեղեկատվություն, որն արտահայտում է քաղաքացիների քաղաքա-
կան, տնտեսական, սոցիալական, հոգեւոր շահերը եւ սպասումները, բ) աջակ-
ցություն, այսինքն, հավանություն տալ քաղաքական համակարգի գործունեու-

1. Տես՝ "Социально-политические науки", М. 1995, էջ 66-76,
"Политология, учебное пособие", М. 1995, էջ 167.

1. Տես՝ "Политология, краткий тематический словарь", вып. 1, М. 1992, էջ 37

յանը, գ) ակտիվ կամ պասիվ հակազդեցություն գործող, մահացող եւ ծնվող սոցիալական ուժերին, դ) «ներքին» ազդակներ (ժողովրդականություն վայելող եւ չվայելող), որոնք մշակվում են քաղաքական համակարգի եւ այն կառավարող էլիտայի կողմից: Քաղաքական համակարգն այդ ազդակները վերամշակում է եւ «ելքի» համար թողարկում է՝ ա) քաղաքական որոշումներ, բ) քաղաքական գործողություններ, գ) հակադարձ կապի ազդակներ՝ քաղաքական արարքներ, որոնք անմիջականորեն ընդունվում են համակարգի մեջ՝

Քաղաքական համակարգն անընդհատ զարգանում է ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին գործոնների ազդեցությամբ եւ կարող է փոխել իր գործունեությունը տարածության մեջ եւ ժամանակի ընթացքում: Նրա սահմաններն ընդարձակվում են ռազմական գործողությունների, սոցիալական եւ քաղաքական աղետների ժամանակ եւ նեղանում է հասարակության խաղաղ, կայուն եւ աստիճանական զարգացման ժամանակ: Քաղաքական համակարգն արդյունավետ կարող է լինել այն ժամանակ, երբ կառավարող էլիտայի կամքը դնում է համակարգի եւ հասարակության կառույցների շրջանակներում՝ դրանով իսկ սահմանափակելով սուբյեկտիվիզմի եւ սնարխիզմի ճանապարհը:

5.2. ԶԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱԿԱՐԳԻ ՏԻՊԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Քաղաքական համակարգերի հետազոտությունը ենթադրում է նրանց դասակարգումն ըստ տիպերի:

Նախկին խՍՀՄ-ում քաղաքագիտական եւ փիլիսոփայական գրականության մեջ իշխող էր տիպաբանության ֆորմացիոն ասպեկտը՝ հիմնված հասարակության տնտեսական բազիսի վրա: Սա ընդունելի չափանիշ չէ, որովհետեւ միեւնույն ֆորմացիայում, միեւնույն տնտեսական բազիսի պայմաններում կարող են ձեւավորվել տարբեր քաղաքական համակարգեր: Պատմության մեջ այդպիսի օրինակներ շատ կան:

Արեւմուտքի քաղաքագետներից Գ.Էքստայնն առաջարկում է քաղաքական համակարգերի երեք տիպեր.

1. Վերազգային քաղաքական համակարգեր՝ կայսրություն, ֆեդերացիա, կոնֆեդերացիա եւ այլն:

2. Ազգային քաղաքական համակարգեր՝ ֆեդերալ պետություն, ունիտար պետություն եւ այլն:

3. Սուպերազգային քաղաքական համակարգեր՝ գլոբալական համայնքը, ռեգիոնալ ընդհանրությունները, ցեղային միությունը, քաղաքները եւ այլն:

Այստեղ հեղինակը քաղաքական համակարգերի տիպաբանության չափանիշ է ընտրել այս կամ այն երկրի, ռեգիոնի պետությունների կառուցվածքն ըստ ազգային, էթնիկական կազմի եւ այլ գործոնների:

Նույն չափանիշներն է ընտրել իսպանական քաղաքագետ Լ.Սիլվա Սանիստեֆանը, քաղաքական համակարգի տիպեր համարելով կայսրությունները, կոնֆեդերացիան եւ ժամանակակից ազգային պետությունները:

Քաղաքագետ Ժ.Բլունդելը տիպաբանության չափանիշ ընդունելով քաղաքական ռեժիմները, առանձնացնում է քաղաքական համակարգերի հինգ հիմնական տիպեր. լիբերալ-դեմոկրատական, կոմունիստական, ավանդական քաղաքական, զարգացող երկրների եւ ավտորիտար-պահպանողական:

Երբեմն տիպաբանության չափանիշ է ընդունվում քաղաքական համակարգերի կազմակերպման եւ գործելաձեւի եղանակը եւ այդ հիմքի վրա առաջադրվում ժողովրդավարական, ավտորիտար եւ տոտալիտար համակարգերը: Արեւմուտքի քաղաքագետների մեծամասնությունն առաջադրում է քաղաքական համակարգերի երեք տիպեր.

1. Անգլո-ամերիկյան քաղաքական համակարգեր, որոնք հենվում են բանական հաշվարկների, քաղաքացիների ու քաղաքական էլիտայի համբերատարության վրա, իրականացվում է իշխանությունների բաժանման սկզբունքը:

2. Ամբողջատիրական տիպի քաղաքական համակարգեր, որտեղ իշխանությունը կենտրոնացված է փոքրաքանակ քաղաքական բյուրոկրատիայի ձեռքին:

3. Եվրոպական-մայրցամաքային քաղաքական համակարգեր՝ նկատի ունենալով Ֆրանսիան, Իսպանիան, Գերմանիան եւ այլ երկրներ: Սկանդինավյան պետությունները դասվում են որպես միջանկյալ օղակ եվրոպական եւ Անգլո-Ամերիկյան քաղաքական համակարգերի միջեւ: Այս տիպի համակարգերի համար բնութագրական են հին եւ նոր մշակույթների տարրերի, քաղաքական ավանդույթների եւ քաղաքական գործունեության ձեւերի գոյությունն ու փոխազդեցությունը:

Որքան էլ շատ լինեն տիպաբանության չափանիշները, այնուհանդերձ ամենից ընդունված չափանիշը քաղաքական համակարգի կառուցվածքային տարրերի միջեւ գոյություն ունեցող կապերի բնույթն է: Այդ չափանիշի հիման վրա տարբերակվում են երկու կարգի քաղաքական համակարգեր՝ ժողովրդավարական եւ ոչ ժողովրդավարական:

Ոչ ժողովրդավարական քաղաքական համակարգի օրինակ է միապետությունն իր տարատեսակներով: Քաղաքական համակարգի այդ տիպը պահպանվել է Ասիայի եւ Աֆրիկայի մի շարք պետություններում (Արաբական էմիրաթներ, Զուլեյթ, Սարոկկո, Զորդանան եւ այլն): Իսկ ավանդույթի, խորհրդանիշի ձեւով եվրոպայի մի շարք առաջատար պետություններում (Իսպանիա, Յուգոսլավիա, Ղազախստան, Շվեդիա, Անգլիա եւ այլն):

Միապետությունների խմբի մեջ գոյություն ունեն նաեւ դուալիստական միապետություններ, որոնցում օրենսդիր մարմինը՝ խորհրդարանը, լիովին մեկուսացված է գործադիր իշխանությունից: Այս պայմաններում գործադիր իշխանությունը նշանակվում է միապետի կողմից եւ հաշվետու ու պատասխանատու է միայն միապետին: Կարող են լինեն նաեւ միջանկյալ երանգ ունեցող քաղաքական համակարգեր. բացարձակ միապետություն, սահմանադրական միապետություն, դասային ժողովրդավարություն, ներկայացուցչական ժողովրդավարություն եւ այլն:

Միապետությունների երկրորդ խումբն իր պետական կառավարման համակարգով հիշեցնում է խորհրդարանական հանրապետություն, որովհետեւ այդ-

1. Տես՝ "Политологический словарь", в двух частях, часть 1, М. 1994, էջ 198

2. Տես՝ "Основы теории политических систем", М. "Наука", 1982

3. Տես՝ "Введение в политологию", учебно-методическое пособие, изд. МГТУ, 1990, էջ 58

4. Տես՝ Л. Сильва Санистебан, "Основы политической науки", М. 1990, էջ 117-126

1. Տես՝ "Политология", уч. пособие, М. 1995, էջ 172

2. Տես՝ "Политология", уч. пособие, М. 1995, էջ 172

3. Տես՝ "Планы семинарских занятий и методических рекомендаций по курсу "Политология", Изд. МЭИ, 1990, էջ 9

պիսի պետություններում, չնայած միապետի առկայությանը, օրենսդիր իշխանությունը պատկանում է խորհրդարանին, իսկ գործադիր իշխանությունը՝ կառավարությունը, կազմվում է խորհրդարանի կողմից: Ընդհանրապես, ոչ ժողովրդավարական պետություններն աշխատում են միջպետական հարաբերություններում եւ միջազգային ասպարեզում իրենց ներկայացնել որպես ժողովրդավարներ, այն դեպքում, երբ մարդու եւ ժողովրդի իրավունքները, ազատությունները պաշտոնապես հռչակված եւ ամրագրված չեն:

Դեմոկրատական քաղաքական համակարգ ունեն ներկայումս աշխարհի 165 ինքնիշխան պետություններից 65-ը, կիսադեմոկրատական կարգեր՝ 50-ը: Ներկայումս դեմոկրատական եւ կիսադեմոկրատական պետությունների թիվն հասնում է 115-ի, ընդգրկելով աշխարհի բնակչության 87%-ը: Առաջին անգամն է, որ ազատ երկրների եւ ազատ հասարակությունների բնակչության թիվը գերազանցում է անազատ երկրներին եւ դրանց բնակչության թվին¹:

Արեւելյան Եվրոպան թոթափել է կեսդարյա ամբողջատիրության իր լուծը, նախկին խորհրդային Միության Զանրապետություններն սկսել են դեմոկրատական պետությունների վերափոխվելու գործընթացը: Զյուսիսային ու Զարավային Ամերիկայի մեծ մասում, փաստորեն, դեմոկրատական երկրներ են, Աֆրիկան ապրում է դեմոկրատական բարեփոխումների աննախադեպ մի շրջան, իսկ Ասիայում արմատավորվում են նոր ու շարժունակ դեմոկրատական կարգեր:

Դեմոկրատական քաղաքական համակարգն հայտնի է երկու՝ նախազահական հանրապետության եւ խորհրդարանական հանրապետության ձեւերով: Երկու համակարգերն էլ ժողովրդավարական են, քանի որ ընտրվում են ժողովրդի կողմից ազատ ընտրությունների միջոցով:

Քաղաքագետ Ռոբերտ Դալլը նախազահական քաղաքական համակարգը բաժանում է երկու մասի՝ նախազահական-խորհրդարանական եւ ուղղակի նախազահական կառավարման համակարգ: Առաջինը հայտնի է Եվրոպական երկրներում, Լատինական Ամերիկայում, նախկին խորհրդային Միության Զանրապետություններում, իսկ երկրորդը՝ միայն ԱՄՆ-ում, որովհետեւ ամերիկյան քաղաքական համակարգը մեկ մարդու մեջ միավորում է եւ երկրի քաղաքական լիդերին, եւ՝ պետության ղեկավարին²:

Ժողովրդի կողմից ընտրված նախագահն ամերիկյան «հայտնագործություն» է: Ամերիկյան նախազահական համակարգը եզակի է իր մեծ ուժի եւ թուլության տարրերով: Դրա համար էլ ԱՄՆ-ում մարդիկ խոսում են այն մասին, թե մենք ունենք «կայսերական նախազահական համակարգ»: Սիւս թե ինչու Ռ.Դալլը ամերիկյան քաղաքական համակարգն անվանում է զուտ նախազահական:

Արդի աշխարհում դեմոկրատիայի ամենատարածված ձեւը ներկայացուցչական դեմոկրատիան է, երբ քաղաքացիներն ընտրում են պաշտոնյաներ՝ քաղաքական որոշումներ կայացնելու եւ այլ ծրագրեր իրականացնելու համար:

Խորհրդարանական քաղաքական համակարգը նախազահականի ժողովրդավարական այլընտրանքային ձեւն է, որը կրկնակի անգամ ավելի տարածված է: Խորհրդարանական համակարգում վարչապետն ընտրվում է ոչ թե ընտրողների, այլ օրենսդիրների կողմից: Նախազահների եւ վարչապետների

ընտրության տարբեր ուղիներից մեկի արդյունքն այն է, որ վարչապետի կուսակցությունը միշտ մեծամասնություն է կազմում խորհրդարանում, մինչդեռ նախագահի կուսակցությունը կարող է եւ մեծամասնություն չունենալ խորհրդարանում:

Այսպիսով, քաղաքական համակարգի բնույթը պայմանավորված է տվյալ երկրի քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական եւ մշակութային կյանքի առանձնահատկություններով, պատմական արժեքներով, բնակչության ազգային կազմով ու նկարագրով, հոգեւոր կերտվածքով եւ այլն: Պետական կառավարման այս կամ այն համակարգն ինքն իրեն դեմոկրատիա կամ բռնապետություն չի ծնում, բայց նրանցից յուրաքանչյուրը միահյուսվելով հասարակական կյանքի այլ օբյեկտիվ գործոնների հետ, կարող է հիմք հանդիսանալ, մի դեպքում իսկական դեմոկրատիայի ձեւավորման, մեկ այլ դեպքում՝ բռնակալության հաստատման համար:

5.3. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱԿԱՐԳԸ

Հայաստանի Զանրապետությունը Սահմանադրությամբ հռչակվել է զրպես ինքնիշխան, ժողովրդավարական, սոցիալական եւ իրավական պետություն: Ընդ որում, հայոց պետականությունն ունեցել է զարգացման մի քանի փուլ, հին եւ միջին դարերում եղել է Միապետական-Թագավորական իշխանության ձեւով, իսկ 20-րդ դարում ունեցել է երեք խորհրդարանական հանրապետություններ՝ 1918-1920թթ., 1920-1990թթ., 1990-1991թթ.:

Առաջին խորհրդարանական Զանրապետությունը ծնունդ առավ 1918թ. մայիսի 28-ին: Խորհրդարանը ոչ թե ընտրվում էր ժողովրդի կողմից, այլ նրա անդամները նշանակվում էին Ազգային խորհրդի կողմից կուսակցական ներկայացուցչական սկզբունքով: Խորհրդարանի նախագահ ընտրվեց Ա.Սահակյանը, իսկ անդրանիկ կառավարության նախագահ՝ Զ.Քաջազունին: Կառավարությունը կոալիցիոն էր՝ կազմված դաշնակցականներից, ժողովրդական կուսակցությունից եւ անկուսակցականներից: Այս կառավարությունը խորհրդարանի որոշմամբ 1919թ. մայիսի 28-ին հանդես եկավ Հայաստանի անկախության հայտարարությամբ, որտեղ ասված էր. «...ներկայումս Հայաստանի ժողովուրդն է իր ամբողջացած հայրենիքի տերն ու տնօրենը, եւ Հայաստանի պառլամենտն ու կառավարությունը հանդիսանում են Միացյալ Հայաստանի ազատ ժողովուրդը շաղկապող բարձրագույն օրենսդիր եւ գործադիր իշխանությունը»:

1919թ. հունիսի 21-23-ին Հայաստանում տեղի ունեցան նոր խորհրդարանական ընտրություններ ընդհանուր, գաղտնի եւ համեմատական սկզբունքներով: Նոր խորհրդարանը ձեւավորեց նոր կառավարություն՝ Ա.Խատիսյանի ղեկավարությամբ:

1920 թ. կեսերին Հայաստանը կազմակերպված պետություն էր, ժողովրդավար հանրապետություն, ուներ ազատ ընտրություններով կազմված խորհրդարան եւ կառավարություն: Երկրում կար քաղաքական եւ կրոնական համոզմունքների, խոսքի, մամուլի ու ժողովների ազատություն: Գործում էին հին կուսակցությունները եւ կազմվում էին նորերը: Քաղաքներում եւ գավառներում

1. Տե՛ս. «Ի՞նչ է ժողովրդավարությունը». Միացյալ Նահանգների տեղեկատվության ընկերություն, հուլիս 1992թ., էջ 2-3:

2. Տե՛ս. "Интервью Роберта Дала Жур. "Социально-политическая жизнь", 1991, №8, էջ 70-71:

1. Տե՛ս. "Անկախություն հայկական": Հայ մարմնակրթական ընդհանուր միության երեւանի մասնաճյուղի վարչություն, 1990թ., էջ 3:

հաստատված էր ինքնավարություն. կազմակերպված էր երկրի վարչությունն ու պահակազորը: Կատարվել էին տնտեսական եւ սոցիալական բնույթի կարեւոր վերափոխություններ: Գործածության մեջ էր դրված հայկական դրամ եւ հիմնվել էր դրամատուն: Ընդունված էր ընդհանուր, ձրի եւ պարտադիր կրթության սկզբունքը: Ֆիմնվում էին միջնակարգ եւ բարձրագույն մասնագիտական դպրոցներ: Բացված էր Պետական համալսարանը, որոշված էր բացել բարձրագույն երաժշտանոց, պետական թատրոն: Վերակազմված էր դատական գործը, բանակը, մտցված էր պաշտադիր զինվորագրություն:

Հայաստանն արտաքին աշխարհում ծանաչված պետություն էր: Նա դիվանագիտական ներկայացուցիչներ ուներ Թիֆլիսում, Բաքվում, Թեհրանում, Վաշինգտոնում, Լոնդոնում, Փարիզում, Ղոնոմում, Աթենքում, Պոլսում, Ռուսաստանում, Ժնևում, Բելգրադում, Կահիրեում, Բեռլինում եւ այլուր:

1920թ. մայիսյան անհաջող ապստամբությունից հետո Ա.Խատիսյանի ղեկավարած կառավարությունն հրաժարական տվեց եւ կազմվեց Հ.Օհանջանյանի ղախիձը: Հայաստանում առաջին խորհրդարանական հանրապետության վերջին կառավարությունը կազմվեց Ա.Վրացյանի ղեկավարությամբ: 1920թ. դեկտեմբերի սկզբներին թուրքերի ու բուլշեիկների համագործակցությամբ խորտակվեց Հայաստանի անկախությունը:

Երկրորդ խորհրդարանական քաղաքական համակարգը ձեւավորվեց բուլշեիկյան տիրապետության եւ ստալինյան տոտալիտար վարչակարգի պայմաններում: Հայաստանում 1920-1990թթ. ստեղծվեց տոտալիտար իշխանությամբ օժտված «խորհրդարանական» համակարգ. կամ կուսբյուրոկրատիայի դիկտատուրա: «Ղե-յուրե» Հայաստանը ինքնավար հանրապետություն էր նախկին ԽՍՀՄ-ի կազմում, իսկ իրականում՝ Հայաստանի Հանրապետությունը գրկված էր ինքնավարությունից, ինքնուրույնությունից եւ հանրապետությանը վերաբերող հիմնական հարցերը՝ ֆինանսներից մինչեւ կրթությունը եւ լուսավորությունը, լուծվում էին Միության կենտրոնական մարմինների կողմից:

1990թ. գարնանը տեղի ունեցան Հանրապետության խորհրդարանի նոր ընտրություններ, որի հետեւանքով ձեւավորվեց երրորդ խորհրդարանական քաղաքական համակարգը: Ընտրություններից հետո, երբ Լ.Տեր-Պետրոսյանն ընտրվեց ԳԽ-ի նախագահ, խորհրդարանը 1990թ. օգոստոսի 23-ին ընդունեց «անկախ պետականության հաստատման գործընթացի սկիզբն» ազդարարող Հայաստանի անկախության մասին Հռչակագիրը:

Այն որոշակիացրեց մեր պետական ու հասարակական կառուցվածքի հիմնական սկզբունքները՝ «իշխանությունների տարանջատում, սեփականության ձեւերի հավասարություն, խոսքի, խղճի, մամուլի ազատություն, քաղաքական բազմակարծություն, բազմակուսակցականություն եւ կուսակցությունների հավասարություն, զինված ուժերի եւ իրավապահ մարմինների ապստամբականացում»:

Սա նոր երեւույթ էր դեռեւս գոյություն ունեցող ԽՍՀՄ ի պայմաններում եւ հակասում էր գործող ԽՍՀՄ Սահմանադրությանը: Հռչակագիրը հիմք հանդիսացավ ազգային օրենսդրության եւ ՀՀ նոր Սահմանադրության համար:

1991թ. օգոստոսի 1-ին հանրապետության խորհրդարանն ընդունեց «Հանրապետության նախագահի մասին» օրենքը, որով, խորհրդարանական քաղաքական համակարգը փոխվեց նախագահականով, իսկ հոկտեմբերի 16-ին նշանակվեց նախագահի եւ փոխնախագահի ընտրությունները: Այդ օրենքով, ինչպես եւ 1991թ. նոյեմբերի 19-ի «Հայաստանի Գերագույն խորհրդի մասին» օրեն-

քով, Հանրապետությունում ձեւավորվեց նախագահական քաղաքական համակարգը, որը հետագայում ամրագրվեց Սահմանադրության մեջ:

Այսպիսով, Հայաստանում ստեղծվեց երկմանդատ կառավարման համակարգ. Դա նշանակում է, որ ժողովուրդն անմիջականորեն ընտրում է եւ՝ խորհրդարան՝ Ազգային ժողով եւ Հանրապետության նախագահ: Այնուհանդերձ, ՀՀ նախագահական քաղաքական համակարգը զուտ նախագահական անվանել, ինչպես անվանում են ԱՄՆ-ի քաղաքական համակարգը, ճիշտ չէ: Ճշմարիտն այն է, որ ըստ ՀՀ Սահմանադրության 74-84 հոդվածների, ՀՀ քաղաքական համակարգն ունի եւ խորհրդարանական, եւ՝ նախագահական համակարգերին բնորոշ գծեր: Ավելին, Հանրապետության Նախագահի լայն իրավունքների կողքին գոյություն ունեն Ազգային ժողովի՝ խորհրդարանի ոչ պակաս իրավասությունները:

Սահմանադրության մեջ կան հակակշիռներ՝ Հանրապետության նախագահի եւ Ազգային ժողովի լիազորություններին:

Քաղաքական ոչ մի համակարգ իդեալական լինել չի կարող: Եվ՝ նախագահական, եւ՝ խորհրդարանական քաղաքական համակարգերը բոլոր պետություններում իրենց առավելություններով հանդերձ, ունեն որոշակի թերություններ, բացթողումներ: Եթե այս կամ այն երկրում հետեւողականորեն չեն իրականացվում եւ ամրապնդվում դեմոկրատական գործընթացները, չեն հարգվում մարդու իրավունքները, չեն պաշտպանվում մարդկանց բոլոր խմբերի շահերը, ապա դեմոկրատիան, որպես ժողովրդապետության ձեւ, զարգանալ եւ ընդարձակվել չի կարող: Եվ՝ հակառակը, ցանկացած ժողովրդավարական քաղաքական համակարգ կարող է եւ պետք է ձգտի դեմոկրատիայի, այդպիսին է քաղաքակիրթ ազգերի զարգացման միտումը:

ՀՀ նախագահական-քաղաքական համակարգի անցած հինգ տարիների փորձն ապացուցում է, որ դեմոկրատական ուղիով Հանրապետության հետագա զարգացումն ընթանալու է պետական կառավարման նախագահական ձեւը միափոխելով խորհրդարանական կառավարման համակարգի հետ, բացառելով ցանկացած կուսակցության, հասարակական շարժման, խմբավորման, պետական մարմնի կամ պաշտոնատար անձի մենիշխանությունը:

Ամերիկյան քաղաքագետ Ռ.Դալլը նշել է, որ կա դեմոկրատիա, որ գոյություն ունի Արեւմտքի երկրներում, եւ կա դեմոկրատական իդեալը, որը ոչ մի տեղ ձեռք չի բերվել եւ հնարավոր է, որ սկզբունքորեն ձեռք չբերվի: Բայց կարելի է շարժվել, մոտենալ այդ իդեալական համակարգին: Դեմոկրատական արժեքներին աջակցող ինստիտուտները կարող են իրականում գոյություն ունենալ: Եվ նրանք գոյություն ունեն ժամանակակից Արեւմտյան հասարակություններում դեմոկրատիայի այն ձեւով, որը ես անվանում եմ «Պոլիարխիա»:

Ներկայումս Հայաստանի Հանրապետությունը գտնվում է անցման շրջանում, ամբողջատիրությունից՝ դեմոկրատիայի եւ առկա են թե անցյալի եւ թե ներկայի, ինչո՞ւ չէ, նաեւ ապագայի բնորոշ տարրերը:

Այդ ինստիտուտներից ու գործընթացներից շատերն առաջացել են վաղուց եւ վերաբերում են պատմական տարբեր դարաշրջաններին: Ոչ մի երկրում մաքուր քաղաքական համակարգ լինել չի կարող, օրինակ, ԱՄՆ-ում կան տարածաշրջաններ, որտեղ մինչեւ օրս պահպանվել են ավանդական հարաբերություններ, արտագաղթողներն իրենց հետ բերել են կենցաղի, մշակույթի, տնտե-

սության յուրահաստուկ ձեւեր: Ամեն մի երկիր ունի իր քաղաքական համակարգը, որը չի կարելի նույնությամբ ընդօրինակել:

Այսպիսով, ներկայումս ՀՀ քաղաքական համակարգում գոյություն ունեն ամբողջատիրության, ավտորիտարիզմին եւ դեմոկրատիային բնորոշ գծեր, եւ դա բնական է:

Այսօր Հանրապետությունում ստեղծվել է խառը քաղաքական համակարգ՝ նախագահական-խորհրդարանական հանրապետության ձեւով, ինչպես Ֆրանսիայում, Ռումինիայում եւ այլուր: ՀՀ-ում ուժեղ է նախագահական համակարգը, որը ենթադրում է կենտրոնաձիգ իշխանություն եւ ուժեղ պետականություն: Հանրապետության ներկա իրավիճակի պայմաններում դա օբյեկտիվ անհրաժեշտություն է, եւ ինչպես նշել է Հանրապետության նախագահը, «... այսօր եւ առաջիկա մի քանի տասնամյակների հեռանկարում Հայաստանում նախագահական քաղաքական համակարգը այլընտրանք չունի»:

Մյուս հիմնահարցը վերաբերում է Հանրապետության քաղաքական համակարգի կառուցվածքին: Այն իր կառուցվածքային տարրերով ներկայանում է որպես պետական մարմինների (օրենսդիր, գործադիր, դատական, ինչպես նաեւ զանգվածային տեղեկատվության միջոցներ), քաղաքական կուսակցությունների, հասարակական կազմակերպությունների, միավորումների ամբողջության, որտեղ առաջնակարգ դերը պատկանում է պետությանը: Քաղաքական համակարգը, առաջին հերթին, քաղաքական ինստիտուտների փոխադարձ կապի եւ փոխազդեցության համակարգ է, որտեղ պետական իշխանության յուրաքանչյուր մարմին ունի օրենքով սահմանված ֆունկցիաներ եւ լիազորություններ, որոնք հնարավորություն են տալիս նրանց կատարելու ոչ միայն իրենց ֆունկցիոնալ պարտականությունները, այլեւ, անհրաժեշտության դեպքում, հակակշռելու միմյանց: Միայն այս դեպքում է հնարավոր օպտիմալ ժողովրդավարությունը, իշխանությունների կայունությունը, մարդու բնական իրավունքներն ու ազատությունները:

1995թ. հուլիսի 5-ի ընտրություններով ձեւավորվեց ՀՀ նոր խորհրդարանը՝ Ազգային ժողովը՝ 190 պատգամավորներով, որոնցից 150-ը ընտրվել են մեծամասնական եւ 40-ը՝ համամասնական ընտրական համակարգերով: Ըստ Սահմանադրության 63-րդ հոդվածի, եկող ընտրություններում պրոֆեսիոնալ Ազգային ժողովի համար կընտրվի 131 պատգամավոր: Ազգային ժողովում ստեղծվել է 6 մշտական հանձնաժողով, իսկ անհրաժեշտության դեպքում կարող են ստեղծվել նաեւ ժամանակավոր հանձնաժողովներ: Պետարիավական եւ ֆինանսավարկային յուրաքանչյուր հանձնաժողովում ընդգրկված է 48 պատգամավոր, իսկ մնացած 4 հանձնաժողովներում՝ 24 պատգամավոր:

ՀՀ գործադիր իշխանությունն իրականացնում է կառավարությունը: Կառավարությունը կազմված է վարչապետից եւ նախարարներից: Կառավարության լիազորությունները սահմանվում են Սահմանադրությամբ եւ օրենքներով. Կառավարության կառուցվածքը եւ գործունեության կարգը վարչապետի ներկայացմամբ սահմանվում է Հանրապետության նախագահի հրամանագրով:

ՀՀ արդարադատության իրականացում են դատարանները՝ Սահմանադրությանը եւ օրենքներին համապատասխան:

ՀՀ քաղաքական համակարգի կառուցվածքային մյուս տարրը՝ քաղաքական կուսակցություններն են: Վերջին տվյալներով (1996թ. հունվար) արդարադա-

տության նախարարության կողմից գրանցվել են շուրջ 52 քաղաքական կուսակցություններ, 50 հասարակական-քաղաքական կազմակերպություններ եւ 923 հասարակական կազմակերպություններ, այդ թվում՝ մշակութային, բարեգործական, մարզական, հայրենակցական եւ այլն:

Ներկայումս Ազգային ժողովի 190 պատգամավորներից տարբեր կուսակցությունների անդամ է 108 պատգամավոր, այդ թվում ՀՀԸ անդամներ՝ 65, «Շնամիրամ»՝ 8, Կոմկուսակցություն՝ 7, Լիբերալ-դեմոկրատական կուսակցություն՝ 6, Ազգային-Դեմոկրատական Միություն՝ 5, Հանրապետական կուսակցություն՝ 4, Զրիստոնեա-Դեմոկրատական Միություն՝ 3, «Մտավորական Հայաստան»՝ 3, Ազգային Ինքնորոշում Միավորում 3, Սոցիալ-Դեմոկրատական կուսակցություն (ՀԶԷ)՝ 2, Ուսկավար ազատական-լիբերալ-դեմոկրատական՝ 1, ՀՅԴ՝ 1:

Հայաստանում քաղաքական ինստիտուտների ստեղծման գործընթացում կարելի է խաղում «Հանրապետություն» միավորումը, որպես Հանրապետության ազգային, ազատական, ժողովրդավարական ուժերի ապագա լայն դաշինքի ստեղծման հեռանկար:

ՀՀ VII համագումարում Հանրապետության Նախագահն ընդգծեց, որ անհրաժեշտ է ստեղծել քաղաքական լուրջ ինստիտուտներ իրենց սոցիալական բազայով, որոնք դեռեւս ձեւավորված չեն: Դրա համար էլ ներկայումս հնարավոր չէ խոսել դասական առումով քաղաքական կուսակցությունների գործունեության մասին: Հանրապետության Նախագահն առաջարկեց ընդլայնել «Հանրապետություն» միավորումը, հատկապես նրանում ընդգրկելով «Արդյունաբերողների Միությունը», «Գործարարների Միությունը», «Գյուղացիական սեփականատերերին» եւ այլն: Նա նաեւ կարծիք հայտնեց Հայաստանում երեք քաղաքական ուղղությունների ձեւավորման մասին, աջ ուժեր, որոնք պաշտպանելու են մասնավոր սեփականատերերի շահերը, ժողովրդավարությունը, ազատ ձեռներեցությունը, ծախ ուժեր, որոնք պայքարելու են ժողովրդի սոցիալական պահանջների բավարարման համար, եւ ծայրահեղ ազգային ուժեր:

Հայտնի է, որ Հայոց Համազգային Շարժումը դարձել է կառավարող քաղաքական կուսակցություն եւ ինչպես վարչապետն է բնութագրել՝ «...կուսակցությունը պետք է մասնավոր սեփականության ինստիտուտի քաղաքական երաշխիքը լինի»: Մնացած մյուս կուսակցությունները կամ համագործակցում են ՀՀԸ-ի հետ, կամ ընդդիմության համարում ունեն:

Հանրապետությունում, հիմնականում, ընդդիմությունը, ընդդիմադիր կուսակցությունները միավորված չեն, մինչդեռ, կարող են միավորվել, ստեղծել դաշինք կամ միավորում: Միավորման, միացյալ դաշինքի քաղաքականությունը Հանրապետությունում առայժմ ավելի լավ է օգտագործում ՀՀԸ-ն, քան՝ ընդդիմությունը: ՀՀ քաղաքական համակարգում դրական, կառուցողական դեր են խաղում նաեւ հասարակական, հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունները, զանգվածային տեղեկատվական միջոցները եւ այլն:

ՀՀ քաղաքական համակարգի կառուցվածքային տարրերի միջեւ գոյություն ունեն ուղղահայաց եւ հորիզոնական կապեր: Ուղղահայաց կապերը գործում են իշխանության մակարդակների միջեւ եւ ՀՀ տարածքում, իրավական նորմերի շրջանակներում: Հորիզոնական կապերը վերաբերում են հանրապետության տեղական կառավարման մարմինների, կառույցների միջեւ եղած հարաբերություններին եւ կապերին, ինչպես նաեւ քաղաքական, հասարակական կազմակերպությունների եւ շարժումների միջեւ փոխհարաբերություններին: Այդ կարգի կապերը, հարաբերությունները կարգավորվում են եւ՝ իրավական եւ՝ ոչ իրավա-

կան նորմերով: Զաղաքական համակարգի տարրերը կարող են արդյունավետ համագործակցություն ունենալ եւ կարող են նաեւ չհամագործակցել, դառնալ ընդդիմություն: Ուստի ՀՀ թաղաքական համակարգի կայունությունը, կենսունակությունը եւ ամբողջականությունը պայմանավորված է նրա տարրերի ստեղծարար համագործակցությամբ եւ փոխօգնությամբ:

Եվ այսպես.

1. Զաղաքական համակարգերը կազմավորվում են իշխանության հարաբերությունների եւ թաղաքական էլիտայի ու զանգվածի միջեւ ենթակայության սկզբունքի շնորհիվ:

2. Զաղաքական համակարգերում, անկախ նրանց բնույթից, գոյություն ունի իշխանության անհավասար բաժանում:

3. Զաղաքական համակարգերում տեղի է ունենում պայքար իշխանության համար էլիտայի ներկայացուցիչների եւ նրանց միջեւ, ովքեր ցանկանում են մտնել այդ համակարգի մեջ կամ փոխել այն:

4. Զաղաքական համակարգի անդամները կարող են հետապնդել տարբեր, նույնիսկ հակադիր նպատակներ, որոնք եւ համոզմունքներ են նրա ներքին կոնֆլիկտների աղբյուրը:

5. Ներքին կոնֆլիկտները կարող են հաղթահարվել համաձայնությունների կամ բռնության ուղիներով:

6. Զաղաքական համակարգերում իշխող էլիտան ձգտում է լեգիտիմության, որի համար ստեղծում եւ տարածում է իր դրությունը արդարացնող գաղափարներ:

7. Զաղաքական համակարգերում էլիտան բռնությունն օգտագործում է որպես իր իշխանությունը պահելու միջոցներից մեկը:

8. Զաղաքական համակարգերը դինամիկ են, նրանցում տեղի են ունենում պայքար պահպանողական, ռեֆորմիստական եւ հեղափոխական խմբերի միջեւ:

9. Զաղաքական համակարգերը միմյանցից մեկուսացված չեն: Նրանց արդյունավետ գործունեությունը պայմանավորված է այլ համակարգերի հետ ունեցած նորմալ, գործարար հարաբերություններով:

Այսպիսով, ՀՀ գործող Սահմանադրությամբ ապահովված է պետական իշխանության միասնականությունը եւ կայունությունը, պետական մարմինների փոխհամաձայնեցված գործունեությունը, դրանով իսկ բացառելով հասարակության համար ամենավտանգավոր աղետը՝ անիշխանությունը, եւ պետաիրավական քաոսը: Սահմանադրությունը նսխատեսում է նաեւ ունենալ ուժեղ օրենսդիր իշխանություն, ուժեղ գործադիր իշխանություն՝ կառավարման նախագահական համակարգով, եւ ուժեղ իշխողական իշխանություն, որոնք եւ համոզմունքներ են Հանրապետության կայունության վկայությունները:

Գ Լ ՈՒ Խ 6

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԶԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

6.1. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՈՆՑԵՊՏԻԱ

Պետության հասկացության, բովանդակության, ֆունկցիաների ու խնդիրների հարցերը եղել են բոլոր ժամանակների ականավոր մտածողների ուշադրության կենտրոնում: Ամենահիմնական հիմնահարցերը, որոնք նպաստում են պարզաբանելու պետության կոնցեպցիան, խնդիրները, անհրաժեշտությունը, նրա դերը քաղաքականության մշակման ու կենսագործման մեջ, հանդիսանում են պետության ծագման պատմառոներն ու պայմանները, նրա գործունեության գլխավոր ուղղությունները, զարգացման դինամիկան, ինչպես նաեւ պետության ապագայի հարցը մարդկության քաղաքակրթության հեռանկարում: Այս հիմնահարցերին նվիրված բազմաթիվ ուսումնասիրություններ ու աշխատություններ կան, եւ այսօր էլ գրվում են նորերը:

Խորհրդային վարչակարգի ժամանակ պետության հիմնահարցերը լուսաբանվել են միակողմանիորեն, միայն մարքսիստական տեսանկյունով: Մինչդեռ, այդ հարցերի վերաբերյալ կան մի շարք այլ տեսակետներ:

Պետությունը ծագել է աշխատանքի հասարակական բաժանման, մասնավոր սեփականության առաջացման ու բնակչության՝ տարբեր խմբերի բաժանվելու հետեւանքով: Մարդկային ընդհանրությունների կառուցվածքներում կատարվող գործընթացների կարգավորումն անհրաժեշտություն ստեղծեց պետության կազմավորման համար: Այն ամենից առաջ ստեղծել են տնտեսական գերիշխող խմբերը, որպեսզի կարգավորեն հասարակական հարաբերությունները, իրականացնեն քաղաքականությունը: Պետականության զարգացման գործընթացին նպաստել են սոցիալական, տնտեսական, քաղաքական, հոգեւոր, պաշտպանական, ազգային եւ աշխարհագրական գործոնները:

Պատմորէ պետության անհրաժեշտությունը կապում էր աշխատանքի հասարակական բաժանման ու բնակչության տարբեր խմբերի՝ կառավարողների ու զինծառայողների, արհեստավորների ու հողագործների առաջացման հետ: Երկրի տնտեսական, քաղաքական, ռազմական եւ այլ գործընթացների կառավարմանը մասնակցում էին միայն առաջին երկու խմբերը, իսկ արհեստավորներն ու հողագործները, ընդհանրապես, հեռացված էին քաղաքական գործընթացին ուղղակի մասնակցությունից: Արիստոտելի կարծիքով, պետության էությունը պայմանավորված է մարդու բնույթով: Պետական իշխանության կոնցեպցիայի համաձայն, պետությունն իշխանության զարգացած ձևն է, որն իրականացվում է բոլորի անունից՝ ընդհանուր օգտին:

Միջնադարում կրոնը պետության բովանդակությունը կապում էր աստվածային կամքի մարմնավորման հետ, կայսրությունների ստեղծումն համարելով որպես այդ կամքի արտահայտություն: 16-17-րդ դդ. ականավոր մի շարք մտածողներ (Թ.Հոբս, Զ.Լոկ, Բ.Սպինոզա, Ժ.Շ.Ռուսո, Ֆ.Կոլտեր, Դ.Դիդրո եւ ուրիշներ) մշակեցին «բնական իրավունքի» տեսությունը, որի համաձայն, պետությունը համարում էին որպես «Հասարակական Դաշինք»: Ըստ այդ կոն-

ցեպցիայի, պետությանը նախորդել է լիակատար անստիճան. «բնական վիճակը»: Մարդիկ ստեղծել են պետությունը, որպեսզի բնական վիճակից անցնեն քաղաքացիական վիճակին եւ պետական կառավարման ձեւերին: Պետությունը պետք է սանձահարի մարդկանց փոխադարձ ագրեսիվությունը, ապահովի կարգուկանոն, պաշտպանի մարդկանց ազատությունը եւ անձնական աշխատանքով ձեռք բերած սեփականությունը: Պետության կոնցեպցիան 19-րդ դ. քննարկվում էր պայքարի, բռնության ասպեկտով: «Բռնության տեսության» ներկայացուցիչները պետության բովանդակությունը կապում են ավելի ուժեղ ու կազմակերպված մարդկանց կողմից ավելի թույլ մարդկանց ստրկացման հետ:

Մարքսիստական կոնցեպցիայի համաձայն, աշխատանքի հասարակական բաժանման եւ մասնավոր սեփականության առաջացման հետեւանքով աստիճանաբար առանձնացվում է գբաղմունքի յուրահատուկ արտոնյալ տեսակ՝ կառավարումը, նոր ֆունկցիաներ, հարկադրման այլ միջոցներ: Ստեղծվում է *հրապարակային իշխանություն*: Նրա բովանդակությունը դառնում է դասերի բաժանված հասարակական կառուցվածքների պահպանումը: Այսպիսով, մարքսիստները պետությունը դիտում են որպես հասարակության գոյության, նրա քաղաքական կազմակերպության ձեւ, որը պաշտպանում է սեփականատերերի տնտեսական, քաղաքական եւ գաղափարական շահերը, պահպանում նրանց իշխող դիրքերը:

Լատինամերիկյան քաղաքագետ Լ.Ս.Սանիստեբանը նշում է, որ պետությունը սոցիալական երեւոյթների հատուկ տիպ է, իրավական նորմերի համակարգ, մարդկանց սոցիալական վարքագծի, նրանց հարաբերությունների իրավական կարգավորման որոշակի տիպ, որը գոյություն ունի կոնկրետ տարածության եւ ժամանակի մեջ: Այն սոցիալական երեւոյթ է, որի տարբերիչ գիծը իրավական նորմերի միջոցով մարդկանց վարքագծի հարկադիր կարգավորումն է՝:

Պետության բովանդակության վերաբերյալ կան մի քանի սահմանումներ: Նախ, պետությունը բնութագրվում է որպես քաղաքացիների ընկերակցություն: Այս իմաստով պետությունն հասկացվում է որպես «երկիր», «ժողովուրդ», «պետականորեն կազմակերպված հասարակություն»: Երկրորդ, պետությունը որպես ներհասարակական կապերի ու ձեւերի որոշակի ամբողջություն: Այս ասպեկտով այն հասկացվում է «վարչակազմ», «կառավարություն»: Եվ վերջապես, պետությունը նեղ իմաստով հասկացվում է որպես հրապարակային իշխանության ինստիտուտների, նորմերի համակարգ, որը վերաբերում է ոչ թե ամբողջ հասարակությանը, այլ միայն նրա մի ինստիտուտին:՝

Այս իմաստով պետությունը հասարակության կառավարման հատուկ ապարատ է, «պետական մեքենա»: Այս բոլոր հասկացությունները լայնորեն օգտագործվում են քաղաքագիտական, իրավաբանական, սոցիոլոգիական գրականության մեջ: Քաղաքագիտության մեջ պետություն հասկացությունն օգտագործվում է որպես քաղաքական համակարգի հիմնական հաստատ-

ություն:

Այսպիսով, պետության նշանակության, անհրաժեշտության ու նրա գոյության իմաստի վերաբերյալ կան երկու հիմնական տեսակետներ: Դրանցից մեկը դասակարգային մոտեցումն է, որի համաձայն պետությունը կոչված է իրականացնելու մի դասակարգի տիրապետությունը մյուսի նկատմամբ, կարգավորելու նրանց փոխհարաբերությունները : «Քանի որ պետությունը ծագել է դասակարգային հակադրությունը սանձահարելու պահանջից... դասակարգերի բախումների մեջ, այդ պատճառով էլ այն տնտեսապես տիրապետող դասակարգերի պետությունն է, դասակարգ, որն այդ պետության օգնությամբ նաեւ քաղաքականապես իշխող դասակարգ է դառնում...»՝:

Պետության մասին մյուս տեսակետն այն է, որ պետության գոյության եւ անհրաժեշտության իմաստը հասարակական կյանքի կարգավորումն է, կարգուկանոնի պաշտպանումը, քաղաքացիների անվտանգության եւ իրավունքների պաշտպանումը, նրանց ներդաշնակ զարգացման համար պայմանների ստեղծումը: Թվում է, որ պետության դերը ավելի լայն է, քան դասակարգային տիրապետության իրականացումը կամ քաղաքացիների իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանումը, նրանց անվտանգության ապահովումը՝:

Պետության միջոցով քաղաքական կուսակցությունները, հասարակական կազմակերպություններն ու քաղաքական համակարգի մյուս ինստիտուտներն իրականացնում են իրենց ծրագրային եւ տակտիկական նպատակները: Պետական ինստիտուտներում մշակվում ու կենսագործվում են քաղաքական կյանքի զարգացման հիմնական ուղղությունները: Պետությունն «իրականացնում է նյութական եւ հոգեւոր արժեքների բաշխումը», համաձայնեցնում է պետության, սոցիալական տարբեր խմբերի եւ անհատների շահերը: Դրա հետ միասին, պետությունը ձգտում է հանդես գալ չեզոք դատավորի դերում եւ ստիպված գիշումներ է անում բնակչության առանձին խավերին, եթե նրանց պայքարը վտանգում է պետության գոյությանը:

Պետության գործունեության վրա ազդում են նաեւ պետական ապարատի ներքին կազմակերպական օրենքները: Պետական կառուցվածքների պաշտպանության համար ապարատի աշխատողներն հաճախ ձգտում են հարմարվել արտաքին պայմաններին, քան իրենց կազմակերպական կառուցվածքներին: Հետեւաբար, պետության ինքնավարության, ինքնուրույնության աստիճանը կախված է սոցիալ-քաղաքական ուժերի հարաբերակցությունից:

Պետությունն իր մեջ կենտրոնացնում է տնտեսապես տիրապետող սոցիալական խմբերի, ամբողջ հասարակության շահերի իրականացման համար անհրաժեշտ ռեսուրսներ ու միջոցներ: Պետությունը ստեղծում ու պաշտպանում է նրանց շահերը հիմնավորող ու արդարացնող իրավական, քաղաքական, գաղափարական եւ այլ համակարգեր: Իր հերթին պետական ինստիտուտների դիմամիկան, նրանց որակական փոփոխությունները պայմանավորված են սոցիալ-քաղաքական եւ տնտեսական հարաբերությունների յուրահատկություններով, քաղաքակրթության զարգացման աստիճանով եւ արտաքին քաղաքական գործոններով:

1. Տե՛ս՝ Լ. Сильва Санистебан, "Основы политической науки", М, 1990, էջ 23-24
2. Տե՛ս՝ П. К. Гончаров, Ю. В. Ирхин, В. В. Крапивин, "Начало политической науки", М, 1994, էջ 123

1. Տե՛ս՝ Կ.Մարքս եւ Գ.Էնգելս, Ընտիր երկեր, հ.3. Երեւան, 1978, էջ 433
2. Տե՛ս՝ "Начало политической науки" М, 1994, էջ 124

Այսպիսով, պետությունը բազմասպեկտ սոցիալական, քաղաքական երեւոյթ է: Մի կողմից այն հանդես է գալիս որպէս հասարակության կառավարման հատուկ ապարատ, մյուս կողմից՝ որպէս հրապարակային իշխանության հարաբերություններով, ինստիտուտներով, իրավական նորմերով միասնացվող հասարակության կազմակերպություն:

Պետությունը բնութագրվում է մի շարք հատկանիշներով. որոնք նրան տարբերում են քաղաքական համակարգի մյուս ինստիտուտներից. քաղաքական իշխանության առկայություն, բնակչության վարչա-տարածքային բաժանում, հասարակության կառավարումն իրականացնող հատուկ ապարատի կազմակերպում. օրինականությունը եւ կարգուկանոնը խախտողներին պետական հարկադրման մեծաշնորհ, բնակչության բոլոր խաւերի համար պարտադիր օրենքներ, իրավական այլ նորմեր եւ կարգադրություններ հրապարակելը: Պետությունն օժտված է նաեւ պետական կառուցվածքների պահպանման համար տարբեր տեսակի հարկեր սահմանելու, գանձելու եւ պետական բյուջեն ձեւավորելու իրավունքով:

Պետությունը, որպէս քաղաքական համակարգի հիմնական հաստատություն, բավական մեծ դեր ունի մարդու սոցիալական կերպարի ձեւավորման ու զարգացման գործում: Մարդը տարբեր թելերով կապված է պետության հետ, պետության պատկանելիությունը սոցիալական, քաղաքական անհրաժեշտություն է, որն իր ձեւական-իրավական արտահայտությունն է գտնում ինչպէս ներքին օրենսդրություններում, այնպէս էլ միջազգային իրավունքում: Անպետականությունն անբնական երեւոյթ է, քանի որ այն հասցնում է կոնֆլիկտների, եւ անտեսվում է մարդու իրավունքների պաշտպանությունը:

Պետության հիմնական հատկանիշներից մեկն էլ սուվերենությունն է (ինքնիշխանությունը): Ուրեմն, պետությունն իր տարածքում հանդես է գալիս որպէս բարձրագույն իշխանություն, նա իրավաբանորեն բարձր է կանգնած տվյալ պետության տարածքում գտնվող ցանկացած այլ հիմնարկի իշխանությունից: Միջազգային հարաբերություններում սուվերենությունն արտահայտվում է նրանում, որ տվյալ պետության իշխանությունն ինքնուրույն է, նա իրավաբանորեն պարտավոր չէ կատարելու մյուս պետությունների հրամանները: Միջազգային հարաբերություններում սուվերենությունն ապահովող սուբյեկտները պետք է ապահովեն պետության ինքնուրույն եւ անկախ գոյության զարգացումը:

Պետությունը քաղաքական ընդհանրություն է, որի տարրերն են տարածքը, բնակչությունը եւ քաղաքական իշխանությունը:

Տարածքը պետության տարածությունն է, որը զբաղեցված է բնակչությամբ եւ որտեղ գործում է պետական իշխանությունը: Տարածքն իր մեջ ընդգրկում է հողը, ընդերքը, օդային տարածությունը եւ տարածքային ջրերը: Իշխանության գլխավոր նպատակներից մեկը պետության տարածքային ամբողջականության պաշտպանումն է, որի համար օգտագործվում են դիվանագիտական եւ այլ միջոցներ:

Պետության հաջորդ տարրը բնակչությունն է, մարդկանց այն ընդհանրությունը, որը բնակվում է նրա տարածքում եւ ենթարկվում տվյալ իշխանությանը: Բնակչությունը կարող է լինել մի էթնոսից կամ մի քանի ազգերից: Ներկայումս կան մի շարք բազմազգ պետություններ (Ռուսաստանը, Մեծ Բրիտանիան, Բելգիան, Կանադան եւ այլն), որոնցից յուրաքանչյուրի բնակչու-

յունը պատկանում է տարբեր ազգերի: Նրանց միջեւ հարաբերությունները շատ դեպքերում լինում են լարված, իսկ առանձին դեպքերում նաեւ կոնֆլիկտային: Տարբեր ազգերի միջեւ հարաբերությունները կարգավորելու համար իշխանությունները ստեղծում են դաշնության պետություն, որտեղ տարբեր ազգերից յուրաքանչյուրն ունենում է սեփական քաղաքական մարմինները:

Եվ վերջապէս, պետության մյուս տարրն էլ իշխանությունն է. կառավարողների ու հասարակության մնացած մասի միջեւ տիրելու եւ ենթարկվելու հարաբերությունները: Իշխանությունն իրականացվում է ոչ թե երաշխավորությունների, այլ հրամանների միջոցով, որոնք պետության մեջ ունեն պետական, իրավական հաստատության բնույթ:

6.2. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ ԵՎ ՖՈՒՆԿՑԻՆԵՐԸ

Տարբեր ժողովուրդների պետականության զարգացման հազարամյակների փորձն հարուստ նյութ է տալիս քաղաքագիտությանը պետությունները հիմնական տիպերի եւ ձեւերի բաժանելու համար: Պետությունների դասակարգման հիմքում դրվում են մարդկության քաղաքակրթության ու ֆորմացիոն զարգացման գործոնները: Դրանցից յուրաքանչյուրին հատուկ են նոցիալ-քաղաքական բնութագրերը եւ իշխանության առանձնահատկությունները, պետական կարգի ու կառավարման ձեւերը:

Պետության տիպը կախված է այս կամ այն հասարակության տնտեսական, սոցիալական ու հոգեւոր զարգացման մակարդակից եւ բավական կայուն երեւոյթ է: Սակայն պետության, պետական կառավարման ձեւը շարժունակ է եւ կախված է ներքին ու արտաքին մի շարք պատճառներից: Պետական կարգի ու կառավարման ձեւավորման վրա մեծ ազդեցություն են ունենում քաղաքական ուժերի հարաբերակցությունը եւ հասարակության տնտեսական ու մշակութային զարգացման մակարդակը:

Ցանկացած պետություն ունի որոշակի ձեւ, որի տակ ընդհանրապէս հասկացվում է պետական իշխանության կառուցվածքը: Քաղաքական գրականության մեջ ընդունված է համարել, որ այն իր մեջ ընդգրկում է իշխանության տարածքային կառուցվածքը եւ կառավարման ձեւը: Պետության ձեւը համապատասխանաբար բացահայտում է պետության բարձրագույն մարմինների կազմավորման, կազմակերպման կարգը, կենտրոնական ու տեղական պետական մարմինների փոխադարձ կապը, այդ մասերի ինքնուրույնության աստիճանը:

Պետության կարեւորագույն բնութագրությունից է պետական կառուցվածքի ձեւը, որի տակ սովորաբար հասկացվում է պետության ազգային-տարածքային կազմակերպումը, ինչպէս նաեւ իշխանության կենտրոնական ու տեղական մարմինների փոխգործողությունները: Ազգային-տարածքային կառուցվածքի իմաստով պետությունները լինում են.

*Ունիտար*¹ մի ամբողջություն կազմող պետություն (Ավստրիա, Մեծ Բրիտանիա, Իտալիա, Շվեդիա, Ֆրանսիա, Ֆինլանդիա, Լեհաստան, Դանիա, Գերմանիա եւ այլն): Այն բնութագրվում է պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների միասնական համակարգով, միասնական սահմանադրությամբ, ընդ-

1. Ունիտար - *ֆր. unitaire, լատ. unitas* - միասնական

հանուր քաղաքացիությամբ, իրավունքի եւ դատական միասնական համակարգով եւ այլն: Պետական այս ձեւի կառուցվածքում ազգային փոքրամասնությունները չունեն իրենց ինքնավար կազմավորումները, կան միայն վարչատարածքային կազմավորումներ:

Դաշնություն (բարդ, ֆեդերացիա) ինքնուրույն պետությունների միություն է, պետական կառուցվածքի ձեւ, որի դեպքում պետական մի շարք կազմավորումների (հանրապետություններ, նահանգներ) միավորվում են եւ կազմում մի պետություն (ԱՄՆ, Ռուսաստան, Գերմանիա, Կանադա, Շվեյցարիա, Զնդկաստան եւ այլն): Դաշնության պետության համար բնորոշ են մի քանի ոլորտներում իրավական ու քաղաքական որոշակի ինքնուրույնությունը, դաշնության ու նրա սուբյեկտների մարմինները, երկակի օրենսդրությունը եւ քաղաքացիությունը, ընդհանուր եւ դաշնության սուբյեկտների լեզուն եւ այլն:

Դաշնության պետության հակասական հիմնահարցերից է դաշնության ու նրա սուբյեկտների իրավասության սահմանումը: Դաշնության սահմանադրությունը սահմանում է դաշնության իրավասության ցանկը, որի համաձայն միայն դաշնությունը կարող է հրապարակել իրավական ակտեր: Մնացած բոլոր հարցերը վերաբերում են նրա սուբյեկտների իրավասությանը: Որոշ խնդիրներ կենտրոնը եւ սուբյեկտները կարող են միասին լուծել:

Այսպիսով, ունիտար եւ դաշնության պետությունների միջեւ տարբերությունը քաղաքական իշխանության շատ թե քիչ կենտրոնացման կամ ապակենտրոնացման մեջ է, այլ ոչ թե էության մեջ:

Պատմությանը հայտնի է նաեւ *համադաշնությունը* (կոնֆեդերացիան): Այն մի քանի սուվերեն պետությունների միություն է, նրանց ներկայացուցիչների ժողով, որն ստեղծվում է արտաքին հարձակումներից պաշտպանվելու եւ ներքին պլանով որոշակի կոնկրետ պետական հարցեր քննարկելու եւ լուծելու համար: Համադաշնությունը սովորաբար ստեղծվում է համապատասխան պետությունների ներկայացուցիչների կողմից ստորագրված միջազգային պայմանագրերի հիման վրա: Դրանցում հաստատվում են միության կողմից նախատեսվող նպատակները, քաղաքական-վարչական մարմինները, պետությունների միությունը, տրվում համապատասխան լիազորություններ: Ընդ որում, կենտրոնն այլ լիազորություններ չունի, բացի համադաշնության հիմնադիրների կողմից նրան տրվածը: Համադաշնությունը չունի իշխանություն, կենտրոնական մարմիններ, միասնական սահմանադրություն, միասնական քաղաքացիություն, ֆինանսներ եւ այլն: Թեեւ դրանք ընդհանուր չեն անդամ-պետությունների համար, այնուամենայնիվ, միաձուլվում են միասնական պետության մեջ, դառնում մի ամբողջություն: Անհրաժեշտության դեպքում միության մեջ միավորված պետություններն անսահման իրավունք ունեն բաժանվելու այն պահին, երբ դրա կարիքը նրանք ունենան: Ֆինանսական միջոցները ստեղծվում են համադաշնության մեջ մտնող պետությունների վճարումներից: Ձինված ուժերը պատկանում են յուրաքանչյուրին, թեեւ ձեւականորեն դրանք գտնվում են ընդհանուր հրամանատարության տակ: Օրենսդիր մարմնի կազմի մեջ հավասար թվով ու միատեսակ լիազորություններով մտնում են համադաշնության անդամ-պետությունների ներկայացուցիչները: Նրանց որոշումները ընդունվում են որակյալ մեծամասնության կողմից եւ սովորաբար ուժի մեջ են մտնում համադաշնության անդամ-պե-

տությունների կողմից վավերացնելուց հետո: Միջազգային քաղաքականությունն անցկացվում է համաձայնեցված, բացառված չէ ինքնուրույն դիրքորոշումը այս կամ այն կոնկրետ հարցի վերաբերյալ:

Համադաշնության օրինակ կարող է ծառայել ԱՊՀ-ը, որը ստեղծվեց նախկին Խորհրդային Միության տարածքում: Նրա անդամները ընդհանուր շահերի ոլորտում գործողությունները կոորդինացնելու համար ստեղծել են համագործակցության մարմիններ: Դրանցից են մասնավորապես «պետությունների ղեկավարների խորհուրդը» եւ «կառավարությունների ղեկավարների խորհուրդը»: Այդ ընդհանուր մարմիններն ստեղծվել են իրավահավասարության եւ մասնակիցների համաձայնության հիման վրա: Համադաշնությունները հավիտենական չեն, նրանք կամ մասերի են բաժանվում կամ վերածվում են դաշնության:

Մեր դարի 50-ական թվականներից հետո աշխարհում առաջացան պետությունների ձեւավորման երկու հիմնական միտումներ: Առաջին, ազգային պետականության զարգացում եւ սուվերենության ամրապնդում: Երկրորդ, սահմանակից երկրների մայրցամաքային եւ այլ պետական խմբավորումների ու միջազգային կազմակերպությունների ստեղծում: Հատկապես նախկին Խորհրդային Միության փլուզումից հետո սեփականաշնորհման շուկայական հարաբերությունների արմատավորումը, սոցիալական կառուցվածքների փոփոխությունները հիմք հանդիսացան այդ երկրներում քաղաքական կառուցվածքների փոփոխության համար:

Ինչպես նշվել է, պետությունը քաղաքական համակարգի գլխավոր հաստատությունն է, նրա առանցքը: Դա պայմանավորված է նրանով, որ միայն նա կարող է արդյունավետորեն կազմակերպել հասնելու քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, մշակութային եւ ընդհանուր այլ նպատակների եւ լուծելու հասարակության առջեւ ծառացած խնդիրները: Այդ ամենը ոչ մի հասարակական քաղաքական կազմակերպություն չի կարող անել այնպիսի մասշտաբներով ու ձեւերով, ինչպես կարող է դրանք իրականացնել պետությունը: Պետության այդ դերը՝ որպես քաղաքական համակարգի գլխավոր ինստիտուտ, պայմանավորված է մի շարք հատկանիշներով: Միայն պետությունն է ապահովում սոցիալական տարբեր խավերի ու խմբերի պաշտպանվածության ու անվտանգության հիման վրա հասարակության կազմակերպումը: Նա, որպես կազմակերպված քաղաքական ինստիտուտ, կազմակերպում ու կարգավորում է բոլոր քաղաքացիների, ամբողջ հասարակության գործունեությունը: Պետությունը կոչված է ապահովելու իր տարածքի սուվերենությունը: Նա ներառում է համակարգեր, մարդկանց հատուկ խմբեր, որոնք իրականացնում են հասարակության քաղաքական կառավարումը: Պետությունը, ի տարբերություն քաղաքական համակարգի մյուս ինստիտուտների, ունի հասարակության վրա ներգործելու յուրահատուկ միջոցներ, նա մասնավոր շահերից վեր կանգնած հաստատություն է, կոչված է մեղմացնելու սոցիալական հակասությունները:

Պետությունը երկրի քաղաքական կյանքի կենտրոնն է, նրա միջուկը, որի շուրջը պտտվում են լեզալ ու ոչ լեզալ քաղաքական կազմակերպությունները: Նրանցից շատերը ձգտում են կամ մասնակցել պետության գործունեությանը, կամ տիրել նրան: Հետեւաբար, պետությունը փոխգործողության մեջ է մտնում մյուս բոլոր քաղաքական ինստիտուտների հետ, կարգավորող եւ

ներգործող ազդեցություն է ունենում նրանց գործունեության վրա:

Պետության ֆունկցիաները նրա գործունեության հիմնական ուղղություններն են, որոնք բաժանվում են ներքին եւ արտաքին ֆունկցիաների:

Ներքին ֆունկցիան կենսագործվում է հասարակության ներքին կյանքում: Ամենից առաջ երկրի տնտեսական զարգացման, առաջադիմության ապահովումը: Այստեղ պետությունը հանդես է գալիս որպես տնտեսական գործընթացների ձեռնարկիչ, կարգավորող ու կոորդինատոր: Դրանով իսկ պայմաններ է ստեղծում բնակչության նորմալ կյանքի համար:

Քաղաքական կյանքում կարելու է այն չէ, թե ինչ է ասում իշխանությունը իր գործողությունների մասին, այլ այն, թե իրոք ինչ է անում:

Պետությունը հանդես է գալիս որպես սոցիալական կյանքի կազմակերպիչ: Բնակարանային, կենցաղային, մշակութային օբյեկտների շինարարությունը, քաղաքների կանաչապատումը, զանազան կոմունիկացիաների ստեղծումը եւ այլն, պետության կարելու ազդեցությանն են: Պետությունը, ներքին ապակայունացնող ուժերից պաշտպանում է գոյություն ունեցող պետական ու հասարակական կարգը, ապահովում քաղաքացիների իրավունքներն ու ազատությունները:

Պետության ներքին ֆունկցիաներում կարելու տեղ ունեն գիտության, կրթության, մշակույթի, դաստիարակության, ազգագրական ու էկոլոգիական գործընթացների, կենդանական եւ բուսական աշխարհի, ջրային ռեսուրսների, օդի եւ այլնի պահպանումը, կարգավորումը, բնության տարերային աղետների հետեւանքները վերսցնելու, բնակչության օգնության կազմակերպումը եւ այլն:

Պետության արտաքին ֆունկցիան վերաբերում է նրա միջուկային գործունեությանը, մյուս պետությունների ու ժողովուրդների հետ փոխգործողություններին: Պետական իշխանությունը պատասխանատու է պետության տարածքային ամբողջականության պահպանման, նրա շահերի ու սուվերենության պաշտպանության համար: Պետության առջեւ ծառացած խնդիրներից են նաեւ տարբեր պետությունների հետ փոխաշահավետ համագործակցության եւ նորմալ հարաբերությունների ստեղծումը եւ ամրապնդումը:

Երկրի պաշտպանության ու միջազգային հարաբերությունների կարգավորման գործում շատ կարելու է պետական իշխանության հմտությունը: Լինում են դեպքեր, երբ պետական իշխանությունն ամրապնդում է իր դիրքերը եւ՝ ընդհակառակը:

Հասարակության կազմակերպման եւ նրա կառավարման գործում վճռական դեր է խաղում պետական ապարատը (պետության մեխանիզմը): Պետական ապարատի կառուցվածքային տարրերն են. օրենսդիր-ներկայացուցչական, գործադիր-կառավարման, դատական-վերահսկողական մարմինները, հասարակական կարգի պաշտպանության մարմինները, պետական անվտանգության մարմինները, պաշտպանության մարմինները: Պետական ապարատը ստեղծվում է կենսագործելու պետության ներքին ու արտաքին ֆունկցիաները:

Քաղաքագիտական գրականության մեջ նշվում պետական ապարատի կազմակերպման երկու հիմնական սկզբունքներ. իշխանությունների բաժանման սկզբունք եւ նրանց միասնության սկզբունք: Առաջին դեպքում օրենսդիր, գործադիր եւ դատական իշխանությունները պետք է փոխադարձաբար

համագործակցեն միմյանց հետ. լրացնեն. հակակշռեն. հավասարակշռեն. սահմանափակեն եւ վերահսկեն միմյանց. որպեսզի իշխանությունը չափից դուրս չլեկնարոնացվի մի անձի կամ ինստիտուտի ձեռքին. որպեսզի սահմանափակեն պետական իշխանության հնարավոր կամայականություններն սնհատի նկատմամբ: Այս դասական դրույթները մինչեւ այժմ կազմում են քաղաքակիրթ երկրների պետական ապարատի կազմակերպման ելակետային սկզբունքները:

Պետական ապարատի կազմակերպման մյուս սկզբունքի համաձայն, պետական ֆունկցիաներ իրականացնելու մասնատր տալիս է օրենսդիր մարմինը կամ գործադիր. դատական, հսկող-վերահսկողական եւ մյուս մարմինները գործում են օրենսդիր իշխանության սնունդից. նրա համաձայնությամբ:

Պետական իշխանության օրենսդիր մարմինը (պառլամենտ, կոնգրես. դաշնության ժողով. եւ այլն) միջոցով են լուծվում սոցիալական հակասությունները, վեճերը, կոորդինացվում հասարակական տարբեր խմբերի, կազմակերպությունների ջանքերը, իրականացվում ժողովրդի լիիշխանությունը: Սակայն, քաղաքական պրակտիկայում ժողովրդական ներկայացուցչության ֆունկցիաները հաճախ զավթվում են առանձին քաղաքական խմբերի, լիդերների եւ կուսակցությունների կողմից: Այս դեպքում իշխանությունն օգտվում է նրանցից, ում որ այդ իշխանությունն իրավամբ պետք է պատկանի: Ժողովրդական ներկայացուցչության մարմինները միայն ձեւականորեն են պահում իրենց իրավունքները:

Պետական իշխանության գործադիր մարմինը՝ կառավարությունը, գտնվում է պետության ղեկավարի (միապետի. նախագահի. վարչապետի, կանցլերի եւ այլն) իրավասության տակ: Գործադիր իշխանության նպատակները, խնդիրները կենսագործվում են պետական ապարատի միջոցով. առանց պետական ապարատի, քաղաքական գործիչների կամքը կարող է մնալ որպես սոսկ մտադրություն: Քաղաքական ղեկավարությունը նշում է պետության նպատակները, խնդիրները. նրա գործունեության մայրուղին, իսկ պետական ապարատի վրա է դրվում այդ խնդիրների կենսագործման համար անհրաժեշտ ինֆորմացիայի սուսցումը. վերլուծումը, համակարգումը, սոցիալական տարբեր խմբերի շահերի կարգավորումը եւ այլն: Պետական ապարատն ունի հիերարխիկ կառուցվածք. նրա շրջանակներում գործերը վարող անձանց միջեւ բաժանվում են աշխատանքները: Հասնելով որոշակի մակարդակի եւ իրավական իշխանության, քաղաքական ղեկավարությունը երբեմն օգտվում է հասարակությունից, որը լինում է ոչ ղեմնկրատական ռեժիմի ժամանակ:

Պետական իշխանության համակարգում հատուկ տեղ ունեն դատական մարմինները՝ դատարան. դատախազություն եւ այլն: Ժողովրդավարական պետություններում նրանք իրականացնում են անկախ եւ ինքնուրույն ֆունկցիաներ. հետեւում են օրենսդրությանը, պետական իշխանության մյուս երկու ծյուղերի գործողություններին: Այժմ ԱՊՀ-ի երկրներում, այդ թվում նաեւ Հայաստանի Հանրապետությունում, յուրացնելով ժողովրդավարական կարգերի փորձը. ձեւավորվում են սահմանադրական հսկողության մարմինները. որոնք պետք է անկախ լինեն. երաշխավորեն սահմանադրական օրինականությունը:

6.3. ԲԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Քաղաքացիական հասարակությունը ժողովրդավարական սկզբունքներով օրինականացված անհատների եւ նրանց ասոցիացիաների, ընկերությունների շահերի դրսևորման, հասարակության կենսագործունեությունն ապահովող ոչ պետական, տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական կառուցվածքների, հոգեւոր, բարոյական, կրոնական եւ այլ հարաբերությունների ոլորտ է: Այդտեղ սահմանվում են պետության եւ հասարակության, տնտեսության եւ քաղաքականության փոխհարաբերությունները, անձնակազմ եւ հասարակական շահերը, քաղաքացիների իրավունքներն ու պարտականությունները:

Քաղաքացիական հասարակության տարրերը սկսել են ձեւավորվել պետությունից առաջ. սննդի համատեղ հայթայթման, կենցաղի աուսրկանների պատրաստման, վայրի կեղանիներից ու թշնամիներից պաշտպանվելու համար մարդկանց հասարակ, ոչ բազմաքանակ միավորումների առաջացման ճանապարհով, որոնք հետագայում դառնում են բազմաքանակ եւ կայուն:

Բառիս այժմյան իմաստով, քաղաքացիական հասարակությունն Անգլիայում սկսել է ձեւավորվել 12-րդ դ., իսկ եվրոպական առաջավոր մյուս երկրներում՝ 16-17-րդ դդ.: Քաղաքացիական հասարակության ձեւավորումը կատարվում էր միապետության դեմ քաղաքացիների դարավոր պայքարի ընթացքում: Միապետության դեմ մղվող պայքարի շրջանում հասարակությունն ստեղծեց տարբեր ասոցիացիաներ, ընկերություններ, քաղաքական կուսակցություններ եւ այլ կազմակերպություններ:

Հետագա զարգացմանը զուգընթաց, քաղաքացիական հասարակությունն հասնում է այն բանին, որ օրենսդրական կարգով կանոնավորվում են նրա եւ պետության հարաբերությունները: Վերջինս ստիպված որոշ համաձայնության է գալիս մարդու իրավունքների, ազատությունների եւ տնտեսական ակախության հարցերում:

Անհատի, քաղաքացիական հասարակության եւ պետության փոխհարաբերություններում շրջադարձ կատարվեց ֆրանսիական մեծ հեղափոխությունից հետո, երբ «Մարդու եւ քաղաքացու իրավունքների ճեկարացիայում» իրավական հիմքեր ձեռք բերեցին մարդու սուրբ իրավունքները՝ ազատությունը, սեփականությունը, անվտանգությունը եւ այլն: Ճեկարացիայի 5-րդ հոդվածում հռչակված է «Թույլատրվում է այն ամենը, ինչը չի արգելված օրենքով» սկզբունքը:

Քաղաքացիական հասարակության գաղափարները շարադրել են՝ Թ.Հոբսը, Զ.Լոկը, Ժ.Ռուսոն, Վ.Համբոլդտը եւ նրանց ժամանակակից քաղաքական մտքի մյուս ներկայացուցիչները: Այսպես, Վ.Համբոլդտի կարծիքով, քաղաքացիական հասարակությունը ներքեւից, անհատների կողմից ձեւավորվող ազգային, հասարակական հիմնարկների համակարգ է. իսկ պետությունը, պետական կարգն ինքնանպատակ չէ, այն միայն մարդու զարգացման միջոց է:

Հեգելը քաղաքացիական հասարակությունը բնութագրում էր որպես քաղաքացիական իրավունքով փոխադարձաբար կարգավորվող, պետությունից հարաբերականորեն անկախ առանձին անհատների, սոցիալական խմ-

բերի եւ ինստիտուտների ամբողջություն:

Մարքսն այն կարծիքին էր, որ նոր տնտեսական հարաբերությունների բնույթը հիմք ստեղծեց քաղաքացիական հասարակության համար: «Վերցրեք արտադրության, փոխանակման ու սպառման մի որոշակի աստիճան, - գրել է Մարքսը, - եւ դուք կստանաք որոշակի հասարակարգ, ընտանիքի, դասերի կամ դասակարգերի որոշակի կազմակերպություն, մի խոսքով, որոշակի քաղաքացիական հասարակություն: Վերցրեք որոշակի քաղաքացիական հասարակություն, եւ դուք կստանաք որոշակի քաղաքական կարգ, որը քաղաքացիական հասարակության սոսկ պաշտոնական արտահայտությունն է»:

Այսպիսով, քաղաքացիական հասարակության մասին վերոհիշյալ բնորոշումները հիմք են տալիս ասել, որ քաղաքացիական հասարակությունը ինքնակառավարվող, ինքնակարգավորվող համակարգ է: Այն կարող է հաջող գործել եւ զարգանալ այն ժամանակ, երբ նրա համար ստեղծվում են ներքին եւ արտաքին բարենպաստ պայմաններ: Դրանք զգալի չափով ստեղծում է ինքը՝ հասարակությունը՝ պետության միջոցով, իսկ երբեմն էլ նրան հակառակ:

Պետության ներգործությունը քաղաքացիական հասարակության վրա բոլոր ժամանակներում տարբեր է եղել: Պետությունը նվազեցնում է սոցիալական լարվածությունը, նպաստների եւ սոցիալական այլ ծրագրերի միջոցով կարգավորում հասարակության սոցիալ-տնտեսական կյանքը ու նպաստում քաղաքացիական հասարակության ձեւավորմանը:

Քաղաքացիական հասարակության հիմնահարցը կապված է մարդկության զարգացման նոր փուլին աստիճանական անցման հետ: Այժմ քաղաքակիրթ երկրներում ձեւավորվել է քաղաքացիական հասարակության որոշակի տիպ, որի շնորհիվ պետական կամայականություններից զգալիորեն աճել է անհատական ու հասարակական ոլորտների պաշտպանվածությունը, քաղաքացիական հասարակությունը դարձել է ժողովրդավարական կայուն ռեժիմների հիմք:

Քաղաքացիական հասարակությանը բնորոշ են. հասարակության կենսագործունեությունն ապահովող մասնավոր սեփականությունը, մասնավոր սեփականատիրական շահերի առաջնությունը, շուկայական տնտեսությունը, մարդկանց տնտեսական ինքնուրույնության ազատությունը: Նրան հատուկ են նաեւ բարձր կենսամակարդակը, սոցիալական տարբեր խմբերի շահերն արտահայտող հասարակական-քաղաքական ինստիտուտների առկայությունը եւ այլն:

Պետությունը, որպես բարձր կազմակերպված օրգանական ամբողջություն, հանդես է գալիս որպես քաղաքացիական հասարակության երաշխիք եւ հասարակությունը ներկայացնում է նրա միասնության մեջ:

Արմատական վերափոխումների ուղին թեւակոխած երկրներում ձեւավորվում է քաղաքացիական հասարակության անցումային տիպ, որի մեջ ներծծվում են այդ երեւույթի ինչպես ավտորիտար, այնպես էլ ժողովրդավարական կառուցվածքների հատկություններ ու գծեր: Այդ երկրներում հասարակությունը ձգտում է պետական հաստատությունների եւ հասարակության դիրքե-

1. Տե՛ս՝ 4.Մարքս եւ Զ.Էնգելս. Ընտիր երկեր. հ.1, էջ 708-709:

որի համաձայնեցման հիման վրա ԼՍԿԿԵՆՏՐՈՆԳՆԵԼ ԿԵՏԱԿԱՆ իշխանությունը: Քաղաքացիական հասարակությունն ունի իր ներքին բարդ կառուցվածքը: Նրա համար բնորոշ են ինչպես բազմաթիվ հորիզոնական, այնպես էլ մի քանի մակարդակների ուղղահայաց կապեր: Այդ հասարակության տնտեսական հիմքը սեփականության ձևերի բազմազանությունն է, որն անհրաժեշտ պայմաններ է ստեղծում անհատի եւ ամբողջ հասարակության շահերը պաշտպանելու, սեփականությունից մարդու օտարումը հաղթահարելու համար: Քաղաքացիական հասարակությունը միայն այն ժամանակ է կենսունակ, երբ նրա անդամները սեփականության եւ արտադրված մթերքների խկական տերն են, ունեն դրանք օգտագործելու եւ տնօրինելու իրավունք: Եվ ընդհանրապես, սեփականության առկայությունը ցանկացած հասարակությունում անձի ազատության հիմնարար պայմանն է:

լարդ եւ երկարատեւ կյնին քաղաքացիական հասարակության գոյացումը: Մյն պայմանավորված է այդ երկրների քաղաքական կենսագործունեության կիսսավտորիտար-ամբողջատիրական, չծեւավորված ժողովրդավարական կառուցվածքներով: Այդ սպիրտաձեւ. հասարակական գործընթացը կարող է գւրգանաւ միայն իրավական պետության ձեւավորման, ժողովրդավարութան գարգացման հիման վրա:

վունքների պաշտպանության, զանգվածների ինքնակառավարման գործընթացները: Պայմաններ են ստեղծվելու քաղաքացիական հասարակության եւ պետական իշխանության լավագույն փոխհարաբերությունների համար: Այս դեպքում ավելի շատ կենսագործվելու է «Ոչ թե մարդը պետության համար, այլ պետությունը մարդու համար» սկզբունքը:

ԳԼՈՒԽ 7 ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

7.1 ԻՆՉ Է ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Քաղաքական շարժումները եւ դրանց հատուկ, ինստիտուցիոնալացված ձեւը, ինչպիսիք են քաղաքական կուսակցությունները, հանդիսանում են քաղաքագիտության ուսումնասիրության կարեւորագույն օբյեկտներից մեկը:

Պատմությունից հայտնի է, որ տարբեր քաղաքական համակարգերում մարդիկ կազմակերպվել են իրենց շահերը պաշտպանելու համար: Կազմակերպվել են նաեւ, որպեսզի իրենց կամքը թելադրեն ուրիշներին: Այս իմաստով քաղաքական կուսակցությունները գոյություն են ունեցել դեռեւս հին Հունաստանում եւ Հռոմում, ինչպես նաեւ միջնադարյան եվրոպայում:

Կուսակցություն տերմինը առաջացել է լատիներեն /pars-մաս/ բառից: Մինչեւ ժամանակակից քաղաքական շարժումների եւ կուսակցությունների ձեւավորումը /մինչեւ XIXդ./, այդ տերմինը հասկացվում էր որպես այնպիսի խմբերի գոյություն, որոնք իրար հետ մրցակցում էին իշխանության բնագավառում: Մասնագիտական գրականության մեջ առավել տարածված է այն տեսակետը, համաձայն որի քաղաքական կուսակցությունների ձեւավորման պատմության մեջ առանձնացվում են հետեւյալ էտապները:

ա) Արիստոկրատական կարերիստներ. (ֆրանս. coterie խմբակ, մարդկանց համախմբված խումբ, որոնք հետապնդում են ինչ-որ խմբակային նպատակներ):

բ) Քաղաքական ակումբներ. (անգլ. club-ակումբ)

1) հասարակական կազմակերպություն, որը գործնական եւ քաղաքական նպատակներով միավորում է որոշակի շրջապատի, մասնագիտության մարդկանց,

2) 18-րդ դարի ֆրանսիական հեղափոխության շրջանում քաղաքական կուսակցությունների անվանում (օրինակ՝ Յակոբինների ակումբ):

գ) Մասսայական կուսակցություններ:

Իրականում նշված էտապներն անցել են միայն անգլիական երկու կուսակցությունները՝ լիբերալները (վիգերը) եւ պահպանողականները (տորիները): Ժամանակացից մյուս քաղաքական կուսակցությունների պատմությունն համեմատաբար կարճ է: Դրանց ճնշող մեծամասնությունը միանգամից ձեւավորվել են որպես մասսայական կուսակցություններ:

Մասսայական կուսակցություններն սկսում են հանդես գալ 19-րդ դարի 2-րդ կեսին: Ակումբներից տարբերվում էին նրանով, որ իրենց տրամադրության տակ ունեին քաղաքական ազդեցության անհամեմատ ավելի շատ միջոցներ՝ քարոզչություն, քաղաքական դաստիարակություն, լուսավորություն, կուլտուրական գործունեություն եւ այլն: Առաջին մասսայական կուսակցությունը հիմնադրվել է Անգլիայում 1861թ. (լիբերալ կուսակցություն), 1863թ. հանդես է եկել առաջին մասսայական բանվորական կուսակցությունը՝ Պերմանական համընդհանուր բանվորական կուսակցությունը (հիմնադրվել է Լասսալի կողմից):

19-րդ դարի 80-ական թվականների 2-րդ կեսին սկսում են ձեւավորվել հայ քաղաքական կուսակցությունները: Առաջինը 1887թ. ժնեւում կազմակերպված «Հայ սոցիալիստ հեղափոխականների կուսակցությունն էր»։ որն իր տպագիր օրգանի անունով կոչվեց Հնչակյան: (Հիմնադիրներից էին Ավետիս եւ Մարո Նա-

գարբեկյանները, Ռուբեն Խանսզատյանը, Գաբրիել Կաֆյանը եւ ուրիշները): 1890թ. Թիֆլիսում հիմնադրվում է «Յայ Յեղափոխական Դաշնակցությունը» (Հիմնադիրներից էին Բ.Միքայելյանը, Ս.Չավարյանը, Ս.Ջորյանը (Ռոստոմը) եւ ուրիշներ):

Քաղաքական կուսակցությունների մասին առաջին գիտական պատկերացումները կապված են այնպիսի մտածողների ու քաղաքական գործիչների անունների հետ, ինչպիսիք են՝ Մոստեսքիդն, Ռուսսոն, Վաշինգտոնը, Մեդիսոնը, Սոկրիդ եւ ուրիշներ: Քաղաքական կուսակցությունների հիմնահարցերը կարելի էր տեղ են գրադեցրել 20-րդ դարի սկզբներին լայն ծանաչում գտած սոցիոլոգ-քաղաքագետներ Մ.Վեբերի, Գ.Սոսկայի, Վ.Պարետոյի եւ ուրիշ մտածողների աշխատություններում: Քաղաքական կուսակցություններին նվիրված հատուկ ուսումնասիրությունները երեւան են գալիս 19-րդ դարի վերջին եւ 20-րդ դարի սկզբներին: Այդ աշխատություններում որոշակի չափով իրենց դրսևորում են գտել ԱՄՆ-ի, Անգլիայի, Գերմանիայի սոցիալ-դեմոկրատական եւ այլ երկրների քաղաքական կուսակցությունների փորձի վերլուծությունը: Այդ աշխատությունների հեղինակներ Ս.Օստրոգորսկին, Ռ.Միխեյլը, Դժ.Բրայսը եւ ուրիշներ քաղաքական գիտության մեջ համարվում են խոշոր հեղինակություններ՝ կուսակցություններին վերաբերող տարբեր հիմնահարցերի գծով: 20-րդ դարի վերջին տասնամյակներում քաղաքական կուսակցությունների կարեւորագույն հիմնահարցերի ուսումնասիրության բնագավառում կարելի էր ներդրում ունեն Կլաուս Ֆոն Բոյմեն, Ժ.Բլոնդելը, Ֆ.Բրոն, Ա.Բոդնար, Ս.Դյուվերթեն, Կ.Լոուսոնը, Ռ.Մակրիդիսը, Դժ. Սարտորին, Ռ. Շվորցենբերգը եւ ուրիշներ:

Վերոհիշյալ բոլոր հեղինակներն էլ տարբեր առիթներով ձգտել են պատասխանել հետեւյալ հարցերին: Ի՞նչ է քաղաքական կուսակցությունը՝ հարցին պատասխանելու համար նախ կարելի է որոշել ելման դիրքը, այն է՝ ի՞նչ է իրենից ներկայացնում այդ հասկացությունը: Կուսակցության ընդհանուր հասկացությունն իր մեջ պետք է ներառի այն բոլոր հատկանիշները, որոնք բնորոշ են ցանկացած քաղաքական կուսակցության: Այս կապակցությամբ նկատենք, որ այնքան էլ հեշտ ու հասարակ չէ կոնկրետ պատասխանել այն հարցին, թե ի՞նչ է նշանակում քաղաքական կուսակցություն, ի՞նչ տեղ է գրադեցնում եւ ի՞նչ դեր է խաղում հասարակական կյանքում ընդանրապես եւ հասարակության քաղաքական համակարգում՝ մասնավորապես: Հայտնի է, որ այսօր աշխարհում գոյություն ունի 1000 քաղաքական կուսակցություններ, իսկ միայն Հայաստանի Հանրապետությունում՝ 50-ից ավելի (կամ՝ շուրջ 50) քաղաքական կուսակցություններ եւ կազմակերպություններ: Հայտնի է նաեւ, որ այդ կուսակցություններն իրարից տարբերվում են սոցիալական բազայով, գաղափարախոսությամբ, ֆունկցիաներով, նպատակներով, գործունեության ծրագրերով, կազմակերպչական սկզբունքներով ու ձեւերով, իրենց քաղաքականությամբ եւ այլն: Այդ իսկ պատճառով բավականին դժվար է առանձնացնել այն առավել ընդհանուր բնութագրերը եւ հատկանիշները, որոնք որոշում են այդ ֆենոմենի տիպիկ դիմանկարը եւ հասարակական-քաղաքական դերը: Այս տեսակետից էլ կարծում ենք բնական եւ օրինաչափ է հիմնահարցով զբաղվող մասնագետների մոտ առկա տարբեր ըմբռնումները՝ կապված քաղաքական կուսակցությունների էության, բովանդակության, սոցիալական նշանակության եւ ֆունկցիաների որոշման հարցում: Մասնագիտական գրականության մեջ առկա է «քաղաքական կուսակցություն» հասկացության բազմաթիվ սահմանումներ: Սիւս դրանցից մեկը, *Քաղաքական կուսակցությունը հասարակության քաղաքական համակարգի կարեւորագույն*

տարրերից մեկն է, կամավոր եւ ամուր կազմակերպություն, որը միավորում է իրենց ընդհանուր սոցիալ-դասակարգային, քաղաքական-տնտեսական, կուլտուր ազգային կամ այլ կարգի շահերով եւ իդեալներով կապված մարդկանց: Քաղաքական կուսակցությունը դա սոցիալական խմբի կամ մի քանի խմբերի առավել ակտիվ, գիտակից եւ կազմակերպված մասն է:

Կապված «կուսակցություն» հասկացության սահմանման, նրա հիմնական հատկանիշների որոշման հետ, գրականության մեջ առանձնացվում են մի քանի ուղղություններ.

1) Ավանդական սահմանում-երբ շեշտը դրվում է քաղաքական կուսակցությունների եւ ընտրական պրոցեսների միջեւ եղած կապի վրա: Այս դեպքում կուսակցությունը դիտվում է որպես ընտրողների կամավոր միություն կամ խումբ, որը ձգտում է ընտրություններում հաղթանակ տանել եւ դրա շնորհիվ տիրել պաշտոնական հիմնարկություններին եւ հսկողություն սահմանել կառավարության վրա: Օրինակ, Դժ.Սարտորին, որը քաղաքագետների շրջանում հայտնի է որպես կուսակցությունների տեսության եւ կուսակցության համակարգերի բնագավառի ճանաչված մասնագետ, քաղաքական կուսակցությունը սահմանում է որպես մարդկանց ցանկացած խումբ, որն ակտիվորեն մասնակցում է ընտրությունների անցկացմանը եւ դրա շնորհիվ հնարավորություն է ստանում իր թեկնածուներն ունենալ պետական հիմնարկություններում:

Հաճախ օրենսդիր մարմիններում թեկնածուներ առաջադրելը հայտարարվում է որպես ցանկացած կուսակցության հիմնական գիծը: Օրինակ, հիմնահարցն ուսումնասիրող հեղինակներից Ֆ.Ռիզը նշում է, թե բոլոր կուսակցությունները պետք է թեկնածուներ առաջադրեն օրենսդիր մարմիններում, հակառակ դեպքում դրանք կուսակցություններ չեն: Դժվար չէ նկատել, որ նշված սահմանումներում առկա են թույլ կողմեր: Օրինակ, եթե այս կամ այն քաղաքական կուսակցությունն ընտրությունների ժամանակ պարտություն է կրել եւ չունի ներկայացուցիչներ օրենսդիր մարմիններում, ապա մի՞թե այդ կուսակցությունը դադարում է գոյություն ունենալուց: Իհարկե՝ ոչ: Կապված կոնկրետ իրադրության հետ, կուսակցությունը կարող է ակտիվորեն մասնակցել կամ չմասնակցել պետական ներկայացուցչական մարմինների ընտրություններին: Դա ավելի շուտ կուսակցության տակտիկական հարցերից է: Պատմությունից հայտնի է, որ առանձին երկրներում տարբեր ժամանակներում եղել են կուսակցություններ, որոնք գործելով ընդհատակում, հնարավորություն չեն ունեցել մասնակցելու ընտրություններին:

Երկրորդ ուղղությունը որպես սահմանման ելակետ նկատի ունի,

ա) կուսակցության կառուցվածքային առանձնահատկությունները:

բ) կուսակցության գործունեության տեսողությունը:

գ) «սոցիալական կուսակցության» զանազան գործոնները եւ այլն:

Որոշ քաղաքագետներ էլ առաջարկում են առանձնացնել եւ քննարկել քաղաքական կուսակցությունների այնպիսի հատկանիշներ, ինչպիսիք են՝ կազմակերպության գործունեությունը ժամանակի մեջ, կուսակցության մշտական կապը տեղական եւ համազգային մարմինների հետ, կուսակցական գործարարների լծուկանությունը՝ գրավել եւ պահպանել իշխանությունն ինչպես համազգային,

1. Տե՛ս՝ "Политологический словарь" в 3-х т. ч. М., 1974, стр.189

2. Տե՛ս՝ Sartori G; Party and party systems. W V.1976; стр.84

3. Տե՛ս՝ Riggs F; Comparative Politics and the Study of party organization: Boston, 1968; էջ.51

այնպես էլ տեղական մակարդակներում: Ընդունել որոշումներ առանձին կամ կուլիցիայի մեջ գտնվող մյուս կուսակցությունների հետ եւ այլն:

3) ժամանակացիքը քաղաքագիտական եւ սոցիոլոգիական գրականության մեջ առավել տարածված է քաղաքական կուսակցությունների այնպիսի սահմանումը, որը կապված է հասարակության քաղաքական համակարգում կուսակցությունների տեղի եւ դերի հիմնահարցի հետ: Այս ուղղության ներկայացուցիչները /4. Լոուսոն, Պ.Մերկլ, Ռ.Մակրիդիս եւ ուրիշներ/ կուսակցությունները գերազանցապես դիտարկում են ֆունկցիոնալ առանձնահատկությունների տեսակետից եւ սահմանման ժամանակ շեշտը դնում կուսակցության կողմից իրականացվող ֆունկցիաների վրա:

Ֆունկցիոնալ սահման թերություններից կարելի է նշել այն, որ նրա կողմնակիցները սահմանափակվում են միայն առանձնացնելով կուսակցության ընթացիկ, առօրյա գործունեությունը:

Այս դեպքում հաշվի չեն առնվում կուսակցության հեռանկարային նպատակները, որոնց իրականացման համար անհրաժեշտ է իրականացնել նաեւ հետեւյալ ֆունկցիաները՝

ա) թեկնածուների առաջադրումը ներկայացուցչական մարմիններում.

բ) ազդեցությունը եւ հսկողությունը կառավարության քաղաքականության եւ գործունեության վրա.

գ) ազդեցությունը մասսաների գիտակցության վրա եւ այլն:

Նշված ուղղության ներկայացուցիչների մոտ բացակայում է կուսակցության գաղափարական ֆունկցիայի ճանաչումը, որի նպատակն է ազդել ինչպես կուսակցության անդամների, այնպես էլ բնակչության լայն շրջանների գիտակցության վրա, որպեսզի վերջիններս ընդունեն եւ պաշտպանեն կուսակցության ծրագրային դիրքորոշումները եւ քաղաքական գիծը:

Քաղաքական կուսակցությունների սահմանման ժամանակ ելնում ենք կազմակերպության ձեւավորման սկզբունքներից, նրանց կողմից իրականացվող ֆունկցիաներից, իրենց առջեւ դրված հիմնական խնդիրներից ու նպատակներից եւ այլն: Միաժամանակ, դժվար է տալ այդ ֆենոմենի ամբողջական կամ սպառնիչ սահմանումը, որովհետեւ հասարակական-քաղաքական կյանքի գլուխգցումը (իր բարդություններով ու դժվարություններով հանդերձ) միշտ էլ նորանոր խնդիրներ, նպատակներ է առաջադրելու քաղաքական կուսակցություններին, ստիպելու նրանց փոխելու կազմակերպչական ձեւերը, գործելու, նպատակներին հասնելու եղանակներն ու մեթոդները եւ այլն:

7.2 ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ

ՅՈՒՆԿՑԻԱՆԵՐԸ ԵՎ ՏԻՊՈԼՈԳԻԱՆ

Անդադառնալով վերոհիշյալ հարցի պարզաբանմանը, նշենք, որ ժամանակակից քաղաքական գրականության մեջ նշանակալից ուշադրություն է դարձվում քաղաքական գործընթացի մասնակիցների կողմից իրականացվող ֆունկցիաներին: Մեծ ուշադրություն է դարձվում նաեւ այնպիսի կարեւոր քաղաքական ինստիտուտի ֆունկցիաների հետազոտմանը, ինչպիսիք քաղաքական կուսակցություններն են:

Քաղաքական կուսակցությունների ֆունկցիաների իրականացման միջոցով կարելի է որոշել նրանց գործնական, փաստացի դերը տվյալ հասարակության քաղաքական համակարգում, բացահայտել քաղաքական գործընթացին նրանց

մասնակցության աստիճանը եւ արդյունավետությունը՝ սկսած որոշումների ընդունումից, վերջացրած դրանց գործնական իրականացմամբ:

Այդ ֆունկցիաների հետազոտումը եւ որոշակի տեսքի բերումը հնարավորություն է տալիս լուծելու տեսական եւ գործնական նշանակություն ունեցող մի շարք խնդիրներ, որոնք վերաբերում են տվյալ ինստիտուտին: Կուսակցությունների կողմից իրականացվող ֆունկցիաների հիմնահարցերի ուսումնասիրությունը մեծ տեղ է գրավում քաղաքագիտական եւ ընդհանրապես քաղաքական գրականության մեջ, որտեղ առկա են բազմաթիվ հակասական տեսակետներ, միտումներ, դիրքորոշումներ եւ այլն: Օրինակ, ամերիկյան հայտնի քաղաքագետ Կ. Լոուսոնի վկայությամբ, կուսակցության գործունեության ոլորտը կարող է հավասարվել հենց քաղաքականության ոլորտին: Ցանկացած ֆունկցիաներ, որոնք իրականացնում են քաղաքական համակարգերը, կարող են իրականացվել նաեւ կուսակցությունների կողմից՝

Հիմնահարցով զբաղվող որոշ հեղինակների կարծիքով էլ այդ ֆունկցիաներից հիմնական ու գլխավոր կարելի է համարել:

ա) կուսակցության շարքերից կուսակցական եւ պետական լիդերների առաջաշումը:

բ) նոր անդամների «հավաքագրումը եւ սոցիալիզացիան»:

գ) ընտրել այնպիսի միջոցներ, որոնց օգնությամբ կուսակցությունը կարողանա ազդել իրեն շրջապատող սոցիալական միջավայրի եւ ինստիտուտների վրա:

դ) տվյալ կազմակերպության գործունեության ընթացքում առաջացող ներքին կարգի տարբեր բնույթի հիմնահարցերի լուծում եւ այլն:

Գերմանացի նշանավոր քաղաքականագետ Կլաուս Ֆոն Բոյմենի կարծիքով, քաղաքական համակարգերում կուսակցություններն իրականացնում են հետեւյալ հիմնական ֆունկցիաները:

1) Նպատակի որոշումը, սահմանումը: Մշակելով գաղափարախոսությունը եւ ծրագիրը, կուսակցությունները ձգտում են որոշել գլխավոր նպատակի ուղղվածությունը:

2) Հասարակական շահերի միավորումը եւ արտահայտումը:

3) Քաղաքացիների ակտիվացումը եւ սոցիալիզացիան տվյալ համակարգի շրջանակներում՝ հատկապես ընտրությունների ժամանակ:

4) Քաղաքական ընտրախաղի հավաքագրումը եւ կառավարության կազմումը:

Որոշ քաղաքականագետներ ավելի են ընդլայնում շրջանակները, առանձնացնելով հետեւյալ ֆունկցիաները.

ա) հասարակական կարծիքի մշակումն այնպիսի հարցերի շուրջ, որոնք չոչփում են ազգի կենսական շահերը:

բ) ընտրությունների ժամանակ ընտրողների համախմբումը կուսակցության թեկնածուների շուրջ:

գ) «Հասարակական կարծիքի դաստիարակում», կուսակցությունների կողմից «քաղաքական սոցիալիզացիայի ընթացքում իրականացվող ընդհանուր կրթական դերի»՝ առավել ակտիվ իրականացում:

դ) պառլամենտի եւ երկրի բնակչության միջեւ առկա քաղաքական կապերի ապահովում:

է) քաղաքական մյուս ինստիտուտների հետ միասին պետական եւ հասարակական կառավարման մեխանիզմի ձեւավորում:

զ) կառավարական մեքենայի գործունեության կայունության ապահովում եւ այլն¹:

Քաղաքական կուսակցությունների ֆունկցիաների հարցում մասնագիտական գրականության մեջ եղած տեսակետները, կարծիքները եւ այլն, կտրելի է խմբավորել հետևյալ ձևով:

I. Կուսակցության կապը դասակարգերի, սոցիալական խմբերի, հասարակության հետ՝ ընդհանրապես:

II. Կուսակցության վերաբերմունքը հասարակության քաղաքական համակարգի եւ նրա առանձին ինստիտուտների նկատմամբ:

III. Ներկուսակցական կյանքի հետ կապված ֆունկցիաները:

Քաղաքական կուսակցությունների եւ սոցիալական ընդհանրությունների միջեւ եղած կապը բնորոշող ֆունկցիաներից կարելի է առանձնացնել *սոցիալական ինտեգրացիայի* ֆունկցիան: Ինտեգրացիա ասելով, առանձին քաղաքագետներ նկատի ունեն՝

ա) անհատներին քաղաքական համակարգի մեջ ներգրավելու նպատակահարմարությունը, ինչպես նաեւ՝

բ) միմյանց հետ ընդհարվող, բախվող դասակարգերի եւ սոցիալական խմբերի շահերի հաշտեցում, որն, ըստ էության, հանդիսանում է նշված ֆունկցիայի գլխավոր բովանդակությունը:

Ինտեգրացման ֆունկցիայի հիմնական խնդիրը եւ նպատակը սոցիալական հակասությունների մեղմացումն է, ձգտումը որքան հնարավոր է թույլ չտալ, որ առկա կոնֆլիկտները զարգանան մինչեւ պայթյունի աստիճան: Նշված ֆունկցիայի նպատակներից է նաեւ առկա համակարգի պահպանումը, այնպիսի պայմանների ստեղծումը, որոնք կապահովեն ինչպես կուսակցության գոյությունը, այնպես էլ այն քաղաքական համակարգի, որի շրջանակներում կուսակցությունը գործում է:

Գրականության մեջ առանձնացվում է նաեւ *քաղաքական սոցիալիզացիայի* ֆունկցիան: Այս ֆունկցիան նույնպես արտահայտում է կուսակցության, հասարակության եւ սոցիալական ընդհանրությունների հետ ունեցած կապը: Հայտնի է, որ քաղաքական սոցիալիզացիայի հետ կապված կարելի է հարցերից է հասարակության անդամներին, առաջին հերթին երիտասարդությանը, քաղաքական կյանքին հաղորդակից դառնելը, նրանց ներգրավումն ակտիվ հասարակական-քաղաքական գործունեության մեջ: Մասնագիտական գրականության մեջ հաճախ է ասվում այն մասին, թե հասարակության անդամների քաղաքական ակտիվության զարգացման հետ կապված հարցերը կազմում են բոլոր քաղաքական կուսակցությունների ուշադրության եւ հոգատարության առարկան:

Ընդգծելով քաղաքական սոցիալիզացիայի եւ մյուս ֆունկցիաների կարեւորությունը քաղաքական կուսակցությունների գործունեության մեջ, կարծում ենք նպատակահարմար չլ սնտեսել *գաղափարական* ֆունկցիան: Ասենք նաեւ, որ ոչ բոլոր քաղաքացիներն ու մասնագետներն են ընդունում նշված ֆունկցիայի կարեւորությունը, իսկ առանձին դեպքերում էլ ընդհանրապես ժխտում են դրա առկայությունը եւ անհրաժեշտությունը: Հիմնահարցն ուսումնասիրող առանձին հեղինակներ մտքեր են արտահայտում այն մասին, թե քաղաքական կուսակ

ցություններն ընդհանրապես հեռու են գաղափարական ըմբռնումներից եւ այդ իսկ պատճառով էլ այդպիսի ֆունկցիա չեն իրականացնում: Հաճախ նրանք վկայակոչում են ԱՄՆ-ի երկու հայտնի կուսակցությունների փորձը, նշելով, թե ամերիկյան այդ երկու նշանավոր կուսակցությունների ղեկավարության, ինչպես նաեւ շարքային անդամների մոտ բացակայում է գաղափարական կամ ծրագրային նվիրվածությունը, հավանությունը եւ այլն:

Որպես կանոն, քաղաքական կուսակցությունների, այսպես կոչված, ապագա-դափարական բնույթը փորձում են հիմնավորել նրանով, որ այդ կուսակցություններն իրենց անդամներին կամ կողմնակիցներին չեն պարտադրում որեւէ գաղափարական պահանջներ, եւ որ ընդհանրապես չունեն գաղափարական «կրեդո»-ով շարադրված ծրագրեր: Գոյություն ունեն, իհարկե, կուսակցություններ, որոնք չունեն այնպիսի կանոնադրություն, որում որոշակիորեն սահմանված են կուսակցության շարքերն ընդունվելու գործընթացը, նախագծված լինեն այն պահանջները, ներառյալ գաղափարական, որոնք ներկայացվում են կուսակցության շարքերն ընդունվողներին:

Վերը արդեն նշել ենք, որ երկրորդ խումբը կազմում են այն ֆունկցիաները, որոնք հիմնականում բնորոշում են կուսակցության դերը քաղաքական համակարգում *Պրանցից* կարելի է առանձնացնել՝

ա) իշխանության համար պայքարի ֆունկցիան;

բ) քաղաքական հավաքագրումը կամ զինվորագրումը;

գ) մասնակցությունը քաղաքական կուրսի մշակմանն ու իրականացմանը եւ այլն:

Կարծում ենք, որ քաղաքական կուսակցությունների գլխավոր նպատակներից մեկը քաղաքական իշխանության հասնելն է: Այս դեպքում առավել ռեալ են դառնում կուսակցությանը ներկայացվող, նրանից պահանջվող համապատասխան խնդիրների եւ նպատակների իրականացումը: Այս կապակցությամբ որոշ քաղաքագետների աշխատություններում խոսվում է այն մասին, թե քաղաքական կուսակցությունները ծառայում են որպես գործիք պետական կառավարման մեքենայի վրա հսկողություն սահմանելու համար, որ մեկ անգամ տիրանալով այդ մեքենային, այն օգտագործում են հետագա քաղաքական օգուտներ ստանալու համար: Իսկ այն հարցին, թե քաղաքական կուսակցությունները որ դասակարգերի ու սոցիալական խմբերի ու խավերի շահերին են ծառայեցնում իշխանությունը, մասնագիտական գրականության մեջ որոշակի, կոնկրետ պատասխան չի տրվում: Առավել տարածված է այն պնդումը, թե քաղաքական կուսակցությունները հանդիսանում են միջնորդ ժողովրդի եւ պետական իշխանության միջեւ, որ կուսակցություններն հանդիսանում են միջնորդ ժողովրդի եւ պետական իշխանության միջեւ, որ կուսակցություններն հանդիսանում են ժողովրդի կամքը արտահայտողներ:

Քաղաքական համակարգի շրջանակներում իրականացվող գործողությունների մեջ նշանակալից տեղ է հատկացվում այսպես կոչված *կադրային* ֆունկցիային: Այս կապակցությամբ մասնագետներն առավել շատ խոսում են քաղաքական հավաքագրման, զինվորագրման ֆունկցիայի մասին, որը համընդհանուր ծախայում է զտել քաղաքական գրականության մեջ: Քաղաքական զինվորագրում կամ հավաքագրում ասելով, նկատի է առնվում կադրերի ընտրությունը եւ առաջադրումն ինչպես կուսակցության, այնպես էլ քաղաքական համակարգի կառուցվածքի մեջ մտնող մյուս ինստիտուտների համար: Որոշակիորեն կարելի է ասել, որ նշված ֆունկցիան բնորոշ է բոլոր քաղաքական կուսակցություններ-

1. См. М. Н. Морочник, М. Ж. Фаркушин, "Буржуазные политические партии", М., 1967, стр. 16.

րին, սակայն մասշտաբներն ու ծավալը կարող է տարբեր լինել. հայտնի է նաև, որ քաղաքական կուսակցություններն հանդես են գալիս օրենսդիր, գործադիր եւ դատական մարմինների համար հիմնական կադրեր մատակարարողների դերում: Դեմոկրատական ռեժիմի պայմաններում պետական ներկայացուցչական մարմինների եւ ժողովրդի միջեւ հաստատվում եւ գործում է կապող օղակ՝ քաղաքական կուսակցությունների ձեւով: Կարծում ենք չպետք է աչքաթող անել այն հանգամանքը, որ համախ ընտրողները նախապատվությունը տալիս են ոչ թե այս կամ այն թեկնածուին, այլ կոնկրետ որեւէ քաղաքական կուսակցության:

Հավաքագրման վրա ազդում են մի շարք գործոններ՝ ազգային, ուսսայական, կրոնական, կուլտուրական, գաղափարական եւ այլն: Վերը նշված բոլոր ֆունկցիաների հետ միասին կարելու էր է հատկացվում նաեւ *քաղաքականության մշակման եւ քաղաքական կուրսի իրականացման* ֆունկցիային:

Նշված ֆունկցիայի իրականացման ծավալը եւ արդյունավետությունը գլխավորապես կախված է այն բանից, թե քաղաքական համակարգում տվյալ կուսակցությունն ինչ տեղ է զբաղեցնում եւ ինչ դեր է խաղում: Պարզ ու հասկանալի է, որ իշխանությանը մոտ կանգնած, իշխանության իրականացմանը մասնակցող կուսակցությունների համար այն ավելի ռեալ ու արդյունավետ է, քան ընդդիմադիր կուսակցություններինը: Այդ կախվածությունը կարելի է պատկերացնել նաեւ այսպես: *Քաղաքականության մշակումը եւ կյանքում դրա կենսագործումն հանդիսանում է կուսակցության դրության, նրա գործունեության արդյունավետության ցուցանիշը տվյալ քաղաքական համակարգում:*

Երբեմն շեշտը հիմնականում դրվում է քննարկվող ֆունկցիայի «տեխնոլոգիական» կողմի վրա, այն բնորոշելով «քաղաքական որոշումների մշակման եւ ընդունման գործունեություն»: Քաղաքական կուսակցությունների ֆունկցիաների ուսումնասիրումն իրենից ներկայացնում է հետազոտության կարելու է հիմնափոր, որքանով այդ ֆունկցիաների միջոցով է դրսևորվում քաղաքական կուսակցությունների էությունը, եւ որ ամենագլխավորն է, նրա ռեալ դերը հասարակական կյանքում: Այստեղից էլ այն հանրահայտ պահանջը, թե քաղաքական կուսակցությունների /նաեւ քաղաքական գործիչների/ մասին դատում են ոչ թե լոկ խոստումներով, հայտարարություններով, առաջ քաշած կարգախոսներով եւ անգամ ընդունած ծրագրերով, այլ կոնկրետ, փաստացի գործերով:

Արդի քաղաքական գիտությունը կարելու է ուշադրություն է դարձնում նաեւ քաղաքական կուսակցությունների կարելու է հիմնահարցերից մեկի՝ տիպավորման վերլուծությանը: Հայտնի է, որ կուսակցության հատկանիշները վերացական ձեւով գոյություն չունեն, դրանք դրսևորվում են կոնկրետ տարատեսակների միջոցով: Այդ իսկ պատճառով էլ քաղաքական կուսակցությունների բովանդակության, ինչպես նաեւ հասարակական զարգացման գործում նրանց դերի բացահայտումը հնարավոր է միայն կուսակցության առանձին տիպերի վերլուծության միջոցով: Տիպավորման մեթոդի ճիշտ ընտրությունը եւ օգուտագործումը հնարավորություն է տալիս կուսակցություններին խմբավորել որոշակի տիպերի մեջ, ելնելով նրանց առավել ընդհանուր հատկանիշներից: Այս դեպքում կարելու է, որպեսզի քաղաքական կուսակցությունների սզգային-յուրահատուկ կառուցվածքներում եւ գործունեությունում ի հայտ բերվեն այն առավել էական, արմատական, կայուն գծերը եւ հատկությունները, որոնք հնարավորություն են տալիս կուսակցություններին դասել ըստ տիպերի:

Առանձին հետազոտողներ կուսակցությունները տիպավորում են՝ ելնելով նրանց ֆունկցիոնալ եւ կազմակերպչական հատկանիշներից: Այս չափանիշի

հիմքի վրա առանձնացվում են կուսակցությունների հետեւյալ տարատեսակները

ա) *Ավանգարդային տիպի կուսակցություններ:* Այս դեպքում, առաջին հերթին, նկատի են ունեցել բոլշեիկյան կուսակցությունը: Գրականության մեջ որոշակիորեն ասվում է, որ երբ այս տիպի կուսակցությունները գալիս են իշխանության գլուխ, ապա արագ կերպով դառնում են վարչական համակարգի բաղկացուցիչ մասը:

բ) *Կուսակցություններ, որոնք գլխավորապես կյանքի են կոչվում ընտրական կոմսյանիա* կազմելու համար, նպատակ ունենալով ընտրությունների անցկացման համար միջոցների հավաքում, թեկնածուների առաջադրում, նրանց աջակցելու նպատակով ագիտացիայի կազմակերպում եւ այլն: Այդ կուսակցությունները գործում են կամավոր նվիրատվությունների եւ պետությունների հատկացումների հաշվին /գրականության մեջ որպես օրինակ նշվում են ԱՄՆ-ի երկու կուսակցությունները/: Որպես կուսակցություններ դրանք իրենց զգացնել են տալիս հատկապես իշխանության կենտրոնական եւ տեղական մարմինների ընտրությունների ժամանակ:

գ) *Պատվամենտական կուսակցություններ*, որոնց առջեւ ծառացած հիմնական խնդիրներից կարելի է առանձնացնել՝ ընտրական կամայանիայի ստրատեգիական կուրսի մշակումը, առկա իրադրության վերաբերյալ հասարակական կարծիքի ուսումնասիրումը, թեկնածուների ընտրությունը եւ առաջաջումը, նրանց նախապատրաստումն ընտրական կոմսյանիային մասնակցելու համար: Այնուհետեւ՝ իշխանության մեխանիզմներում գործունեություն ծավալելը, մրցակից կուսակցությունների գործունեությանը հակազդել կարողանալը, հսկողության իրականացումը պառլամենտում ընտրված պատգամավորների գործունեության վրա: Այս կարգի կուսակցությունների ներքին կյանքի սկզբունքներից մեկը տարբեր հոսանքների եւ ֆրակցիաների՝ գործունեության թույլատրելիությունն է: Ընդհանրապես, պառլամենտական կուսակցություններն այն կուսակցություններն են, որոնք ունեն պառլամենտական աշխատանքի կողմնորոշում եւ գործում են պառլամենտարիզմի շրջանակներում: Այն է՝ պառլամենտում, ինչպես նաեւ մունիցիպալ, տեղական, գավառական եւ այլ ներկայացուցչական մարմիններում: դ) Ընկերություն /համայնք/ կամ ակումբ կուսակցություններ, որոնք քաղաքացիներին միավորում են ոչ այնքան որպես քաղաքական ծրագրի ու նպատակների համախոհների, որքան, եւ ավելի շատ, ընդհանրապես հայացքների, հոգեւոր-մշակութային պահանջմունքների ընդհանրության հիմքի վրա:

Այդպիսի խմբի կարելի է դասել «կանաչների» կազմակերպությունը, հին հուշարձանների պահպանման միությունը, Ռուսաստանի «Կեդր» էկոլոգիական կուսակցությունը եւ այլն: Սակայն նկատենք, որ վերջին տարիներին շատ երկրներում տեղի է ունենում այդ կազմակերպությունների /ընկերությունների, միությունների/ քաղաքականացում: Դրանցից շատերը դառնում

1. Ֆրակցիա - /*Фракция, fraction*: բաժին, մաս/ կուսակցության ներսում գոյություն ունեցող անջատախումբ, որն իր հայացքներով շեղվում է կուսակցության քաղաքական գծից, պայքարում դրա դեմ, մնալով կուսակցության շարքերում

են ընտրական կոմպանիաների ակտիվ սուբյեկտներ, մասսայական քաղաքական ակցիաների մասնակիցներ եւ այլն:

Քաղաքագիտական եւ սոցիոլոգիական գրականության մեջ լայն տարածում է գտել Մ. Ղյուվերթենի՝ կողմից առաջարկված կուսակցությունների բաժանումը «կադրային»-ի եւ «մասսայական»-ի: Դրանց միջեւ եղած հիմնական, գլխավոր տարբերությունն ըստ հեղինակի, պետք է տեսնել ոչ թե անդամների թվի մեջ, այլ կուսակցությունների կառուցվածքում: Որպես մասսայական կուսակցությունների օրինակ նա դիտարկում է 1905թ. հիմնադրված Ֆրանսիական սոցիալիստական կուսակցության փորձը:

Հիմնահարցով զբաղվող հեղինակների մեծամասնության կարծիքով, մասսայական կուսակցությունների համար բնորոշ է;

ա) իրենց շարքերում ընդգրկել ավելի շատ անդամներ,

բ) նրանց ֆինանսավորման հիմնական աղբյուրն անդամավճարներն են,

գ) կուսակցության անդամների միջեւ գոյություն ունի ամուր եւ մշտական կապ,

դ) այդ կուսակցությունների հիմնական գործունեությունն ունի առավելապես գաղափարական եւ դաստիարակչական բնույթ,

ե) ակտիվ մասնակցություն են ցուցաբերում նաեւ ընտրությունների ժամանակ:

զ) ղեկավարությունը պատկանում է պրոֆեսիոնալ քաղաքական գործիչներին, մշտական պրոֆեսիոնալ բյուրոկրատիային:

Մասսայական կուսակցությունների խմբին են դասվում կոմունիստական ու բանվորական կուսակցությունները, որոնք մյուսներից /մասնավորապես կադրայինից/ տարբերվում են կուսակցության անդամի կարգավիճակի, նրա դրությամբ, կազմակերպությունում ունեցած իրավունքների ու պարտականությունների հստակ սահմանամբ:

Ի տարբերություն մասսայական կուսակցությունների, կադրային կուսակցությունները նախ՝

ա) սակավաթիվ են;

բ) տարբերվում են «անդամների անջատվածությամբ»;

գ) կուսակցության շարքերի պաշտոնական համալրման մեխանիզմի, ինչպես նաեւ կուսակցության անդամների համար խիստ սահմանված կարգավիճակի բացակայությամբ;

դ) այդ կուսակցությունները չունեն անդամավճարների գանձման ինստիտուտ;

ե) հիմնականում գործում են նախընտրական կոմպանիաների ժամանակ եւ այլն:

Կադրային կուսակցությունների ղեմկրատական էությունը բնորոշող գծերից են համարվում խիստ որոշակի եւ մշտական անդամության բացակայությունը, ինչպես նաեւ կուսակցության անդամների ազատությունը կուսակցության առջեւ ունեցած պարտավորություններից, կամ, ինչպես ընդունված է ասել, ազատ անդամության փաստը, որի կարգավիճակը կանոնադրությամբ հստակ որոշ-

ված չէ: Առանձին մասնագետներ ամերիկյան երկու հայտնի կուսակցություններն էլ համարում են կադրային:

Կադրային կուսակցությունները, ըստ Ղյուվերթենի, դրանք հայտնի մարդկանց խմբավորումներ են, ընտրությունների նախապատրաստման, անցկացման եւ թեկնածուների հետ շփումներ պահելու համար: Իսկ ովքե՞ր են այդ մարդիկ: Նրանք, նշում է Ղյուվերթեն, նախեառաջ, ազդեցիկ մարդիկ են, որոնց անունը, հեղինակությունը եւ կապերը կարող են նշանակալից աջակցություն ցույց տալ թեկնածուներին, եւ ապահովել ծայներով: Երկրորդ, նրանք փորձագետներ են, որոնք գիտեն, թե ինչպես վարվել ընտրողների հետ եւ ինչպես կազմակերպել ընտրական կամպանիան: Երրորդ, նրանք ֆինանսիստներ են, որոնք կարող են տրամադրել փող եւ նյութական այլ միջոցներ: Այս կապակցությամբ Ղյուվերթեն անդրադառնում է նոտաբլների՝ միավորման անհրաժեշտությանը եւ առանձնացնում մի քանի կարգի նոտաբլներ:

ա) Ովքեր իրենց անունով, արժանապատվությամբ բարձրացնում են պատգամավորության թեկնածուի հեղինակությունը եւ զգալիորեն նպաստում ծայների հավաքմանը:

բ) Ովքեր կարողանում են արդյունավետ կազմակերպել ընտրական կոմպանիաները:

գ) Նոտաբլ-ֆինանսիստներ:

Ստացվում է, որ հեղինակությունը, կազմակերպչական կարողություններն ու մեծ ունեցվածքը հանդես են գալիս որպես կուսակցական աշխատանքի մեջ ընգրկելու կարելիություն չափանիշներ, որոնք կարելի էր են խաղում, հատկապես, ընտրական կամպանիաների ժամանակ:

Մասնագիտական գրականության մեջ լայն ճանաչում է գտել նաեւ քաղաքական կուսակցությունների բաժանումը ղեմկրատականի եւ տոտալիտարի: Այս կապակցությամբ առանձնացվում են մի խումբ հատկանիշներ, որով օժտված են նշված կուսակցությունները: Դրանցից են՝ ա) հատկանիշներ, որոնք վերաբերում են ներկուսակցական կյանքին, բ) որոնք բնորոշում են կուսակցության վերաբերմունքը հասարակության նկատմամբ, գ) որոնք արտահայտում են կուսակցության վերաբերմունքը քաղաքական կյանքի այս կամ կողմերի, տարրերի նկատմամբ եւ այլն: Նման տիպավորման ժամանակ տոտալիտար բնույթի կուսակցություն են համարում ինչպես կոմունիստական ու բանվորական, այնպես էլ ֆաշիստական կուսակցությունները: Ներկուսակցական կյանքը բնորոշող հատկանիշներից են համարում կուսակցության անդամի նկատմամբ խիստ կանոնակարգի սահմանումը, կուսակցության շարքերի ընդունման /համալիր/ խիստ կարգավորումը, այնպիսի պայմանների սահմանումը /կանոնադրությամբ/, որի ծուսնալմամբ եւ ընդունմամբ է միայն պայմանավորված կուսակցության անդամագրվելը Տոտալիտար կուսակցությունների ներքին կյանքի առանձնահատկություններից է համարվում նաեւ նրանում գոյություն ունեցող խիստ

1. Stouffer M. Political Parties Their Organization and Activity in Modern State L. 1954. էջ.64

2. Նոտաբլ (ֆրանս. notables-նշանավոր, կարեւոր, իմաստալից եւ այլն): XIV-XVIII դ.դ. Ֆրանսիայում ժողովի անդամներ, որոնք իրավիքովում էին քաղաքների կողմից՝ քննադիմելու կարեւոր պետական, հանկապես, ֆինանսական եւ վարչական հարցեր: Նոտաբլները նշանակվում էին քաղաքների կողմից՝ բարձրաստիճան ազնվականության, հողեւորականության եւ քաղաքային վերնախավի շրջաններից:

1. Կուսակցությունների մասին ընդհանուր տեղեւորություն ստեղծելու ուղղությամբ բավականին լուրջ հետազոտություններ է կատարել Մ. Ղյուվերթեն, որը դեռեւս 1951թ. գրեց իր նշանավոր «Քաղաքական կուսակցություններ» աշխատությունը:

կարգապահությունը, անջատախմբերի բացակայությունը եւ այլն: Այս բոլորի առկայությունը դիտվում է որպես դեմոկրատիայի անտեսում, ժխտում: Այդ կարգի կուսակցությունների /օրինակ, Մարքս-լենինյան/ կողմից ընդունված որոշումները պարտադիր օրենք են կուսակցության բոլոր անդամների համար, այդ թվում նաեւ նրանց համար, ովքեր քննարկման ժամանակ ունեցել են այլ կարծիք, տեսակետ, ցուցաբերել են այլ մոտեցում:

Տոտալիտար տիպի կուսակցությունների առանձնահատկություններից է համարվում նաեւ գաղափարական գործունեւ, որը մեծ տեսակարար կշիռ ունի կուսակցությունների գործունեության մեջ: Դեմոկրատական տիպի կուսակցությունների համար նշված գործունեւ ունի երկրորդական նշանակություն: Կարելի էր ենթադրել, որ դեմոկրատական ռեժիմի պայմաններում քաղաքական կուսակցությունները պահպանում են, այսպես կոչված, «խաղի կանոնները»: Նրանք ընտրական պայքարում հավաստարիմ են մնում դեմոկրատիայի եւ օրինականության նորմերին, հաստատված պառլամենտական կանոնակարգերին, ինչպես նաեւ, միջկուսակցական մրցակցության կանոններին: Դեմոկրատական կուսակցությունները կարելի է բնորոշել նաեւ որպես սահմանադրական կուսակցություններ, որքանով որ դրանց գործունեությունը սահմանափակված է սահմանադրական եւ սոցիալական այլ նորմերով: Մինչդեռ տոտալիտար կուսակցությունները կարգ ու կանոնը ծանաչում են ընդունում են միայն հարկադրանքով: Եվ երբ նման կուսակցությունն սկսում է վերահսկել կառավարությանը, ապա սահմանադրությունն էլ ծառայեցվում է կուսակցության նպատակներին եւ շատ շուտով իրեն է ենթարկում նաեւ պետությունը:

Քաղաքագիտական գրականության մեջ տոտալիտար կուսակցությունները երբեմն անվանվում են «Մոնոպոլիստական», քանի որ ձգտում են մյուս կուսակցություններին հեռացնել քաղաքական ասպարեզից: Գալով իշխանության գլուխ, այդ կուսակցություններն ամեն կերպ փորձում են իրենց նպատակներին ծառայեցնել եւ ենթարկել բոլոր սոցիալական խավերին ու խմբերին: Իրենց նպատակներին հասնելու համար այդ կուսակցությունները (օրինակ՝ նախկին Խորհրդային երկրի կոմունիստական կուսակցությունը, Գերմանիայի Նացիոնալ-սոցիալիստական կուսակցությունը) ոչնչացնում են քաղաքական բոլոր մրցակիցներին:

Գրականության մեջ հանդիպում ենք նաեւ քաղաքական կուսակցությունների կետայալ տարբերակմանը՝ փակ եւ բաց, ավտորիտար եւ դեմոկրատական, ինտեգրատիվ եւ ներկայացուցչական, գաղափարական եւ պրոգնատիկական, ևզգային եւ տեղական, կրոնական եւ աշխարհիկ, դեմոկրատական եւ հեղափոխական, մասնաշակաբն եւ ընտրափառական եւ այլն:

Իրականում բավականին լայն է այն հատկանիշների շրջանակը, որոնք կարելի է դիտել կուսակցությունների տիպավորման հիմքում: Այդ տիպավորումը կարելի է կատարել նաեւ ըստ այնպիսի չափանիշ-հատկանիշների, ինչպիսիք են՝ կուսակցությունների ծագումը, նրանց ներքին կառուցվածքը, անդամների կարգավիճակի կարգավորման առանձնահատկությունները, կուսակցությունների դասակարգային էությունն ու նպատակները, վերաբերմունքն առկա քաղաքական համակարգերի նկատմամբ եւ այլն:

Ավարտելով հարցերի համառոտակի շարադրանքը, նպատակահարմար ենք համարում ավելացնել, որ իրենց աշխատություններում կուսակցությունների տիպավորման բավականին հետաքրքիր տարբերակներ են առաջարկում շատ քաղաքագետներ ու սոցիոլոգներ:

Քաղաքական կուսակցությունների գործունեության հետ կապված հիմնահարցերի պարզաբանման ժամանակ անհրաժեշտ է առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնել կուսակցական համակարգերի տիպավորման հետ կապված հարցերի վերլուծությանը: Նշված հարցերի քննարկումն ունի եւ՝ գիտական, եւ՝ գործնական նշանակություն: Այդ համակարգերը ձեւավորվում են այնպիսի բաղադրամասերից, ինչպիսիք են՝

ա) քաղաքական կուսակցությունների դիրքը հասարակության պետական եւ քաղաքացիական կառուցվածքներում,

բ) այդ կուսակցություններից յուրաքանչյուրի փոխազդեցության բնույթը առկա մյուս քաղաքական կուսակցությունների հետ,

գ) դրանց քաղաքականությունը երիտասարդական, արհեստակցական, մարզական, մշակութային եւ այլ կարգի կազմակերպությունների նկատմամբ, որոնք հանդիսանում են կուսակցությունների շարքերի համալրման բւզա եւ աղբյուր:

Մասնագիտական գրականության մեջ առանձնացվում են՝

ա) միակուսակցական համակարգ՝ այդ բառի խիստ իմաստով, երբ բացառվում է այլ կուսակցությունների գոյությունը,

բ) միակուսակցական համակարգ՝ փաստացի առումով, որում իրականացվում է գաղափարական եւ կազմակերպչական տոտալիտար հսկողություն «պետական» կուսակցության կողմից,

գ) ձեւական բազմակուսակցական համակարգ, երբ քաղաքական կյանքի առանցքային դիրքերը զբաղեցված են երկու կուսակցությունների կողմից, որոնք պարբերաբար փոխարինում են մեկը մյուսին պետական իշխանության ղեկի մոտ,

դ) բազմակուսակցական համակարգ, որը գործում է պետական մակարդակներում, որպես երկու կամ ավելի կուսակցությունների հաստատուն կոալիցիա՝ կուսակցություններ, որոնք իրենց դաշնակցային հարաբերությունները պահպանում են ոչ միայն կառավարության կազմում մասնակցություն ունենալու ժամանակ, այլ նաեւ դրանից դուրս՝ ընդդիմության ժամանակ,

ե) բազմակուսակցական համակարգ՝ պլյուրալիստական՝ կողմնորոշմամբ, որում թուլացած է (բայց մինչեւ վերջ սպառված չէ) կուսակցությունների միտումները բլոկային քաղաքականության տարբերակի նկատմամբ:

Միակուսակցական կամ բազմակուսակցական համակարգի ձեւավորման վրա ազդում են կոնկրետ-պատմական բնույթի մի շարք գործոններ՝

ա) սոցիալական ուժերի դասավորվածությունը եւ հարաբերակցությունը,

բ) տվյալ երկրում առկա կուսակցությունների գործունեության նկատմամբ հասարակության ունեցած բավարարվածությունը կամ անբավարարվածությունը,

գ) իրենց համար քաղաքական կուսակցություններ ստեղծելու զանազան հա-

1. Կոալիցիա (լատ. coalitio-միություն)-մի քանի քաղաքական կուսակցությունների համապնդությունը ստեղծել կառավարություն այդ կուսակցությունների ներկայացուցիչներից:

2. Պլյուրալիզմ (լատ. pluralis-բազմաքանակ)-քաղաքական հայացքների համակարգ, համաձայն որի հասարակական կազմակերպություններ, որոնք պետությունը հնարավորություն է տալիս ձգտողներն արտահայտելու իրենց շահերը:

1. Տե՛ս Եժի Եյտր, "Социология политических отношений", М., 1972 ՝, А. Боднар, "Низкая политика", М., 1970, А. Сильва Сантисебан "Основы политической науки", Лима, 1954, перевод с испанского

ստրակական խմբերի պատրաստակամության աստիճանը.

դ) քաղաքական ազատությունների մակարդակը.

ե) հասարակության մեջ տիրապետող քաղաքական կուլտուրան.

զ) դեմոկրատական սովորույթների առկայությունը կամ բացակայությունը եւ այլն:

Կարծում ենք նպատակահարմար է գլխավոր հիմնահարցի վերլուծությունն սկսել հետեւյալ կարեւոր հարցի պարզաբանումից.

Ի՞նչ է իրենից ներկայացնում բազմակուսակցական համակարգը հասարակության համար. բարիք, թե չարիք. իշխանության մեխանիզմի ուժեղացում, թե թուլացում, դեմոկրատական լայն ազատություններ, թե դրանց սահմանափակում եւ այլն: Գրականության մեջ կան իրարամբեր կարծիքներ՝ կապված միակուսակցական եւ բազմակուսակցական համակարգերի էության ու բովանդակության եւ, որ ամենագլխավորն է՝ դրանց արդյունավետության գնահատման շուրջ: Այսօր էլ կան տարբեր մասնագիտությունների (քաղաքագետներ, սոցիոլոգներ, փիլիսոփաներ, իրավաբաններ, հրապարակախոսներ եւ այլն), որոնք բացասական վերաբերմունք ունեն բազմակուսակցության նկատմամբ: Նման դիրքորոշումը հիմնավորելու, արդարացնելու համար բերում են զանազան փաստարկներ, որոնցից կարելի է առանձնացնել՝

ա) բազմակուսակցական համակարգը հասարակությունը բաժան-բաժան է անում միմյանց դեմ պայքարող քաղաքական խմբավորումների միջեւ.

բ) ընդհանրապես մասնատում է հասարակության միասնությունը.

գ) խանգարում կամ խոչընդոտում է ուժերի համախմբմանը, որը նպաստակամողված է լուծելու հասարակության առջեւ ծառացած գլխավոր խնդիրները.

դ) սպառնում է հասարակության կայունությանը եւ այլն:

Մինչդեռ միակուսակցական համակարգը, նրանց կարծիքով, հասարակության համար նման սպառնալիքներ չի ստեղծում:

Մյուսները, հատկապես նոր քաղաքական կուսակցությունների լիդերները, գտնում են, որ միայն բազմակուսակցությունն է որ չունի «բիծ» եւ համարվում է քաղաքական համակարգի իդեալական տարբերակ: Ժամանակակից քաղաքական գիտությունը բացահայտ առավելությունը՝ տալիս է բազմակուսակցական համակարգին, այն համարելով առավել դեմոկրատական:

Պատմության, հատկապես 20-րդ դարի փորձը, երբ ձեւավորվել են հասունացած քաղաքական համակարգեր, հնարավորություն է տալիս ասելու, որ միակուսակցական համակարգը, որպես կանոն, բնորոշ է այնպիսի հասարակության քաղաքական կյանքին, որում իր դրսեւորումը չի գտել հասուն սոցիալական կառուցվածքը, պահպանվել է հետամնաց տնտեսությունը, բնակչության մեծամասնության քաղաքական կուլտուրայի ցածր մակարդակը, իր զարգացումը չի գտել ժողովրդավարությունը եւ այլն: Այս բոլորը պայմանավորում են նաեւ քաղաքացիների հասարակական-քաղաքական պասիվությունը: Նշված պայմանների առկայության դեպքում երկրում ստեղծվում է հզոր քաղաքական կուսակցություն, որն իր ձեռքում է կենտրոնացնում ոչ միայն քաղաքական ղեկավարման ֆունկցիաները, այլ նաեւ վարչական-տնտեսական: Կուսակցությունը, փաստորեն, ձուլվում է պետական կառույցների հետ եւ դրանց ենթարկում իրեն: Ճնշվում է յուրահատուկ խառնածին՝ կուսակցություն-պետություն, որը ապահովում է կուսակցության ամբողջական, միանձնյա գերիշխանություն երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքում: Եթե անգամ որոշ կուսակցություններ պահպանվում են, ապա որեւէ ինքնուրույն դեր չեն խաղում: Որպես օրինակ

վերցնենք երբեմնի «ռեալ սոցիալիզմի» երկիր Լեհաստանը: Մինչեւ «Սոլիդարնոստի»՝ երեւան գալը, երկրում գոյություն են ունեցել եւ գործել հիմնականում երեք քաղաքական կուսակցություններ,

ա) Լեհական միացյալ բանվորական կուսակցություն.

բ) Միացյալ գյուղացիական կուսակցություն.

գ) Դեմոկրատական կուսակցություն:

Իրականում ղեկավար դերը պատկանում էր Միացյալ բանվորական կուսակցությանը, որը ամրապնդված էր օրենքով, իսկ մյուս կուսակցությունները, որոնց անվանում էին «կցորդ», հանդես էին գալիս «փոքր եղբոր» իրավունքով:

Միակուսակցական քաղաքական համակարգի հիմնական արատներից կարելի է առանձնացնել՝

ա) այն արգելակում է հասարակության բնական զարգացումը.

բ) դանդաղեցնում, հաճախ էլ արգելակում է հասարակական կյանքի դեմոկրատացումը, որի պատճառով պահպանվում է բնակչության հիմնական զանգվածի օտարացումը քաղաքական կյանքին մասնակցելուց.

գ) քաղաքական եւ ողջ հասարակական կյանքը չափից առավել գաղափարայնացվում է,

դ) առաջնային պլան են մղվում ղեկավարման հրամայական մեթոդները.

ե) ստեղծվում է բյուրոկրատական-հրամայական ռեժիմ՝ կուսակցության գլխավորությամբ, որը փոխարինում է պետական ապարատին եւ տնտեսական մարմիններին: Արդյունքում ստացվում է, որ բոլոր երկրներում, անկախ սոցիալ-տնտեսական ռեժիմից ու ժողովրդավարության աստիճանից, միակուսակցական համակարգերը կորցնում են հավասարակշռությունը եւ հայտնվում ձգնաձեւմային իրավիճակում: Այդ համակարգերն իրենց տեղը գիջում են բազմակուսակցական համակարգերին, որն այսօր բնորոշ է աշխարհի երկրների բացարձակ մեծամասնությանը: Բազմակուսակցության գործընթացի ձեւավորումը, հատկապես այնպիսի պետություններում, որոնք չեն ունեցել ժողովրդավարության փորձ, սովորություններ եւ այլն, չի կարող ընթանալ հեշտ ու հանգիստ, առանց որոշակի դժվարությունների ու հիվանդագին դրսեւորումների: Ուստի եւ հնարավոր չէ այն միանգամից, մեկ օրում պարտադրել հասարակությանը: Վերոհիշյալ համակարգի ձեւավորումը եւ զարգացումը կախված է մի շարք գործոններից, փոխկապակցված գործընթացներից եւ այլն. առաջին հերթին՝ հասարակության սոցիալական կառուցվածքի էությունից, նրա հասունության աստիճանից: Այն ենթադրում է նաեւ հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտների դեմոկրատացում, քաղաքացիների մեծամասնության կողմից ռեալ իրավունքների նվաճում, Սահմանադրական կարգ ու կանոնի հաստատում, օրենքի գերակայություն եւ այլն: Քաղաքական պլուրալիզմը կյանքի կոչող եւ նրա բնույթը որոշող գործոններից կարելի է առանձնացնել նաեւ՝

ա) բնակչության մոտ բարձր քաղաքական կուլտուրայի ձեւավորում.

բ) երկրում գործող կուսակցությունները կարողանան հրաժարվել հսկամարտությունից եւ բռնությունից, դիկտատուրա հաստատելու ձգտումից.

գ) հակվածությունը դեպի կոմպրոմիսները, դեպի ուժերի միավորում՝ հանուն սոցիալական առաջընթացի.

դ) համբերությունն ու հանդուրժողականությունը այլախոհների նկատմամբ.

ե) պետական որոշումների ընդունման ժամանակ դեմոկրատական կանոնակարգերի օգտագործումը եւ այլն:

Գրականության մեջ առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվում երկկու-

սակցական հստակարգ հասկացության բովանդակության վերլուծությունը: Այս կապակցությամբ շատ քաղաքագետներ նշում են, թե առաջին հերթին դա իշխանության երկկուսակցական մեխանիզմի առկայությունն է, որում կառավարող կուսակցության հետ մասին գործում է այլ կուսակցություն (կամ կուսակցությունների բլոկ), որը չնայած լայն աջակցություն չի ստացել ընտրողների մեծամասնության կողմից, բայց կարողացել է որոշակի քանակությամբ տեղեր նվաճել իշխանության բարձրագույն եւ տեղական մարմիններում: Հարկ է նշել, որ այդ հասկացությունն ունի պայմանական բնույթ: Օրինակ, եթե «երկկուսակցական» համակարգ հասկացությունն օգտագործվում է ԱՄՆ-ի կամ Մեծ Բրիտանիայի քաղաքական համակարգը բնութագրելու համար, ապա ամենեւին չի նշանակում, թե այդ երկրների քաղաքական կյանքում գոյություն ունեն միայն երկու քաղաքական կուսակցություններ: Այստեղ գլխավորապես հաշվի է առնվում այն փաստը, որ քաղաքական իշխանությունն իրականացնում են իրար հաջորդող երկու քաղաքական կուսակցությունները: Ինչպես, օրինակ, դեմոկրատական եւ հանրապետական կուսակցություններն ԱՄՆ-ում, պահպանողական եւ էյբորիստական կուսակցություններն Անգլիայում: Այդ համակարգերը կարելի է անվանել նաեւ դասական «երկկուսակցական» համակարգ, որովհետեւ ուրիշ այլ կուսակցություններ երբեք հաջողությամբ պայքարի մեջ չեն մտել երկու գլխավոր կուսակցությունների հետ:

Ստացվում է, որ երբ խոսում են երկկուսակցական համակարգի մասին, ապա, փաստորեն, նկատի ունեն ոչ թե երկրում սուկա կուսակցությունների քանակն ընդհանրապես, այլ քաղաքական իշխանության հստակ պայքարող կուսակցություններին:

Երկրորդ՝ քաղաքական պլյուրալիզմի դեպքում նշանակալի չափով թուլանում է իշխող խավի տիրապետությունը, սահմանափակվում է հասարակության քաղաքական համակարգի գործունեության վրա եղած կառավարող բյուրոկրատիայի խիստ կենտրոնացված ազդեցությունը: Բնակչության հսկայական զանգվածները թույլտվություն եւ հնարավորություն են ստանում մասնակցելու պետական եւ հասարակական գործին:

Երրորդ՝ բազմակուսակցության պայմաններում ձեւավորվում է մրցակցության մեխանիզմը, այդ մրցակցությունն ընթանում է կուսակցությունների, կուսակցական խմբավորումների, ինչպես նաեւ սոցիալական խավերի ու խմբերի միջեւ: Իսկ մրցակցության մեխանիզմն էլ, իր հերթին, եթե գործում է քաղաքակիրթ ձեւով, օրենքի շրջանակներում, երբ արդեն ընդունվել է քաղաքական կուսակցությունների մասին օրենքը, ապա հնարավոր է դարձնում լուծել քաղաքական համակարգի եւ ամբողջ հասարակության համար կարելի է նշանակություն ունեցող խնդիրներ:

Քաղաքական մրցակցության, ինչպես նաեւ ընդդիմության հանդես դալն ավելի է ընդլայնում քաղաքական պրոցեսների սկիզբի մասնակիցների շրջանը, նպաստում բարեփոխումներին, հասարակական կարգի կատարելագործմանը: Դրանով իսկ բազմակուսակցությունը կարծես թե կատարում է յուրահատուկ «էլիքսիրի»՝ դեր, հասարակությանը գաղափարային զարթոնքով կենսունակ:

Ընդդիմադիր կուսակցությունները կարծես թե երաշխիք են իշխանության հա-

մակարգում հնարավոր չարաշահումների եւ ոչ իրավասության դեմ: Այս առումով հնարավոր չէ չնկատել ընդդիմության զուպիչ դերը քաղաքական համակարգի բյուրոկրատացման գործում: Առաջինը երկրորդին հարկադրում է գործել առավել արդյունավետ: Դա կարող է տեղի ունենալ այն բանի շնորհիվ, եթե ընդդիմադիր կուսակցությունները խիստ ուշադիր եւ հետեւողական հսկողություն իրականացնեն կառավարող կուսակցությունների գործունեության, ինչպես նաեւ օրենսդիր եւ գործադիր մարմիններում իրենց ներկայացուցիչների նկատմամբ: Այս դեպքում ընդդիմադիր կուսակցությունները հանդես են գալիս որպես յուրահատուկ հակակշիռ, մրցակից՝ խոչընդոտելով պետական քաղաքականությունը հասարակության արմատական շահերից դուրս տանելու փորձերին:

Ընդգծելով բազմակուսակցական համակարգերի ակնհայտ առավելություններն ու արդյունավետությունը, նպատակահարմար է նաեւ նշել, որ բազմակուսակցականության ամենաքաղաքակիրթ տարբերակն անգամ ոչ միայն զուտ, մաքուր բարիք է քաղաքական համակարգերի արդյունավետ գործունեության համար, այլ նաեւ աղբյուր է կամ կարող է պայման հանդիսանալ որոշակի դժվարությունների համար, հատկապես այն երկրներում, ուր այդ համակարգը նոր է ձեւավորվում ու գործում:

Տարբեր երկրների քաղաքական կյանքի փորձից հայտնի է, որ ընդդիմության անընդհատ հակաազդեցությունն, առանձին դեպքերում կամ հաճախ, դեկավար կուսակցության ուշադրությունը շեղում է կարելի, հիմնական հարցերի լուծումից: Իր հերթին, այն կուսակցությունների մոտ, որոնք ընդդիմադիր են, ժամանակի ընթացքում մշակվում է այնպիսի ստերիոտիպ, որը հիմնականում բացասական է գնահատում իշխանության օրենսդիր եւ գործադիր մարմինների, հատկապես կառավարության քաղաքականությունը: Ուշադրության է արժանի նաեւ այն փաստը, որ երբեմն նեղ կուսակցական նվիրվածությունը կուսակցության դեկավարությանը, մոռացության է տալիս համապետական շահերը, նրան մղելով իր նպատակներին հասնելու ոչ քաղաքակիրթ մեթոդների ու միջոցների օգտագործմանը: Արդյունքում տեղի է ունենում միջկուսակցական հարաբերությունների կտրուկ սրում, որոնք ձեռք են բերում ապակառուցողական բնույթ: Հայտնի է նաեւ, որ երբ կիրառվում են պայքարի ոչ քաղաքակիրթ մեթոդներն ու միջոցները, ապա կուսակցությունների միջեւ ավելի է սրվում կոնֆրոնտացիան¹:

Այսպիսով, ավարտելով հիմնահարցի ուսումնասիրությունը, նպատակահարմար է հիշեցնել, որ ցանկացած երկրում առկա միակ կուսակցությունը ինչքան էլ ձգտի արտահայտվել համընդհանուր շահերը, դա ձեւական եւ ժամանակավոր կլինի: Ըստ էության ճշմարիտ է այն արտահայտությունը, թե փորձել ծառայել բոլորին, նշանակում է վաղ թե ուշ ոչ մեկին պետք չգալ: Այսօր նման տիպի կուսակցությունները մահացող կուսակցություններ են, որոնց փոխարինելու են եկել պառլամենտական տիպի կուսակցությունները:

1. Էլիքսիր (ֆրանս. *elixir*-բուժահեղուկ, կենսահեղուկ), միջնադարյան ալքիմիկոսների մոտ կախարդական հեղուկ, որը երկարացնում է կյանքը եւ միշտ երիտասարդ պահում:

1. Կոնֆրոնտացիա (ֆրանս. *Confrontation* -հակամարտություն) մոգիալական համակարգերի, դասակարգային-շահերի, գաղափարական-քաղաքական սկզբունքների, հայացքների ընդհարում:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՌԵԺԻՄ (ԿԱՐԶԱԿԱՐԳ)՝

8. 1. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՌԵԺԻՄԻ ԵՌԹՅՈՒՆԸ՝ ՏԻՊՈԼՈԳԻԱՆ՝

Քաղաքական ռեժիմը միջոցների, մեթոդների ամբողջությունն է, որոնց օգնությամբ իրականացվում է քաղաքական, պետական իշխանությունը: Քաղաքական ռեժիմը ստեղծվում է հասարակական քաղաքական համակարգի սահմաններում՝ մի շարք գործոնների ազդեցության տակ: Այդ գործոններն են. կառավարող քաղաքական վերնախավի կողմից առաջադրված խնդիրները, նպատակները ու նրանց լուծման եղանակները, հասարակական-քաղաքական ուժերի հարաբերակցության վիճակը, տվյալ երկրի ազգային պետական ավանդույթները, դեմոկրատիայի եւ քաղաքական կուլտուրայի մակարդակը եւ այլն: Քաղաքագետների մեծամասնության կարծիքով, քաղաքական ռեժիմը բնութագրվում է մի շարք չափանիշներով, որոնք արտացոլում են հասարակության քաղաքական կյանքի, դեմոկրատիայի, քաղաքացիների իրավունքների եւ ազատությունների վիճակը: Հատկապես կարեւոր նշանակություն ունեն պետության առաջին դեմքերի դերը եւ ֆունկցիաները քաղաքական կառավարման համակարգում, ներկայացուցչական հիմնարկների ձեւավորման միջոցները եւ եղանակները, քաղաքական կուսակցությունների եւ զանազան հասարակական կազմակերպությունների դիրքը, քաղաքացիների իրավական կարգավիճակը, լրատվության օբյեկտիվ աղբյուրների գոյությունը եւ այլն: Քաղաքական ռեժիմի կառուցվածքում էական դեր են խաղում, սահմանադրական կարգը, իրավական նորմերի համակարգը եւ նրանց կոնկրետ իրականացումը գործնական կյանքում: Միաժամանակ քաղաքական ռեժիմը որոշում է ինչպես պետական մարմինների, այնպես էլ հասարակական, քաղաքական կազմակերպությունների գործունեության պայմանները, սպառնալու է քաղաքական համակարգի բոլոր տարրերի նորմալ կենսագործունեությունը:

Եվ այսպես, քաղաքական ռեժիմի էությունը ճիշտ հասկանալու համար անհրաժեշտ է պաշտոնական, սահմանադրական եւ զանազան իրավական նորմեր համադրել պետության կողմից իրականացվող քաղաքականության, հասարակության ռեալ քաղաքական կյանքի հետ: Քաղաքագիտության տեսանկյունից սահմանադրական կարգը, իրավական նորմերը, անշուշտ, էական դեր են խաղում քաղաքական ռեժիմի բնութագրման մեջ եւ պատահական չէ, որ այն նաեւ իրավագիտության հետազոտության օբյեկտ է:

Սակայն սահմանադրական կարգը, իրավական նորմերն անհրաժեշտ, բայց բավարար չեն քաղաքական ռեժիմի կառուցվածքն ու գործունեությունն ուսումնասիրելու համար: Բանն այն է, որ սահմանադրական կարգը, իրավական նորմերը աղեկվատ ձեւով չեն կարող ընդգրկել քաղաքական ամբողջ ռեալությունը: Գործնական կյանքում կատարված իրականացումը բազմաթիվ կողմերով կապված է քաղաքականության սուբյեկտների գործունեության, նրանց վար-

քազծի հետ, որոնք հանդիսանում են քաղաքագիտության հետազոտության կարեւոր հիմնահարցերը: Բացի դրանից, քաղաքական ռեժիմը նաեւ քաղաքական հարաբերությունների բարդ համակարգ է, նրա իրականացումն իր մեջ պարունակում է ոչ միայն ինստիտուցիոնալ մեխանիզմներ, այլեւ չափումների չեփարկվող երեւոյթներ ու գործընթացներ: Պատճառն այն է, որ բուն քաղաքական կյանքը, ռեալությունն ավելի հարուստ ու բազմազան են, քան նրա սահմանադրական, իրավական մոդելները: Պետական իշխանություններն են նաեւ տարբեր միջոցներով, խողովակներով, իրենց որոշումներով՝ որպես արձագանք քաղաքականության ռեալության նկատմամբ: Այստեղ գործում է հետադարձ կապի օրենքը, որը որոշում է ռեժիմի լեգիտիմության եւ կայունության աստիճանը: Հետեւաբար, եթե ռեժիմը իրականացվում է միայն սահմանադրական եւ իրավական նորմերի միջոցով, ապա կառավարումը կարող է կարծրանալ եւ զրկվել ձկունությունից: Այս կապակցությամբ մի հարց էւս: Այսօր թե՛ տեսության մեջ եւ թե՛ պրակտիկայում շատ է խոսվում իշխանությունների տարանջատման մասին, հատկապես, շեշտը դրվում է հակակշռության վրա, որը շատ ճիշտ է: Միաժամանակ հարկ է նշել, որ պետական իշխանությունների երեք ծյուղերը միեւնոյն համակարգի, կենդանի օրգանիզմի տարրերն են, որտեղ, Ռուսոյի դիպուկ բնորոշմամբ, գործադիր իշխանությունը նրա ուղեղն է, օրենսդիր իշխանությունը՝ սիրտը: Այսինքն՝ նրանց գործում են փոխկապակցված, մեկը լրացնում է մյուսին՝ կենդանի օրգանիզմի նորմալ կենսագործունեությունն ու ամբողջությունն սպառնալու համար:

Այսպիսով, քաղաքական ռեժիմի բնույթը, նրա մի ձեւից մյուսին անցման գործընթացը ճիշտ հասկանալու համար պետք է կարողանալ զուգակցել սահմանադրական, իրավական մեխանիզմները եւ քաղաքական ռեալությունը:

Աշխարհում այսօր գործում են 100-ից ավելի քաղաքական ռեժիմներ, որոնք շատ գծերով նման են իրար եւ կրկնվում են: Ուստի որպեսզի չխճճվենք նրանց ուսումնասիրության մեջ, անհրաժեշտ է դասակարգել: Քաղաքական ռեժիմների դասակարգման փորձը գալիս է Պլատոնի եւ Արիստոտելի ժամանակներից, որոնց աշխատություններում արտահայտված են Հին Հունաստանի հասարակական-քաղաքական կյանքի առանձնահատկությունները: Ընդհանրապես պատմական յուրաքանչյուր ժամանակաշրջան ունի քաղաքական ռեժիմի իր ձեւը կամ ձեւերը, որոնք հաճախ օգտագործվում են գրականության մեջ ըստ պետական իշխանության սոցիալական բազայի: Քաղաքական ռեժիմները հետազոտության օբյեկտ են հանդիսանում ինչպես քաղաքագիտության, այնպես էլ պետականագիտության եւ իշխանագիտության համար: Ուստի, քննադրվող հիմնահարցը բազմակողմանիորեն ըմբռնելու համար, եւ նրա դասակարգման այսօրվա մեր մոտեցումներն ընդգծելու նպատակով նշենք դրանք:

1. *Արիստոկրատիա* - (հուն. aristokratia-aristos- բարձր, ընտիր+kratos-իշխանություն) բարձրախավի իշխանություն:

2. *Ավտոկրատիա* - (հուն.-autokratia-տնաիշխանություն) ինքնակալություն:

3. *Դեմոկրատիա* - (հուն.demokratia-demos-ժողովուրդ+իշխանություն) ժողովրդաիշխանություն:

4. *Թեոկրատիա* - (հուն. theos-աստված+իշխանություն) աստծո իշխանություն, երբ քաղաքական իշխանությունը պատկանում է հոգեւոր դասին (Իրան, Վատիկան):

5. *Մերիտոկրատիա* - (լատ. meritus արժանի+հուն.kratos-իշխանություն) ար-

1. Ռեժիմ- լատ. regimen, ֆրանս. regime-կառավարում, կառավարման պատկեր:

2. Տիպոլոգիա- հուն. typos հետք, նմուշ+լոգիա-առարկաների, երեւոյթների դասակարգումը ըստ հատկանիշների ընդհանրության:

ժանապորների իշխանություն:

6. *Օլիգարխիա*- (հուն. Oligarchia- oligos-քչաքանակ+arche-իշխանություն) քչերի իշխանություն:

7. *Օխլոկրատիա*- (հուն. Ochlokratia- ochlos-ամսոխ+kratos-իշխանություն) ամբոխաիշխանություն:

8. *Պլուտոկրատիա*- (հուն. Plutokratia- Plutos-հարստություն+kratos-իշխանություն) հարուստների իշխանություն:

9. *Պոլիկրատիա*- (հուն. Poly-շատ+kratos-իշխանություն) բազմաիշխանություն եւ այլն:

10. *Տիմոկրատիա*- (լատ. timo-վախ) վախի վրա հիմնված ռեժիմ:

Այսօր քաղաքագիտական գրականության մեջ քաղաքական ռեժիմների դասակարգման տարբեր մոտեցումներ կան: Ավանդական մարքսիստական կոնցեպցիայի հիմքում ընկած է ֆորմացիոն, սոցիալ-դասակարգային մոտեցումը, ըստ որի ռեժիմները բաժանվում են բուրժուական, սոցիալիստական եւ անցման շրջանի: Վերջին տարիների իրադարձությունները բովանդակազրկեցին նման մոտեցման սկզբունքը: Հետազոտողները ռեժիմների դասակարգման ժամանակ հիմք են ընդունում զանազան չափանիշներ. քաղաքական կուսակցությունների քանակը, քաղաքական ընդդիմության առկայությունը, պետական մարմինների սահմանադրական փոխհարաբերությունները, քաղաքական ազատությունների եւ ազատ ընտրությունների գոյությունը եւ այլն:

Քաղաքագետների մի մասն էլ ռեժիմների դասակարգման ժամանակ շեշտը դնում են քաղաքական դեմոկրատիայի զարգացման աստիճանի եւ քաղաքացիների ռեալ իրավա-քաղաքական կարգավիճակի վրա: Այս բոլոր տեսակետների մեջ կա մեկ ընդհանուր գիծ՝ որպես հիմք ընդունում են դեմոկրատիայի զարգացման աստիճանը: Իսկապես, երբեք դեմոկրատիայի կողմնակիցները եւ նրա հակակողմները, որոնք երբեմն փոխում են իրենց տեղերը, այդքան սուր հակամարտության մեջ չեն եղել, ինչպես այժմ: *Ժամանակակից քաղաքական կյանքի հիմնական հակասությունը դեմոկրատական եւ հակադեմոկրատական ուժերի միջեւ պայքարն է՝ հանուն արժեքների գնահատման, վերագնահատման եւ վերաբաժանման:*

Շատ հասարակական առաջընթաց սկզբունքի, վաղ թե ուշ դեմոկրատիայի հաղթանակը անխուսափելի է: Հիմք ընդունելով հասարակության մեջ դեմոկրատիայի զարգացման աստիճանը, ժամանակակից քաղաքական ռեժիմները լայն կտրվածքով բաժանվում են դեմոկրատական, որի մեջ մտնում են պրեզիդենտական ու պառլամենտական ռեժիմները եւ ոչ դեմոկրատական՝ տոտալիտար եւ ավտորիտար ռեժիմները, կամ ուղղակի՝ տոտալիտար, ավտորիտար եւ դեմոկրատական: Միաժամանակ անհրաժեշտ է նշել, որ այս դասակարգումը պայմանական բնույթ է կրում, նրանց միջեւ կան որոշակի ընդհանրություններ, անցողիկ եւ խառը ձեւեր:

Քննարկվող հիմնահարցը պարզ դարձնելու համար համառոտ նշենք վերոհիշյալ ձեւերի բնորոշ գծերը:

Տոտալիտարիզմի՝ -(լատ. totalis-ամբողջ, լրիվ)-արմատներն իշխում են շատ հին ժամանակներից, նրա գաղափարական որոշ սկզբունքներ արտահայտված են Պլատոնի, Հոբսի, Հեգելի, եւ Մարքսի աշխատություններում: Սակայն այն քաղաքական ռեալություն է դարձել XX դարում կապված հասարակության զար-

գացման ինդուստրիալ փուլ մտնելու հետ: Քաղաքական լեքսիկոնի մեջ առաջին անգամ մտցրել է Մուսսոլինին 20-ականներ, իսկ առաջին գիտնականը, որ օգտագործել է այդ տերմինը գերմանացի քաղաքագետ Կ.Հմիդն էր XX դ.30-ականներին: Այդ հասկացության գիտական հիմնավորումը սկսվել է 40-50-ականներին, առաջին հետազոտությունը լույս է տեսել 1944թ.¹ ավստրիացի հեղինակ Ֆ.Ա.Հայեկի հեղինակությամբ, որը կոչվում էր «Գնահատարի դեպի ստրկութուն»:

Հեղինակը տոտալիտարիզմի երեւան գալու պատճառը համարում էր XIX դ. վերջին դասական լիբերալիզմի գաղափարների, սկզբունքների ծգնածամը եւ զանգվածային սոցիալիստական շարժումները: Սակայն տոտալիտարիզմի հիմնարար հետազոտություններն սկսվեցին 50-ականներին ամերիկյան քաղաքագետների կողմից, մասնավորապես, երբ լույս տեսան Հ.Արենդտի «Տոտալիտարիզմի ծագումը» եւ Կ.Ֆրիդրիխսի եւ Ջ.Բեթհենսկու «Տոտալիտար դիկտատուրա եւ ավտորիտարիա» աշխատությունները: Տոտալիտար ռեժիմի երկրների շարքին են դասում նացիստական Գերմանիային, ֆաշիստական Իտալիային եւ ԽՍՀՄ-ը՝ Ստալինի կառավարման ժամանակ: Տոտալիտարիզմը դարձավ քաղաքական իրականություն, որի պատճառները հետազոտողները համարում են հաղորդակցության զանգվածային համակարգերի ստեղծումը, հասարակական կապերի բարդացումը, սոցիալ-քաղաքական եւ սոցիալ-տնտեսական ինքնուշխմածքների վերացումը եւ այլն: Հատկապես XIX դ. սկզբին առաջացան միազաղափար զանգվածային շարժումներ, մարգինալ խմբեր, որոնք հեշտությամբ ընկալեցին տոտալիտարիզմի գաղափարախոսությունը: Ստեղծվեց գաղափարական այն մոդելը, որից հեշտությամբ օգտվեցին իշխանության ձգտող ոչ դեմոկրատական քաղաքական ուժերը: Եվ այսպես, ի՞նչ է իրենից ներկայացնում տոտալիտար ռեժիմը:

Քաղաքական բնագավառում. իշխանության եւ առաջնորդի պաշտամունք, երբ իշխանությունը վերածվում է մարդկային գոյի բարձրագույն արժեքի: Միակուսակցական համակարգ, օրենքով գործող միակ կուսակցությունը իր ձեռքն է վերցնում պետական կառավարման բոլոր լծակները, տեղի է ունենում կուսակցական եւ պետական ապարատի սերտաճում, կուսակցությունից սկսվում եւ վերջանում է իշխանությունը: Քաղաքացիների փաստացի օտարումը քաղաքական գործընթացից, քաղաքական ազատությունների եւ ընդդիմության արգելում: Չանգվածային ահաբեկչություն սեփական բնակչության նկատմամբ, հետաքննություն ու տանջանք՝ ռեժիմի ներքին եւ արտաքին թշնամիների նկատմամբ: Բռնությունը, իբրեւ քաղաքական պայքարի միակ եղանակ, ուժային նախարարությունների անմիջական ենթակայությունը առաջնորդից:

Տնտեսական բնագավառում. հսկողության տակ են տնտեսության բոլոր ծյուղերը, գործում է գերկենտրոնացված պլանային համակարգը:

Պոլիտիկ բնագավառում. տիրապետում է պաշտոնական գաղափարախոսությունը, որը պետք է հարմարվի եւ արտահայտի միայն կառավարող խավի շահերը, նրա ուղղությունը հաճախ որոշում է առաջնորդը: Լրատվությունը, գիտությունը, մշակույթը գտնվում են խիստ վերահսկողության ու գրաքննության տակ:

Այսպիսով, տոտալիտար ռեժիմը ջնջում է անձնականի եւ հասարակականի միջեւ սահմանը, եւ քայքայում անձնական նախաձեռնությունը, ձգտում է բոլոր քաղաքացիներին ենթարկել իրեն, դարձնել իր կամակատարները: Տոտալիտար

1. Steu' F.A. Hayek, The Road to Serfdom, London 1944.

ռեժիմի արեւմտյան հեղինակների, մասնավորապես, Ֆրիդրիխսի եւ Բոեգինսկու բնութագրումների մեջ, մի շարք քաղաքագետների կարծիքով կա մի թերություն Բանն այն է, որ նշված հեղինակների կարծիքով տոտալիտար ռեժիմները չեն փոփոխվում, այլ կործանվում են պատերազմի կամ այլ արտաքին ուժերի ներգործության տակ: Սակայն քաղաքական պրակտիկան ցույց տվեց, որ այդ ռեժիմները կարող են աստիճանական փոփոխությունների ենթարկվել: Ըստ լեռն քաղաքագետ Վլյուտի, օրինակ, ԽՍՀՄ-ը Ստալինի, Խրուշչեւի եւ Բրեժնեւի ժամանակ բավականին փոփոխությունների ենթարկվեց: Խրուշչեւին սզատեցին պաշտոնից քաղբյուրոյի ծայների մեծամասնությամբ, Ստալինի ժամանակ այդպիսի դեպքում բոլորին կզնդակահարեին: Բրեժնեւի ժամանակաշրջանը կարելի է քննադատել, բայց նա բռնապետ չէր ինչպես Ստալինը: Եվ Վլյուտի կարծիքով, տոտալիտար ռեժիմը կարելի է բաժանել դասական տոտալիտարիզմի եւ հետտոտալիտար շրջանների, երբ տոտալիտարիզմը կորցնում է իր որոշ հատկանիշները, կուսակցությունը վերածվում է օլիգարխիայի, պաշտոնական գաղափարախոսությունն աստիճանաբար կորցնում է իր մոնոպոլ դերը, հանդես են գալիս ռեիզիոնիզմի տարրեր, որի համար քննադատում, բայց չէին գնդակահարում եւ անգամ բանտ չէին նստացնում:

Ավտորիտար ռեժիմ: Բավականին դժվար է նրա հստակ սահմանումը, որովհետեւ այդ ռեժիմն իր կառուցվածքով եւ բովանդակությամբ ընդգրկում է ոչ միայն տոտալիտարիզմի, այլեւ որոշ չափով դեմոկրատիայի տարրեր եւ ամենատարածված ռեժիմներից է: Ավտորիտար ռեժիմների ժամանակ գործադիր իշխանության լիազորությունները անհամեմատ շատ են օրենսդիր իշխանության համեմատությամբ: Իշխանություն կրողը մեկ կամ մի խումբ մարդիկ են, որոնց գործողությունները չեն հսկվում ու չեն ենթարկվում պետական այլ մարմինների: Ընտրությունների համակարգը սահմանափակ է, մարդիկ օտարված են իշխանությունից, փաստորեն, չի գործում իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը: Ավտորիտար ռեժիմները սովորաբար հենվում են ուժի վրա, կսրող են զանգվածային ռեպրեսիաների չդիմել, բայց եւ տիրապետում են բավականաչափ ուժի, որպեսզի անհրաժեշտության դեպքում մարդկանց ստիպեն ենթարկվել: Լրիվ արգելված կամ սահմանափակված է օրինական ընդդիմությունը, մրցակցությունը քաղաքական բնագավառում բացակայում է:

Սիւսժամանակ, ի տարբերություն տոտալիտարիզմի, ավտորիտար ռեժիմները հասարակության վրա տոտալ հսկողություն չեն սահմանում: Քաղաքական իշխանությունները աուսջին հերթին զբաղված են սեփական անվտանգությունն ապահովելու, հասարակական կարգ ու կանոնի, երկրի պաշտպանության եւ արտաքին քաղաքականության հարցերով: Ամենահիմնական տարբերությունը, որ իշխանությունը չունի տոտալիտար պատվամոլություն, եւ հասարակության մեջ որոշակի հեղինակություն ունի: Տոտալիտար ռեժիմները իրենց անփոփոխ եւ մշտական են համարում, իսկ ավտորիտար իշխանություններն այդպիսի նպատակ չեն հետապնդում: Ավտորիտար ռեժիմների պայմաններում սովորաբար արգելվում կամ սահմանափակվում է մարդկանց քաղաքական գործունեության բնագավառը, այլ պարագայում, մասնավորապես, ազատ վարձակերպի եւ ինտելլեկտուալ աշխատանքի ժամանակ, նրանք հիմնականում ազատ են: Այդ ռեժիմները չունեն ամբողջատիրական գաղափարախոսություն եւ շատ դեպքերում

հենվում են ազգային շահերի վրա: Ավտորիտար ռեժիմները բավականաչափ կառուցողական խնդիրներ են իրականացնում անցումային փուլերում, արտակարգ իրադրությունների ժամանակ: Մեծ հնարավորություններ ունեն ապահովելու հասարակության քաղաքական կայունությունը, իրականացնելու կառուցվածքային վերափոխումներ, կոորդինացնելու ռեսուրսները, նպաստելու ազգային շուկայի քաղաքացիական հասարակության եւ իրավական պետության ձևավորմանը, հաղթահարելու հասարակության մեջ տիրող քաոսը: Այս բոլորը այն նախադրյալներն են, որոնք հնարավորություն են ստեղծում արմատական դեմոկրատական վերափոխումներ իրականացնելու համար: Նկատի ունենալով վերը նշված դրական հատկանիշները, շատ քաղաքագետներ այդ ռեժիմները անվանում են պրագմատիկ դիկտատուրա:

Գոյություն ունի ավտորիտար ռեժիմի մի շարք ձեւեր, *թեոկրատական*, որտեղ իշխանությունը պատկանում է հոգեւոր դասին, *մետոտալիտարը*, երբ գործում է զանգվածային կուսակցությունը, թույլատրվում է քաղաքական ընդդիմության գոյությունը, անցկացվում ընտրություններ:

Ուզմական կառավարում: Օրինակ Լատինական Ամերիկայի երկրներում, անձնավորված ռեժիմներ՝ Աֆրիկյան երկրներում, վերջապես, անհետացող միապետությունները, որոնց մի մասը սիմվոլիկ է, Անգոլան, Նորվեգիան, Շվեդիան, Դանիան, Բելգիան, Լյուքսեմբուրգը, Իսպանիան, որտեղ միապետները, փաստորեն, պառլամենտական դեմոկրատներ են:

Հետաքրքրությունը ավտորիտար ռեժիմի նկատմամբ մեծացավ հատկապես 80-ականների վերջերին՝ կապված սոցիալների փլուզման հետ: Քանի որ այդ երկրներում բացակայում են դեմոկրատական պայմանները, ապա կարծում ենք, որ չի բացառված, որ նախկին խորհրդային եւ Արեւելյան Եվրոպայի որոշ երկրներում հաստատվի ավտորիտար ռեժիմ, որպես դեմոկրատական կարգերի անցմանը նախորդող փուլ:

Դեմոկրատական ռեժիմ: Դեմոկրատիա հասկացությունը քաղաքագիտության, իրավագիտության, փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի եւ այլ գիտությունների կարելուր կստեղծողիաներից է: Դեմոկրատական կարգերի հաստատումը եղել է, կա եւ մնում է առաջադեմ հասարակական ուժերի հիմնական նպատակը, քաղաքագիտության մեջ բոլորից շատ քննարկվող հարցերից մեկը: Դեմոկրատիայի մասին շատ է գրվել, գրվում է եւ դեռ կգրվի, քանի դեռ գոյություն ունի մարդկային հասարակությունը: Այն շահարկում են պետական, քաղաքական գործիչները, տարբեր հասարակական, քաղաքական կազմակերպությունների ղեկավարները, սովորական մարդիկ, եւ անգամ նրա հակառակորդները: Առաջին հայացքից պարզ թվացող այդ հասկացության մասնագիտական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ գոյություն ունի դեմոկրատիայի բազմաթիվ կոնցեպցիաներ, որոնք արտահայտում են նրա բովանդակության տարբեր կողմեր, կան պաշտոնապես դեմոկրատական կոչվող երկրներ, որոնք իրականում նրա էության հետ կապ չունեն: Դեմոկրատիա բառը ծագել է հուն. *demo*-ժողովուրդ + *kratos*-իշխանություն, բառերից՝ ժողովրդաիշխանություն: Այս գաղափարն առաջին անգամ չորանառության մեջ է դրել Հերեդոտը (մ.թ.ա. 5-րդ դար), ըստ որի, այն հավասարության վրա հիմնված պետություն է (հուն. *իսոնոմիա*), որտեղ պաշտոնները զբաղեցնում են վիճակահանության կարգով: Անտիկ շրջանի դեմոկրատիայի գաղափարը ձեւակերպել է Արիստոտելը, որի համաձայն քաղաքացիներն ազատ են ու հավասար, նրանք մասնակցում են պետական կառավարման գործերին, մեծամասնության կարծիքը վճռական նշանակություն ունի: Ի տարբե-

1. Տե՛ս՝ "Лекции по политологии", Таллин, 1991, էջ 81

2. Տե՛ս՝ Ավտորիտար-Ֆրանս. *autoritaire*-իշխանություն, ազդեցություն:

րություն Արիստոտելի, Պլատոնը դեմոկրատիան համարում էր ամբոխի իշխանություն (օխոկրատիա) եւ չէր թաքցնում իր բացասական վերաբերմունքը նրա հանդեպ, որովհետեւ դեմոկրատիան ըստ նրա հավասարեցնում է հավասարներին, անհավասարներին: Չեւազայում դեմոկրատիայի դասական, շումպետերյան, պլուրեալիստական, էլիտար, մարքսիստական, ներկայացուցչական եւ այլ տեսությունները հենվում էին այդ մտածողների հայացքների եւ իրենց ժամանակի սոցիալական, տնտեսական եւ քաղաքական իրադարձությունների վերլուծության վրա: Պատահական չէ, որ ամերիկացիներն իրենց քաղաքական համակարգի ստեղծման ժամանակ նոր մակարդակով վերականգնեցին հռոմեական քաղաքական համակարգի սկզբունքները: Օրինակ, պրեզիդենտի իշխանությունն իր մեջ ներառում է կոնսուլի, թագավորական իշխանության տարրեր, սեւնատը՝ արիստոկրատիայի, ներկայացուցիչների, պալատը՝ ժողովրդական տրիբունալի, գերագույն դատարանը՝ ցենզորների (բարձր պաշտոնյաների) համակարգի:

Այսօր թե՛ տնտեսական եւ թե՛ գործնական առումով դեմոկրատիան օգտագործվում է տարբեր իմաստներով. որպէս պետական կառուցվածքի բնութագրություն, կուսակցությունների, արհմիությունների եւ տարբեր հասարակական կազմակերպությունների կազմակերպման ձեւ, պետական կառավարմանը ժողովրդի մասնակցության որակական եւ քանակական չափանիշ, քաղաքական աշխարհայացք եւ հասարակական շարժում, քաղաքական, սոցիալական արժեք: Բոլոր առումներով էլ դեմոկրատիան հանդիսանում է իշխանության, քաղաքական ռեժիմի կազմակերպման եւ իրականացման եղանակ:

Դեմոկրատական քաղաքական ռեժիմները բնորոշվում են մի շարք հատկանիշներով: Նշենք դրանցից առավել ընդհանուրները եւ էականները: Նախ՝ անհրաժեշտ է *կանոնավոր, մրցութային եւ մաքուր* ընտրություններ: Ընտրությունները մրցութային է համարվում այն ժամանակ, երբ տարբեր կուսակցություններ, խմբեր, անհատներ ազատ կարող են դնել իրենց թեկնածությունը, հակառակ պարագայում այն կորցնում է իր այդ հատկանիշը եւ ձեւական բնույթ է ստանում: Ընտրությունները մաքուր է համարվում երբ չկան օրինախախտումներ, գործում է ազնիվ խաղի հատուկ մեխանիզմ: Եթե բյուրոկրատական մեքենան պատկանում է մի կուսակցության, որը կարող է օգտագործել զանգվածային լրատվության միջոցներն այն աստիճանի, որ ազդի հասարակական կարծիքի վրա, ապա ընտրությունները մաքուր, ազնիվ համարել չի կարելի: Էլ չենք խոսում այն մասին, որ դեմոկրատական ավանդույթներ չունեցող երկրում, որտեղ շատ ցածր է նաեւ քաղաքական կուլտուրան, կարող են կեղծվել ընտրությունների արդյունքները: Դեմոկրատական ռեժիմի մյուս բնորոշ հատկանիշն այն է, որ կառավարությունը ծնվում է *ընտրության միջոցով*: Բավարար չէ, որ ընտրություններն անցկացվեն պարբերաբար, անհրաժեշտ է, որ ռեժիմը հենվի ընտրովի կառավարության վրա, որովհետեւ դեմոկրատիայի անհրաժեշտ պայմանը կառավարության *հերթափոխությունն* է ընտրությունների հետեւանքով, եւ ոչ այլ ծանապարհով: Ընտրությունների դերը քաղաքական գործընթացներում կախված է հասարակության քաղաքական համակարգից, ռեժիմի ձեւից: Եթե դեմոկրատական երկրներում ընտրությունները որոշիչ դեր են խաղում քաղաքական

համակարգի կայուն գործառնության համար. ապա ոչ դեմոկրատական երկրներում այնքան էլ որոշիչ չէ ընտրությունների դերը: Միակուսակցական համակարգ ունեցող երկրներում ընտրությունները իշխանության չեն բերում քաղաքական նոր ուժերի: Նույնը նաեւ բազմակուսակցական այն երկրներում, որտեղ պետական ապարատը կենտրոնացված է մեկ կուսակցության ձեռքին: Ընտրություններն էական դեր չեն խաղում նաեւ այնպիսի պետություններում, որտեղ ներկայացուցչական մարմինների անդամների մեծ մասը ոչ թե ընտրվում, այլ նշանակվում են: Քաղաքացիների մի մասի մոտ կարելի է հանդիպել այնպիսի կարծիքի, ըստ որի, ընտրություններն ընդամենը յուրահատուկ քաղաքական ծիսակատարություն են, որոնք էական դեր չեն խաղում քաղաքական գործընթացներում. նրանք ընդամենը արտաքին տեսք են ստեղծում քաղաքական որոշումների ընդունմանը քաղաքացիների մասնակցության մասին: Նման կարծիքը բխում է այն հիմքից, որ ընտրովի պաշտոնների հիսմար թեկնածուների առաջադրումը հանդիսանում է քաղաքական կուսակցությունների պրեոգատիվան: Այսինքն, ազատ ընտրությունը սահմանափակված է ինչ-որ նորմերով, եւ մարդկանց իրավունք է սրվում ընտրություն կատարել ընդամենը մրցակից կուսակցությունների կողմից առաջադրած թեկնածուների միջեւ: Ինչպես տեսնում ենք, ընտրությունները դեմոկրատական քաղաքական ռեժիմի բնութագրման մեջ էական դեր են խաղում, ուստի ընտրական համակարգի, ձեւերի, իրականացման եղանակների, ընտրությունների մասին օրենքների ուսումնասիրությունն անհրաժեշտություն է: Զանի որ ընտրությունը կարելի է քաղաքական իրադարձություն է, ապա քաղաքագիտության տեսակետից կարելի է նրա հետեւյալ ֆունկցիաները.

1. Իշխանության խաղաղ անցման ապահովումը մի խմբից՝ մյուսին:
2. Դեմոկրատորեն գործող ներկայացուցչական համակարգի ձեւավորում:
3. Քաղաքական լիդերների, գործիչների անձնական ու գործնական հատկանիշների նկատմամբ վստահության արտահայտություն եւ այլն:

Դեմոկրատական քաղաքական ռեժիմի բնորոշ հատկանիշներից մեկն էլ հասարակության մեջ փոքրամասնության եւ առանձին անհատների շահերի երաշխավորված ձեւով պաշտպանությունն է: Ընտրությունների միջոցով արտահայտված մեծամասնության կարծիքը դեմոկրատիայի անհրաժեշտ, բայց ոչ բավարար պայմանն է: Առանց փոքրամասնության իրավունքների պաշտպանության, նրանց նկատմամբ խտրականության քաղաքականության իրականացմամբ ռեժիմը կորցնում է իր դեմոկրատական բնույթը՝ անկախ ընտրությունների մաքրությունից, ազնվությունից եւ կառավարությունների փոփոխման հաճախականությունից: Վերջապես, դեմոկրատական քաղաքական ռեժիմի բնորոշ գծերից մեկն էլ այն է, որ այն հենվում է տնտեսության ազատականացման եւ ազատ շուկայական հարաբերությունների վրա: Շուկան սահմանափակում է այն հարցերի շրջանակները, որոնք որոշվում են քաղաքական եղանակներով. դրանով մինչ-մոնի հասցնելով տնտեսական իշխանության ենթակայությունը քաղաքական իշխանությանը:

Շուկան ստեղծում է ոչ միայն տնտեսական, այլեւ քաղաքական բազմազանություն. ընդարձակում է տնտեսական ու քաղաքական ազատությունների շրջանակները: Այստեղ յուրաքանչյուրը, քաղաքական լեզվով ասած, քվեարկում է իր ապրանքի համար: Քաղաքական ազատություն նշանակում է մարդկանց մի

1. Տե՛ս՝ А. Мизраня "История теории демократии", Таллин, 1991, էջ 38-55
 А. М. Western political theory in the face of the future. Cambridge university Press 1993, էջ 1-29

խմբի կողմից մյուսի վրա հարկադրանքի վերացում: Հարկադրանքը ամենամեծ վտանգն է ազատության համար, անկախ նրանից, թե՛ ով է այն գործադրում՝ բռնապետը, թե՛ դեմոկրատը: Ուստի, տնտեսական գործունեության դուրսբերումը քաղաքական իշխանության հսկողությունից զգալիորեն վերացնում է հարկադրանքի այդ աղբյուրը: Տնտեսական հզորությունը դառնում է քաղաքական իշխանությանը ոչ թե նպաստող, այլ՝ սահմանափակող գործոն:

Քաղաքական ռեժիմների դեմոկրատական տիպը ենթադրում է օրինական ընդդիմության առկայություն, ռեալ գործող բազմակուսակցական համակարգ, իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի պահպանում, օրենքների գերակայություն, քաղաքացիների իրավունքների եւ ազատությունների իրականացման երաշխիքներ եւ այլն: Սակայն աշխարհում չի եղել եւ առայժմ չկա մի երկիր, որ վերը նշված պահանջներն իրականացնի ամբողջությամբ:

Դեմոկրատիան, դեմոկրատական կարգերը, բացի վերը նշված առավելություններից, իրենց մեջ պարունակում են նաեւ խոցելի կողմեր, որոնք հաճախ են քննադատվում նրա հակառակորդների կողմից: Ակամայից հիշում ենք ՌԷ. Չերչիլի միտքը՝ «դեմոկրատիան սարսափելի ուղեբեռ է, բայց նրանից լավը մարդկությունը դեռ ոչինչ չի հնարել»: Նույնիսկ կան քաղաքացիներ, որոնց կարծիքով դեմոկրատիայի առատության կամ, ինչպես անվանում են, «ավելորդ» դեմոկրատիան վկայում է պետական կառավարման թուլության մասին: Ամերիկյան հայտնի քաղաքագետ Լիփսեթի կարծիքով ժողովրդի չափից ավելի մասնակցությունը քաղաքական գործընթացներին բոլորովին չի նպաստում դեմոկրատական վերափոխումների հաջողություններին: Առանձնապես վտանգավոր է զանգվածային շարժումների ժամանակ մարդկանց մղել դեմոկրատիայի, դեմոկրատական վերափոխումների՝ առանց համապատասխան գիտելիքների, նյութական եւ հոգեւոր նախադրյալների ստեղծման: Դեմոկրատական գաղափարները, ազատությունները մարդկանց մոտ արթնացնում են ակտիվություն, որը կարող է ունենալ ինչպես կառուցողական, այնպես էլ ոչ կառուցողական բնույթ: Այդպիսի պայմաններում դժվար է որոշել, թե ի՞նչքան եւ ի՞նչպիսի ուժ պետք է գործադրել դեմոկրատիան պաշտպանելու համար: Հաճախ հասարակության սոցիալական, գաղափարա-քաղաքական շերտավորումն ստեղծում է այնպիսի խայտաբղետություն, երբ դժվար է որոշել այն մեծամասնությունը, որի կամքը պետք է արտահայտի իշխանությունը: Այդպիսի իրավիճակները թուլացնում են իշխանությունների կայունությունը, կառավարման արդյունավետությունը եւ ընդհանուր վնաս հասցնում հասարակությանը: Թույլ սոցիալ-տնտեսական հիմքեր ունեցող հասարակության մեջ, հատկապես քաղաքական ու իրավական ցածր կուլտուրայի պայմաններում բավականին դժվար է լավագույն կապ հաստատել պետության եւ հասարակության միջեւ, արդյունավետ դեմոկրատական կարգեր հաստատել: Մինչդեռ լուսավորված ժողովրդին, ինչ խոսք, ավելի հեշտ է վարել, քան՝ քշել, եւ ավելի հեշտ է կառավարել, քան ստրկացնել: Այս բոլորը չի նշանակում, որ պետք է հրաժարվել դեմոկրատիայից, դեմոկրատական վերափոխումների կայուն քաղաքականությունից:

Ինչպես արդեն նշվել է, դեմոկրատական քաղաքական ռեժիմները լայն կտրվածքով բաժանվում են պրեզիդենտական եւ պառլամենտական կառավարման: Քանի որ կառավարման այդ ձեւերի կառուցվածքի, էության, ֆունկցիաների մասին հարցերը լայնորեն լուսաբանվում են նաեւ իրավաբանական գրականության մեջ, ուստի շատ համառոտ, քաղաքագիտության տեսանկյունից նշենք մի քանի խնդիրների մասին:

Դեմոկրատական քաղաքական ռեժիմների նման դասակարգումը կարող է շփոթություն առեղծել, որովհետեւ պրեզիդենտական ռեժիմի ժամանակ էլ կա պառլամենտ, եւ՝ ընդհակառակը: Պրեզիդենտական ռեժիմի ժամանակ գործադիր իշխանությունը կենտրոնացված է պրեզիդենտի ձեռքին եւ անմիջապես չի ենթարկվում պառլամենտին, որի դասական օրինակ կարող է ծառայել ԱՄՆ-ը: Պրեզիդենտը նշանակում է գերատեսչությունների ղեկավարներին, նախարարներին, որոնք հանդիսանում են կառավարության անդամներ: Նրանք պրեզիդենտի օգնականներն են, եւ ենթարկվում են միայն նրան: Ահա պրեզիդենտական կառավարման էությունը: Սակայն սա չի նշանակում, թե պրեզիդենտը բռնապետ է: Նրա կառավարումն ունի իր սահմանները, որը նշված է Սահմանադրությամբ: Պրեզիդենտը չունի օրենսդրական լիարժեք լիազորություններ, ամբողջ օրենսդիր իշխանությունը պատկանում է օրենսդիր մարմնին, որը տարբեր երկրներում տարբեր անվանումներ ունի: Օրինակ, ամերիկյան կոնգրեսը իրավունք ունի փոխել պրեզիդենտի ցանկացած նշանակում (վետոյի իրավունք), Սահմանադրությունը խախտելու, կամ պետական դավաճանության դեպքում իրականացնել պրեզիդենտին իշխանությունից հեռացնելու՝ իմփիչմենտի գործընթացը: Սակայն իմփիչմենտի եղանակով պրեզիդենտին չի կարելի հեռացնել իշխանությունից, եթե, դիցուք, կոնգրեսը համաձայն չէ նրա վարած քաղաքականության հետ: Պառլամենտական ռեժիմի պայմաններում եւ օրենսդիր, եւ գործադիր իշխանությունը պատկանում է պառլամենտին: Գործադիր իշխանությունն ի դեմս նախարարների խորհրդի միայն պառլամենտի հաշվին իշխանություն ունի: Պառլամենտական ռեժիմի ամենակարեւոր ինստիտուտը քվեարկությունն է կառավարության հանդեպ վստահություն կամ անվստահություն հայտնելու առումով: Անվստահության դեպքում, բացառությամբ վարչապետին կամ պրեզիդենտի պետական հանցագործության մեջ մեղադրելուց, կառավարությունը պետք է հրաժարական տա: Պառլամենտական ռեժիմի երկրներում պառլամենտը իրականացնում է որոշակի ֆունկցիաներ: Ամենագլխավորը օրինաստեղծ ֆունկցիան է, որը սկսվում է օրինագծերի քննարկումից մինչեւ *նրա ընդունումը*: Մյուսը նրա *ներկայացուցչական ֆունկցիան* է, երբ ընտրված պատգամավորները պարտավոր են ներկայացնել եւ պաշտպանել իրենց ընտրողների շահերը: Հաջորդը *հետադարձ կապի ֆունկցիան* է, առանց որի պետական իշխանության մարմինները չեն կարող ապահովել իրենց վարած կուրսի սոցիալական աջակցությունը: Այնուհետեւ պառլամենտն իրականացնում է գործադիր իշխանության ձեւավորման եւ նրա գործունեության վրա *վերահսկողության ֆունկցիա*, բյուջեի *ձեւավորման* կամ, ինչպես անվանում են՝ «գամբյուղի իրավունք»՝ ֆունկցիա: Վերջապես, անհրաժեշտ է առանձնացնել պառլամենտի *արտաքին քաղաքական ֆունկցիան*, որի մեջ մտնում է պատերազմ հայտարարելու եւ հաշտություն կնքելու, միջազգային պայմանագրերի եւ համաձայնագրերի վավերացման խնդիրները:

Քաղաքագիտական գրականության մեջ առանձնացվում է պառլամենտական ռեժիմի երեք հիմնական ձեւեր:

Առաջին՝ միակուսակցական մեծամասնության պառլամենտական ռեժիմ, երբ մեկ կուսակցություն այնքան ուժեղ է, որ մշտապես կազմավորում է կառավարություն՝ պառլամենտում ունենալով ձայների 50%-ը: Երկրորդ՝ կոալիցիոն պառլամենտական համակարգն է, երբ կառավարությունը ձեւավորվում է տարբեր կուսակցությունների կոալիցիայի հիմքի վրա, այսինքն՝ այդ կուսակցություններից յուրաքանչյուրն առանձին վերցրած, բացարձակ մեծամասնություն չի կազ-

մում պաշտամունքում: Երրորդ՝ կոնսենսուալ պառլամենտական ռեժիմ, որը գործում է տեղական կամ էթնիկական մեծամասնության հաշվին:

Այսպիսով, քաղաքական ռեժիմների էության, նրանց տիպաբանության հիմնահարցերի ուսումնասիրությունն հնարավորություն է ստեղծում ավելի խորացված կերպով տեսնել հասարակության քաղաքական կյանքի բնորոշ կողմերը, ճիշտ եզրակացություններ կազմակերպել քաղաքական ընտրության ժամանակ:

8.2. ՈՉ ԴԵՄՈԿՐԱՏԱԿԱՆ ՌԵՋԻՄԻՑ ԴԵՄՈԿՐԱՏԱԿԱՆԻ ԱՆՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ

Այսօր քաղաքական պրակտիկան քաղաքական գիտության առջեւ հարցեր է բարձրացրել, բացահայտել դեմոկրատական մեխանիզմների բնույթը, ինչպես՝ ստեղծել անհարժեշտ նախադրյալներ դեմոկրատական քաղաքական համակարգի ձեւավորման համար, հատկապես այն երկրներում, որոնք նոր են սկսում այդ գործընթացը: Ըստ էության, արեւմտյան քաղաքագիտությունն սկզբունքորեն լուծել է այդ հարցերը, այժմ փորձենք այն բացատրել: Քաղաքական փակ համակարգից բաց դեմոկրատական կարգերին անցման փուլի տեւողությունը, բարդությունը եւ հաջողությունը պայմանավորված է մի շարք գործոններով: Այդ գործոնների մեջ էական դեր են խաղում տվյալ երկրի տնտեսական ու հոգեւոր զարգացման մակարդակը, ազգային առանձնահատկությունները, քաղաքական, իրավական հաստատությունների առկայությունը, ներքին եւ արտաքին սոցիալ-քաղաքական պայմանները եւ այլն: Քաղաքական պրակտիկայում չի եղել մի դեպք, որ հասարակական մի համակարգից մյուսին անցումն իրականացվի առանց Մեծ կամ փոքր ցնցումների: Այս տեսակետից հաջողություններ են ունեցել մեծ Բրիտանիայի, Հոլանդիայի եւ Հյուսիսային Եվրոպայի երկրները՝ այն էլ բավականին երկար պատմական ժամանակաշրջանում: Դեմոկրատական կարգերի ստեղծումը հաջող է իրականացվում այն ժամանակ, երբ այդ անցումը կատարվում է խաղաղ ճանապարհով: Քաղաքական առումով հեղափոխությունները չեն բերում դեմոկրատական կարգերի հաստատման: Գործող ռեժիմի ուժային տապալումը ճանապարհ է բացում մեկ այլ՝ ոչ դեմոկրատական ռեժիմի համար: Գուցե որոշ հեղափոխություններ պատմության մեջ մեծ դեր են խաղացել սոցիալ-տնտեսական զարգացման համար նոր պայմաններ ստեղծելու առումով, բայց դեմոկրատիա չեն հաստատել: Այդ են ապացուցում ինչպես XVIII-XIX դ. ֆրանսիական, այնպես էլ XX-րդ դարի ռուսական, չինական ու կուբայական հեղափոխությունները:

Դասական տոտալիտար համակարգից անցումը դեմոկրատականին հնարավոր չէ իրականացնել կարճ ժամկետում, մեկ թռիչքով: Օրինակ, Անգլիայում դեմոկրատիայի համար պայքարը սկսվել է դեռեւս XII դ., սակայն միայն XVIII դ. վերջին (1688-1689) «փառավոր հեղափոխության» հաղթանակից հետո հաստատվեցին քաղաքացիական հասարակություն եւ լիբերալ-դեմոկրատիայի սկզբունքները: Ֆրանսիայի փորձը ցույց է տալիս, որ կարճ ժամանակաշրջանում հասնել դեմոկրատական ազատության հնարավոր չէ: Դեռեւս XIX դ. սկզբներին Ալ. Թոքսվիլը զգուշացնում էր ֆրանսիական քաղաքական մտածողներին եւ հեղափոխական գործիչներին, որ ձգտել շատ արագ հասնել ազատության, նշանակում է կանգնել ուղիղ դեպի ստրկություն տանող ճանապարհի վրա: Շատ քաղաքագետների կարծիքով Ֆրանսիային դեմոկրատական ռեժիմ հաստատելու համար պետք եղավ համարյա 200 տարի՝ սկսած 1789 թ. հեղափոխութ-

յունից մինչեւ XX դ. 70-ականների վերջը: Այդ ժամանակաշրջանում տեղի ունեցան հեղափոխություններ, հաստատվեցին բոնապետություններ, միապետություններ եւ ավտորիտար ռեժիմներ: Եվրոպական մի շարք քաղաքակիրթ ժողովուրդներ չկարողացան ինքնուրույն ձեռով հաստատել կայուն դեմոկրատական քաղաքական ռեժիմներ: Եթե քաղաքական պրակտիկայում չի եղել տոտալիտարիզմից դեմոկրատիային անցման մի դեպք, ապա կան ավտորիտարիզմից դեմոկրատիային անցնելու բազմաթիվ օրինակներ: Դրա եղանակներից մեկը վերելից իրականացվող վերափոխումներն են, որոնք շատ հազվադեպ են հաջողություն բերում, սակայն այդպիսի օրինակներ կան: Նման վերափոխումներ իրականացվում են այն ժամանակ, երբ տվյալ երկիրը գտնվում է տնտեսական ու քաղաքական խոր ու երկարատեւ ճգնաժամի մեջ: Այդ դեպքում ավտորիտար ղեկավարությունն իր կամքով, եւ ոչ միայն ընդդիմության ճնշմամբ, ցուցաբերում է բավականաչափ ողջամտություն, իմաստություն, սկսում է դեմոկրատական վերափոխումների գործընթացը: Այդ ուղղու ղեկավարությունն այն է, որ վերափոխումներ իրականացնող ավտորիտար ղեկավարությունն ուզում է մի կողմից ռեժիմը դարձնել դեմոկրատական, եւ՝ միաժամանակ մնալ իշխանության գլուխ: Իսկ հին պահպանողական ուժերը, որոնք բավականաչափ հսկողություն ունեն պետական մեքենայի վրա, խանգարում են այդ գործընթացին: Բացի այդ, վերափոխումները ոգեւորում են ժողովրդին, առավել՝ ծախ ուժերին, ծնվում է շարժում, քաղաքական իրադրությունը բարդանում է: Այսպիսի պայմաններում ղեկավարությունը կարող է ոչ բավարար հետեւողական լինել, նահանջել դիքերից, ընկնել երկու ուժերի քաղաքական ծուղակի մեջ: Ավտորիտար ռեժիմները դեմոկրատականի վերածման մյուս ուղին էլ այն է, երբ ստեղծված քաղաքական, ռազմական սուր ճգնաժամի, կամ անձնական այլ շարժառիթների պատճառով իշխանությունները հրաժարվում, կապիտուլյացվում են: Դրանք վերաբերում են հատկապես զինվորական, ռազմական ուժերին: Վերջապես ամենակայուն ու հիմնարար ճանապարհը աստիճանական վերափոխումներն են, որոնց պետք է մասնակցեն հասարակության բոլոր առողջ ուժերը: Այստեղ գլխավորն այն է, որ իշխանության գլուխ կանգնած ավտորիտար ուժերը համաձայնեցված եղանակով աշխատեն ընդդիմության հետ, հնարավորություններ ստեղծեն կառուցողական ուժերի ակտիվացման համար: Այս տեսական ժամանակաշրջանի դժվար ղեկավարությունների մեծ մասը պայմանավորված է նախկին ռեժիմից ժառանգություն ստացած չլուծված խնդիրներով, որոնց մեջ առանձնահատուկ տեղ է գրավում ազգային հարցը: Վերափոխումների ժամանակ, եթե քաղաքական գործիչներն առաջնորդվում են ազգային շահերի պաշտպանության մղումով, ապա նրանք պետք է պատրաստ լինեն փոխզիջումների, նրանց վարքագծի մեջ իշխողը պետք է լինի համագործակցության եւ կառուցողական սկզբունքը: Աշխարհի քաղաքական բազմազանությունը շատ դեպքերում մարդկանց ներկայանում է սեւ եւ սպիտակ գույներով: Այդպես ներկայացնողները ձգտում են ոչ թե՛ կառուցողական գործողությունների, այլ պայքարի, ոչ թե՛ համագործակցության, այլ՝ հաղթանակի: Դեմոկրատական վերափոխումների գործընթացի հաջողությունը պայմանավորված է նաեւ տվյալ հասարակության քաղաքական կուլտուրայի, մարդկանց քաղաքական գիտակցության զարգացման աստիճանով: Այս առումով կարելի է, որ հասարակության մեջ քաղաքական տարբեր կուսակցությունների եւ խմբավորումների միջեւ վերափոխումների իրականացման մեթոդների, եղանակների վերաբերյալ գործի «համաձայնության» եւ «անհամաձայնության» կուլտուրան, Անցման շրջանի այս գործընթացների վերլուծությունը ցույց

9.1. ՄԱՐԴԸ ՈՐՊԵՍ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՍՈՒԲՅԵԿՏ

է տալիս, որ վերափոխումների ընդհանուր օրինաչափությունների հետ միասին, յուրաքանչյուր երկիր ունի իր առանձնահատկությունները: Կոնկրետ դեպքում մեր հանրապետության համար անցումային այդ փուլը պարտադիր չէ. որ այնքան երկար լինի, ինչպես եղել է այդ շրջանն անցած այլ երկրների համար: Այստեղ ազգային մի շարք առանձնահատկությունների հետ միասին էական նշանակություն ունի այն հանգամանքը, որ նախ՝ իշխանությունների փոփոխությունը մեզ մոտ տեղի ունեցավ խաղաղ ճանապարհով, եւ երկրորդ՝ այդ անցումը կատարվում է XX դ. վերջին, քաղաքակրթության ավելի բարձր մակարդակում: Պատմական փորձը ցույց է տալիս, որ դեմոկրատական վերափոխումների սկզբնական փուլում հաջողությունն ուղեկցում է այն երկրներին, որտեղ գործում է ուժեղ գործադիր իշխանությունը: Բանն այն է, որ տնտեսական ու հոգեւոր կյանքի ապապետականացման սկզբնական փուլում ոչ պետական սեփականության ինստիտուցիոնալ ձեւավորմանը զուգընթաց, տեղի է ունենում հասարակության սոցիալական բեւեռացում, առաջանում են նոր սոցիալական խմբեր, միջին դասակարգ, շահեր, կոնֆլիկտներ, քառս: Ուստի, մինչեւ քաղաքական ու տնտեսական համակարգերի արմատական կայունացումը, անհրաժեշտ է, որ քաղաքական բնագավառում պահպանվի ավտորիտար ռեժիմը: Այդ ընթացքում թույլատրելի է դեմոկրատիայի սահմանափակում կամ կառավարելի դեմոկրատիա: Սակայն պատրանքներից, ավելորդ գործողություններից խուսափելու համար անհրաժեշտ է, որ իշխանությունները ժողովրդին բացատրեն այդ սահմանափակումների անխուսափելիությունն ու ժամանակավոր բնույթը: Միաժամանակ, ավտորիտար ռեժիմն այդ ժամանակահատվածում պետք է զբաղվի դեմոկրատական քաղաքական մեխանիզմների ստեղծմամբ՝ այդ գործընթացի մեջ ներգրավելով հասարակական, քաղաքական տարբեր ինստիտուտներ, աստիճանաբար ավելացնելով նրանց իրավունքները եւ լիազորությունները, պահպանելով գլխավոր դատավորի իր դերը:

Այսպիսով, դեմոկրատական վերափոխումների գործընթացը բարդ եւ երկարատեւ փուլ է, որը բերում է հասարակական կյանքի բազմազանություն եւ ազատությունների աճի. մարդիկ պետք է պատրաստվեն հանդիպելու ազատության հետ: Սակայն առայժմ, ինչպես գրում է ամերիկյան հայտնի տնտեսագետ Մ.Ֆրիդմանը, «Դեմոկրատական երկրներում տիրապետող մտահոգությունը եղել է ոչ թե՝ ազատության, այլ բարեկեցության ստեղծումը»: Դեմոկրատիան, դեմոկրատական կարգերը չեն ներմուծվում եւ չեն արտահանվում, նրա իրականացման համար պետք է պայմաններ ստեղծել, այն պետք է մշակել, յուրացնել եւ դարձնել մարդկանց սեփականությունը:

1. Տե՛ս. Փրիդման և Հալեյ, Օ ռեբոժե, լեռնոժե ս անգլիսկոյո թոժ Րեժ. Ա. Բաժուս, ՀՀՏՈ ինստիտուտ, 1985, էջ 13:

Քաղաքական մտքի զարգացման պատմության ընթացքում անհատի դերի հարցի շուրջ ձեւավորվել է երկու ուղղություն: Դրանցից մեկը, որը հին պատմություն ունի, հանգում է «էլիտարիզմի» տեսությանը: Ըստ այդ տեսության, ամբողջ քաղաքական գործընթացը բացատրվում է հասարակության լիդերի, առաջնորդի կամ հատուկ ընտրովի մարդկանց հեղինակությամբ եւ գործունեությամբ: Երկրորդ ուղղությունը հանգում է քաղաքականության մեջ անհատի դերի նաեմացմանը կամ ուղղակի ժխտմանը:

Քաղաքականության մեջ անհատի հիմնահարցը քննարկելու համար հարկ է հաշվի առնել մի քանի մեթոդոլոգիական սկզբունքային դրույթներ.

ա) սոցիալական գործոնների որոշիչ դերի սկզբունքը,

բ) քաղաքականության վրա մարդու, անհատի հակադարձ ազդեցության ուղղությունը,

գ) քաղաքական գործընթացը, առաջին հերթին, վերնաշենքային բնույթ ունի եւ երբեք չի նույնացվում նյութական հիմքի հետ: Քաղաքականությունն ունի իր զարգացման օրինաչափությունները:

Ելնելով վերը նշված մեթոդոլոգիական սկզբունքներից, անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ մարդկանց կյանքում քաղաքականությունը պատմական զարգացման գործընթացում միանշանակ չի եղել: Հին աշխարհում մարդը համարվել է քաղաքական էակ, միջին դարերում՝ կրոնական էակ, վերածնության դարաշրջանում՝ բանական էակ, XIX դ.՝ առեւտրական էակ, իսկ XX դ. վերականգնվում է հինը՝ քաղաքական էակ հասկացությունը:

Անհատի եւ քաղաքականության բարդ փոխհարաբերություններում առանձնացվում են երկու հիմնական միտումներ. ա) բնակչության լայն շրջանների հետադարձության աճը քաղաքականության նկատմամբ եւ բ) իշխանությունների պաշտոնական ներկայացուցիչների նկատմամբ վստահության անկումը: Առաջին միտումն արտահայտվում է բազմաթիվ ձեւերով. մասնակցություն պետական կառավարմանը, օրենքների, իրավական նորմերի ստեղծմանը, իրականացմանը եւ պաշտպանմանը, ընտրություններին, քաղաքական կուսակցություններին եւ այլ հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների գործունեությանը, քաղաքական տեղեկատվության ընդունմանը եւ տարածմանը, հասարակական կարծիքի ձեւավորմանը եւ այլն: Գրականության մեջ տարբերակում են մասնակցության մասեւ կոլեկտիվ եւ անհատական, կամավոր եւ հարկադրական, ակտիվ եւ պասսիվ ավանդական եւ այլընտրանքային, հեղափոխական ու պաշտպանական եւ այլ ձեւեր: Երկրորդ միտումը՝ իշխանությունների պաշտոնական ներկայացուցիչների նկատմամբ վստահության անկումը արտահայտվում է կամ այդ քաղաքականության արարմանը չմասնակցելու ձեւով, կամ նրա արմատական քննադատության ձեւով:

Ամեն մարդ ունի միայն իրեն յուրահատուկ բանական, զգայական եւ կամային որակներ: Նա հանդես է գալիս որպես անհատ, երբ հասնում է ինքնագիտակցության, իր սոցիալական կարգավիճակին, պատմական պրոցեսում սուբյեկտի իր դերի ճանաչման:

Քաղաքական գիտությանը ամենից շատ հետաքրքրողը շարքային անհատներին քաղաքականության մեջ ներգրավելու հիմնահարցն է: Բանն այն է, որ քաղաքականությունն արարում են ոչ թե վերացական զանգվածները, այլ մարդիկ՝ իրենց շահերով, նպատակներով, մտքերով ու զգացմունքներով: Քաղաքականության անմիջական սուբյեկտի դերում հանդես է գալիս առանձին մարդը, որի կամքով իրականացվում են հասարակության, ազգի, սոցիալական տարբեր խավերի շահերը:

Անհատը, որպես քաղաքականության անմիջական սուբյեկտ, բնութագրվում է հասարակության մեջ քաղաքական գործընթացների ել գլխավորապես քաղաքական իշխանության վրա ունեցած ազդեցությամբ ու հնարավորություններով:

Այս առումով կարելի է առանձնացնել անհատի հետևյալ հիմնական տիպերը.

1. Անհատը որպես հասարակության անդամ է քաղաքացի, որը օտարված է քաղաքական գործընթացից եւ նեգատիվ վերաբերմունք ունի քաղաքականության նկատմամբ: Այս պարագայում անհատի դերը կարող է չնչին լինել, կամ անհատի մոտ կարող է գերիշխել անտարբերությունը քաղաքականության նկատմամբ: Վերջինս կարող է արտահայտվել երկու ձևով. մի դեպքում կարող է լինել սոցիալական թերզարգացածության արդյունք, մյուս դեպքում կարող է եւ կեղծ լինել՝ ընդունելով բողոքի ձեւ՝ անհեռատես քաղաքականության նկատմամբ: Այսպես է ձեւավորվում անհատի ապաքաղաքական տիպը:

2. Քաղաքականության նկատմամբ պասիվ, աննշան հետաքրքրություններ ունեցող անհատի տիպ:

3. Անհատը որպես հասարակական կազմակերպություն, զանգվածային շարժումների եւ այլ կազմակերպությունների անդամ հետաքրքրվում է քաղաքական հարցերով, ունի իր կարծիքը այս կամ այն իրադարձության նկատմամբ: Կազմակերպություններում ու շարժումներում ընդգրկված անհատներն իրենց քաղաքական ակտիվությունն արտահայտում են ժողովներին, նախաձեռնություններին, ընտրություններին, հանրաքվեներին, հանրահավաքներին մասնակցելու միջոցով: Առաջանում է միջնորդավորված ներգրավվածությամբ անհատի տիպը:

4. Ավելի ամբողջական անհատի տիպ է այս կամ այն քաղաքական կուսակցության անդամը: Ընդունելով կազմակերպության ծրագիրը եւ կանոնադրությունը, մարդիկ իրենց ժամանակի զգալի մասը ծառայեցնում են քաղաքական գործունեությանը: Ընդ որում, իրենց ազատ կամքով ու նպատակասլաց գործունեությամբ ընդգրկվում են քաղաքականության մեջ:

5. Պրոֆեսիոնալ քաղաքական, հասարակական-քաղաքական գործիչ, որի համար քաղաքական գործունեությունը զբաղմունքներից գլխավորն է:

6. Անհատի բարձրագույն տիպը քաղաքական ղեկավարն է, քաղաքական լիդերը, կազմակերպական, քաղաքական, գաղափարական, ֆորմալ եւ ոչ ֆորմալ կազմակերպությունների ղեկավարը:

Այսպիսով, անհատի ամեն մի մակարդակ իր մեջ ընդգրկում է նախորդ մակարդակները: Այսպես, պրոֆեսիոնալ քաղաքական ղեկավարը, լիդերը չի դադարում հասարակության անդամ կամ քաղաքացի լինելուց, որեւէ կազմակերպության կամ որեւէ շարժման անդամ լինելուց: Առանձին դեպքերում անհատի ապաքաղաքական եւ պասիվ տիպերը հանդես են գալիս որպես քաղաքականության օբյեկտ, եւ այդ հատկությամբ, իսկապես, կարող են բազա հանդիսանալ տարբեր, այդ թվում հետադիմական, քաղաքական մոնիպուլյացիաների

համար: Անհատի քաղաքական սուբյեկտիվությունն արտահայտվում է նրա քաղաքական վարքագծի լայն տարապատկերում - լուռ կամ խուլ դիմադրությունից մինչեւ բացահայտ քաղաքական ծայրահեղականություն:

Անհատի քաղաքական գործունեության մեջ հաճախ քաղաքական-հոգեբանական իմաստով առանձնացվում են այնպիսի հասկացություններ, ինչպիսիք են՝ քաղաքականությանը մասնակցելու մոտիվները, պահանջմունքները, նպատակը, արժեքները եւ իդեալը, որոնց շնորհիվ մարդը դառնում է քաղաքական ամբողջի մի մասը, հուզականությունը եւ դրամադրությունը, որոնք արտահայտվում են նրա գործունեության մեջ: Գիտելիքը, տեղեկատվությունը, կարծիքը, որոնք տարածվում են հասարակության մեջ եւ այլն: Մարդը, որպես քաղաքական գործունեության սուբյեկտ, ամբողջական լինել չի կարող, եթե ուշադրություն չդարձնենք նրա քաղաքական կառուցվածքի մակարդակների վրա եւս:

1. *Կենսաբանական մակարդակ*. որի բաղադրիչներից են ժառանգականությունը, սեռը, տարիքը, առողջական վիճակը եւ այլն: Քննարկենք դրանցից մի քանիսը: Այսպես: *Տարիքը* քաղաքական գործընթացներում էական նշանակություն ունեցող գործոն է: Այն հստակապես դրսևորվում է հեղափոխությունների, արմատական փոփոխությունների, ձգնաժամային իրավիճակների շրջանում, երբ քաղաքականության մեջ ընդգրկվում են երիտասարդ քաղաքական գործիչներ: Տարիքը քաղաքականության մեջ կարող է նաեւ այլ դեր կատարել, այսպես, ավանդույթ ունեցող շատ երկրներում քաղաքական հասունությունը եւ պատվավոր տարիքը հսկայական նշանակություն ունեն քաղաքական պրակտիկ գործունեությունում: Այնուհանդերձ, տարիքն առաջին հերթին կենսաբանական բնութագիր է, որը քաղաքական նշանակություն չունի: Բայց անհատի տարիքային տվյալները կարող են ձեռք բերել քաղաքական նրբերանգներ քաղաքական կուլտուրայի, ավանդույթների, հասարակական պահանջմունքների ազդեցության ներքո:

Անհատի կենսաբանական մակարդակի բաղադրիչները ենթակա են սոցիալ-քաղաքական միջավայրի ուժային դաշտերի ազդեցությանը, բնության օրենքներին եւ հատկապես ժառանգականությանը: Իսկ վերջինս ոչ միշտ կարող է կայուն լինել: Գ.Նժդեհը գրել է. «Ամեն անհատ իր նախահայրերի կծիկն է, որ նախահայրերի զորութենականությունը փոխանցվում է անհատին որպես կենսական կարողություն: Մնալով մշտահաղորդ ցեղի գերագույն ուժերին, նա, անհատը Լապրում ու ապրեցնում է ցեղի հավիտենական արժեքները եւ հենց դրանով էլ նպաստում է իր հոգեկան ինքնահսկայացումին»¹:

Քաղաքականության մեջ ոչ պակաս նշանակություն ունի սեռը: Կանայք քաղաքականության մեջ մեծ դեր են խաղացել եւ այժմ էլ այդ դերն անընդհատ աճում է:

Հայտնի է, որ ֆեմինիստական շարժումն առաջացել է Արեւմուտքում, որտեղ կառավարող էլիտայի կողմից կանանց խտրականության հետեւանքով առաջացան հզոր ֆեմինիստական շարժումներ²: Միայն վերջին տարիների ընթացքում կանայք կարողացան ազդել քաղաքական գործընթացների վրա եւ գրավել բավական բարձր պաշտոններ (Հնդկաստան, Ֆինլանդիա, Թուրքիա, Անգլիա եւ

1 Գ.Նժդեհ. *Հավատամք*, Երևան, 1991թ., էջ 86-87:

2 Ներկայումս կանանց Սոցիալիստական ինտերնացիոնալը, որը ստեղծվել է 1978թ., միավորում է աշխարհի չուրջ 80 երկրների կանանց կազմակերպություններ եւ մտնում է Սոցիալիստների մեջ:

այլն): Ներկայումս նրանք զբաղեցնում են տարբեր քաղաքական կուսակցությունների, շարժումների, հասարակական կազմակերպությունների, ոչ ֆորմալ միությունների ղեկավար պաշտոններ, դարձել են խորհրդարանների անդամներ, պետական ապարատի ղեկավար աշխատողներ: Քաղաքականությունն արարելու գործում էական նշանակություն ունեն նաեւ ժառանգականությունը, կարելիությունը, աշխատունակությունը, դիմացկունությունը, անողջությունը եւ այլ գործոններ:

2. *Պոզեթանական մակարդակ*, որի բնութագրող կողմերն են կամքը, հուզականությունը, հիշողությունը, ընդունակությունը, մտածողությունը, բնավորությունը եւ այլն: Այս տարրերից յուրաքանչյուրը կարող է ազդել մարդու քաղաքական գիտակցության եւ վարքագծի վրա: Այսպես, հուզականության դերը շատ մեծ է քաղաքականության մեջ: Վախը, ուրախությունը, զարմանքը, թշնամանքը, նախանձը եւ ուրիշ այլ զգացմունքներ միշտ ուղեկցել եւ այժմ էլ ուղեկցում են օբյեկտիվ քաղաքական գործընթացներին:

Կամքը անհատի ամենից գիտակցված հոգեբանական տարրն է. Առանց կամքի հնարավոր չէ արդյունքի հասնել ցանկացած գործունեության մեջ: Քաղաքականության մեջ կամքը ենթադրում է վեր բարձրանալ մանր-մունր, անհատական շահերից հաճուն մեծ խնդիրների, նպատակների:

Քաղաքական մտածողությունն արտացոլում է օբյեկտիվ աշխարհի իրական պատկերը անհատական եւ հասարակական գիտակցության մեջ, հանդիսանում է ճանաչողության բարձրագույն աստիճանը: Քաղաքական նոր մտածողության հավատամքը համամարդկային արժեքների, հստակապես մարդկության գոյատևման ճանաչումն է: Դա նշանակում է միջազգային քաղաքականության հիմքում դնել համամարդկային-բարոյաէթիկական նորմերը, մարդուն վայել դարձնել, մարդասիրությամբ համակել միջսլետական հարաբերությունները: Քաղաքական մտածողության բովանդակությունը արդի քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական, ռազմա-ստրատեգիական, համաշխարհային իրականության հատկանիշների, կապերի եւ հարաբերությունների մասին գիտելիքներն են, որոնց օգնությամբ իրականացվում է անցումը երեւոյթներից դեպի նրանց էության ճանաչումը: Քաղաքական մտածողությունն ընդգրկում է մարդու բանականության, գիտելիքների ու հմտությունների մակարդակը, նրա մտածողական գործընթացների բնույթը, ինչպես նաեւ այն հասկացությունների բովանդակությունը, որոնց վրա քաղաքական բնագավառում նա հենվում է իր տեսական ու պրակտիկ գործունեությամբ: Քաղաքագիտության մեջ այդ անվանում ենք քաղաքական մենտալիտետ¹:

Անհատի քաղաքական մենտալիտետը մեծապես կախված է սոցիալական այս կամ այն խմբի պատկանելիությունից, կրթության, ընտանեկան դաստիարակության, կոնկրետ սոցիալ-կուլտուրական միջավայրից, որտեղ իրացվում են նրա պահանջմունքները եւ շահերը: Ներկայումս քաղաքական գործընթացներում պակաս կարեւոր չեն նաեւ մարդկանց հիշողությունը, ընդունակությունը եւ բնավորությունը:

3. *Սոցիալական մակարդակ*, որի մեջ մտնում են արժեքները, նպատակը, աշխարհայացքը, դիրքորոշումը եւ այլն, որոնք շատ կարեւոր են քաղաքականության մեջ: Այնպիսի ղեմկրատական արժեքներ, ինչպիսիք են՝ քաղաքացիների լայն շրջանների մասնակցությունը քաղաքականությանը, խստադ գոյակցութ-

յունը, սոցիալական արդարությունն ու հավասարությունն իրենց ուղղվածությամբ հակադիր են անհատապաշտությանը, շահառությանը, ընչաքաղցությանը ու շովինիզմին: Ընդ որում, քաղաքական գործընթացներում անհատը պետք է կարողանա տարբերակել եւ բացահայտել իրական արժեքները ոչ իրական, դեկլարատիվ արժեքներից:

Քաղաքական գործունեության մեջ հաճախ ստանձնացվում են քաղաքականությանը մասնակցելու դրդապատճառները, պահանջմունքները, որոնք բավարարվում են այդ մասնակցությամբ, նպատակը, արժեքները եւ իդեալը, որոնց շնորհիվ անհատը դառնում է քաղաքական ամբողջի մի մասը, հուզականությունը եւ տրամադրությունները, որոնք արտահայտվում են նրա գործունեության մեջ, գիտելիքները, տեղեկացված լինելը, կարծիքը, որոնք նա տարածում է:

Դրդապատճառները անհատի քաղաքական գործունեության եւ վարքագծի սուբյեկտիվ դետերմինացիան են, նրա կողմից իր գործունեության ու նպատակների գիտակցումը: Անհատը կարող է մասնակցել քաղաքական իրադարձություններին՝ էլենելով համընդհանուր շարժառիթներից (պայքար սոցիալական արդարության, հավասարության համար եւ այլն) եւ նեղ անձնական նկատառումներից (հասնել քաղաքական իշխանության, հարստության, պաշտոնի եւ այլն): Դրդապատճառները կարող են տարբեր լինել. այսպես, մարդկանց քաղաքական գործունեության մղող շարժառիթը կարող է լինել ոչ սովոր, ոչ գործազրկությունը, այլ ամենից առաջ համընդհանուր գոյատևման հիմնահարցը: Արեւմտաեւրոպական շարժմանը մասնակցելու շարժառիթը տնտեսական է, էկոլոգիական շարժմանը՝ շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը եւ այլն: Այլ կերպ ասած, անհատի քաղաքական բոլոր գործողությունները պատճառաբանվում են:

Մարդիկ ներգրավվում են քաղաքականության մեջ՝ էլենելով իրենց շահերից եւ պահանջմունքներից, քանի որ քաղաքականության մեջ առաջնային եւ երկրորդական պահանջմունքներ չկան, հատկապես մեր օրերում, երբ քաղաքականացված են կյանքի բոլոր ոլորտները:

Անհատի աշխարհայացքը շրջապատող իրականության մասին կարող է լինել գիտական եւ ոչ գիտական, աթեիստական եւ թեական, հեղափոխական եւ պահպանողական: Անհատի սոցիալական մակարդակի առումով աշխարհայացքը անհատի զարգացման ամենաբարձր մակարդակն է: Այն ամբողջությամբ իրեն է ենթարկել մարդու գործունեության բոլոր բնագավառները, այդ թվում, անհատի դրսեւորման կենսաբանական եւ հոգեբանական մակարդակները: Բովանդակությամբ անհատի աշխարհայացքը կողմնորոշման, գիտելիքների, հարաբերությունների, դիրքորոշման եւ զգացողության համակարգ է, որոնք սերտորեն կապված են եւ փոխադարձաբար կախված միմյանցից:

Ներկայումս անհատները քաղաքականացվում են, բայց եւ քաղաքականությունը եւս պահանջում է անհատի նոր տիպի առկայություն, ակտիվ քաղաքացիների, որոնք կարողանային քաղաքացիական պատասխանատվություն կրել եւ ընդունել ինքնուրույն որոշումներ: Իրավական պետության ստեղծումը խնդիր է դնում ավելի լայն շրջանների մարդկանց դարձնել քաղաքական կյանքի սուբյեկտներ: Այդ նշանակում է սովորել գիտակցել, արտահայտել եւ պաշտպանել իր շահերը քաղաքական գործընթացներում:

1. Մենտալիտետ - անգլ. *mentality* - խելքի կերպվածք, մտատրամադրվածություն:

9.2. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Մարդու իրավունքների եւ ազատությունների բնույթը բխում է «անհատ եւ պետություն», «անհատ եւ հասարակություն» հարաբերություններից: Մարդու իրավունքը կարելի է համարողական արժեք է, իսկ նրա իրականացման աստիճանը՝ հասարակական կարգի դեմոկրատացման ու առաջադիմության հիմնական ցուցանիշը:

Յուրաքանչյուր ժողովրդավարական պետության մեջ քաղաքացիների իրավունքները, ազատությունները եւ հիմնական պարտականություններն արտացոլված են տվյալ երկրի Հիմնական Օրենքում: Մի դեպքում դրանք հարգվում եւ պաշտպանվում են պետական կառույցների միջոցով, ըստ գործող օրենսդրության, մյուս դեպքում կրում են ձեռական բնույթ, չեն պաշտպանվում օրենքով, ունահարվում եւ խախտվում են:

Մարդու իրավունքների եւ ազատությունների խախտումները շարունակվում են նաեւ այսօր: ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքների հանձնաժողովը ժնեւում ընդունել է բանաձեւեր, որոնցով դատապարտվում էին մարդու իրավունքների ու ազատությունների խախտումները:

Առաջին քաղաքական-իրավական փաստաթղթերը, որոնք ամրագրեցին մարդու հիմնական իրավունքները, հանդիսանում են Վերջինիայի դեկլարացիան (1776 թ.), Բիլլ ՄԱՆ-ի սահմանադրական իրավունքների մասին (1789 թ.), եւ Մարդու ու քաղաքացու իրավունքների ֆրանսիական դեկլարացիան (1789 թ.): Բայց մարդու իրավունքների եւ ազատությունների վերաբերյալ պետությունների միջազգային համագործակցությունն սկսվեց միայն XX դ. 40-ական թվականներից: 1945թ. ընդունվեց ՄԱԿ-ի կանոնադրությունը, իսկ 1946թ.՝ «Մարդու իրավունքների միջազգային Բիլլ»-ը, 1948 թ., «Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը», 1950 թ., ընդունվեց «Մարդու իրավունքի եւ հիմնական ազատությունների պաշտպանության եվրոպական կոնվենցիան», 1966 թ.՝ «Տնտեսական, սոցիալական եւ մշակութային իրավունքների միջազգային պակտը», 1981 թ.՝ «Մարդու եւ ժողովուրդների իրավունքների Աֆրիկական խարտիան», 1990 թ.՝ «Նոր եվրոպայի համար Փարիզյան խարտիան» եւ այլ փաստաթղթեր:

Մարդու իրավունքների իրացման մեխանիզմը վերահսկելու նպատակով ստեղծվեցին միջազգային մարմիններ. ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների հանձնաժողովը, խտրականության կանխման եւ փոքրամասնությունների պաշտպանության ենթահանձնաժողովը, Կանադա վիճակի հարցերի հանձնաժողովը, Մարդու իրավունքների կոմիտեն, տնտեսական, սոցիալական եւ մշակութային իրավունքների կոմիտեն, Միջազգային դատարանը եւ այլն: Միջազգային այս կազմակերպությունների զգալի մասը, խորհրդատվական կարգավիճակով, համագործակցում է ՄԱԿ-ի, նրա մասնագիտացված կազմակերպությունների, ինչպես նաեւ միջազգային այլ մարմինների հետ: Այսպիսով, իրավական պետության ու քաղաքացիական հասարակության ստեղծումը, մարդու իրավունքների ու ազատությունների պահպանումը, դեմոկրատական կարգերի հաստատումը դուրս են գալիս ներպետական խնդիրների շրջանակներից եւ դառնում են միջազգային հանրության մտահոգության առարկա:

Միջազգայնորեն ծանաչված ու վավերացված մարդու իրավունքների ու ազատությունների համակարգը արտացոլվում էին նաեւ առանձին երկրների ներպետական օրենսդրություններում: Օրինակ, Եվրոպայի խորհրդային Միությունում մարդու իրավունքների ու ազատությունների վերաբերյալ, բացի ձեռնարկից

սահմանադրական դրույթներից, քիչ թե շատ ծանրակշիռ փաստաթղթեր չեն ընդունվել, երբ տարիներ շարունակ գիտակցաբար ոտնահարվել են այդ իրավունքները:

Ներկայումս վիճակն այլ է: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո նախկին հանրապետությունները բռնեցին ամբողջատիրությունից դեմոկրատիայի անցման ուղին՝ իրենց երկրներում ստեղծելով մարդու իրավունքների պաշտպանության կոմիտեներ, մարդու եւ ազգությունների իրավունքների պաշտպանության պատգամավորական հանձնաժողովներ: Պետական մակարդակով գործում են ՀՀ Ազգային ժողովի մարդու իրավունքների եւ ազատությունների հարցերի մշտական հանձնաժողովը, որը զբաղվում է ինչպես օրենսդրական գործունեությամբ, այնպես էլ քաղաքացիների դիմումների ու բողոքների քննարկմամբ: Ավելին, ՀՀ արտաքին գործերի նախարարությունում ստեղծվել է Մարդու իրավունքների բաժին, որը հիմնականում զբաղվում է մարդու իրավունքների բնագավառում այլ պետությունների եւ միջազգային ասոցիացիաների հետ փոխհարաբերություններով:

Մարդու իրավունքների պաշտպանության ասպարեզում զգալի ավանդ ունեն այնպիսի ոչ կառավարական կազմակերպություններ, ինչպիսիք են՝ Առաջընթացի, Մարդու իրավունքների պաշտպանության եւ գթասրտության, Ա.Սախարովի անվան հայկական ֆոնդը, «Հուշամատյան» մարդու իրավունքների, պատմա-լուսավորչական եւ բարեգործական ընկերությունը, «Հայրենիք» իրավապաշտպան միությունը: Հայաստանում գործում են նաեւ մարդու իրավունքների պաշտպանության այլ կազմակերպություններ, որոնց թվում են՝ մարդու իրավունքների հայկական լիգան, «Արդարություն» միությունը, Հելսինկյան ասամբլեան, «Օգուտոսի 23» կազմակերպությունը եւ այլն:

Անհատի ազատության հիմքը կարող է լինել միայն նրա սուվերենությունը: Ինչպես նկատել է Հեգելը, ազատությունը պետք է նախորդի իրավունքին եւ ոչ հակառակը: Միայն այս դեպքում կարող է հարց դրվել պաշտպանելու մարդու իրավունքների ու ազատությունների ողջ համալիրը:

9.3. ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՍՈՑԻԱԼԻԶՄԻԱՅԻ ԳՈՐԾԸԱՑՈՒՄ

Հիմնահարցը քննարկելու եւ բացահայտելու ընթացքում մենք օգտագործում ենք երկու հասկացություն. «սոցիալիզացիա» եւ «քաղաքական սոցիալիզացիա»:

Գիտական գրականության մեջ «սոցիալիզացիա» հասկացությունն օգտագործվում է որպես անհատի կողմից հասարակական արժեքների, կուլտուրայի նվաճումները յուրացնելու գործընթաց: «Սոցիալիզացիա» հասկացությունը սերտորեն կապված է «դաստիարակություն», «անհատի ձեւավորում» հասկացությունների հետ, բայց եւ միաժամանակ այն լայն հասկացություն է, որովհետեւ մի կողմից սոցիալական նորմերի, արժեքների, կուլտուրայի տարրերի յու-

1. Տես՝ Ասրյան Հ., Մարդու եւ քաղաքացու իրավունքները ժամանակակից աշխարհում, Երևան, Արեգ, 1994թ., էջ 27:

2. Մենք գիտակցաբար «սոցիալիզացիա» տերմինը հայերեն լոգոթեզինք, քանի որ բառաբաններում այն թարգմանվում է «սոցիալականացում»: Մեր կարծիքով թարգմանությունը միշտ չի արտացոլում «սոցիալիզացիա» բառի իմաստը՝ մարդկանց քաղաքականության մեջ ներգրավելու գործընթացը: Ուստի որոշեցինք օգտագործել այն, առանց թարգմանության:

րացումն է, եւ այդ հիմքի վրա դիրքորոշման, արժեքային կողմնորոշման. սոցիալական պահանջմունքների մշակում, իսկ մյուս կողմից՝ անհատների ռեալ ընդգրկումը հասարակական կյանքում: Այլ կերպ ասած, սոցիալիզացիան ամբողջությամբ նշանակում է հասարակության անդամների «քաղաքակրթության» գործընթաց:

Արդի էտապում քաղաքական հարաբերությունների բարդացումը հասցրել է նրան, որ սոցիալիզացիա հասկացությունն օգտագործվում է որպես մարդու մոտքը դեպի քաղաքականություն, նրա տեղը եւ դերը քաղաքական գործընթացներում, նրա քաղաքական գիտակցության ձեւավորումը:

Քաղաքական սոցիալիզացիան ընդգրկում է բոլոր այն գործոնները, որոնք մարդուն դարձնում են քաղաքական անհատ: Դրանք են՝ գիտելիքները, հայացքները, գործելակերպը, գործելու պատրաստակամությունը, արժեքները, գիտակցության ձեւերը, մոտիվացիան եւ ընդունակությունը, որոնք ունեն քաղաքական բովանդակություն եւ ուղղված են դեպի քաղաքականությունը: Այդ բոլորի յուրացումը անհատին հնարավորություն է տալիս դառնալու քաղաքական հարաբերությունների լիիրավ մասնակից:

Քաղաքագետների մեծ մասը քաղաքական սոցիալիզացիայի գործընթացը բացահայտում է երկու ասպեկտով. մի կողմից քաղաքական կարծիքները, գաղափարները, տրամադրությունները եւ նորմերը մեկ սերնդից մյուսին փոխանցելու գործընթաց, մյուս կողմից՝ անհատի քաղաքական հասունացման, քաղաքական «ես»-ի ձեւավորման, աշխարհի նկատմամբ սեփական կարծիքի զարգացման, սեփական քաղաքական կողմնորոշման գործընթաց:

Քաղաքական սոցիալիզացիան գործընթաց է, որտեղ անհատը հանդիսանում է «յուրացնող», «սովորող» եւ ակտիվորեն մասնակցում է հասարակության ձեւավորմանը: Ավելին, ոչ մի հասարակություն, ոչ մի քաղաքական համակարգ չի կարող հասնել ինտեգրացման եւ կայունության, եթե նա չի կարողանում իր անդամների մշակել հասարակության համար համընդհանուր քաղաքական գիտելիքներ, արժեքներ եւ դիրքորոշումներ: Դա շատ կարեւոր հիմնահարց է արդի քաղաքակիրթ երկրներում:

Որպես հետազոտության հիմնական ուղղություն, քաղաքական սոցիալիզացիան գոյություն ունի այն ժամանակվանից, երբ լույս տեսավ ամերիկացի քաղաքագետ Գ.Խայմենի «Քաղաքական սոցիոլոգիա» (1959թ.) աշխատությունը, չնայած նրան, որ առանձին հիմնահարցեր, թեմաներ ուսումնասիրվել էին դեռեւս մինչ այդ եւ շարունակվում են ուսումնասիրվել քաղաքագիտության. սոցոլոգիայի, ընդհանուր հոգեբանության, փիլիսոփայության եւ այլ գիտությունների կողմից: Գ.Խայմենի աշխատությունից 10-տարի հետո լույս տեսավ Ե.Դաւիտյանի եւ Կ.Պրիտիտսի «Քաղաքական սոցիալիզացիա» ուսումնասիրությունը, որտեղ ավելի ամբողջական ձեւով քննարկվում են քաղաքական սոցիալիզացիայի վերաբերյալ մի շարք հետաքրքիր հարցեր:

Քաղաքական գիտության մեջ առանձնացվում են քաղաքական սոցիալիզացիայի մի քանի տիպեր: Դրանցից են՝

1. *Սոցիալիզացիայի ներդաշնակ տիպը*, որը արտացոլում է մարդու եւ իշխանության ինստիտուտների նորմալ, հոգեբանական հարաբերությունները: Այն ծնում է ռացիոնալ եւ հարգալից վերաբերմունք իրավակարգի, պետության եւ իր քաղաքացիական պարտականությունների նկատմամբ:

2. *Սոցիալիզացիայի պլյուրալիստական տիպը*, որը նշանակում է մարդու կողմից մյուս քաղաքացիների հետ հավասարության, նրանց իրավունքների ու ազատությունների ճանաչումը: Այն ենթադրում է, որ նրանք կարող են փոխել իրենց քաղաքական հակումները՝ անցնելով այլ արժեքային կողմնորոշման, ինչպես նաեւ համբերատարություն քաղաքական եւ գաղափարական այլ ուղղությունների նկատմամբ: Մի խոսքով, սոցիալիզացիայի պլյուրալիզմը արտահայտվում է նրանում, որ ստեղծվի քաղաքական գործընթացներին մասնակիցների հասարակություն:

3. *Սոցիալիզացիայի հեգեմոնիստական տիպը*, որի դեպքում անհատներն իրենց քաղաքական համակարգից բացի նեգատիվ վերաբերմունք ունեն մնացած բոլոր սոցիալական, քաղաքական համակարգերի նկատմամբ: Մարդիկ շատ դեպքերում ունեն ընտրության ազատություն եւ ստեղծագործաբար են վերաբերվում իրենց քաղաքական գիտելիքներին, համոզվածությանը եւ դիրքորոշմանը:

4. *Սոցիալիզացիայի կոնֆլիկտային տիպը*, որը ձեւավորվում է միջխմբային պայքարի եւ փոխադարձաբար կախված շահերի դիմակայության հիմքի վրա: Այստեղից էլ բխում է կոնֆլիկտների տեսությունը, որը հասարակությունը դիտում է որպես կոնֆլիկտին մասնակից սոցիալական խմբերի պայքար իշխանության, հեղինակության, աշխատանքի, ազդեցության համար:

Քաղաքական սոցիալիզացիայի գործընթացը, ինչպիսի դրսեւորումներ էլ որ ունենա, միեւնոյն է, այն կարող է իրականացվել երկու ճանապարհով՝ ուղղակի եւ անուղղակի: Ուղղակի քաղաքական սոցիալիզացիայի ընթացքում մարդու կողմից ձեռք բերված դիրքորոշման բովանդակությունը բացահայտ քաղաքական բնույթ ունի: Դա հատկապես մարդու պատկերացումներն են հասարակության քաղաքական եւ պետական կարգի, քաղաքական կուսակցությունների գործունեության, երկրի ներքին եւ արտաքին քաղաքականության մասին եւ այլն: Անուղղակի քաղաքական սոցիալիզացիայի ընթացքում մարդը իր մեջ մշակում է այնպիսի դիրքորոշում, որը քաղաքական բովանդակություն չունի, բայց կարող է ապագայում, այս կամ այն չափով ազդեցություն ունենալ նրա քաղաքական վարքագծի վրա: Այսպես, քաղաքական սոցիալիզացիայի վաղ փուլերում մարդը շփվելով ընտանիքի անդամների եւ դպրոցի, ուսումնարանի, բուհի կուլեկտիվների հետ, իր մոտ զարգացնում է քաղաքական իշխանության եւ հեղինակությունների նկատմամբ հարգալից եւ նեգատիվ (ոչ հարգալից) վերաբերմունք: Հետագայում դրանցից մեկն անհատի մոտ կարող է դառնալ կայուն համոզմունք: Ինչպե՞ս, ի՞նչ մեթոդների օգնությամբ: Նշենք դրանցից մի քանիսը: Ուղղակի, անմիջական քաղաքական սոցիալիզացիայի հիմնական մեթոդներն են՝ ընդօրինակումը, կանխագուշակումը, քաղաքական ուսուցումը, քաղաքական փորձը: Անուղղակի քաղաքական սոցիալիզացիայի հիմնական մեթոդները միջանկյալական փոխանցումն է, հաղորդումը, մասնակցությունը ոչ քաղաքական կազմակերպությունների գործունեությանը եւ այլն:

Համեմատական վերլուծության ենթարկելով քաղաքական սոցիալիզացիայի վերը նշված ուղիները եւ մեթոդները, Արեւմուտքի քաղաքագետներն առավելությունը տալիս են անուղղակի քաղաքական սոցիալիզացիային. գտնելով, որ քաղաքական սոցիալիզացիայի անուղղակի ձեւը սերտորեն կապված լինելով մարդու ոչ քաղաքական կողմնորոշման, դիրքորոշման հետ, մարդու համընդհանուր սոցիալական զարգացման բնական շարունակությունն է:

Արդի քաղաքական համակարգերին բնորոշ են քաղաքական սոցիալիզացի-

այի երկու մակրոմակարդակ, որը նշանակում է անհատի ներգրավումը քաղաքականության մեջ ամբողջ քաղաքական համակարգի շրջանակներում, եւ միկրոմակարդակ, այսինքն, անհատի ներգրավումը կոնկրետ քաղաքական գործընթացներում, այս կամ այն կազմակերպության մեջ, շարժումներում եւ այլն: Բացի այս երկու մակարդակներից, քաղաքական սոցիալիզացիայի աստիճանը եւ ընթացքը կախված են շատ ուրիշ գործոններից: Դրանց վրա հսկայական ազդեցություն են գործում քաղաքական եւ ոչ քաղաքական գործոնները: Այսպես, քաղաքական գործոնի դերում հանդես է գալիս մակրոմիջավայրը՝ հասարակական-տնտեսական կարգերը, պետությունը, դատարանները, ազգերը, սոցիալական մյուս խմբերը, հասարակության քաղաքական կուլտուրան եւ այլն: Ոչ քաղաքական գործոնի դերում հանդես է գալիս միկրոմիջավայրը՝ դպրոցը, ընտանիքը, ոչ ֆորմալ ընդհանրությունները, բուհը, հասակակիցների խմբերը, եկեղեցին, մշակույթը, արվեստը, գրականությունը, ապրելակերպը, ազգային ավանդույթները եւ այլն: Քաղաքական սոցիալիզացիայի գործընթացի վրա ազդում են նաեւ անհատի գենետիկական ներքին գործոնները, ինչպես նաեւ ինքնադասիարակության գործընթացը:

Քաղաքական սոցիալիզացիայի վերոհիշյալ ինստիտուտները գործում են անհատի սոցիալ-քաղաքական զարգացման տարբեր փուլերում եւ տարբեր արդյունավետությամբ: Ամեն մի ինստիտուտ ունի որոշակի խնդիրներ, որոնց կատարումը հնարավոր է դարձնում ձեւավորել քաղաքականության հասուն, համոզված եւ ակտիվ քաղաքացիներ: Քաղաքական սոցիալիզացիայի հանրագումարը անհատի մեջ քաղաքական կուլտուրայի ձեւավորումն է:

Քաղաքական սոցիալիզացիայի ինստիտուտները հատուկ ստեղծված կազմակերպությունների ու մարմինների համակարգ են, որոնք ամենից առաջ, կրթության ու դաստիարակության միջոցով կոչված են ապահովել անհատի զարգացումը: Պետականորեն կազմակերպված հասարակության մեջ այդ կազմակերպությունների ու մարմինների բացարձակ մեծամասնությունը ունեն իրավական կարգավիճակ, չնայած որ չի բացառվում նաեւ ոչ պետական, ինքնագործ կազմակերպությունների գոյությունը:

Քաղաքական սոցիալիզացիայի ինստիտուտներից է ընտանիքը, որի դերը աճում է քաղաքական կյանքի նկատմամբ երեխայի հետաքրքրասիրության աճին զուգընթաց: Դա հնարավոր է, եթե գոյություն ունեն երեխայի եւ ծնողների միջեւ լավ հարաբերություններ, սոցիալական աջակցություն, ջերմ մթնոլորտ ընտանիքում: Այստեղ կարելի է առանձնացնել քաղաքական սոցիալիզացիայի երեք փուլ: 1. 5-13 տարեկան երեխաներ, որոնք բացարձակապես քաղաքականության հետ շփվում են ծնողների եւ մերձավորների միջոցով, ընտանիքում: 2. 13-18 տարեկան հասակում նրանց մոտ ձեւավորվում է սեփական «ես»-ը: 3. 18 տարեկանից բարձր հասակում նրանք անմիջականորեն մասնակցում են քաղաքական գործընթացներին:

Սոցիալիզացիայի նշված փուլերը, իհարկե, բացարձակ լինել չեն կարող, դրանք հարաբերական են, որովհետեւ քաղաքական սոցիալիզացիան ոչ քաղաքական բազմաթիվ գործընթացների ամբողջություն է, որի միջոցով մարդկանց նախապատրաստում են ակտիվ քաղաքական գործունեության:

Դեմոկրատական հասարակության մեջ դպրոցի խնդիրը իր մեջ ընդգրկում է նաեւ քաղաքական կրթությունը, այսինքն, համապատասխան գիտելիքների ձեռք բերումը, ժողովրդավարական նորմերի եւ արժեքների ուսուցումը, ինչ-

պես նաեւ քննադատական վերաբերմունքի ձեւավորումը քաղաքական ինստիտուտների ու գործընթացների նկատմամբ: Ընտանիքից եւ դպրոցից բացի, քաղաքական սոցիալիզացիայի գործընթացում զգալի դեր են կատարում նաեւ մասսայական տեղեկատվության միջոցները, հասակակիցների խմբերը:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ հասակակիցների խմբերը մեծ ազդեցություն ունեն խմբի յուրաքանչյուր անդամի վրա: Բայց խմբերի մեծ մասը քաղաքական բնույթ չունի, որի պատճառով էլ նրանցից շատ բան պահանջել հնարավոր չէ: Աշխատող եւ սովորող երիտասարդության քաղաքական սոցիալիզացիայի գործընթացը հաջողությամբ կատարվում է այն խմբերում, որոնք զբաղվում են քաղաքականությամբ:

Դեմոկրատական երկրներում քաղաքական իրադարձությունների մասին տեղեկատվություն ստանում ենք զանգվածային տեղեկատվական միջոցներով: Շնորհիվ իր ունեցած հնարավորությունների, զանգվածային տեղեկատվության միջոցները քաղաքական սոցիալիզացիայի գործընթացում կարելի է պոտենցիալ միջնորդի դեր են կատարում ինչպես երիտասարդության, այնպես էլ ազգաբնակչության շրջանում: Հասարակություններում քաղաքական իրադարձությունների մասին ինֆորմացիան, առաջին հերթին, ստանում ենք մասսայական տեղեկատվության միջոցներից: Հանդիսանալով սոցիալական կառավարման եւ քաղաքական մանիպուլյացիայի հզոր գործիք, զանգվածային լրատվության միջոցները դառնում են հասարակական-քաղաքական հարաբերությունների կարելի տարրը: Նրանք ձեռք են առնում քաղաքական պայքարի, նրա բովանդակության եւ ձեւի, գաղափարական, քաղաքական, կուլտուրական պրոպագանդայի առանձնահատկությունների, իշխանությունների քաղաքականության լուսաբանման եւ մեկնաբանության վրա: Ազդելով միլիոնավոր մարդկանց վարքագծի վրա, դրանով նրանք մասնակցում են պետական ավարտափուլի գործունեության վրա սոցիալական հսկողության իրականացմանը:

Իհարկե, քաղաքական սոցիալիզացիայի բոլոր ինստիտուտները բնութագրել հնարավոր չէ, բայց պետք է նշել, որ քաղաքական եւ ոչ քաղաքական ինստիտուտները տարբեր կերպ են ազդում մարդկանց քաղաքական վարքագծի, քաղաքական գործընթացներին նրանց մասնակցության վրա: Մի դեպքում նրանք կարող են նպաստել նրանց ակտիվացմանը, իսկ մյուս դեպքում՝ նրանց՝ ապաստիային: Մեր կարծիքով, դժվար չէ այդ տեսսեկյունից վերլուծել նշված բոլոր ինստիտուտների գործունեությունը:

Ամփոփենք: Արդի քաղաքականության մեջ անհատի վրա կարելի է ազդեցություն է գործում ընտանիքը, որը փոխանցում է որոշակի քաղաքական արժեքներ մեկ սերնդից մյուսին, կրթության համակարգը, զանգվածային տեղեկատվության միջոցները, որին հավատում է բնակչության բացարձակ մեծամասնությունը, կրոնական կազմակերպությունները, որոնք նաեւ քաղաքական ազդեցություն են գործում, քաղաքական ինստիտուտները, խորհրդարանը, քաղաքական կուսակցությունները, իրավապահ մարմինները, բանակ եւ այլն, եւ առանձին քաղաքական իրադարձություններ: Բոլոր այդ գործոնները, տարբեր ձեւով ու տարբեր մակարդակներով են ազդում քաղաքացիների քաղաքական վարքագծի վրա, կարող են շարժել նրանց ակտիվությունը եւ հակառակը՝ հասցնել անտարբերության:

Գոյություն ունի հարցի մյուս կողմը, որոնք են քաղաքական մասնակցության դրդապատճառները կամ շարժառիթները, որոնց օգնությամբ բացահայտվում են մարդու պահանջները եւ որոնք նպաստում են մարդկանց ներգրավմանը

քաղաքականության մեջ: Ամերիկյան հոգեբան Ա.Սասլոուն առանձնացնում է պահանջմունքների սանդղակի 5 մակարդակ: Ամենացածր աստիճանում դնում է մարդու ֆիզիոլոգիական պահանջմունքները: Հաջորդ մակարդակը նա համարում է անվտանգության պահանջմունքը, ինչպես սոցիալական պաշտպանվածությունը, այնպես էլ սեփական ֆիզիկական անվտանգությունը: Երրորդը՝ սիրելի պահանջմունքն է, չորրորդը՝ ինքնահաստատման, եւ հինգերորդը՝ ինքնադրսեւորման պահանջմունքը, այսինքն, անհատի պոտենցիալ հնարավորությունների իրացումը: Քաղաքական հարաբերություններում մարդկանց վարքագծի դրդապատճառները բացատրվում են նշված պահանջմունքների մակարդակով՝ սկսած ֆիզիոլոգիականից մինչեւ ինքնադրսեւորումը:

Քաղաքական սոցիալիզացիայի գործընթացում կարելի է խաղում գաղափարախոսությունը: Ինչպես հայտնի է, սոցիալական խմբերի հասարակական գիտակցության եւ նրանց նյութական պայմանների ու կենսագործունեության միջեւ գոյություն ունի փոխադարձ կապ: Քաղաքական համոզմունքների եւ քաղաքական կողմնորոշման ձեւավորման գործընթացում բախվում են տարբեր գաղափարախոսական հայացքներ: Եվ պատահական չէ, որ գաղափարական ազդեցությունն իրականացվում է ամենից առաջ քաղաքական տիպի ֆորմալ կազմակերպությունների միջոցով, որոնք գործում են եւ՝ ազգային, եւ՝ համազգային, եւ՝ միջազգային կազմակերպությունների մակարդակով:

Քաղաքական սոցիալիզացիայի գործընթացն անմիջականորեն կապված է նաեւ անհատի քաղաքական գիտակցության ձեւավորման հետ: Այն ընդգրկում է այնպիսի տարրեր, ինչպիսիք են՝ պահանջմունքների եւ սոցիալական սպասումների համակարգի ձեւավորումը, արժեքային կողմնորոշումը, սեփական շահերի գիտակցումը, քաղաքական գործունեության հնարավորությունների գնահատումը, սոցիալ-քաղաքական արժեքների ու համոզմունքների համակարգի ընդունումը եւ այլն:

Քաղաքական գիտակցության գոյացման վերջնական արդյունքը հանդիսանում է քաղաքական կողմնորոշումը, որով բացահայտվում է անհատի նկատառումները քաղաքական գործունեության միջոցների ու նպատակների մասին: Այստեղ քաղաքական գիտակցությունը հնարավորություն է տալիս անհատին կողմնորոշվելու քաղաքական իրադրության մեջ եւ ընդունել որոշումներ, նույնիսկ, ոչ բավարար եւ հակասական ինֆորմացիայի պայմաններում:

Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ հասարակության սոցիալական խմբերում եւ կոլեկտիվներում պայմանականորեն կարելի է առանձնացնել անհատի հոգեբանական ընդհանրության մի քանի մակարդակներ.

ա) Ցածր կամ տարրական մակարդակ, որտեղ սոցիալական խմբի կամ կոլեկտիվի բոլոր անդամներն ունեն ընդհանուր սոցիալ-հոգեբանական հատկանիշներ:

բ) Բարձր մակարդակ, երբ սոցիալական խմբի կամ կոլեկտիվի անդամները գիտակցում են իրենց պատկանելությունը այդ խմբին, կարողանում են առանձնացնել «իրենց» եւ «ուրիշի» շահերը:

գ) Ամենից բարձր մակարդակ, որն առաջանում է այն ժամանակ, երբ սոցիալական խմբում կամ կոլեկտիվում գոյություն ունի միասնական գործողությունների համար հոգեբանական պատրաստակամություն:

Անհատի հոգեբանական պատրաստակամության հետ անխզելիորեն կապված

են նաեւ քաղաքականությանը մարդկանց մասնակցության կազմակերպված եւ պասիվ ձեւերը: Կազմակերպված ձեւեր են համարվում մասնակցությունը ընդհանուր ընտրություններին, հանրահավաքներին, պետական իշխանության ընտրովի մարմինների կազմավորմանը, օրենքների ընդունմանը, դատական մարմինների ձեւավորմանը, հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների, կուսակցությունների եւ շարժումների գործունեությանը, ցույցերին, բանավեճերին, գործադուլներին եւ այլն: Պասիվ ձեւի մեջ կարելի է առանձնացնել ընթացիկ մամուլի ընթերցումները, մասնակցությունը հասարակական կարծիքի ձեւավորմանը, քաղաքական տեղեկատվության ընդունումը եւ տարածումը, ստորագրությունների հավաքումը եւ այլն:

Ի մի բերելով վերոհիշյալ բոլոր քաղաքական ինստիտուտների եւ գործոնների ազդեցությունը մարդու քաղաքական սոցիալիզացիայի գործընթացի վրա, արեւմուտքի քաղաքագետները դրանք բաժանում են երեք խմբի:

Սոաշին խմբի մեջ մտնում են մարդու բնական հատկությունների սկզբնական զարգացման ինստիտուտները՝ ընտանիքը եւ միջդպրոցական մանկական կազմակերպությունները (ծնված օրից մինչեւ 6-7 տարեկան): Քաղաքագետներն այդ շրջանն անվանում են վաղ սոցիալիզացիայի ժամանակաշրջան: Երկրորդ խմբի մեջ մտնում են մարդու ուսուցման եւ կրթության ինստիտուտները (6-7 տարեկանից մինչեւ 18-25 տարեկան): Այդ ընթացքում մարդիկ հասնում են մտավոր հասունության, ձեռք բերում հիմնական սոցիալական որակներ: Այս շրջանն անվանվում է մարդու կյանքի ճանապարհի նախապատրաստական փուլ: Երրորդը համարվում է հասուն մարդկանց կենսագործունեության ժամանակաշրջան, երբ, բառիս լայն իմաստով, ձեւավորվում է անհատը որպես հասարակական հարաբերությունների ամբողջություն:

Եվ, վերջապես, քաղաքական սոցիալիզացիայի մեխանիզմների մասին, որոնք ունեն մի քանի մակարդակներ.

1. սոցիալական մակարդակ (ամբողջ հասարակության մասշտաբով): Գոյություն ունեն քաղաքականության մեջ մարդկանց ներգրավելու տնտեսական մեխանիզմներ, օրինակ, գործազրկությունը, ընտրողներին կաշառելը, բռնությունը, տեղորը եւ այլն: Ներկայումս մասսայական շարժումների մարդկանց մասնակցելու հզոր մեխանիզմ է հանդիսանում գլոբալ պրոբլեմների առկայությունը՝ պատերազմի վտանգը, շրջակա միջավայրի աղտոտվածությունը, տարածված հիվանդությունները եւ այլն:

2. սոցիալ-հոգեբանական մակարդակ, որտեղ քաղաքական արժեքները փոխանցվում են ինչպես մեծ սոցիալական խմբերին, այնպես էլ փոքր խմբերին:

3. միջանձնական մակարդակ, որտեղ որպես քաղաքական սոցիալիզացիայի մեխանիզմ հանդես են գալիս պահանջմունքները, դրդապատճառները, շահերը, արժեքային կողմնորոշումը, համոզմունքները, որոնք կարգավորում են քաղաքականության մեջ անհատի գիտակցությունը եւ վարքագիծը:

Այսպիսով, քաղաքական սոցիալիզացիայի արդյունքն անհատի որոշակի կառուցվածքի ձեռքբերումն է, որտեղ քաղաքական արժեքները եւ նպատակը դառնում են հաստատուն եւ «աշխատող» տարրեր: Ուստի մարդու մեջ ի սկզբանե, չի կարող դրվել ոչ կոմունիստական, ոչ ֆաշիստական, ոչ պապականողական համոզմունքներ: Դրանք ձեւավորվում են երկժամանակային ձեւով, որտեղ որոշակի դեր է խաղում անհատի կենսական եւ քաղաքական անմիջական փորձը: Հետեւաբար,

ելնելով յուրաքանչյուր անհատի առանձնահատկություններից եւ տնտեսական ու քաղաքական օբյեկտիվ իրավիճակից, տեղի է ունենում մարդկանց հավաքագրումն այս կամ այն քաղաքական կամ հասարակական կառույցներում, այլ կերպ ասած, ընթանում է քաղաքական սոցիալիզացիայի գործընթացը:

ԳԼՈՒԽ 10 ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԼԻԴԵՐՈՒԹՅԱՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆ

10.1. ԼԻԴԵՐՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՅԱՐՅԸ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՍՏՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Հասարակության քաղաքական համակարգի բարենպաստ ու արդյունավետ գործառնության համար ինչպես նախկին խորհրդային մի շարք, այնպես էլ մեր հանրապետությունում ստեղծվել են պրեզիդենտական ինստիտուտներ: Այս առումով բավականին մեծացել է հետաքրքրությունը լիդերի եւ լիդերության տեսության նկատմամբ: Սկզբից եւս նշենք, որ քննարկվող հարցերը բազմակողմանիորեն ուսումնասիրված են արեւմտյան քաղաքագիտական գրականության մեջ, մինչդեռ ԱՊՀ երկրներում, չհաշված հիմնահարցի առանձին կողմերի եւ առանձին դեպքերի, համարյա չի ուսումնասիրված: Հասարակական կյանքի դեմոկրատական վերափոխումների գործընթացը մեծացրեց մարդկանց մտահոգությունը, նրանց հավատն ու երկյուղը այն հարցերի նկատմամբ, թե ո՞վ է ովքե՞ր են իշխանության դեկի մոտ, ու՞մ է վստահված ժողովրդի անունից որոշումներ ընդունելու իրավունքը: Քաղաքական լիդերության մեխանիզմի ձեւավորման բացահայտումը կարելի է ինչպես պետական կառուցվածքներում մարդկանց առաջընթացի լեզվի տիմ ընթացակարգի մշակման, այնպես էլ լիդերի, նրա համախոհների ու ընդդիմախոսների փոխգործունեության լավագույն տարբերակների ստեղծման տեսակետից: Քաղաքական լիդերության հիմնահարցերը հետազոտության օբյեկտ են հանդիսանում ինչպես քաղաքագիտության, այնպես էլ քաղաքական սոցիոլոգիայի եւ քաղաքական հոգեբանության համար: Քաղաքագիտությանը հետաքրքրում են այն հարցերը, թե ու՞մ կարելի է համարել քաղաքական լիդեր, ի՞նչ դեր է խաղում նա հասարակության զարգացման մեջ, ի՞նչ ֆունկցիաներ է նա իրականացնում, նրա քաղաքական ուժը, տիպաբանությունը եւ այլն: Քաղաքական սոցիոլոգիան ավելի շատ զբաղվում է քաղաքական լիդերի սոցիալական ծագման, սոցիալական միջավայրի հետ ունեցած փոխադարձ ներգործության, սոցիալական բազայի հարցերով: Քաղաքական հոգեբանության մասնագետները, հոգեբանները ուշադրություն են դարձնում լիդերի անձնական բնութագրումների, բնավորության առանձնահատկությունների, հոգեկան հատկանիշների, նրա գործողությունների հոգեբանական մոտիվների վրա: Ինչպես տեսնում ենք, քաղաքական լիդերի հիմնահարցը բազմակողմ էրելույթ է, եւ ժամանակակից սոցիալ-քաղաքագիտական տեսության մեջ ստեղծվել է լիդերության հետազոտման բազմադրական մոտեցում:

Հասարակության մեջ լիդերի խաղացած դերին անդրադարձել են ականավոր շատ մտածողներ, պատմաբաններ եւ կենսագիրներ: Դեռեւս հնագույն դիցաբանության մեջ առանձին անհատներ աչքի էին ընկնում գերմարդկային հատկանիշներով նրանք սխրանքներ էին գործում, պատերազմներ էին վարում ու պետություններ ստեղծում: Ըստ Պլատոնի, կառավարողի գլխավոր հատկանիշն իմաստությունն է, եւ երբ մեծագույն իշխանությունը միանում է իմաստության ու լքջմության հետ, ստեղծվում է ամենալավագույն պետական կարգը: Պլուտարքոսը եւս առաջնորդի, լիդերի մեջ բարձր էր գնահատում իմաստությունը, խելքը, նշելով, որ եթե զգացմունքներն ունեն իրենց ելակետային սկիզբը, ապա նրանց աջակցում ու կարգավորում է ինքը: Ըստ նրա, լիդերը պետք է օժտված լինի

փառքի, անպարսեղություն, մեծահոգության, զսպվածության եւ մարդասիրության հատկանիշներով. Կային մտածողներ նաեւ, որոնք նշում էին, որ պատմությունը կերտում է Աստված, իսկ մարդը ենթարկվում է կառավարողին միայն մարմնական գործողության մեջ: Եվ այսպէս, բազում օրինակներ: Քաղաքական լիդերի մասին մի ամբողջ կոնցեպցիա էր մշակել քաղաքական մտքի խոշոր տեսաբան Ն.Մաքիավելին: Նա Իտալիայի միավորման ամբողջ իտյալ կապում էր մեծ մարդու, մեծ պետական գործչի ինչպե՞ս գործունեության հետ: Նա կառավարողի առաջնակարգ խնդիրն էր համարում ազգային շահը, ազգային համաձայնությունը, ազգային բարեկեցությունը եւ չէր պատկերացնում ազգային ուժեղ պետություն առանց քաղաքական կայունության: Իր հայտնի «Ֆլորենցիայի պատմությունը»՝ աշխատության մեջ քննադատում էր երկրի ներսում տիրող անկարգությունները, այն ղեկավարին, որն առաջնորդվում է ոչ թե համազգային, այլ անձնական կամ խմբակային շահից ելնելով: Նա Իտալիայի միավորումը կապում էր այնպիսի լիդերի հետ, որն օժտված էր քաղաքական ընդունակությամբ եւ ուզմանով տալիս իրեն հարեւանների, դաշնակիցների, հակառակորդի ու ենթակաների հետ: Նա լիդերներին, ղեկավարներին բաժանում էր երկու կարգի. առաջինը նրանք են, ովքեր իրենց խելքի, բաշտքի եւ ուժի շնորհիվ են հասել իշխանության, երկրորդը՝ նրանք, ում օգնել է պատահականությունը, ծակատագիրը: «Նրանք ովքեր քաջության, խիզախության ծանապարհով են գնում, գրում է նա, - նրանք համար դժվար է նվաճել իշխանություն, սակայն հեշտ է այն սլահելը, եւ ընդհակառակը, ովքեր ծակատագրի ողորմածությամբ են առաջ շարժվում, նրանք համար հեշտ է իշխանության նվաճումը, բայց դժվար է այն պահելը»¹: Մաքիավելին մեծ նշանակություն էր տալիս ղեկավարի հոգեբանական հատկանիշներին. նրա դիվանագիտական հմտությանը: Ղեկավարն, ըստ նրա, չպետք է այնպիսի արարքներ գործի, որ ենթակաների մոտ առելություն առաջացնի: Նրա խելքի մասին պատկերացում կազմելու համար պետք է տեսնել, թե ինչպիսի մարդկանցով է իրեն շրջապատել, իսկ եթե ղեկավարը խելք չէ, ապա անիմաստ է նրան օգտակար խորհուրդներ տալը: Ղեկավարը պետք է առյուծի նման ուժեղ լինի, որ վախեցնի գայլերին, եւ սովեցի պէս խորամանկ, որ շրջանի թակարդները, եզրակացնում էր Մաքիավելին: Բաղաքական լիդերի մասին բավականին հետաքրքիր մտքեր են արտահայտել Լոկկը, Դեյվեցիոսը, Դոլբախը, Դեգելը, Շոպենհաուերը, Եիցլեն եւ այլք: Օրինակ, Եիցլեն գտնում էր, որ համաշխարհային գործընթացի հիմքը ձգտումն է իշխանության, որ այդ ծանապարհին բարոյականությունը թուլլերի գեներն է, իշխանության ձգտողը պետք է անտեսի բարոյականությունը:

Ֆրանսիացի հեղինակ Շ.Թարդը գտնում էր, որ քաղաքականության բոլոր նվաճումներն արդյունք են մեծ մարդկանց գործունեության: Ըստ նրա, սոցիալական առաջընթացն իրականացվում է հետելյալ ուրվագծով. առաջնորդ-գյուտարար, որ պայքարում է ամբոխի անշարժության դեմ, ամբոխ, որ հրապուրվում է նորարարությամբ, եւ ամբոխ, որ լուսկյաց հետեւում է լիդերին: Առանց լիդերի ամբոխը գլխատված իրան է, ամբոխին հաճախ հրապուրում են ոչ թե ընտրյալները, այլ թափթփուկները, նա ասում է թույլ լիդերին եւ ստրկաբար ենթարկվում ուժեղին²: Մի թիչ այլ կերպ է դատում նրա հայրենակից Լեբոնը, նշելով որ հասարակությունը

նր թեւակոխել է «զանգվածների դարը», որին կհետելի քաղաքակրթության անկումը: Սոցիալական կյանքում գլխավոր դերը խաղում է ամբոխը, նա ծրագիր է առաջադրում եւ թելադրում առաջնորդին: Լիդերն ամբոխը նվաճելու համար, նշում էր նա, պետք է կարողանա շեշտակի, կտրուկ արտահայտություններով ամբոխին մոլորություն մեջ գցել, որի դեպքում հեշտությամբ կդառնա նրա տեղը, իսկ եթե փորձի բանականություն բերել՝ կդառնա նրա զոհը: Դոլբախը նշում էր, որ ժողովուրդները բոլոր ժամանակներում էլ եղել են իրենց տգիտության, անխոհեմության, դյուրահավատության եւ, առանձնապէս, ամբոխը իրենց ենթարկել կարողացող մարդկանց կրքերի զոհերը: Ըստ նրա, ժողովուրդներն հաճախ են փոխել կառավարման այս կամ այն ձեւը, բայց նրանք երբեք չեն ունեցել ընդունակություն՝ վերափոխելու իրենց, հասկանալու իրենց դժբախտությունների իսկական աղբյուրը: Բավականին հետաքրքիր է մտածելու տոնիք են տալիս Պլեխանովի դատողությունները քննարկվող հիմնահարցի վերաբերյալ: Որպեսզի որոշակի տալանդ ունեցող անհատը պատմական անցքերի վրա մեծ ազդեցություն ունենա, անհրաժեշտ է երկու պայման: Առաջին, նրա տաղանդը, նշում էր Պլեխանովը, պետք է նրան մյուսներից ավելի համապատասխան դարձնի տվյալ դարաշրջանի հասարակական կարիքներին, եթե Նապոլեոնն իր զինվորական հանձարի փոխարեն Բեթովների երաժշտական հանձարն ունենար, ապա, իհարկե, կայսր չէր դառնա: Երկրորդ, ըստ Պլեխանովի գոյություն ունեցող հասարակական կարգը չպետք է փակի այն անհատի, լիդերի ուղին, որը հենց այդ ժամանակի համար ունի անհրաժեշտ ու օգտակար ընդունակություն: Շարունակելով միտքը, Պլեխանովը նշում էր, որ «...տաղանդավոր մարդիկ կարող են փոխել միայն անցքերի անհատական կերպարանքը, այլ ոչ թե ընդհանուր ուղղությունը: Նրանք իրենք գոյություն ունեն միայն շնորհիվ այդ ուղղության: Եթե այդ ուղղությունը չլիներ, նրանք երբեք չէին անցնի այն գիծը, որը բաժանում է հնարավորությունը իրականությունից»³:

Ժամանակակից քաղաքագիտության լիդերության հետազոտության մեթոդաբանության մեջ կարելի է արդյունավետ դեր է խաղում Չ.Ֆրոյդի հոգեվերլուծական մեթոդի կիրառումը: Ըստ նրա, մարդկանց քաղաքական գործունեության ակտիվությունն առերեսությամբ պայմանավորված է քաղաքական, գաղափարական արժեքներով, միջնդեռ իրականում նրա հիմքում ընկած են անգիտակից, բնազդային մոտիվները: Նա քաղաքակրթությունն համարում էր մարդու ենթագիտակցական հակումների, առաջին հերթին, սեքսուալ(լիբիդո)⁴ սուբլիմացիան⁵՝ դեպի քաղաքական գործունեության, իշխանության:

Սոցիոկուլտուրական միջավայրում բնազդները, հոգեկան էներգիայի չիցքերը չեն անհետանում, նրանք փնտրում են իրականացման տարբեր ծանալարներ՝ կերպարանափոխվելով ջղածության: Այդ գործընթացում առաջացած լիբիդոն սուբլիմացվում է առաջին հերթին իշխանության, լիդերության, ուրիշների վրա-իշխելու ձգտման մեջ: Այդպիսի ջղախտավորների, խելացնորների մեջ շատ հաճախ առանձնանում են մեծ մարդիկ, լիդերներ, որոնք ձգտում են իշխել մյուս մարդկանց վրա: Ֆրոյդը եւ նրա աշակերտները կազմել էին քաղաքական եւ այլ կարգի լիդերների մի ցուցակ, որի մեջ մտնում էին Կեսարը, Նապոլեոնը, Ռոբեսպիերը,

1. Sten' Николо Макиавелли "Государь", М., "Планета", 1990, էջ 18-19

2. Sten' Политика: Проблемы теории и практики, Вып. VII, ч. II, М., 1990, էջ 182

3. Sten' Գ.Վ. Պլեխանով, Փիլիսոփայական ընտիր երկեր, Երեւան 1962, հ. II, էջ 341:
4. լիբիդո-
5. լատ. libido-ցանկություն, ձգտում:
Սուբլիմացիա -լատ. sublimo-բարձրանալ, վերափոխվել-քիմ.պինդ.մյուսի գոլորշիացում առանց հեղուկանալու:

Նիցշեն, Պրուսկարեն, Զիտլերը, Ստալինը եւ այլք: Նա նշում էր, որ սրատմական գործընթացը զարգացել է մեծ լիդերների որոշակի ազդեցության տակ: Լեոնին նման Ֆրոյդը եւս գտնում էր, որ լիդերները օժտված են հիպնոսացման կախարդանքով, նրանք զանգվածներին զրկում են սեփական կամքից, զանգվածներն էլ կարիք ունեն լիդերի, ինչպես ընտանիքում՝ հորը: Ֆրոյդը եւ նրա կողմնակիցները հասարակությունը բաժանում էին խելացնորների ու մտամոլների եւ հոգեպես նորմալ մարդկանց, որոնք սակայն անընդունակ են ստեղծագործական նորարարության: Նրանք նշում էին, որ լիդերության կողմնորոշում ունեցող մարդկանց առաջ է մղում մեղավորության զգացումը, որոնք թեթեւանում, ազատ են զգում շնորհիվ ուրիշներին իշխելու, մերկացնելու դեպքում: Այդպիսի մարդիկ մանկության ժամանակ մի շարք հույսերի կորուստներ են ապրել եւ իրենց թերաթեքության կոմպլեքսը փոխհատուցում են նրանով, որ կատաղի պայքար են մղում ինքնահաստատման ու իշխանության համար:

Հոգեվերլուծական դիրքերից էր հիմնավորում իր հայացքները լիդերության մասին Լ.Լասսուլլը: Նա նշում էր, որ լիդերներն անհատներ են, որոնք մանկուց հույսերի կորուստներ են ունեցել: Հոգեախտաբանական անհատներն ալեկոծված են լիդերության կրթերով եւ հաճախ իրենց վերագտնում են քաղաքականության ասպարեզում: Իշխանություն փնտրող մեթոզվածները ըստ Լասսուլլի, էլք են փնտրում բիզնեսի, կազմակերպված հանցագործության մեջ, միայն թե իշխեն մյուսների վրա: Նրանց համար միեւնույն է որտեղ հաստատվեն, միայն թե իշխանություն ունենան մարդկանց վրա: Նա առաջ քաշեց այսպես կոչված՝ կոմպենսացիայի /փոխհատուցման/ տեսությունը, որի համաձայն, մարդու ձգտումն իշխանության՝ ինքնահաստատման ցածր արտահայտություն է եւ նպատակ ունի հաղթահարելու սեփական թերաթեքության զգացումը: Սակայն այդ տեսությունը լայն տարածում չգտավ, չնայած կյանքում այդպիսի օրինակներ շատ կան:

Ավելին, առաջ քաշվեց այն թեզը, ըստ որի, ցածր ինքնագնահատումը խանգարում է մարդուն մասնակցելու քաղաքական կյանքին, իջեցնում է նրա հնարավորությունները քաղաքական գործունեություն ծավալելու համար: Լիդերի մասին ամբողջական պատկերացում կազմելու համար կարելիոր նշանակություն ունեն կենսագրական տվյալները, որոնք ըստ Լասսուլլի պետք է լրացվեն հոգեվերլուծական տվյալներով: Քաղաքական լիդերի հոգեկենսագրության մեթոդը մշակել է Չ.Ֆրոյդը: Դեռ 1932թ. նա ամերիկացի դիվանագետ Ռ.Բուլլիտի հետ միասին գրեց առաջին հոգեկենսագրությունը Զ.Վիլսոնի մասին: Հոգեկենսագրական մեթոդի հիմնական նպատակն էր բացահայտել տվյալ քաղաքական լիդերի որոշումների ընդունման եւ գործունեության հոգեբանական եւ հոգեպաթոլոգիական պատճառները: Այդ մեթոդը ժամանակակից քաղաքագիտական հետազոտությունների մեջ ծառայում է կոնկրետ գործնական նպատակների համար:

Ամերիկյան քաղաքագետ Մ.Յուկը «Հերոսը պատմության մեջ» մենագրությունում օգտագործելով Ֆրոյդի տեղադրումները, նշում է, որ մարդը զանգվածների մեջ երբեք չի ազատվում կախվածությունից, սկզբում ծնողներից, հետո ուսուցիչներից: Դրա համար ամբողջ փնտրում է առաջնորդի, որը հասարակության մեջ նույն դերն է խաղում, ինչպես հայրը՝ ընտանիքում: Ըստ հեղինակի, պատմությունը մեծ մարդկանց արարումն է, միայն լիդերները կարող են ազդել մարդկության զարգացման վրա: Նա բացարձականացնում էր լիդերի դերը պատմության մեջ՝ երկրորդ համաշխարհային պատերազմն համարելով ոչ թե ընդհանուր ճգնաժամի, այլ Հիտլերի չար կամքի հետեւանք: Քաղաքական լիդերի, լիդերության մասին բավականին արդյունավետ ուշխատանք են կատարել ֆրանսիական դպրոցի

հետազոտողներ Ադորնոն, Արենդտը, Ֆրոմը, Մարկուզեն եւ ուրիշներ: Նրանց աշխատություններում հետազոտվում են հարիզմատիկ լիդերի հետնորդների քաղաքական գիտակցության առանձնահատկությունները, հատկապես՝ տոտալիտար ռեժիմների պայմաններում, որտեղ ղեկավարները հակված են դեպի բռնապետության ու ֆաշիզմի:

Այսպիսով, քաղաքական լիդերի մասին հասարակական-քաղաքական մտքի աչքի ընկնող մի շարք ներկայացուցիչների հայացքների համառոտ վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս բացահայտելու նրանց գործունեության շատ շաղ-ժառիթներ եւ մոտիվներ, որոնք այսօր ունեն ոչ միայն տեսական, այլեւ կիրառական նշանակություն:

10.2. ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ԼԻԴԵՐՈՒԹՅԱՆ ԵՌԹՅՈՒՆԸ, ՖՈՒՆԿՑԻԱՆԵՐԸ

Ժամանակակից քաղաքագիտական գրականության մեջ գոյություն ունեն լիդերի՝, լիդերության սահմանման մի շարք տեսակետներ: Որոշ հեղինակներ շեշտը դնում են քաղաքական գործընթացի սուբյեկտների գործունեության ժամանակ նրանց փոխազդեցության վրա, մյուսները գործունեության հեղինակների արդյունավետության վրա, կամ որպես խմբակային գործողության ինտեգրացիոն մեխանիզմ եւ այլն: Լիդերը «դեմք է՝ ընդունակ ազդելու ուրիշների վրա, համատեղ գործունեությունը ամբողջացնելու նպատակով՝ ուղղված տվյալ ընկերության շահերի բավարարմանը»:

Լիդերը կազմակերպության կամ փոքր խմբի հեղինականվոր անդամ է, որի անձնակազմը ազդեցությունը թույլ է տալիս սոցիալական գործընթացում գլխավոր դեր խաղալու»: Լիդերը խմբի անդամն է, որին խումբը իրավունք է վերապահում իր համար նշանակություն ունեցող իրադրությունում ընդունելու պատասխանատու որոշում, այսինքն ամենահեղինակավոր անձը, որը կենտրոնական դեր է խաղում խմբի համատեղ գործունեության եւ փոխհարաբերությունների կարգավորման մեջ: Լիդերությունը անձի ընդունակությունն է՝ ազդելու մարդկանց վրա, նրանց գործունեությունն ուղղել կազմակերպության նպատակների իրականացմանը: Քաղաքական լիդերությունը ընդունակություն է ազդելու մարդկանց քաղաքական վարքագծի եւ գործունեության վրա, նրա բնորոշ գիծը մշտական եւ անխափան կապն է իշխանության հետ: Ֆրանսիացի Ժ.Բլունդելը նշում է, որ իշխանությունը լիդերության գլխավոր բաղադրամասն է, քանի որ այն «վերելում» գտնվող մեկ կամ մի քանի մարդու ընդունակությունն է՝ ստիպելու ուրիշներին անելու դրականը կամ բացասականը, որը նրանք հավանաբար չլին անի: Ամերիկյան մի շարք քաղաքագետների կարծիքով՝ լիդերի հեղինակությունը պայմանավորված է նրա կողմից ենթակայություն նվաճելու ընդունակությամբ:

Քաղաքականության մեջ, ըստ գործունեության բնույթի եւ մասշտաբի, գործում է լիդերի երեք մակարդակ: Առաջինը փոքր խմբի լիդերն է, որն օժտված է բազմաթիվ ընդունակություններով, իրադրությանը տիրապետելը, որոշումների

1. Տես՝ Լիդեր - (անգլ. leader) - առաջատար, ղեկավար:

2. Տես՝ Политология, энциклопедический словарь, М., 1993, էջ 158

3. Տես՝ Психология, словарь, М., 1990, էջ 189-190

4. Տես՝ Блондель Ж., Политическое лидерство՝ М., 1992, էջ 20

5. Տես՝ Political sciences An introduction, New Jersey 1991

ընդունումը, պատասխանատվությունը իր վրա վերցնելը, ճիշտ քաղաքական ընտրություն կատարելը: Նա խմբի ամենահեղինակավոր եւ ամենաշատ իշխանություն ունեցող դեմքն է, իրականացնում է խմբի « ուղեղային կենտրոնի» ֆունկցիան, ստեղծում է հոգեբանական բարենպաստ եղանակ, հաստատում կապեր, թուլացնում խմբի ներսում եղած լարվածությունը: Երկրորդ՝ հասարակական շարժման, կազմակերպության, կուսակցական լիդեր, որի մեջ սոցիալական խմբերը տեսնում են իրենց շահերի եւ նպատակների իրականացման հնարավորությունը: Այդ մակարդակի լիդերը ազդում է հասարակական կարծիքի վրա ինչպես իր անձնական հատկանիշներով, այնպես էլ խմբի, կազմակերպության միջոցով: Եւ վերջապես, երրորդ մակարդակի լիդերը քաղաքական այն գործիչն է, որի գործունեությունը ծավալվում է իշխանական հարաբերությունների համակարգում, ի դեմս որի քաղաքական լիդերությունը ներկայացված է սոցիալական հաստատության ձեւով: Լիդերի անձնական հատկանիշներն առաջին մակարդակի դեպքում ավելի էական նշանակություն ունեն, քան երկրորդ եւ երրորդ մակարդակներում: Քաղաքական լիդերի ազդեցությունը երկրորդ եւ երրորդ մակարդակների դեպքում պայմանավորված է իշխանության եւ հասարակության սոցիալական լայն խավերի կապերով, գանգվածների քաղաքական պահանջներին, նրանց գիտակցության եւ լիդերի ծրագրի նկատմամբ նրանց դրսեւորած վերաբերմունքով: Պրա համար կարեւոր նշանակություն ունի լիդերի կողմից որսալու մարդկանց տրամադրությունը, իմանալու նրանց կարիքները, որի հաջողության դեպքում կարող է դառնալ նրանց խորհրդանիշը: Ժամանակակից արեւմտյան քաղաքագիտության եւ սոցիոլոգիայի մեջ լիդերության հիմնահարցն ուսումնասիրվում է ընդհանուր տեսական եւ փորձային մակարդակով: Երկու դեպքում էլ իդեալական է համարվում այն լիդերությունը, որը նպատակում է աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմանը եւ սոցիալական կոնֆլիկտը հասցնում է նվազագույնի: Ըստ ռուս հեղինակ Գ.Ալինի փորձային (էմպիրիկ) հետազոտությունների, նպատակը կապիտալիստական ստատուս-բեյոյի պահպանումն է: Քաղաքագետները, սոցիոլոգները եւ հոգեբանները մշակում են լիդերության ավելի արդյունավետ մեթոդներ, որը իբր ծառայում է կապիտալիզմի կայունացմանը: Անշուշտ, արեւմտյան շատ հեղինակների մոտ նկատվում է սուբյեկտիվ եւ հոգեբանական գործոնների դերի գերազանցումը, իսկ մարքսիստական կոնցեպցիայի հեղինակները չափազանցում են օբյեկտիվ հասարակական պայմանների դերը: Մինչդեռ երկու ժայռահեղություններն էլ սխալ են գիտությունը պահանջում է օբյեկտիվ եւ սուբյեկտիվ գործոնների ճիշտ գույակցում, անկողմնակալ վերլուծություն: Լիդերության անհրաժեշտ պայմանը իշխանություն ունենալն է բոլոր տիպի կազմակերպություններում, այն համընդհանուր երեւույթ է: Լիդերի անհատական արժանիքները ընդօրինակման եւ հարգանքի արժանի են: Բաց ինֆորմացիոն հասարակության մեջ շատ դժվար է թաքցնել լիդերի թերությունները, եւ, հակառակը՝ հեշտ է ցույց տալ նրա առավելությունները: Լիդերության պայմաններից մեկն էլ քիչ ժամանակի ընթացքում շատ ինֆորմացիա ստանալն է, ժամանակակից կապի եւ ինֆորմացիայի տեխնիկական միջոցները այդպիսի պայմաններ ապահովում են: Լիդերությունը ենթադրում է որոշակի շրջապատ, որը պետք է հավաքագրվի ըստ գործնական եւ պրոֆեսիոնալ հատկանիշների: Անձնական նվիրվածությունը կարեւոր եւ անհրաժեշտ հատկանիշ է, սակայն ոչ բավարար ժամանակակից քաղաքականութ-

յան մեջ: Քաղաքական գործընթացի կառավարումը սերտորեն կապված է կադրերի կառավարման հետ, որովհետեւ ենթակաների խորը գիտելիքները, ընդունակությունները, հոգեբանությունը երբեմն ավելի կարեւոր են, քան սեփական փորձը: Եւ գործերը հաջող են ընթանում այն ժամանակ, երբ լիդերը կարողանում է ստեղծել իր շուրջը « ուղեղային կենտրոն»՝ ընտրված բարձրորակ փորձագետներից: Այսօր, երբ կտրուկ բարձրացել է իշխանությունների պատասխանատվությունը եւ հասարակության պահանջները նրանց նկատմամբ, անհրաժեշտ է լավագույն պրոֆեսիոնալների խումբ, որոնք իշխանության տարբեր կառուցվածքներում բարձր պաշտոններ են զբաղեցնում: Պատահական չէ, որ պետական, քաղաքական գործիչները իշխանության համակարգում ստեղծվում են փորձագետ պրոֆեսիոնալների, խորհրդականների հաստիք: Նման երեւույթներ, հաստիքներ միշտ էլ եղել են, կարելի էր այն է, որ այդ հաստիքները զբաղեցնեն ոչ թե կեղծավորները, շողոթոթները, մեծատոհմիկները, այլ գիտնականները: Ազգային պետական շահին նվիրվածությունը լիդերության կարեւոր պայմանն է: Երբ շրջապատի հետ լիդերին կապում են միայն անձնական հարաբերությունները կամ նրա կախվածությունը, ապա լիդերությունը կորցնում է իր ռացիոնալությունը: Այդ ժամանակ լիդերի քաղաքականության մեջ իշխում է շրջապատում իրեն նվիրված, որը երբեմն ժամանակավոր բնույթ է կրում, մարդկանց հավաքագրումը, որի արդյունավետությունը որոշվում է հայրենակցական կապերով: Պա բերում է կուսակցական, ընկերական, խմբակային կապերի եւ լիդերությունը վերածվում է առաջնորդի՝ վոժդի՝ լիդերի շրջապատը սահմանափակվում է, օրենքը, իրավական նորմերը երկրորդական պլան են մղվում: Ժամանակակից իշխանության բարդ մեխանիզմը փոխվում է հրամանի, վոժդի ցանկության, հասարակությունը նույնացվում է պետության, քաղաքականությունը՝ գաղափարախոսության, առաջնորդի (վոժդ) կամքը ժողովրդի կամքի հետ: Իրականության ընկալումը դառնում է իռացիոնալ, քանի որ առաջնորդի եւ շրջապատի հարաբերությունը կորցնում է իր բնական հիմքերը: Ի տարբերություն վոժդի՝ լիդերությունը չի ժառանգվում, յուրաքանչյուր նոր լիդեր ծնվում է նորից, նրան չեն նշանակում, նա լիդեր է դառնում տարերայնորեն: Նորմալ գործառնող քաղաքական համակարգում նորարարությունը լիդերության հերթափոխության հիմքն է: Օրենքը այդ փոփոխությունը պարտադիր է դարձնում եւ այդ գործընթացը դառնում է լիդերության դպրոց:

Քաղաքական լիդերության հիմնահարցերի հետազոտության մեջ առաջնությունը պատկանում է արեւմտյան հեղինակներին, այս առումով կարելի է առանձնացնել մի քանի տեսակետներ, որոնք էական նշանակություն ունեն ընճարկվող հարցերի պարզաբանման համար:

Լիդերության մասին արեւմտյան գրականության մեջ լայն տարածում ունի «լիդերի հատկանիշների» տեսությունը, որը ձեւավորվել է անգլիացի մարդաբան Ֆ. Զալթոնի հետազոտությունների ազդեցության տակ: Դեռեւս դարի սկզբին նա ապացուցում էր, որ լիդերությունը, նրա հատկանիշները, ժառանգականության հիմքի վրա են ստեղծվում: Այդ տեսության սահմաններում հետազոտվում են տարբեր ազգերի թագավորական դինաստիաները, կառավարողների միջեւ ամուսնությունները եւ այլն: Այսպիսի մոտեցման հիմնական գաղափարն այն է, որ եթե լիդերի հատկանիշները ժառանգական են, որոնց շնորհիվ նա տարբերվում է իր հետեւորդներից, ապա պետք է այդ հատկանիշները առանձնացնել, դասակարգել:

«Լիդերի հատկանիշների» տեսության ներկայացուցիչները (է.Բոգարդուս,

3. Զեմինգս, Ռ. Ստոգդիլլ եւ այլն) կազմել էին հատկանիշների աղյուսակ, որոնք պետք է ունենան տվյալ քաղաքական լիդերները: Առանձնացվում էր հատկապես այնպիսի հատկանիշներ, ինչպիսիք են՝ էներգիան, խելքը, հաստատուն բնավորությունը, ինտելեկտը, հումորի զգացումը, կանխատեսելու շնորհքը, հաճելի երեւոյալու ընդունակությունը եւ այլն: Միաժամանակ բավարկվում են լիդերի տասնյակ հատկանիշներ, որոնք ժխտում են միմյանց եւ չկան մի քանի հատկանիշներ, որոնք հետազոտողների մեծ մասի կողմից կրկնվեն երեք անգամ, այսինքն՝ այդ դասակարգման մեջ կարելի էր դրել խաղում սուբյեկտիվ, կամային գործոնը: Այդ տեսությունը չնայած ինչ-որ չափով ընդլայնում է լիդերի էության ընկալման հնարավորությունները, բայց անտեսում է սոցիալական գործոնների դերը:

Մյուս տեսակետն այն է, որ լիդերը հանդիսանում է խմբի շահերի արտահայտիչը, այսինքն, խումբը ինքը ընտրում է լիդերին, լիազորում նրան իր շահերը պաշտպանելու: Ըստ այս տեսակետի, լիդերը հանդես է գալիս որպես «խմբի ֆունկցիայի» իրականացնողը: Այս հիմնահարցի հետազոտության մեջ բավականին մեծ է ամերիկյան հայտնի գիտնական Թ. Պարսոնսի դերը, որպես ֆունկցիոնալ-համակարգային դպրոցի ստեղծող: Ֆունկցիոնալ-կառուցվածքային տեսության հեղինակների կարծիքով, քաղաքական լիդերի հիմնական խնդիրն այն է, որ իր ֆունկցիան իրականացնելու ժամանակ պահպանի համակարգի ամբողջությունը եւ կենսագործունեությունը, ժամանակին կանխատեսի եւ լուծի սոցիալական կոնֆլիկտը: Խմբի ներսում գործող փոխգործունեությունը որոշվում է ձեւական եւ ոչ ձեւական լիդերությունը: Լիդերը, որը մեծ հեղինակություն է ազդեցություն ունի խմբի անդամների վրա, կիրք է, բանիմաց, դառնում է ոչ ձեւական, իսկ հաճախ, նաեւ՝ որոշակի իրադրության մեջ նրա ինստիտուցիոնալ ծանաշման դեպքում լիդերը դառնում է ձեւական: Եվ Պարսոնսի այն գաղափարը, որ լիդերը խմբի ֆունկցիան է, նպաստել է մի նոր «հետեւորդների որոշիչ դերի» տեսության զարգացմանը, ըստ որի, խումբն ինքը ընտրում է իր լիդերին, որը աշխատում է իրականացնել խմբի պահանջները, այսինքն, նա ավելին չէ, քան խմբի գործիչը: Այս տեսությունը, իհարկե, փորձային սոցիոլոգիայի հայտնագործություն չէ, ինչպես արդեն նշել ենք, դեռ Լեբոնը XIX դարում նշում էր, որ զանգվածները հաճախ լիդերին թելադրում են նրա գործելակերպը: Այս առումով քաղաքագիտության մեջ տարածված է այն կարծիքը, որ եթե լիդերը միայն հետեւող է, ապա նա ոչ ավելին է, քան իր ստրուկների պարոն ստրուկը:

Լիդերության հետազոտության մեջ բավականին տարածված է նաեւ այն մոտեցումը, ըստ որի լիդերը «իրադրության ֆունկցիան» է կամ ինչպես նշվում է՝ սիտուացիոն մոտեցում: Պատմական յուրաքանչյուր իրադարձություն առաջ է քաշում իր լիդերին, որը համապատասխանում է հատկապես այդ իրադրությանը, այդ ժամանակաշրջանին:

Սիտուացիոն մոտեցումը ամբողջովին չի անտեսում «հատկանիշների տեսությունը», նրա կողմնակիցները նշում են, որ լիդերի մի քանի հատկանիշներ ձեւափոխվում են պայմանավորված պատմական իրադրությամբ: Օրինակ, մարդը գործելով շուկայական տնտեսության պայմաններում, աշխատում է իր մեջ մշակել այնպիսի հատկանիշներ, որոնք համապատասխանում են իրավիճակի պահանջներին, ձգտելով ավելի քան վաճառել իր գիտելիքները, փորձը, նորությունները, կարողությունները եւ այլն: Լիդեր է դառնում նա, ով կոնկրետ իրադրության մեջ ավելի լավ է կատարում իր դերը: «Մեծ լիդերը, - գրում է Գ. Ալի-նը, - գգում է իրականությունը, գիտի ինչպես թույլ տա նրա զարգացումը մինչեւ

այն կետը, երբ կարող է նրանից օգտվել: Մեծագույն լիդերները օժտված են իրադրությունն իրենց օգտին վերածելու ընդունակությամբ: Իրադրությունները կարող են ստեղծվել մեծ լիդերի ուժով, որքանով թույլ լիդերը կարող է ստեղծվել իրադրության ուժով»¹: Իրադրության ուսումնասիրությունը, որտեղ գործում է լիդերը, կարող է նրա շատ հատկանիշներ բացահայտել: Ավելին, տարբեր իրադրությունների ժամանակ տարբեր կարգի եւ ոճի լիդերի կարիք է զգացվում, է. Ֆրոմի կարծիքով՝ «հերոսներից մինչեւ Ֆլուզերը» (հայացքները եւ որոշումները արագ փոփոխող մարդ): Չնայած սիտուացիոն մոտեցումը չի հերքում «հատկանիշների տեսությունը», այնուհանդերձ, արեւմտյան մի շարք հետազոտողներ գտնում են, որ այն իջեցնում է լիդերի ակտիվությունը՝ նրան դարձնելով իրադրության գործիչ: Իրոք, իրադրությունը կարող է ոչ միայն ազդել լիդերի վարքագծի վրա, այլեւ էապես փոխել նրան, դարձնել իր գործիչը: Սակայն միայն իրադրությամբ հնարավոր չէ բացահայտել լիդերության բարդ երեւույթը: Լիդերը ոչ միայն կարող է իրադրության գերի դառնալ, որը բնորոշ է թույլ լիդերին, այլեւ կարող է վերահսկել իրադրությունը, ավելին՝ ազդել նրա զարգացման ընթացքի վրա: Ռեւսի, կարծում ենք, ճիշտ են այն հեղինակները, մասնավորապես Զեմինգսը, երբ նշում են, որ «...եթե իրադրությունը հասունացել էր Նպալուե-ոնի համար, ապա Նապալուեոնն էլ հասունացել էր իրադրության համար: Մեծ իրադրությունները միշտ էլ հարսանիք են մարդու եւ ժամանակի միջեւ»²:

Քաղաքական լիդերության հիմնահարցի հետազոտության մեջ մեծ է ամերիկյան քաղաքագետների, մասնավորապես, Մարգարետ Չերմանի հետազոտությունների դերը: Վերջինս ուսումնասիրելով լիդերության մասին վերջին տարիների հրապարակումները, հանգեց այն եզրակացության, որ քաղաքական լիդերի վրա կարող են ազդել հետեւյալ գործոնները, քաղաքական համոզմունքները, ոճը, շարժառիթները, ռեսկցիան, հսնգամանքները, փորձը, քաղաքական եղանակը եւ այլն: Այս հարցում նրա ծառայությունը այն է, որ լիդերության հիմնահարցի վերլուծության ժամանակ կարողացավ հաղթահարել սոսկ հոգեբանական գործոնների ազդեցության շրջանակները, որը շատ ընդգծված է արեւմտյան հեղինակների մոտ: Գործնական կյանքում քաղաքական լիդերի աստիճանական զարգացումն ընդգրկում է մի քանի փուլ: Պա նախ հասարակական շարժման առաջացումն է, լիդերների ի հայտ գալը, այնուհետեւ կուսակցությունների կազմավորումը, կառավարման պաշտոնակարգության (հիերարխիա) ձեւավորումը եւ, վերջապես, բոլոր մակարդակներում իշխանության համար մղվող պայքարը, որն ընդգրկում է ուժային, շուկայական եւ խաղային մոդելները: Քաղաքական լիդերի ծնունդը հաճախ տեղի է ունենում ոչ սովորական պայմաններում, երբ խմբի, կազմակերպության առաջ պահեստաձեւի որոշում ընդունելու խնդիր է առաջանում: Ամերիկյան քաղաքագետ Ռ. Թաքերի կարծիքով, «լիդերի պահանջն առաջանում է այն ժամանակ, երբ պարագայի բերումով իրադրությունը, որի մեջ ընդգրկված են մարդկանց մեծ խմբերը, պահանջում է գնահատական, որպեսզի խումբը կամ որեւէ մեկը նախաձեռնի որոշակի գործողություն»³: Այսօր քաղաքական լիդերների շարքն են դասվում ոչ միայն պետական, կուսակցական եւ հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների ղեկավարներ-

1. Տե՛ս՝ «Политика, проблемы теории и практики», Вып. VII, ч. II, М., 1990, էջ 195

2. Տե՛ս՝ «Политика, проблемы теории и практики», Вып. VII, ч. II, М., 1990, էջ 195

3. Տե՛ս՝ Такер Р. «Политическая культура и лидерство в Советской России от Ленина до Горбачева», США. «Экономика, политика, идеология», 1990 г. N1, էջ 83

րը, այլև հանրահայտ եւ քաղաքական կյանքի վրա մեծ ազդեցություն ունեցող գործիչները: Այս առումով անհրաժեշտ է որոշակի հստակություն մտցնել «լի-դեր» եւ «ղեկավար» հասկացությունների միջեւ: Լիդերը խմբում, կազմակերպության մեջ իշխանությունը իրականացնում է շնորհիվ իր հեղինակության եւ անձնական ազդեցության, նա ծնվում է տարերայնորեն: Դեկավարը նշանակվում կամ ընտրվում է, այսինքն, իշխանական ֆունկցիաներ է ստանում որոշակի կանոնների եւ նպատակամղված գործունեության շնորհիվ: Լիդերն անձնավորություն է, անհատականություն, բնական ընտրության արդյունք, լիդերությունն անկայուն է, պետք է անընդհատ պահպանել: Դեկավարությունը կայուն է: Ի տարբերություն դեկավարի, լիդերը չունի օրենքով խիստ կանոնակարգված իրավունքներ եւ պարտականություններ: Եթե տվյալ խմբի կամ կազմակերպության դեկավարը եւ լիդերը նույն մարդը չէ, ապա նրանց փոխհարաբերությունները կարող են նպաստել խմբի գործունեությանը կամ ընդհակառակը:

Քաղաքական լիդերի հռչակը, հեղինակությունը կախված է ոչ միայն ընդհանուր պայմաններից, անձնական հատկանիշներից, այլեւ այն ֆունկցիաներից, որոնք նա իրականացնում է: Նշենք դրանցից մի քանիսը: *Կառուցողական ֆունկցիա*, որն արտահայտվում է կոնկրետ ծրագրի մեջ, որն ընդգրկում է հասարակության բոլոր անդամների կամ մեծամասնության շահերը: Պատմության մեջ քիչ չեն եղել դեպքեր, երբ շատ վերափոխումներ նրա նախաձեռնողներին անհաջողության են մատնել՝ մարդկանց համար պարզ ու հասկանալի հստակ քաղաքական ծրագիր չունենալու պատճառով: Չնայած լիդերները երաշխավորված չեն սխալներից, բայց միշտ չէ, որ նրանք գործում են լավագույն ձեւով: Նրանք պարտավոր են գտնել հասարակական խնդիրների լուծման ամենաընդունելի եղանակը:

Կազմակերպչական ֆունկցիա, որն իր մեջ ընդգրկում է կառավարման համակարգի եւ կադրերի ստեղծումը: Լիդերը ձեւավորում է ապարատը, բաշխում պարտականությունները, պայմաններ ստեղծում պաշտոնական անձանց դաստիարակության ու առաջընթացի համար: Կարգավորում ու վերահսկում է նրանց միջեւ հարաբերությունները, նախապատրաստում նրանց փոխզիջումների կամ քաղաքական կուրսի վճռական փոփոխության:

Կոորդինացիոն ֆունկցիա՝ իշխանության ինստիտուտների, հիմնարկների գործունեության համաձայնեցում: Լիդերը պարտավոր է նրանց որոշումները, քաղաքական ընտրությունը համապատասխանեցնել հասարակական կարծիքին եւ ընդունված արժեքների համակարգին: Քաղաքական լիդերը իրականացնում է *ինտեգրացիոն ֆունկցիա*՝ միավորում է հասարակությանը, զանգվածներին իր ծրագրի շուրջը, պետությանը եւ ժողովրդին ծառայելու օրինակ է ցույց տալիս: Ուրիշ պետությունների հետ փոխհարաբերություններում հանդես է գալիս որպես ազգային միասնության խորհրդանիշ: Լիդերը կոչված է պահպանելու ազգային ավանդույթները, մարդկանց հավատը հասարակական իդեալի եւ արժեքների նկատմամբ: Քաղաքական լիդերի հիմնական ֆունկցիաներից մեկն էլ զանգվածների պաշտպանությունն է անօրինականություններից, դա նրա, այսպես կոչված, *սոցիալական դատավորի դերն է*, որը հնարավոր է իրականացնել միայն այն դեպքում, երբ նա հենվում է ժողովրդի մեծամասնության վրա, հետեւում է կարգ ու կանոնի եւ օրինականության պահպանմանը: Քաղաքական լիդե-

րը նաեւ *կապի, հաղորդակցման (կոմունիկացիոն) ֆունկցիա* է իրականացնում իշխանության եւ զանգվածների միջեւ: Իշխանության պաշտոնակարգման բազմաստիճան բարդության պայմաններում բավականաչափ մեծ է այդ ֆունկցիայի նշանակությունը: Այդպիսի կապի միջոցներից առաջին հերթին պետք է առանձնացնել զանգվածային լրատվության միջոցները, հեռուստատեսությունը, հանդիպումները ընտրողների, ժողովրդի հետ, որոնք հնարավորություն կտան նրան անմիջականորեն շոշափել հասարակության տրամադրությունը:

Այդ խնդրի իրականացումն օգնում է կասեցնելու քաղաքական ղեկավարությունից քաղաքացիների օտարացման գործընթացը: Քաղաքականության ճակատագիրը շատ դեպքերում կախված է ոչ միայն լիդերի կողմից իր ֆունկցիաների հստակ իրականացումից, նրա գործունեության համար անհրաժեշտ պայմանների գոյությունից, այլեւ նրա ինտուիտիվ, բնագոյային զգացմունքներից, որոնք դրսեւորվում են սեփական ուժերի նկատմամբ վստահության, վիճակը փրկելու համար պայմանների ստեղծման եւ հակառակորդին անսպասելիորեն զինաթափելու շնորհից մեջ: Ոչ միայն լիդերը, այլեւ շրջապատն էլ պետք է բավարարի ժամանակի պահանջներին, որպեսզի հասկանա եւ աջակցի լիդերին: Քիչ չեն եղել պատմության մեջ դեպքեր, երբ լիդերը չի կարողացել իրեն դրսեւորել շրջապատում աջակցություն չգտնելու պատճառով: Լիդերի եւ հասարակության միջեւ կապը փոխադարձ է, հասարակությունը պետք է նախապատրաստի իր լիդերին, ստեղծի քաղաքական այն մատերիան, որից ծնվում է լիտան: Քաղաքական լիդերի ֆունկցիաների արդյունավետությունը պայմանավորված է դաշնակիցների եւ հակառակորդների հետ նրա ունեցած հարաբերությունների որակով: Բանի որ քաղաքականությունը չնախատեսված իրադարձությունների մի ամբողջ շղթա է, ուստի լիդերը պատրաստ պետք է լինի ցանկացած իրավիճակում ճիշտ որոշում ընդունել: Դրա համար անհրաժեշտ է, որ նա յուրացնի քաղաքական իրադրության գիտական գնահատման մեթոդները, տիրապետի մարդկանց վրա հոգեբանական ներգործության եւ ինքնակարգավորման հատուկ եղանակների:

Այսպիսով, քաղաքական լիդերի էությունը, ֆունկցիաներն իրենց կիրառական արտացոլումն են գտնում նրա քաղաքական գործունեության մեջ, որի նպատակն է հասարակության քաղաքական կայունության, պետական ամբողջականության ապահովումը, տնտեսական ու սոցիալական հարաբերությունների կարգավորումը, մարդկանց քաղաքական կուլտուրայի աճի եւ հասարակական կյանքի զարգացումը:

10.3. ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ԼԻԴԵՐՈՒԹՅԱՆ ՏԻՊՈԼՈԳԻԱՆ՝

Երբ խոսում ենք քաղաքական լիդերների, ընդհանրապես, առարկաների ու երեւույթների տիպոլոգիայի մասին, անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ ցանկացած տիպոլոգիա ավելի սահմանափակ հարաբերություններ է ընդգրկում, քան նրա գործնական դրսեւորումները: Քաղաքական լիդերները միմյանցից տարբերվում են իրենց բնավորության գծերով, ղեկավարման մեթոդներով, զանգվածների վրա ունեցած ազդեցությամբ եւ իրենց նպատակներին հասնելու միջոցներով: Ելնելով տարբեր չափանիշներից, կարելի է առանձնացնել

1. Տես՝ Կոորդինացիա-լատ. -co(n)-միասին+ordinato-տեղադրում ըստ կարգի:

2. Տես՝ Ինտեգրացիա-լատ. integratio-վերականգնում, միավորում:

1. Տիպոլոգիա- հուն. typos- հետք, նմուշ+լոգիս-առարկաներ, երեւույթների դասակարգում ըստ որոշակի հատկանիշների ընդհանրության:

քաղաքական լիդերների տարբեր տեսակներ: Օրինակ, ըստ Պարետոյի, լիդերները բաժանվում են աղվեսների եւ առյուծների: Աղվեսի նման լիդերները կարողանում են խուսափել, կռահել իրադարձությունների ելքը, քողարկել իրենց ճշմարիտ նպատակները, գոյշ եւ խորամանկ են, կարողանում են խուսափել թակարդներից, չեղել իրենց հետքերը եւ այլն: Առյուծի նման լիդերները գործում են ուղղագիծ, ուժային մեթոդներով եւ հաճախ են ընկնում թակարդի մեջ: Այդպիսի լիդերների հիմնական սկզբունքն է վճռական պահին բաց ճակատամարտում ջախջախել հակառակորդին: Ըստ Պարետոյի, իդեալական տիպը այն քաղաքական գործիչն է, լիդերը, որն իր մեջ գուգակցում է առյուծի ջախջախիչ ուժը, հաստատականությունը եւ աղվեսի ճարպկությունն ու խորամանկությունը: Բայց ավաղ, շատ հազվադեպ է դա պատահում: Զաղաքագիտական գրականության մեջ ընդունված է լիդերության տիպոլոգիայի առաջին դասական օրինակը համարել Մ.Վեբերի դասակարգումը, որի հիմքում ընկած է իշխանության իրականացման գործընթացը, անձի հեղինակությունը: Այս առումով նա տարբերակում էր լիդերության երեք տիպ. *ավանդական, ռացիոնալ* կամ *բյուրոկրատական* եւ *հարիզմատիկ*:

Լիդերության ավանդական ձեւը՝ հիմնված է հավատի եւ սուրբ ավանդույթների վրա: Օրինակ, միապետի ավագ որդին հոր մահից հետո դառնում է թագավոր: Լիդերության այդ ձեւը, քաղաքագետների կարծիքով, բնորոշ է նախաինդուստրիալ հասարակությանը: Լիդերության ռացիոնալ օրինակ կամ բյուրոկրատական ձեւն հիմնված է գործող քաղաքական համակարգի լիզիտիմության վրա: Նա իրականացնում է ռացիոնալ, որոշակի նպատակամղված պետական ֆունկցիա՝ համակարգի ամբողջությունը պահպանելու համար: Եվ ավանդական, եւ ռացիոնալ-բյուրոկրատական լիդերությունները գործում են կայուն սոցիալական կառուցվածքում, եւ կոչված են ամենօրյա խնդիրներ լուծելու: Հարիզմատիկ լիդերությունն առաջանում է պատմական կտրուկ շրջադարձերի ժամանակ: «Հարիզմա» հասկացությունը Վեբերը վերցրել է վաղ քրիստոնեական գրականությունից, որը նշանակում է աստվածային պարգեւ, աստվածատուր: Այդպիսի լիդերը մյուսներից տարբերվում է իր բացառիկության, եւ ինչպես երբեմն նրան վերագրում են, գերմարդկային ու գերբնական հատկանիշների շնորհիվ, ամեն մի կասկած նրա աստվածային շնորհի մասին համարվում է սրբապղծություն: Շատ քաղաքագետների կարծիքով լիդերության հարիզմատիկ ձեւը բնորոշ է տոտալիտար համակարգին, սակայն չի բացառում հարիզմայի դրսևորումը նաեւ դեմոկրատական հասարակության մեջ: Ըստ ամերիկյան որոշ քաղաքագետների, «Լիդերի հեղինակության մի մասն էլ գալիս է պաշտոնի հետ միասին, որը պետք է զարգացնել: Ամերիկյան պրեզիդենտը հսկայական հեղինակություն ունի միայն նրա համար, որ նա պրեզիդենտ է, սակայն նա չի կարող կառավարել միայն հրամանագրերի միջոցով»:

Հարիզմատիկ լիդերը, որպեսզի պահպանի իր լիդերության կայուն կարգավիճակը, պետք է էպպես փոխվի քաղաքական գործընթացների զարգացման, հասարակական աստիճանական կայունացման համապատասխան՝ աստիճանաբար վերափոխվելով ռացիոնալ-օրինական լիդերի:

Սովորաբար քիչ չեն այնպիսի օրինակներ, երբ զանգվածային շարժման մակերեսի վրա երեւան են գալիս հարիզմատիկ լիդերները, որոնց հեղինա-

կությունը որոշ ժամանակից հետո արագ մարում է, քանի որ բնականից նրանք մեծ ընդունակություններ չեն ունենում: Խորհրդային ռեժիմի փլուզումը նման օրինակներ չափ տվեց: Անսպասելի ձեւով քաղաքական կյանք մտած որոշ գործիչներ զանգվածների պաշտամունքի առարկա դարձան, սակայն նրանք չկարողացան նորմալ անցում կատարել հարիզմայից ռացիոնալիզմին:

Այսինքն, նրանք չկարողացան սովորական քաղաքական գործիչից, որը մտածում է ընդամենը մի ընտրությունից մինչեւ մյուսը, դառնալ պետական գործիչներ, որոնց գլխավոր նպատակը ազգային պետական շահն է: Լիդերության այս ձեւերը երբեք բացարձակ ձեւով չեն դրսևորվում, չնայած նրանցից առանձին օրինակներ կարելի է շատ բերել: Ըստ էության, յուրաքանչյուր քաղաքական համակարգում այս երեք կարգի լիդերության տարրերը գոյություն ունեն:

Քաղաքական լիդերության տիպոլոգիայի հարցում բավականաչափ աշխատանք են կատարել Չիկագոյի դպրոցի ներկայացուցիչները: Հ.Լասսուելլը իր «Իշխանություն եւ անձ», «Հոգեբանություն եւ քաղաքականություն» աշխատությունների մեջ հետազոտում է քաղաքական լիդերի բազային տիպը, որի համար իշխանությունը հանդիսանում է կյանքի գլխավոր արժեքը: Նա մանրամասն վերլուծության է ենթարկում քաղաքական լիդերների երեք հիմնական ենթատիպ. *ազիտատոր*, *ադմինիստրատոր* եւ *տեսաբան*, որտեղ շեշտը դրվում է քաղաքական լիդերի դերի հոգեւեքսուալ զարգացման առանձնահատկությունների վրա: Քաղաքական լիդերների տիպոլոգիայի հետազոտության ժամանակակից մոտեցումներում որոշակիորեն հստակարկվել է հոգեվերլուծական մեթոդին յուրահատուկ համասեքսուալիզմի սկզբունքը: Այսպես, ամերիկյան քաղաքագետ Ջենինգսը՝ հենվելով Նիցշեյի մեթոդաբանության վրա, նշում է, որ մարդկությունը սպասում է գերմարդկանց, որոնք ընդունակ են վերացնել հին, խաբիված արժեքները եւ նորը ստեղծել: Լիդերները, ըստ նրա, բաժանվում են երեք խմբի. *գերմարդիկ*, *հերոսներ* եւ *գահաժառանգներ*, որոնց մեջ իդեալական լիդերը գերմարդիկ են, որոնք ընդունակ են հստակարարել իրերի եւ երևույթների հնացած կարգը: Զննարկվող հարցի կապակցությամբ բավականաչափ հետաքրքիր աշխատանք են կատարել Օհայոյի համալսարանի քաղաքագետները՝ Մ. Հերմանի գլխավորությամբ: Ըստ Մ. Հերմանի, քաղաքական լիդերներին կարելի է դասակարգել չորս խմբի. *դրոշակակիրներ*, *առևտրականներ*, *խաղատիկնիկներ* եւ *հորդեհաչեղճներ*: Դրոշակակիրները մեծ լիդերներ են, որոնք որոշում են գործունեության նպատակներն ուղղությունները՝ իրենց հետեւից տանելով մարդկանց: Նման մոտեցման դեպքում որոշիչը լիդերի բնահատուկ հատկանիշներն են: «Առևտրական» լիդերի համար առաջին հերթին հատկանշական է նրա ընդունակությունը հաճելիորեն մատուցել իր գաղափարները, «ստիպել» նրանց գնելու, համոզել մարդկանց նրանց առավելության մեջ, ներքաշել զանգվածներին նրանց իրականացման մեջ: Գլխավորն այստեղ մարդկանց պահանջմունքների եւ նրանց բավարարման նկատմամբ ուշադրությունն է: Երրորդ կարգի լիդերները՝ խաղատիկնիկները, հանդիսանում են իրենց համախոհների շահերի սպասավորներ, որոնց ղեկավարում եւ ուժ են տալիս նրա կողմնակիցները, նա խմբի գործակալն է, վահան՝ նրա անունից: «Հորդեհաչեղճ» լիդերն աչքի է ընկնում պահի պահանջ-

ների նկատմամբ արագ ռեակցիայով, իրադրությունը ծնում է պահանջարկ, լի-
դերը պատասխան է տալիս: Ընդհանրապես, քաղաքական ռեալ պրակտիկա-
յում բոլոր լիդերներն էլ օգտագործում են վերը նշված լիդերության չորս եղա-
նակները: Քաղաքական լիդերության տիպոլոգիայի տեսության մեջ որոշ
ներդրում ունեն լեի քաղաքագետ Ե. Վյատրը եւ ռուս Գ. Ալինը: Ե. Վյատրը գա-
ղափարախոսության նկատմամբ վերաբերմունքի տեսակետից առանձնաց-
նում է *լիդեր-գաղափարախոս* եւ *լիդեր-պրակտիկ*: Առաջինը հավատարիմ է
իր շարժման գաղափարախոսությանը՝ նույնիսկ իշխանությունը կորցնելու
վտանգի ժամանակ, երկրորդը պատրաստ է հրաժարվել գաղափարախոսա-
կան սկզբունքներից՝ հանուն իշխանության պահպանման: Ըստ հակառակոր-
դի նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքի, Վյատրը նշում է լիդեր-համաձայնո-
ղակի եւ լիդեր-ֆանատիկոսի տիպերը: Առաջինը ձգտում է կոնֆլիկտի մեղ-
մացման, կոմպրոմիսի, երկրորդը ձգտում է սրել կոնֆլիկտը եւ հակառակոր-
դին ոչնչացնել ցանկացած գնով: Ելնելով նախկին եզրակացության վերանայ-
ման, ուրիշների կարծիքները հաշվի առնելու, իր հասցեին արված քննադա-
տությունն ընդունելու սկզբունքից, նա առանձնացնում է լիդերի եւս երկու
տիպ, *բաց-լիդեր* եւ *լիդեր-դոգմատիկ*:¹

Չսկայական աշխատանք կատարելով լիդերության մասին արեւմտյան հե-
ղինակների հայացքների վերլուծության եւ համակարգման ուղղությամբ,
Գ. Ալինը ընդգծում է լիդերության տիպոլոգիայի հետեւյալ հիմնական
սկզբունքները.

1) պատմականության սկզբունք, երբ լիդերության տիպը կախված է ժամա-
նակաշրջանի բնույթից,

2) լիդերության մասշտաբայնությունը եւ լուծվող խնդիրների մակարդակը,
որոնց համապատասխան լիդերները լինում են համազգային եւ այս կամ այն
սոցիալական խմբի լիդերներ,

3) ըստ դասակարգային սկզբունքի,

4) ըստ սոցիալական համակարգի նկատմամբ ունեցած վերաբերմուն-
քի-կողմնակիցների, նրա զարգացմանը նպաստողներ եւ հակառակորդներ,

5) լիդերներ՝ տաղանդավոր, լիդերներ՝ միջակություն,

6) մշտական եւ ժամանակավոր լիդերներ,

7) նախաձեռնող եւ կատարող լիդերներ,

8) տիպոլոգիայի հիմքում կարող է լինել լիդերության ոճը, որը նա բաժա-
նում է երկու կարգի՝ ավտորիտար եւ դեմոկրատական:

Չեղինակի որոշ սկզբունքների հետ կարելի է եւ չհամաձայնվել, սակայն,
անշուշտ, այն օգնում է քննարկվող հիմնահարցերը եւ խորությամբ, եւ լայ-
նությամբ ըմբռնելու համար:

Քաղաքական համակարգի կառավարման որակի եւ ընթացքի վրա մեծ ազ-
դեցություն է թողնում լիդերի քաղաքական ոճը: Քաղաքական լիդերները շատ
դեպքերում սիրում են իրենց շրջապատել այնպիսի մարդկանցով, որոնք իրենց
գործունեության ոճով նման են իրենց եւ որոնց հետ հարմար է աշխատել: Այդ-

պիսի դեպքերում լիդերի քաղաքական ոճը տարածվում է այն քաղաքական
ամբողջ կառուցվածքի վրա, որը ղեկավարում է տվյալ լիդերը: Քաղաքական
գրականության մեջ լիդերության քաղաքական ոճը սովորաբար դասակար-
գում են երկու խմբի՝ *ավտորիտար* եւ *դեմոկրատական*: Լիդերության ավտորի-
տար ոճի ժամանակ բոլոր հրահանգները արվում են գործնական ձեւով, կարճ,
ուղիղ եւ բաց, ինչպես կենդանիների վարժեցման ժամանակ, հստակ եւ ոչ բա-
րեհամբույր տոնով, գովքն ու պարսավանքները սուբյեկտիվ են: Ավտորիտար
լիդերն իրեն չրջապատում է հնազանդ մարդկանցով, չի սիրում առարկու-
յունները, վճռական է ու դոգմատիկ, ագրեսիվ է, իշխանասեր, խմբի միջեւ
եղած կապերը իրականացվում է իր միջոցով կամ իր հսկողության ներքո: Աշ-
խատում է ենթակաների ակտիվությունը բարձրացնել վարչական մեթոդնե-
րով, ինպուլսիվ է եւ շեշտակի՝ մարդկանց հետ, կարող է կտրուկ փոխել իր քա-
ղաքական կուրսը: Բավականին վտանգավոր է, երբ լիդերի ավտորիտար բնա-
վորությունը զուգակցվում է նրա բռնապետական հակումների հետ. իշխա-
նության ծալումը նրա համար դառնում է ամեն ինչից վեր, քաղաքականութ-
յուն՝ պահպանողական, միաշիյուսվում են անձնական եսասիրությունն ու կոշտ
բնավորությունը՝ ստացվում է մի հատուկ որակ, որը պատմության մեջ հայտ-
նի է բռնապետի զմայնակը: Միաժամանակ պետք է նշել, որ ոչ բոլոր ավտո-
րիտար լիդերներն են կուպիտ, կամային, նրանք կարող են լինել նաեւ բավա-
կանաչափ առաջադիմական եւ բարենորոգիչ: Լիդերության դեմոկրատական
ոճը բոլոր քաղաքագետների կարծիքով ավելի նախընտրելի է: Նման ոճի դեպ-
քում բոլոր միջոցառումներն իրականացվում են կոլեկտիվ քննարկման, վիճա-
բանության եւ կոնսենսուսի՝ եղանակով, գովեստն ու պարսավանքը տրվում է
խորհրդի ձեւով: Այդպիսի լիդերներն օբյեկտիվ են, ունեն տակտի գզացողութ-
յուն, հակված են խմբի ներսում ստեղծել համագործակցության մթնոլորտ, սո-
ցիալական կապերը նորմալ են, ինֆորմացիան նրա կողմից գրաքննության չի
ենթարկվում, նրա մենաշնորհը չէ, բաց է բոլորի համար եւ այլն: Այդպիսի լի-
դերները գործում են սահմանադրական սկզբունքներով, ավելի շատ են հակ-
ված երկխոսության ու համագործակցության: Քաղաքական պրակտիկայում
հաճախ են հանդիպում նաեւ չեզոք, չխառնվող ոճի լիդերները, որոնք խուսա-
փում, չրջանցում են հիմնահարցի լուծումը՝ թողնելով այն ենթակաների վրա:
Քաղաքական կայուն, նորմալ պայմանների ժամանակ գերադասելի է լիդերի
դեմոկրատական ոճը, իսկ արտակարգ իրադրություններում՝ ավտորիտարը:

60-70-ականներին լայն տարածում գտան լամերիկյան պրեզիդենտների
կամ, ինչպես անվանում են, «պրեզիդենտական բնավորության» հետազո-
տությունները քաղաքագետ Զ. Բարբերի կողմից: Նա նշեց, որ կարելի է պրեզի-
դենտի բնավորության մասին բավականաչափ պատկերացում կազմել նրա
նախապրեզիդենտական կյանքի հոգեբանական ուսումնասիրությունից: Իր
հետազոտության մեջ նա կանգ առավ երկու առանցքային հարցերի վրա.

1. ինչքանով է տվյալ անձը սիրում զբաղեցնել ղեկավար պաշտոն,

2. ինչքան է ներգրիւս է նա դնում դրա մեջ:

Առաջին հարցը իր հերթին բաժանեց երկու ենթահարցերի.

ա) այն անձը, որն իսկապես սիրում է աշխատանքը եւ հակում, ծաշակ ունի

1. Տե՛ս. Вятр Е., "Социология политических отношений", М., 1979

2. Տե՛ս. Ашин Г. К. "Лидерство. Социально-политические и психологические аспекты."
(Политика. Проблемы теории и практики, М., 1990, вып. 7, ч. 2, էջ 313-314)

1. Տե՛ս կոնսենսուս-լատ. consensus-համաձայնություն

դեպի իշխանությունն ու եկամուտը, անվանեց *պոզիտիվ*։

բ) այն անձը, որն առանձնապես բավականություն չի ստանում աշխատանքից, բայց պատվամոլ է եւ ձգտում է հաջողության՝ անվանեց *նեգատիվ*։

Երկրորդ հարցը եւս բաժանեց երկու ենթահարցերի.

ա) անձ, լիդեր, որը մեծ էներգիա ունի եւ նպատակամղված է դեպի աշխատանքը, անվանեց ակտիվ. իսկ քիչ էներգիա ունեցողը՝ պասիվ։ Եվ այսպես, արդյունքում ստացվեց հետեւյալ քառատակտ սանդղակը.

1) ակտիվ-պոզիտիվ, 3) պասիվ-պոզիտիվ

2) ակտիվ-նեգատիվ 4) պասիվ-նեգատիվ՝

Ակտիվ-պոզիտիվ ոճի պրեզիդենտները բավականություն են ստանում, որ իրենց պրեզիդենտ են եւ մեծ էներգիա են դնում այդ աշխատանքի մեջ (Ռուզվելտ, Բենեդի, Բուշ), նրանք ձկուն են, օժտված են հումորի զգացումով, պատրաստ են սովորելու, փոփոխվելու եւ զարգանալու։ Պասիվ-պոզիտիվ ոճի պրեզիդենտները (Թաֆտ, Զարդինգ, Ռեյգան) մի կողմից սիրում են, որ պրեզիդենտ են, սակայն ոչ բավարար էներգիա են ծախսում, նրանք նախընտրում են իրենց գործերը հանձնարարել ենթականերին, ընկերասեր են եւ ցանկանում են դուրեկան լինել։ Պասիվ-նեգատիվ բնավորության պրեզիդենտները (Զուլիջ, Էյզենհաուեր) շատ քիչ են, նրանք նշանակվում են. փաստորեն, բավականություն չստանալով այդ աշխատանքից եւ քիչ էներգիա են ծախսում։ Ակտիվ-նեգատիվ պրեզիդենտները (Ջոնսոն, Նիքսոն) ցածր մակարդակի վրա են, նրանք բավականաչափ էներգիա ունեն, սակայն հանգիստ ժամանակներում բավականություն չեն ստանում իշխանությունից։ Պաշտոնը ծանր բեռ է նրանց համար, սիրում են մխրձվել բոլոր հարցերի մեջ, ԱՄՆ-ի համար ամենածանր տարիները նրանց կառավարման ժամանակ էր։ Առաջին հայացքից Բարբերի այս մշակած մոդելը կարող է շատ պարզունակ թվալ, սակայն իրականում ինչպես առաջարկում է հեղինակը, եթե քաղաքագետները, հոգեբաններն ուսումնասիրեն թեկնածուների բնավորությունը, նրանց գործունեության ոճը, կապերը նախքան պրեզիդենտ դառնալը, ապա ավելի օբյեկտիվ եւ հստակ պատկերացում կունենանք նրա մասին, ում ընտրում ենք։ Քաղաքական լիդերի սոցիալական որակի, գործունեության բնույթի շատ հարցեր ավելի պարզ կլինեն, եթե ուսումնասիրենք նրա մուտքը քաղաքական աշխարհ, քաղաքական մասնակցության դրդապատճառները։

Քաղաքական լիդերի գործունեության որակը որոշելու համար անհրաժեշտ է պարզել, *ի՞նչ է նա ուզում*, ուղղությունը, տեղադրումները, միտումները, պահանջները, *ի՞նչ կարող է անել*, տաղանդը, ընդունակությունը եւ *ի՞նչ պետք է նա անի* հասարակական առաջընթացը ապահովելու համար։ Այս հարցերի պարզաբանման համար համագործակցության լայն դաշտ է ստեղծվել քաղաքագիտության, քաղաքական հոգեբանության եւ քաղաքական սոցիոլոգիայի համար։

Քաղաքական լիդերի հոգեբանությունը, վարքագիծը իրենց մեջ պարունակում են իշխանության այնպիսի տարրեր, որոնք շատ բարդ են, հասարակությունից գաղտնի եւ քաղաքականության հնարավոր շրջադարձի համար հանելուկային։ Դասկանալ այս բոլորը հնարավոր է ոչ միայն անուղղակի վկայությունների, այլեւ օբյեկտիվ գործոնների հաշվառման, լիդերի քաղաքական գոր-

ծունեության արդյունքների վերլուծության շնորհիվ։ Հոգեբանական կուլտուրան, որպես բարդ կառուցվածք, ընդգրկում է մտածողության, զգացմունքների, հիշողության, գիտակցության այնպիսի տարրեր, որոնք ներդաշնակում եւ հնարավոր են դարձնում լիդերի գործունեության գաղտնի ֆունկցիայի դրսեւորումը։ Այս առումով պատմական պրակտիկան ցույց է տալիս, որ քաղաքական լիդերության համար առավել կարեւոր նշանակություն ունի հումանիտար կրթությունը, որովհետեւ առաջին հերթին նրա միջոցով եւ նրա շնորհիվ է ստեղծվում գիտելիքների այն պաշարը, որի բազայի վրա խարսխվում է քաղաքական հարաբերությունների բարդ համակարգը։ Ժամանակակից քաղաքական կյանքի բարդացման պայմաններում կարեւոր նշանակություն են ստանում լիդերի գործնական հատկանիշները, որոնք կարելի է բաժանել չորս խմբի։

Առաջին՝ *ընդհանուր կուլտուրական, աշխարհայացքային*, որի մեջ մտնում է համոզվածությունը, գաղափարական դիրքերի հաստատականությունը, նպատակամղվածությունը, ինտուիցիան, էրուդիցիան, ինտելիգենտությունը։

Երկրորդ՝ *հոգեբանական-կամային*, մտածողական, էմոցիոնալ, հատկանիշների հոգեսինթեզ, վճռականությունը, ինքնատիրապետումը, շփումը, լավատեսությունը, համակրելիությունը։

Երրորդ՝ *պրոֆեսիոնալիզմը*, կարողանալ ստեղծել մակարդակով թիմ, տիրապետել որոշումների ընդունման մեխանիզմին, սոցիալական տեխնոլոգիայի բոլոր ձեւերին։

Չորրորդ՝ *բարոյական*, ստանձնած պարտականությունների, որոշումների եւ խոստումների կատարումը, պատասխանատվությունը, հայրենասիրությունը։ Եթե իսկապես լիդերը օժտված է վերը թվարկած այս հատկանիշներով, ապա նեղ մասնագիտական գիտելիքների եւ փորձի պակասը ընդամենը ժամանակի հարց է։ Ժողովրդի վստահությունը լիդերի նկատմամբ պայմանավորված է լիդերի արտասովոր հատկանիշներով, պրոֆեսիոնալիզմով եւ գործնականությամբ։ Դին չինական մտածող Կոնֆուցիոսը նշում է. պետությունը կառավարելու համար անհրաժեշտ է հաց, սպառազինում եւ կառավարողի նկատմամբ ժողովրդի վստահությունը։ Ըստ նրա, ամեն ինչից կարելի է հրաժարվել, շատ դժվարությունների դիմանալ, բացի հացից եւ վստահությունից։

Այսօր մեր նորանկախ հանրապետությունն ինչպես քաղաքական, այնպես էլ բոլոր բնագավառներում լիդերների նոր սերնդի խիստ կարիք ունի։ Անհրաժեշտ են լիդերներ, որոնք ունենան ստեղծագործական ու ստրատեգիական մտածողություն, ներքին եւ արտաքին քաղաքականության հիմնահարցերի խոր ընկալում, ազգային ու համամարդկային արժեքների գուգակցման շնորհք, հանրապետությունն առաջադիմության մակարդակի դուրս բերելու կարողություն։ Լիդերների նոր սերնդի ձեւավորման գործընթացը պայմանավորված է մի շարք առանձնահատկություններով։ Նախ՝ այդ գործընթացը իրականացվում է փորձի, դեմոկրատական ավանդույթների բացակայության, հասարակության ցածր քաղաքական կուլտուրայի պայմաններում։ Այնուհետեւ, աստիճանաբար անհետանում է միալիդերության կողմնորոշման սկզբունքը, լիդերության միակենտրոն համակարգը փոխվում է բազմակենտրոն համակարգի, առաջանում են նոր լիդերներ, որոնք արտահայտում են հասարակության տարբեր խավերի շահերը։ ԱՊՀ երկրների՝ հատկապես Ռուսաստանի Դաշնության օրինակը ցույց է տալիս, որ քաղաքական լիդերները ձեւավորվել են

երկու ճանապարհով. մի մասը խՄԿԿ նախկին անդամներն են, որոնց վրա ուժեղ են բոլշեիկյան ավանդույթները, մյուս մասը՝ նոր մարդիկ են, ովքեր փորձ ու պոզիտիվ ծրագրեր չունեն. Միաժամանակ, ինչպես ԱՊՀ որոշ երկրներում, այնպես էլ մեր հանրապետությունում, դեմոկրատական վերափոխումների գործընթացը քաղաքական ասպարեզ է հանել սոցիալական նոր դիմանկարով լիդերների. ովքեր փնտրում են գործունեության նոր ոճ. քաղաքականության տարբեր բնագավառում գործում են իբրեւ պրոֆեսիոնալներ. Անշուշտ, միայն ժամանակը կարող է գնահատել քաղաքականության, ինչպես ընդունված է ասել, «երիտասարդ գեներալների» ընդունակությունները, նրանց պետքականությունը քաղաքական դերի համար:

ԳԼՈՒԽ 11 ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՒՆՏՈՒՐԱ

11.1. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՒՆՏՈՒՐԱՅԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Քաղաքականությունը սոցիալական սուբյեկտի շահերով եւ նպատակներով պայմանավորված գործունեություն է, պետական իշխանության նվաճման, պահպանման եւ իրացման խնդիր: Քաղաքականությունը գաղափարների, ցանկությունների իրականացում է, այսինքն, քաղաքականությունը շահերի դրսեւորման ու հետապնդման գործընթաց է: Իսկ շահերը կարող են լինել անհատական, ազգային, կուսակցական, պետական եւ այլն:

Այս ամենը իրականացնելու համար անհրաժեշտ է ունենալ որոշակի գիտելիքներ եւ օգտավետ փորձ. փոխանցված ավանդույթներ եւ տվյալ ժամանակում ընդունված վարքի չափանիշների շրջանակներում համապատասխան գործելակերպ, այլ կերպ ասած՝ կուլտուրա: Քաղաքական հարաբերությունների ձեւավորման գործում կարեւոր նշանակություն ունի հասարակության կուլտուրան:

Ինչպես գիտության մեջ, այնպես էլ առօրյա խոսակցական լեզվում, «կուլտուրա» հասկացությունն օգտագործվում է բազմաշանակ իմաստով: Այն բարդ է եւ թափանցում է հասարակական կյանքի բոլոր բնագավառները եւ այս իմաստով կուլտուրայի պատմությունն, ըստ էության, հասարակության պատմությունն է:

Վերջին ժամանակներում մեզ մոտ «կուլտուրա» հասկացության փոխարեն օգտագործվում է «մշակույթ» հասկացությունը: Բայց, մեր կարծիքով, «մշակույթ» համապատասխանում է կուլտուրայի միայն մեկ՝ հոգեւոր ոլորտին: Դեռ ավելին, «մշակույթ» իր ընդգրկման իմաստով ավելի նեղ է, քան հոգեւոր կուլտուրան, քանի որ վերջինի մեջ մտնում են ոչ միայն արվեստի եւ գրականության, ազգային ավանդույթների ոլորտում ստեղծված եւ պահպանվածը, այլեւ քաղաքականությունը, կրոնը եւ այլն:

Կարելի է տարբեր առումներով օգտագործել «մշակույթ» հասկացությունը. բայց իմաստային բոլոր հատկանիշները, որոնք հատուկ են «կուլտուրային», «մշակույթ» չի ներառում: Եվ սա գալիս է ոչ միայն նրանից, որ «մշակույթ» հասկացությունը լիովին օգտագործվում, լայն շրջանառության մեջ չի մտել, այլ որ այն ամբողջությամբ չի բացահայտում երեւույթների էությունը:

Ընդհանրապես պետք է նշել, որ կուլտուրան ունի իր ենթաշերտերը. հոգեւոր կուլտուրա. նյութական կուլտուրա. քաղաքական կուլտուրա. կառավարման կուլտուրա, իրավական կուլտուրա եւ այլն: Կուլտուրայի այս բոլոր ենթաշերտերը կողք-կողքի դրված չեն, այլ պայմանավորված են մեկը մյուսով: Այդ բանը առավել վառ կերպով դրսեւորվում է քաղաքական բնագավառում անձի կուլտուրոլոգիական գործառնության մեջ. քաղաքականության եւ քաղաքական սոցիալիզացիայում. Բացի դրանից, քաղաքական կուլտուրան մշտապես գտնվում է համապատասխան շարժընթացի մեջ: «Քաղաքական կուլտուրա» հասկացությունը, ինչպես նշում է ֆրանսիացի քաղաքագետ Ֆ. Բրոն. անփոփոխ. անշարժ չէ: Այն փոխազդեցության մեջ է գտնվում գոյություն ունեցող

քաղաքական համակարգի հետ՝ օգնելով կամ ընդլայնելով այն. համակարգ-տասխանելով կամ չհամապատասխանելով նրա պահանջներին: Քաղաքական կուլտուրան կապված է կուլտուրայի այլ ենթաշերտի. մոդելների հետ. որոնց օգնությամբ տեղի է ունենում սոցիալական ադապտացիա (հարմարում) այն ռեալ իրողությունների նկատմամբ. որոնցում մարդը ծավալում է իր գործունեությունը: Միաժամանակ պետք է նշել, որ կուլտուրայի յուրաքանչյուր ենթաշերտ իր որոշակի մասով ընդգրկվում է հոգեւոր կուլտուրայի համակարգում: Այս իմաստով էլ քաղաքական կուլտուրան որպես կուլտուրայի ինքնուրույն բաղադրամաս ընդգրկվում է հոգեւոր կուլտուրայի համակարգում, բայց ամբողջությամբ քաղաքական կուլտուրան հանդես է գալիս որպես քաղաքական գործունեության էական բնութագրում, հասարակության քաղաքական համակարգի կուլտուրա:

Գիտական գրականության մեջ տրվում են կուլտուրայի տարբեր մեկնաբանություններ: Վերջին տարիներին հանվեց այն սահմանափակումը, որ կուլտուրան ներկայացվում էր որպես նյութական եւ հոգեւոր արժեքների. նվաճումների հանրագումար, շեշտը տեղափոխվեց նրա ուսումնասիրմանը որպես մարդկային գործունեության առանձնահատուկ բնագավառ: Կուլտուրան որպես հասարակական գործունեության որոշակի բնագավառ բնութագրվում է մարդկանց գիտակցության համապատասխան մակարդակով եւ պրակտիկ արդյունքով, նրա հիմքում ընկած է քաղաքական կուլտուրայի էության բացահայտման բանալին:

Գոյություն ունի կուլտուրայի եւ քաղաքականության փոխադարձ կապ. եւ մեկը, եւ մյուսը ծառայում են որպես բնության, մարդկանց սուբյեկտիվ աշխարհի վրա իշխելու միջոց: Քաղաքականությունն արտահայտում է մարդկանց իշխանությունը հասարակական հարաբերությունների եւ մարդկանց վրա, կուլտուրան ազդում է իշխանության իրականացման եղանակների վրա: Քաղաքականության վրա կուլտուրայի ազդեցության հիմնական ուղիներից կարելի է նշել անձի սոցիալիզացիան, որը հնարավորություն է տալիս մասնակցելու քաղաքական կյանքին. արժեքների համակարգի ստեղծմանը, վարքի չափանիշների ձեւավորմանը եւ այլն: Սակայն, քաղաքականության եւ կուլտուրայի փոխմիասնության փաստը չի նշանակում նրանց նույնացում: Քաղաքականության իմաստը իշխանության նվաճումն ու պահպանումն է, կուլտուրայի իմաստը՝ անհատի վերափոխումն ու զարգացումը: Քաղաքականության եւ կուլտուրայի միասնությունն արտահայտվում է «քաղաքական կուլտուրա» հասկացության մեջ, որը եւ արտացոլում է կյանքի կարգավորման միջոցների կախվածությունը պատմական զարգացումից, քաղաքական կյանքի ծագումն ու զարգացումը:

Ինչպես տեսնում ենք, քաղաքականության ոլորտը կարող է դիտվել ինչպես սոցիոլոգիական. այնպես էլ կուլտուրոլոգիական տեսանկյունից: Առաջին դեպքում այն հանդես է գալիս որպես հասարակական կյանքի կառուցվածքային տարր, երկրորդ դեպքում՝ որպես հասարակության կուլտուրայի ընդհանուր համակարգի տարր: «Քաղաքական կուլտուրա» հասկացությունը կոչված է համադրել նշված երկու մոտեցումները. քաղաքագիտության եւ կուլտուրոլոգիայի համար՝ հանդես գալով որպես կից հասկացություն:

Քաղաքական կուլտուրան հանդես է գալիս միայն որպես քաղաքական գործունեության ինտելեկտուալ գործոն: Քաղաքական կուլտուրան քաղաքականության եւ իշխանության, քաղաքական ինստիտուտների գործունեության եւ կառուցվածքի բնույթի իմացության յուրացումն է, մարդկանց վարքագծի եւ գիտակցության վրա ազդող քաղաքական արժեքների ծանաչումը: Քաղաքական կուլտուրան վարքագծի, գործելակերպի, միջոցների ամբողջություն է, որոնց միջոցով իրականացվում է մարդու մուտքը եւ գործունեությունը քաղաքագիտության մեջ:

Որպես հասարակական երեւոյթ, քաղաքական կուլտուրան ծագել է ավելի վաղ, քան հանդես է եկել «քաղաքական կուլտուրա» հասկացությունը: Քաղաքական կուլտուրայի հանդես գալը, նրա առանձնացումը որպես կուլտուրայի առանձին տեսակ, կապված է տեսության, քաղաքականության եւ հասարակական կյանքի կառավարման վերաբերյալ համակարգված գիտելիքների ծագման հետ: Չեւեւաբար, քաղաքական կուլտուրան որպես հասարակական երեւոյթ իր պատմությունն սկսում է հին աշխարհի մտածողների աշխատություններից: Ինչ վերաբերում է քաղաքական կուլտուրա հասկացության օգտագործմանը, ապա կան տարբեր մոտեցումներ: Ոմանց կարծիքով «քաղաքական կուլտուրա» հասկացությունը առաջինն օգտագործել է գիտական շրջանառության մեջ է դրել ամերիկյան քաղաքագետ Փաբրիել Ալմոնդը¹, մյուսների կարծիքով՝ գերմանացի լուսավորիչ-փիլիսոփա Յերդերը²:

Իհարկե, պետք է նշել, որ «քաղաքական կուլտուրա» հասկացության մշակման եւ գիտական շրջանառության մեջ դնելու գործում կարելու դեր են խաղացել ամերիկյան քաղաքագետներ Ալմոնդի, Վերբայի, Պայի աշխատությունները: 50-60-ականներին նրանք հրատարակեցին մի շարք աշխատություններ՝ նվիրված կուլտուրայի եւ քաղաքականության ուսումնասիրմանը³:

Քաղաքական կուլտուրան մարդկության ընդհանուր կուլտուրայի ծավալուն բնագավառ է. որն անմիջականորեն կապված է քաղաքականության, քաղաքական գործունեության, մարդկանց գիտակցության եւ վարքագծի հետ: Բայց քաղաքական կուլտուրայի գործունեության ոլորտը չի սահմանափակվում միայն քաղաքական հարաբերությունների եւ գործունեության ոլորտով: Քաղաքական կուլտուրայի ոլորտը հանդիսանում է հասարակության ամբողջ քաղաքական կյանքը, այն ամենը, ինչը շոշափում է իշխանության եւ կառավարման հիմնահարցերը, մարդկանց մասնակցությունը քաղաքականությունը, քաղաքականության եւ իրավունքի, քաղաքականության եւ տնտեսության, քաղաքականության եւ բարոյականության հարաբերությունները: Ինչպես նշում է Ֆ.Բուրլազկին. դա թույլ է տալիս քաղաքական կուլտուրան դիտել ոչ միայն որպես հասարակության հոգեւոր կյանքի կարելու բաղադրամաս, այլեւ որպես ցանկացած հասարակության քաղաքական համակարգի կարելու-

1. Տե՛ս Almond C. Comparative Political System. - Journal of Politics, 1956. Vol 18.N.3. Almond C. Varba S. Th Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princeton. N.Y. 1963. Political Culture and Political Development Ed by L.Pye. Princeton. 1965:

2. Տե՛ս Вяттер Е., "Социология политических отношений", М., 1979, էջ 151

3. Տե՛ս Червониченко А. П. "Культура политического действия", М., 1986, էջ 10:

"Политология", уч. пос. под ред. Б. И. Краснова, М., 1995, էջ 343.

րագույն տարր, որպես քաղաքական համակարգի գործունեության պրոցեսում քաղաքական հարաբերությունների բնութագրում:

Քաղաքական կուլտուրան, ամենից առաջ, մարդու ստեղծագործական գործունեությունն է քաղաքական հարաբերությունների ոլորտում, գործունեություն, որը ծավալվում է քաղաքական ինստիտուտներում եւ այլ կազմակերպություններում: Այս իմաստով քաղաքական կուլտուրան հանդիսանում է ոչ միայն տվյալ քաղաքական կարգին հատուկ արժեքների եւ կողմնորոշումների արդյունք, այլեւ դրանց ստեղծման եւ յուրացման միասնական գործընթաց: Այսպիսի մոտեցումը թույլ է տալիս բաղադրական կուլտուրայի գործունեության առարկայական ոլորտում ընդգրկել նաեւ քաղաքական հարաբերությունների, քաղաքական գործունեության մեթոդները, մեխանիզմները եւ արդյունքները:

Անձի գործունեության ընդգրկումը քաղաքական կուլտուրայում հիմք չի տալիս նույնացնել կոնկրետ գործունեությունը կուլտուրայի հետ: Վերջինս բնութագրում է քաղաքականության բնագավառում մարդու գործունեության որակական կողմը, նրա մտածողության եւ վարքի եղանակը, որը բովանդակում է անձի վերաբերմունքը իր գործունեության պրոցեսի եւ արդյունքի նկատմամբ:

Լեւ քաղաքագետ Վյատրի կարծիքով, «քաղաքական կուլտուրան վարքագծի, արժեքների, դիրքորոշումների ամբողջություն է, որոնք վերաբերում են իշխանության եւ քաղաքացիների միջեւ փոխադարձ հարաբերություններին»: Նա գտնում է, որ քաղաքական կուլտուրային պետք է վերագրել. 1) Քաղաքականության վերաբերյալ գիտելիքները, ծանոթություն փաստերի հետ, հետաքրքրություն դրանց նկատմամբ: 2) Քաղաքական երեւոյթների գնահատումը, գնահատվող կարծիք այն մասին, թե ինչպես պետք է իրականացվի իշխանությունը: 3) Քաղաքական դիրքորոշումների հուզական կողմը, ինչպես օրինակ, սեր հայրենիքի նկատմամբ: 4) Տվյալ հասարակությունում ընդունված քաղաքական վարքագծի տիպերը, որոնք որոշում են, թե ինչպես կարելի է, եւ ինչպես պետք է գործել քաղաքական կյանքում:

Քաղաքական կուլտուրա հասկացությունը չի կարելի հանգեցնել բացառապես հոգեբանական վիճակների, նրանում պետք է ընդգրկվեն նաեւ վարքի որոշակի տիպեր, որոնք էլ հենց համապատասխանում են կուլտուրայի ընդհանուր ըմբռնմանը:

Ռուս հետազոտող Վ.Շչեգորցեւը գտնում է, որ «քաղաքական կուլտուրա» հասկացությունը կարող է դիտվել, բնարկվել հետևյալ ասպեկտներով.

- որպես կուլտուրայի ընդհանուր համակարգի կարեւորագույն բաղադրամաս.

- որպես բնակչության կողմից պետության քաղաքականության իմացության, ըմբռնման եւ կյանքում այն իրացնելու աստիճանի բնութագրում.

- որպես հասարակությունում եւ պետական քաղաքական կյանքում ընդգրկման ակտիվության աստիճանի բնութագրում.

- որպես քաղաքացիական իրավունքների եւ ազատությունների ըմբռնման եւ օգտագործման գիտելիքների աստիճանի բնութագրում.

- որպես գոյություն ունեցող քաղաքական համակարգի, նրա ղեկավարության

ու արդյունավետության աստիճանի բնութագրում:

«Քաղաքական կուլտուրա» հասկացությունն իր ընդգրկման լայնության ու խորության պատճառով ճշգրիտ կերպով չի կարող սահմանվել: Քաղաքական կուլտուրայի ուսումնասիրման բարդությունը հանդես է գալիս նրանում, որ այն բնութագրում է ինչպես քաղաքական գործունեության, հասարակության քաղաքական ղեկավարման հիմնական սկզբունքները եւ նորմերը, գոյություն ունեցող քաղաքական ինստիտուտները եւ համակարգերը, այնպես եւ մարդկանց քաղաքական գիտակցության աստիճանը, նրանց կողմից հասարակական զարգացման օրենքների տիրապետման մակարդակը, բնակչությանը քաղաքական ղեկավարման արվեստին հաղորդակից դարձնելը, նրանց կողմից քաղաքական պայքարի եւ համագործակցության փորձի յուրացման աստիճանը եւ ընդհանրապես, սոցիալ-քաղաքական հարաբերությունների ոլորտում մարդկանց գործունեության եղանակը:

Քաղաքական կուլտուրան ընդգրկում է կուլտուրայի այն մասը, որը կապված է պետական եւ հասարակական գործերի կառավարման, քաղաքական գործունեության, ինչպես նաեւ իշխանության իրականացման ղեկավարական մեխանիզմի հետ:

Մասնակցելով պետական եւ հասարակական գործերի կառավարմանը, մարդիկ աստիճանաբար մտնում են որոշակի հարաբերությունների մեջ, որը հանդիսանում է նրանց քաղաքական կուլտուրայի մի մասը: Դրանք քաղաքական հարաբերություններ են եւ դրսեւորվում են անկախ այն բանից, թե ինչ բնույթ է կրում անձի քաղաքական գործունեությունը, տվյալ հասարակության համար առաջավոր է, թե ընդհակառակը: Ինչպես գիտենք, մարդը չի կարող դուրս մնալ քաղաքական գործունեությունից, օբյեկտիվորեն կապված է նրա հետ, հաճախ անկախ իր կամքից եւ ցանկությունից, քանի որ պետական իշխանության նկատմամբ այս կամ այն վերաբերմունքն ունի, որոշակի հարաբերություն է դրսեւորում: Եվ, փաստորեն, այդ ամբողջ գործունեությամբ արտահայտում է իր քաղաքական կուլտուրայի մակարդակը: Այս իմաստով քաղաքական կուլտուրան հանդես է գալիս որպես անձի ներքին ազատության, նրա քաղաքացիության չափանիշ:

Հայտնի է, որ իշխանությունը քաղաքականության աշխարհի կենտրոնական երեւոյթն է, համարվում է նաեւ կուլտուրայի դրսեւորում: Քաղաքականության եւ կուլտուրայի փոխազդեցությունը թույլ է տալիս ընդունելու, թե ինչպիսին է իշխանությունը, ինչ չափով, ե՞րբ եւ ու՞մ համար է այն հանդիսանում արժեք, ինչպիսի՞ն է փոխհարաբերությունը զանազան արժեքների միջեւ, օրինակ, իշխանության եւ սեփականության, իշխանության եւ հեղինակության, իշխանության եւ բարոյականության եւ այլն: Այսինքն, կուլտուրան հանդես է գալիս որպես գործունեության որակական կողմ, իր մեջ բովանդակելով ամբողջական վերաբերմունք՝ ինչպես գործունեության նկատմամբ, այնպես էլ նրա արդյունքի նկատմամբ: Այս բոլոր փոխհարաբերությունները ենթարկվում են փոփոխությունների, բայց առանձին կուլտուրաներում դրանք տարբերվում են իրենց կայունությամբ: Կուլտուրաների տարատեսակությունը տարածության եւ ժամանակի մեջ թույլատրում է հասկանալ, թե ինչու որոշ քաղաքական համակարգեր միեւնույն պայմաններին համապատասխանել են եւ պարտություն կրել այլ պայմաններում, ինչու՞ միեւնույն գործողությունները մի ժողովրդի տվել են սպասվող արդյունա-

1. Տե՛ս՝ Булацкий Ф. М. "Политическая система общества: понятия и элементы В. КН. Политические системы современности., М., 1978, էջ 12

2. Տե՛ս՝ Вятер Е. "Социология политических отношений", М., 1972, էջ 259

1. Տե՛ս՝ Щегорцев В. А. "Политическая культура, модель и реальность", М., 1970, էջ 31

վետությունը, իսկ մի այլ ժողովրդի բերել են անհաջողություն: Կուլտուրաների տարբերությունը իրականության ընկալման եղանակների տարբերությունն է. նրա գնահատման եղանակների տարբերությունը էլ այս իմաստով հանդես է գալիս որպես գործունեության եղանակների տարբերություն: Կարծում ենք, այս հանգամանքի հետ կապված, դրսևորվում է քաղաքական կուլտուրայի դերն ու նշանակությունը որպես կուլտուրայի կարեւորագույն բաղադրամաս: Քաղաքական կուլտուրայի զարգացման աստիճանից են կախված առկա քաղաքականության, քաղաքական փորձի ընկալման, նրա գնահատման եղանակները եւ մեթոդները, որոնց էլ համապատասխան իրականացվում են որոշակի գործողություններ:

Երբ խոսում ենք կուլտուրաների տարբերությունների եւ, մասնավորապես, քաղաքական կուլտուրայի մասին, ապա տեղի է ունենում մի շատ կարեւոր՝ ազգի եւ ազգային բնավորության հիմնախնդրի հետ: Իհարկե, սա միակ չափանիշը չէ, որի հիման վրա կուլտուրաները տարբերվում են մեկը մյուսից: Տարբերություններ կան խոշոր կուլտուրական տարածքների միջև («Եվրոպական կուլտուրա», «Արեւելյան կուլտուրա» եւ այլն), ինչպես նաեւ տարբերություններ «ենթակուլտուրաների» (առանձին շրջանների), սոցիալական ստրատեգիաների՝ դասակարգերի, խմբերի, սերունդների միջև: Սակայն, քաղաքականությունում հատուկ նշանակություն է տրվում այն տարբերություններին, որոնք բխում են ազգային կուլտուրաների եւ ազգային բնավորության գծերի ինքնատիպությունից: Այնպես է, որ ազգային բնավորությունը պայմանավորում է տվյալ ժողովրդի մեջ առավել տարածված անհատի տիպ, կամ էլ առավել տարածված վարքագծի տիպ: Հենց այս իմաստով էլ, ազգային բնավորության ուսումնասիրությունը ցանկացած ժողովրդի քաղաքական կուլտուրայի ըմբռնման համար էական նախադրյալ է հանդիսանում: «Ազգային բնավորություն» հասկացությունը թույլատրում է համադրման միջոցով ընդգրկել հետազոտության երեք ոլորտ, պատմական կուլտուրական ավանդույթներ, հասարակական-քաղաքական պրակտիկան, մտածողության անհատական ձեւը: Այս մոտեցումները թույլ են տալիս հաստատել ու քաղաքական կուլտուրաների տարբերությունները եւ զարգացման աստիճանների կարեւորությունն ու նշանակությունը: Այսպես, քաղաքականագետը, պետական եւ հասարակական գործիչը իր քաղաքական գործունեության ընթացքում պետք է հաշվի առնի իր ժողովրդի ազգային բնավորությունը եւ կարողանա իր գործողությունը համապատասխանեցնել կամ ազդել նրա վրա: Այն քաղաքական գործունեությունը, որը չի համապատասխանում ազգային բնավորության կայուն գծերին, հանգեցնում է անհաջողության: Ճշմարիտ է իրավիճակին համապատասխան քաղաքական գործունեություն իրականացնելու համար առաջին հերթին անհրաժեշտ է, որ պայմաններ ստեղծվեն քաղաքական դաստիարակության, քաղաքական կուլտուրայի բարձրացման համար: Օրինակ, եթե նպատակ է դրվում քաղաքացիների մեջ դաստիարակել պետական պատասխանատվության գոյացումը, ապա անբավարար է այդ բանին հասնել միայն քարոզչության միջոցով, պետք է ստեղծել քաղաքական պայմաններ, որոնցում քաղաքացիները կարողանան, փաստորեն, իրենց վրա վերցնել ընդհանուր գործի համար առավել մեծ պատասխանատվություն:

Այդ մասին է վկայում շատ երկրներում դեմոկրատական սկզբունքների ներդրումը եւ արմատավորումը, զանգվածների կողմից դրանց գիտակցումը եւ

աջակցումը:

Այսպիսով, կարելի է ասել, որ քաղաքական կուլտուրան որպես հասարակական երեւոյթ կարող է ընդունել միայն հասարակական կյանքի բոլոր կողմերի կոնտեքստում՝ ամբողջական բնարկման մեջ: Այն հարստանում է նորանում է հասարակության տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական եւ հոգեւոր ոլորտների փոփոխման պրոցեսում: Միեւնույն ժամանակ այս կամ այն երկրի, նրա ժողովրդի քաղաքական կուլտուրայի մակարդակը հակադարձ ազդեցություն է ունենում հասարակական զարգացման գործընթացների արագացման կամ դանդաղեցման վրա: Հասարակության քաղաքական կուլտուրայի էական ցուցանիշ կարող է ծառայել քաղաքացիների իրական վիճակը հասարակական արտադրության համակարգում, հասարակական քաղաքական եւ հոգեւոր կյանքում նրանց ընդգրկվածության մակարդակը, գիտակցականության, սոցիալական ակտիվության, քաղաքացիականության աստիճանը:

Ինչպես արդեն նշել ենք, քաղաքական կուլտուրան կապված է քաղաքական համակարգի հետ ինչպես գործառնական առումով, այնպես էլ կառուցվածքային տեսակետից: Այստեղից բխում է, որ քաղաքական կուլտուրայի կարեւորագույն գծերից մեկը հանդիսանում է նրա դեմոկրատիզմը, որը այն սոցիալական հենքն է, քաղաքական հարաբերությունների այն ձեւը, որոնք մի կողմից հանդիսանում են հասարակական կյանքի քաղաքակիրթ ձեւի պայման, մյուս կողմից՝ քաղաքական կուլտուրայի չափանիշ:

Ասվածից կարելի է անել հետևյալ եզրակացությունը, որ քաղաքական կուլտուրան կարող է դիտվել տարբեր ասպեկտներով. որպես հասարակական կյանքի կառուցվածքային տարր, որպես նրա որակի արտահայտություն, որպես անձի քաղաքական սոցիալիզացիայի չափանիշ եւ միջոց, որպես քաղաքականությունում ազգային բնավորության առանձնահատկությունների դրսևորում, որպես դեմոկրատիայի զարգացման չափանիշ:

Ուստի քաղաքագետ Բ.Կրասնովը առանձնացնում է քաղաքական կուլտուրայի հետևյալ դրսևորումները: Առաջինը հարաբերությունն է իշխանության նկատմամբ, իսկ իշխանությունն ընդհանուր իմաստով ընդունակություն է հնարավորությունն է ինչ-որ միջոցներով (կամքի, հեղինակության, իրավունքի, բռնության) որոշակի ազդեցություն ցուցաբերել մարդկանց գործունեության վրա: Այն բանը, թե իշխանությունն ինչպիսի միջոցներ է օգտագործում այդ ազդեցությունն իրականացնելու համար, շատ դեպքերում պայմանավորում է քաղաքական կուլտուրայի տիպը՝ դեմոկրատական, ավտորիտար կամ տոտալիտար:

Քաղաքական կուլտուրայի մյուս դրսևորումը քաղաքական գործունեության ձեւն է: Օրինակ, դեմոկրատական երկրներում քաղաքական կյանքը համեմատաբար բաց է եւ հանդուրժող: Ոչ դեմոկրատական երկրներում քաղաքական կուլտուրաները կարող են լինել սահմանափակ բնույթի եւ հարկադրական:

Քաղաքական կուլտուրայի դրսևորումներից է նաեւ քաղաքական որոշումների վրա մարդկանց ազդեցության աստիճանը եւ այդ գործընթացում նրանց մասնակցության մակարդակը: Քաղաքական կուլտուրայի դրսևորումներից է նաեւ, այսպես կոչված, հասարակության քաղաքական տրամադրվածությունը: Օրինակ, գերակշռող տրամադրվածությունը կարող է լինել հեղափոխական կամ ռեֆորմիստական եւ այլն:

Այսպիսով, քաղաքական կուլտուրան տարածվում է հասարակության քաղա-

քական կյանքի բոլոր ոլորտների վրա էլ ընդգրկում է քաղաքական գիտակցության, քաղաքական վարքագծի գործունեության կուլտուրան էլ գործառնությունը:

Քաղաքական կուլտուրան ըմբռնվում է որպես սոցիալ-քաղաքական բնագավառում իրացվող որոշակի գործունեության եղանակ, որը պայմանավորված է տվյալ հասարակական կարգի բնությամբ և սոցիալական սուբյեկտի կողմից քաղաքական փորձի ավանդույթների, օրենքների, արժեքների, նորմերի, գիտելիքների յուրացման ևստիճանով ու կոնկրետ իրավիճակում դրանք կիրառելու բեղունակությամբ:

Խոսելով քաղաքական կուլտուրայի ֆունկցիաների մասին, ամենից առաջ պետք է նկատի ունենանք, որ քաղաքական կուլտուրան հանդիսանում է ընդհանուր կուլտուրայի բաղադրամասը: Այսինքն, այս հանգամանքը պայմանավորում է, թե ինչ ֆունկցիաներ է իրականացնում կուլտուրան, որոնք էլ կարող են տարածվել քաղաքական կուլտուրայի, իհարկե, որոշ յուրահատուկ մոտեցմամբ, առանձնահատկությունների դրսեւորման: Այսպես, օրինակ, եթե կուլտուրան «ստեղծում է», ձեւավորում է մարդուն նրա սոցիալական հատկանիշների և որակական կողմերի ամբողջությամբ, ապա քաղաքական կուլտուրան ձեւավորում է մարդու որոշակի հատկանիշներ, նրա քաղաքական պատկերը և գործունեությունը, միաժամանակ հանդես գալով որպես այդ գործունեության որակական բնութագիր: Ավելի լայն կտրվածքով կարելի է ասել, որ նա մարդուն ձեւավորում է որպես տվյալ հասարակության քաղաքացի: Իսկ ի՞նչ է նշանակում լինել հասարակության քաղաքացի, առաջին հերթին՝ նշանակում է զիտենալ և կատարել իր քաղաքացիական պարտականությունները, գործել իր ժողովրդի բարեկեցության, դեմոկրատական սկզբունքների, քաղաքացիական հասարակության հաստատման համար: Քաղաքական կուլտուրան հանդիսանում է քաղաքացիական հասարակության կարեւորագույն հատկանիշը: Անքակտելի կապ գոյություն ունի քաղաքական կուլտուրայի, քաղաքական համակարգի և քաղաքացիական հասարակության միջև: Կամ եթե վերցնենք մարդու ձգտումը և հնարավորությունը իր քաղաքական դիրքորոշումը պաշտպանելու, որը նույնպես դրսեւորվում է որպես քաղաքական կուլտուրայի պահանջմունք: Ճիշտ քաղաքական դիրքորոշման համար անհրաժեշտ են քաղաքական գիտելիքներ և հմտություններ: Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ ով ցանկացած պահին էլ ցանկացած ձեռով պաշտպանում է իր քաղաքացիական դիրքորոշումը, միաժամանակ չունենալով ժամանակակից քաղաքական գիտելիքներ և հմտություններ, դժվար կարող է դասվել բարձր քաղաքական կուլտուրա ունեցող մարդկանց շարքը:

Միեւնույն ժամանակ, եթե մարդը տիրապետում է անհրաժեշտ քաղաքական գիտելիքների, բայց ինքը գերադասում է մի կողմ կանգնել քաղաքական իրադարձություններից, քաղաքացիական իրավունքների համար մղվող պայքարից, ապա նա նույնպես չի կարող դասվել բարձր քաղաքական կուլտուրա ունեցող մարդկանց շարքը:

Այսպիսով, քաղաքական կուլտուրայի ֆունկցիաներից մեկը հանդիսանում է ճանաչողական-ստեղծագործական ֆունկցիան:

Քաղաքական կուլտուրայի մյուս ֆունկցիան կարգավորման-կառավարման ֆունկցիան է: Այն ունի երկակի նշանակություն: Մի կողմից, քաղաքական կուլտուրան մարդկանց հաղորդակից է դարձնում հասարակության սոցիալ-քաղաքական կյանքի կառավարմանը և այդ աշխատանքը կատարելու համար մարդ-

կանց զինում է ունակություններով և հմտություններով: Այսինքն, քաղաքական կուլտուրան մարդկանց նախապատրաստում է և իրական է դարձնում մասնագիտությունը հասարակության կառավարմանը: Մյուս կողմից, քաղաքական կուլտուրան կարգավորում է մարդու ամենօրյա վարքագիծը, գործելակերպը: Այսինքն, սոցիալ-քաղաքական ոլորտում կատարած յուրաքանչյուր արարք մարդը մտածում է նրա քաղաքական հետեւանքների տեսանկյունից: Հենց այդպիսի մոտեցումն էլ տարբերում է քաղաքականապես կուլտուրական մարդուն: Այս առումով էլ քաղաքական կուլտուրան հանդես է գալիս որպես ներքին կարգավորիչ և դրանով մասնակցում կառավարմանը՝ ինչպես առանձին անհատի, այնպես էլ որոշակի սոցիալական խմբի մակարդակով: Պետք է նշել, որ հատկապես ներկայումս, շատ սուր կերպով կանգնած է մարդկանց կենսագործունեության բոլոր ոլորտների կառավարման համակարգի կատարելագործման հարցը: Եվ դրա հաջող լուծումը հնարավոր է ինչպես կառավարման սուբյեկտների բարձր քաղաքական կուլտուրայի, այնպես էլ կառավարչական հարաբերությունների բարձր կուլտուրայի առկայության դեպքում: Այսպես, մենք հաճախ հանդիպում ենք մի կողմից բարձր քաղաքական կուլտուրա ունեցող ղեկավարի, մյուս կողմից, ցածր քաղաքական կուլտուրա ունեցող կոլեկտիվի, որին նա ղեկավարում է: Իհարկե, լինում է նաեւ հակառակ պատկերը, որոնք բացասական ազդեցություն են ունենում «կառավարող-կառավարվող» հարաբերությունների վրա:

Քաղաքական կուլտուրայի մյուս ֆունկցիան պատմական ժառանգության կամ սոցիալ-քաղաքական փորձի հաղորդման ֆունկցիան է: Քաղաքական կուլտուրան հանդիսանում է անցյալ սերունդների կողմից կուտակված սոցիալ-քաղաքական հաղորդման միջոց: Սերունդներից փոխանցվում է ոչ միայն «կյանքի իմաստությունը», այլև քաղաքական ավանդույթները, դասերը, որոնք ունեն բացառիկ նշանակություն սոցիալ-քաղաքական հարաբերությունների կազմակերպման և գնահատման համար:

Քաղաքական կուլտուրան ունի նաեւ այլ ֆունկցիաներ, որոնցից կարելի է նշել էվրիստիկականը, դաստիարակմանը, արժեքայինը և այլն:

Այսպիսին են, համառոտ կերպով, քաղաքական կուլտուրայի հիմնական ֆունկցիաները: Որպես հասարակական երեւոյթ քաղաքական կուլտուրան այս ֆունկցիաները միաժամանակ վերցնում է իր վրա, և այս իմաստով կարելի է հաստատապես ասել, որ իր առջեւ դրված սոցիալ-քաղաքական խնդիրների մասշտաբով քաղաքական կուլտուրան կուլտուրայի մյուս բոլոր բաղադրամասերի մեջ առաջատար-կենտրոնական տեղ է գրավում, որը և շատ դեպքերում պայմանավորում է հասարակության կուլտուրայի մակարդակը:

Ասվածից պարզ է դառնում քաղաքական կուլտուրայի գործունեության ոլորտը: Երբեմն թվում է, որ քաղաքական կուլտուրան գործառնում է միայն քաղաքական հարաբերությունների ոլորտում: Այդպիսի կարծիքը սխալ է, այն գործառնում է հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում, տնտեսական, կենցաղային, քաղաքական, իրավական, բարոյական, գեղագիտական և այլն: Քանի որ քաղաքական մոտեցումը անհրաժեշտ է մարդու ցանկացած սոցիալական գործունեության նկատմամբ, ուստի քաղաքական կուլտուրան չի կարելի սահմանափակել միայն հասարակական-քաղաքական գործունեության ոլորտով, այն պետք է ցանկացած մարդու՝ անկախ նրա մասնագիտությունից և գործունեության բնույթից:

11. 2. ԶԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՒՆՏՐԱԿՏԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏԱՐՐԵՐԸ
ԵՎ ՏԻՊԱՔԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Քաղաքական կուլտուրայի կառուցվածքային տարրերի ամբողջությունն այն մեխանիզմն է, որի միջոցով ձեւավորվում է իրականացվում են նպատակաւորված քաղաքական գործողություններ, կարգավորվում են քաղաքական հարաբերությունները: Իր կառուցվածքային տեսակետից քաղաքական կուլտուրան հանդիսանում է քաղաքական կյանքի տարբեր ասպեկտների վերաբերյալ պատմականորեն ձեւավորված պատկերացումների ամբողջություն, որոնց մեջ մտնում են հասարակության, սոցիալական խմբի, անձի, ազգի քաղաքական փորձը, քաղաքական գործողության ավանդույթները, տիպերը, եղանակները, քաղաքական գիտելիքները, համոզմունքները եւ կողմնորոշումները, ինչպես նաեւ արժեքները, նորմերը եւ ձեւավորված քաղաքական ինստիտուտները: Այստեղից բխում է, որ քաղաքական կուլտուրան քաղաքական հարաբերությունների եւ քաղաքական գործունեության պատմականորեն որոշակի համակարգում սոցիալական սուբյեկտի քաղաքական գիտելիքների, արժեքների, ավանդույթների, վարքագծի տիպերի իրացումն է: Այն ընդգրկում է ավանդույթներում եւ օրենքներում նշված հասարակության, նրա սոցիալական խմբերի, անհատների քաղաքական փորձը, քաղաքական իշխանության եւ քաղաքական հարաբերությունների վերաբերյալ նրանց պատկերացումների մակարդակը, հասարակական կյանքի երեւոյթներին ճիշտ գնահատական տալու ընդունակությունը, որոնք արտահայտվում են կոնկրետ գործողություններում:

Ինչպես տեսնում ենք, քաղաքական կուլտուրան բարդ, բազմաշանակ հասարակական երեւոյթ է: Նրա բարդությունը կայանում է նրանում, որ մի կողմից քաղաքական կուլտուրան իր կազմում ընդգրկում է մի շարք փոխադարձ կապված տարրեր, որոնցից յուրաքանչյուրը կարող է քննարկվել առանձին: Մյուս կողմից, քաղաքական կուլտուրան ունի պրակտիկ կողմ եւ մարդուն բնութագրում է ոչ միայն որպէս որոշակի քաղաքական հայացքների, գաղափարների, տեսությունների ստեղծող եւ կրող, այլեւ իրական, պրակտիկորեն գործող, քաղաքական կյանքի, քաղաքական իրադարձությունների ակտիվ մասնակից: Ահա թէ ինչու քաղաքական կուլտուրան չի կարելի հանգեցնել միայն քաղաքական գիտակցության եւ քաղաքական լուսավորության, այսինքն, չի կարելի համարել միայն հոգեւոր կազմավորում:

Կուլտուրան ազդում է մարդու զարգացման բոլոր կողմերի վրա, այն կարող է այդ խնդիրը կատարել շնորհիվ իր կառուցվածքում առկա մի շարք փոխադարձ կապված տարրերի, որոնք միայն միասնության, ամբողջականության մեջ կարող են ապահովել մարդկային անհատի որոշակի տիպի ձեւավորումը: Այս տեսակետից քաղաքական կուլտուրան իրենից ներկայացնում է մարդկանց գործունեություն եւ նրա արդյունք, որն ամրագրվում է այս կամ այն ժամանակաշրջանի քաղաքական փաստաթղթերում: Հետեւաբար, քաղաքական կուլտուրան գոյություն ունի ինչպէս սերունդների կողմից կուտակած սոցիալ-քաղաքական փորձի ձեւով, այնպէս եւ կենդանի քաղաքական գործունեության ձեւով՝ որպէս այդ գործունեության ռազմական բնութագրում, նրանում անհատի, սոցիալական ուժի իրացման աստիճան: Այդ ձեւերին համապատասխանում են, մի կողմից, սոցիալական փորձի կառուցվածքային վերլուծությունը, որը մարմնավորվում է քաղաքական կուլտուրայի արժեքներում, նրա նորմերում եւ պատմականորեն ձեւավորված սոցիալական ինստիտուտներում, որոնք կոչված են նրա

տարածման եւ զարգացման համար: Պատկերավոր ասած, դա քաղաքական կուլտուրայի «մարմինն» է: Մյուս կողմից քաղաքական կուլտուրայի տիրաււեցման պրոցեսը, որի հիմնական փուլերը, մակարդակներն ընդգրկում են ճանաչողական փուլ, գիտելիքների տիրաւեցում, քաղաքական մտածողության ձեւավորում, այդ գիտելիքները քաղաքական համոզմունքների վերափոխման փուլ, մարդկանց սոցիալ-քաղաքական գործունեությունում գիտելիքների եւ համոզմունքների իրացում, քաղաքական, դաստիարակչական եւ կազմակերպչական աշխատանքների հմտությունների ձեռք բերում:

Իհարկէ, քաղաքական կուլտուրայի գոյության այս երկու ձեւերի եւ նրանց տարրերի լստանձնացումը շատ դեպքերում պայմանական է: Քաղաքական գործունեության պրոցեսում տեղի է ունենում ոչ միայն քաղաքական կուլտուրայի տիրաւեցում, այլեւ նրա զարգացում, քաղաքական փորձի հարստացում, հանդես են գալիս նոր արժեքներ, նորմեր եւ սոցիալական ինստիտուտներ: Չի կարելի նաեւ ենթադրել, որ քաղաքական կուլտուրայի տիրաւեցման փուլերը պարզ կերպով բաժանված են ըստ ժամանակի: Այսինքն, սկզբից մարդը տիրաւեցում է գիտելիքների, հետո վերածվում են դրանք համոզմունքների, եւ արդեն հետո գործում է: Իհարկէ, կյանքում երբեք այդպիսի բան չի լինում, բոլոր այս փուլերը փոփոխապակցված են, իրականացվում են միաժամանակ:

Այսպիսով, սկսենք մարդկանց սոցիալական փորձի հիմնական տարրերի բնութագրումից: Այս սոցիալական փորձը ամենից առաջ մեզ հասել է շնորհիվ քաղաքական փաստաթղթերի, ավանդույթների, ինչպէս նաեւ տարբեր մտածողների աշխատությունների: Սերունդներից եկող քաղաքական փաստաթղթերից ու ավանդույթներից կարելի է առանձնացնել քաղաքական կուլտուրայի արժեքներն եւ նորմերը, որոնք էլ հանդիսանում են նրա կարեւորագույն տարրերը: Քաղաքական արժեքներն այնպիսի քաղաքական գիտելիքներ եւ պատկերացումներ են, որոնք քաղաքական գործողության սուբյեկտի հետ գտնվում են անքակտելի կապի մեջ, նրա արարքներին տալիս են իմաստ եւ նշանակություն: Ընդհանրապէս, արժեքները համարվում են քաղաքական կուլտուրայի պատճառական հիմքը, որը կարող է ժամանակի ընթացքում արժեզրկվել, ենթարկվել փոփոխության եւ քայքայման: Այդպիսի դեպքերում սկսվում են քաղաքական եւ կողմնորոշումների այլ համակարգերի արդյունավետ որոնումներ:

Քաղաքական կուլտուրայի բնութագրման գործում կարելի էր են խաղում արժեքների երկու խումբ: Առաջինը, կարգ ու կանոն (սուբյեկտի կողմնորոշում աջակցելու սոցիալական համակարգի կայունությանը, նրա գործունեության պայմանների պահպանման ապահովմանը) եւ զարգացում (սուբյեկտի ձգտումների ուղղում դեպի սոցիալական փոփոխությունների ապահովմանը): Եվ երկրորդ, ազատությունը, հավասարությունը, երբ ապահովվում է գոյատեւելու հնարավորությունը եւ յուրաքանչյուրին գործելու համար հավասար պայմաններ է ստեղծում: Քաղաքական կուլտուրայի համար որպէս լավագույն տարբերակ կարող է ծառայել այս արժեքների նկատմամբ հասարակության անդամների համաչափ վերաբերմունքը, ինչպէս նաեւ հասարակությունում այդ արժեքների հավասար բաշխումը: Բայց իրականում քաղաքական կուլտուրայում, որպէս կանոն, գոյություն ունի այս կամ այն արժեքների տարրերի գերակշռություն, որոնք ձեւավորվում են պատմականորեն, ինչպէս նաեւ այս կամ այն գաղափարախոսության ազդեցության տակ:

Քաղաքական կուլտուրայի կապը քաղաքական հարաբերությունների կարգավորման հետ, նրա պրակտիկ ուղղվածությունը պահանջում են նրա կառուց-

վածքում այնպիսի տարրերի առկայություն, որոնց միջոցով տեղի է ունենում քաղաքական գործունեության արժեքներից անցում դեպի նրա կարգավորման պրակտիկային: Դրա համար քաղաքական գիտակցության այս կամ այն մասը, բաժինը, պետք է ձեռք բերի նորմատիվության որակ, դառնալ տվյալ հասարակության կողմից ընդունված վարքի կանոն եւ նրանում կարգավորող հարաբերություն:

Ընդհանրապես պետք է ասել, որ ամբողջ կուլտուրան նորմատիվ է: Դա նշանակում է, որ կուլտուրան մալոդուն ներկայացնում է որոշակի պահանջներ, եւ միայն կատարելով այդ պահանջները, կուլտուրայի նորմերը, մարդը կարող է կուլտուրական կոչվել:

Քաղաքական կուլտուրայի նորմատիվությունը նշանակում է յուրաքանչյուր մարդու քաղաքական զարգացման նկատմամբ որոշակի պահանջմունքների առկայություն: Քաղաքական նորմերի մեջ առանձնացվում են ինքնաբերաբար ծագող նորմեր, սովորույթներ, որոնք հատուկ ստեղծվում են քաղաքական հարաբերությունների որոշակի տեսակի կարգավորման համար (քաղաքական կազմակերպության կանոնադրություն, կուսակցության ծրագրեր, միջազգային համաձայնագրեր եւ այլն): Քաղաքական կուլտուրայի նորմերը կոչված են կարգավորել հասարակական հարաբերությունների եւ սոցիալական գործողությունների համակարգը: Սրանում է հենց դրսևորվում քաղաքական կուլտուրայի կարգավորման ֆունկցիան:

Քաղաքական կուլտուրան ենթադրում է, որ հասարակության ավանդույթները, նրա անդամների կուլեկտիվ բանականությունը, ինչպես նաեւ նրա լիդերների եւ քաղաքացիների մեծամասնության վարքագծի գործող կողմերը ոչ միայն պատմական փորձի պատահական արդյունք են, այլ միասնական ամբողջության փոխկապակցված մասեր, որոնք կազմում են իրական գոյություն ունեցող փոխհարաբերությունների շղթա: «Քաղաքական կուլտուրան, - գրում է ամերիկյան քաղաքագետ Լ. Պայը, - առանձին մարդուն տալիս է քաղաքական վարքագծի դեկլարացիոն սկզբունքներ, իսկ կուլեկտիվին՝ արժեքների մշտական կառուցվածք, որոնք ապահովում են ինստիտուտների եւ կազմակերպությունների գործունեության միասնությունը եւ փոխկապակցվածությունը»:

Այժմ քննարկենք, թե ինչպես է տեղի ունենում քաղաքական կուլտուրայի տիրապետման պրոցեսը, որոնք են այդ գործընթացի հիմնական փուլերը: Մենք արդեն նշել ենք, որ այն ընթանում է գիտելիքից դեպի համոզմունք եւ կողմնորոշում, իսկ այնուհետեւ դեպի պրակտիկ քաղաքական գործողություն:

Այդ փուլերից յուրաքանչյուրը, առանձին վերցրած, դեռեւս հնարավորություն չի տալիս քաղաքական կուլտուրայի տիրապետման համար: Դրա հետ միասին, քաղաքական գիտելիքները, համոզմունքները, կողմնորոշումները եւ հմտությունները ներկայացնում են քաղաքական կուլտուրայի որոշակի կառուցվածքային տարրեր՝ հասարակությունում նրա գործունեության առումով: Այսինքն, ինչպես է ընթանում քաղաքական կուլտուրայի շարժման եւ դրսևորման պրոցեսը հասարակությունում: Որեւէ քաղաքական ճիշտ քայլ կատարելու համար բավական չէ միայն գրագիտություն, անհրաժեշտ են լուրջ քաղաքական գիտելիքներ, որպես անձի, սոցիալական խմբի քաղաքական կուլտուրայի ձեւավորման առաջին փուլը: Կարելի է խոսել քաղաքական գիտելիքների մի քանի մակարդակներ:

1. Մասին: Նրանցից պայուսագույնն հանդիսանում են այս կամ այն քաղաքական հարցի վերաբերյալ առանձին կարծիքները եւ պատկերացումները, որոնք եւ ենթադրում են իրադարձության որոշակի գնահատում: Հասկանալի է, որ այդպիսի գնահատական կարող է տրվել այն իմաստով, որ կարծիքը հիմնված է գնահատվող իրադարձության որոշակի իմացության, այսինքն, գիտելիքի վրա: Առանց գիտելիքի չկա եւ կարծիք: Այս իմաստով կարծիքը կարելի է համարել որպես գիտելիքի առաջին եւ առավել պարզ մակարդակը:

Մյուս մակարդակը քաղաքական գաղափարներն են, որոնք բացահայտում են քաղաքական կյանքի օրինաչափությունները, իրադարձության եւ երեւոյթների միջեւ եղած կապը, նրանց հարաբերությունները:

Քաղաքական կուլտուրայի առանձնահատուկ տարր է քաղաքական մտածողությունը: Եթե քաղաքական գիտելիքները որոշում են քաղաքական կուլտուրայի գաղափարա-տեսական հիմքը, ապա քաղաքական մտածողությունը յուրօրինակ «գործիք է», որի օգնությամբ մարդը ստանում է համակարգում է նոր գիտելիքներ՝ բուսկանցելով քաղաքական երեւոյթների եւ իրադարձությունների լուծման մեջ, ստեղծելով նոր գաղափարներ: Մենք արդեն նշել ենք, որ կուլտուրան որպես հասարակական երեւոյթ կատարում է ծանաչողական, ստեղծագործական ֆունկցիա: Քաղաքական կուլտուրայի ստեղծագործական բնույթը, նրա ձեւավորման եւ զարգացման որոշող կարեւորագույն պայմանն հանդիսանում է քաղաքական մտածողությունը:

Այսպիսով, քաղաքական կուլտուրայի առաջին փուլը, մակարդակը քաղաքական գիտելիքը եւ քաղաքական մտածողությունն է: Բայց ինքը, քաղաքական մտածողությունը ներկայացնում է անցում դեպի քաղաքական կուլտուրայի նոր մակարդակ, դեպի քաղաքական համոզմունքների եւ կողմնորոշման ձեւավորումը:

Մտղն այն ժամանակ է իր հայացքների մեջ համոզված, երբ դրանք ձեւավորվում են ոչ թե մեխանիկորեն, ոչ թե հավատի վրա, այլ պրակտիկորեն իմաստավորված, մտածված եւ կշռադատված ձեւով: Համոզմունքը առաջ է բերում անհատի պատկանելիության ակտիվ գործողություն, որոնք ուղղված են կյանքում իրացնելու այն հայացքները եւ սկզբունքները, որոնցում նա համոզված է:

Քաղաքական կուլտուրայի կառուցվածքային տարրերից է քաղաքական կողմնորոշումը: Քաղաքական կողմնորոշման տեսակները բազմազան են եւ բաժանվում են քաղաքական գործողության տարբեր տեսակների:

1. Կողմնորոշումը դեպի քաղաքական օտարացում, երբ մարդը չի ընդունում այն ամենը, ինչ կապված է քաղաքականության հետ:

2. Կողմնորոշումը դեպի քաղաքական պասիվ վարքագիծ, որի շրջանակներում մարդը չի ձգտում եւ չի ցանկանում չինել ակտիվության սուբյեկտի կրողը: Այս կողմնորոշման շրջանակներում իրականացվում է միայն ստիպողական հաղորդակցում քաղաքական իշխանության հետ, այսինքն, սոցիալական փոփոխությունները դիտվում են որպես անհրաժեշտ եւ ցանկալի:

3. Պատրաստակամություն քաղաքական ակտիվ գործողության, որը կարող է իրականացվել ինչպես ավանդական քաղաքական կազմակերպությունների եւ կառույցների շրջանակներում, այնպես էլ նոր քաղաքական միությունների եւ կառույցների մեջ:

Ամերիկյան սոցիոլոգ Ռոզենբաումը առանձնացնում է կողմնորոշման երեք

հիմնական խումբ, որոնք թույլ են տալիս սովյալ քաղաքական կուլտուրայի վերաբերյալ ուտանալ անհրաժեշտ ինֆորմացիա: Դրանք են. կողմնորոշում դեպի կառավարական կառույցները, կողմնորոշում այլ քաղաքական համակարգերի նկատմամբ, կողմնորոշում սեփական քաղաքական գործունեությունը:

Քաղաքական կողմնորոշումը տարբերում են նաեւ ըստ քաղաքական փոփոխությունների տիպերի: Այստեղ առանձնացվում են պահպանողական, ռեֆորմիստական եւ հեղափոխական կողմնորոշումներ:

Պահպանողական դիրքորոշումը ընդունում է գոյություն ունեցող իրականությունը եւ հրաժարվում է այն փոխելու ցանկացած քայլից: Պահպանողականները նույնիսկ քաղաքական համակարգի փոփոխությունն համարում են վտանգավոր, իբր այն կարող է բերել նոր սխալների: Հասկանալի է, որ պահպանողականությունը որպես գաղափարախոսություն հիմնավորում է գոյություն ունեցող հասարակական կարգի արդարացիությունը եւ այդ իմաստով պաշտպանվում է իշխող խմբերի կողմից: Բայց պետք է նշել նաեւ, որ պահպանողականությունը շատ դեպքերում իր շուրջը ստեղծում է որոշակի համաձայնություն, որին ընդգրկվում են շատ սոցիալական խմբեր, որոնք դրանից օգուտ չեն սպասում: Դրանով է բացատրվում այն փաստը, որ լայն զանգվածներն աջակցում են եւ բնական են համարում պահպանողականների իշխանությունը:

Ռեֆորմիստական դիրքորոշումը ձգտում է հասարակական կարգի ակապիսի փոփոխում, որը չվերափոխի այն արմատական (ռադիկալ) ձեռով, բայց թուլացնի սոցիալական կոնֆլիկտները, կասեցնի հասարակության մեջ առաւելագույն ցնցումները: Ռեֆորմները որպես կանոն իրականացվում են վերելից եւ շատ դեպքերում չեն բավարարում պահպանողականներին, որոնք այն համարում են չափազանց համարձակ քայլ, եւ չեն բավարարում հեղափոխականներին, որոնք ընդունում են, որ իրացվող քայլերը չափազանց թույլ են:

Իր հերթին, հեղափոխական դիրքորոշումը ենթադրում է հասարակական կարգի ամբողջական վերափոխում:

Ինչպես տեսանք, համոզմունքը եւ կողմնորոշումը առաջ են բերում ասեղատիպատրաստականություն՝ ակտիվ գործողության: Բայց դրանք դեռեւս քաղաքական գործողություն չեն, այլ միայն պատրաստակամություն ակտիվ գործողության: Քաղաքական կուլտուրայի դրսեւորման համար շատ կարեւոր են պրակտիկ քաղաքական գործողությունները, որոնք ոչ միայն քաղաքական կուլտուրայի չափանիշ են, այլ նրա իրացման անհրաժեշտ փուլ: Պրակտիկ գործունեության ամեն մի նոր փուլ մարդու առաջ խնդիր է դնում նրա գիտելիքների հետագա զարգացման եւ հարստացման, եւ այս ամբողջ գործընթացը սկսվում է նորից: Այսպես, իրականացվում է հասարակությունում քաղաքական կուլտուրայի գործունեությունը:

Քաղաքական կուլտուրայի բովանդակությունը շատ դեպքերում կախված է պատմական զարգացման մակարդակից եւ փոխվում է քաղաքական գործընթացների ժամանակ, չնայած շատ դեպքերում չի հասցնում համապատասխանորեն ընթանալ նրա հետ: Պատմության ընթացքում քաղաքական կուլտուրայի փոփոխման պրոցեսի, որոշակի քաղաքական ընդհանրության կամ նրա ինչ-որ մասի քաղաքական կուլտուրայի առանձնահատկության արտացոլման համար առանձնացվում է քաղաքական կուլտուրայի տիպ հասկացությունը, որը բնութագրում է մարդկանց քաղաքական մտածողության եւ վարքագծի առավել ընդհանուր գծերը: Քաղաքական կուլտուրայի տիպերի առանձնացման համար հիմքերը կարող են հանդիսանալ հետազոտությունները (նվիրված ԱՄՆ-ին, Անգլիային, Իտալիային, Գերմանիային եւ Մեքսիկային) առաջին փորձն էին՝ սահմանելու քաղաքական կուլտուրայի տիպերը: Նրանք առանձնացնում են քաղաքական կուլտուրայի երեք հիմնական տիպ, իհարկե, չկապելով նրանց որոշակի կտրուկ ժամանակի կամ սոցիալական խմբի հետ, բայց կենտրոնացնելով ուշադրությունը արժեքների, վարքագծի, իշխանության կազմակերպման եղանակների վրա:

1. Տե՛ս Գончаров П. К., Юрин Ю. В., Крашinsky В. В., «Начало политической культуры», М., 1994, էջ 247

ժամ է մարդկանց քաղաքական մտածողության եւ վարքագծի առավել ընդհանուր գծերը: Քաղաքական կուլտուրայի տիպերի առանձնացման համար հիմքերը կարող են շատ լինել, այդպիսին կարող են հանդես գալ եւ պատմական ժամանակաշրջանները, եւ քաղաքական գործունեության բնույթը, եւ աշխարհայացքային տիպերը եւ այլն:

Առանձին երկրներում գոյություն ունեցող տարբեր քաղաքական կուլտուրաների համեմատական վերլուծության հիման վրա Ալմոնդը եւ Վերբը ներկայացնում են քաղաքական կուլտուրայի տիպալոգիան, որոնց հետազոտությունները (նվիրված ԱՄՆ-ին, Անգլիային, Իտալիային, Գերմանիային եւ Մեքսիկային) առաջին փորձն էին՝ սահմանելու քաղաքական կուլտուրայի տիպերը: Նրանք առանձնացնում են քաղաքական կուլտուրայի երեք հիմնական տիպ, իհարկե, չկապելով նրանց որոշակի կտրուկ ժամանակի կամ սոցիալական խմբի հետ, բայց կենտրոնացնելով ուշադրությունը արժեքների, վարքագծի, իշխանության կազմակերպման եղանակների վրա:

1. Նստապետական քաղաքական կուլտուրա, նրա հիմնական հատկանիշները ծառայում են հասարակությունում քաղաքական համակարգի նկատմամբ հետաքրքրության բացակայությանը: Այն հատուկ է զարգացող երկրներին: Այդ երկրներում գործող քաղաքական համակարգին համապատասխանում է քաղաքական կուլտուրա, որը բնութագրվում է կառուցվածքային շերտավորման ցածր աստիճանով, քաղաքական շահերի գաղտնի, փակ ձեւերով, որոնց իրացումը ընթանում է առավելապես բռնության գործողությունների տեսքով:

2. Ենթարկման քաղաքական կուլտուրա, որը բնութագրվում է քաղաքական համակարգի նկատմամբ ուժեղ կողմնորոշմամբ, բայց նրա գործառնությունում թույլ ակտիվ մասնակցությամբ: Այն տարածված է շատ զարգացած երկրներում: Այսպես, Գերմանիայի քաղաքական կուլտուրայի համար բնորոշ է հետեւյալը: Ելնելով XX դարում տեղի ունեցած իրադարձություններից (երկու Համաշխարհային պատերազմները սանձազերծված Գերմանիայի կողմից, Ֆաշիստական ռեժիմի հաստատումը), արվում են տարբեր եզրակացություններ, որոնցից մեկը հետեւյալն է, որ Գերմանիայում նացիզմի եւ տոտալիտարիզմի արմատները կրում են ոչ միայն քաղաքական բնույթ, նրանք ընկած են ազգային ոգու եւ սոցիալական կառուցվածքի առանձնահատկություններում: Այսօր հասարակության քաղաքական համակարգի նկատմամբ դրսեւորվում է հետեւյալ առանձնահատկությունը, քաղաքականության նկատմամբ պրագմատիկական հայացք, եւ քաղաքական գործունեության նկատմամբ տհաճության բացակայություն (մարդիկ չահագրգռված են կառավարության գործունեության եւ նրա վերջնական որոշումների կապակցությամբ):

Եվրոպայի մի շարք երկրներում (Ֆրանսիայում, Իտալիայում, ինչպես նաեւ Ռուսաստանում) քաղաքական կուլտուրան ավելի շատ կրում է կցկտուր, էկլեկտիկ բնույթ, այն բանի հետեւանքով, որ հասարակության տարբեր խմբեր մշակում են կուլտուրական զարգացման տարբեր մոդելներ: Այդ երկրներում հաստատվել է ոչ թե միասնական կուլտուրա, այլ գոյություն ունեն տարբեր տիպի ենթակուլտուրաներ: Այսպես, օրինակ, Ռուսաստանյան Ֆեդերացիայի համար առանձնացվում են հետեւյալ տիպերը. տարածքային ենթակուլտուրա, որը պայմանավորված է առանձին տարածքների միջեւ էկոլոգիական տարբերություններով, լինգվիստիկական ենթակուլտուրա՝ կապված լեզվական եւ էթնիկական առանձնահատկությունների հետ, սոցիալ-տնտեսական եւ կրոնական ենթակուլտուրաներ: Նույնը կարելի է նշել Իտալիայի կուլտուրայի տիպերի մասին:

12.1 ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Բնական է, բոլոր տիպերը այս կամ այն կերպ կապված են բաղադրական կուլտուրայի հետ եւ փոխազդում են մեկը մյուսին: Օրինակ, Իտալիայի քաղաքական կուլտուրայի վրա ուժեղ ազդեցություն է ունեցել հյուսիսային եւ հարավային մարզերի խիստ տարբերությունը:

3. Ակտիվ քաղաքական կուլտուրա, այնպիսի էական գծերով, ինչպես շահագրգռվածությունը քաղաքական համակարգի նկատմամբ եւ ակտիվ մասնակցությունը նրանում: Ալմոնդը եւ Վերբը քաղաքական կուլտուրայի բարձրագույն տիպ հռչակում են «քաղաքականության կուլտուրան», որը հատուկ է ԱՄՆ-ին եւ Անգլիային, որտեղ լայն կերպով արտահայտվում է հասարակության անդամների ազատության եւ քաղաքական համակարգի կայունության օրգանական զուգակցումը: Անգլո-ամերիկյան քաղաքական կուլտուրան գնահատվում է, այսպես ասած, միջին դասակարգի տեսանկյունից, այսինքն, մարդիկ, որոնք նյութապես ապահովված են եւ որոնք չափերը լավ պաշտպանված են: Ալմոնդի եւ Վերբի քաղաքական կուլտուրայի կոնցեպցիայում շեշտը դրված է արժեքների հարաբերության վրա, նրանք առավելությունը տալիս են պրագմատիզմին եւ դեմոկրատական մասնակցության գաղափարին, այլ ոչ թե իրավունքի փիլիսոփայությանը, որը հիմք է հանդիսանում գերմանական եւ եվրոպական այլ երկրների համակարգերին:

Ինչպես նշեցինք, ըստ տարբեր հիմքերի տրվում է քաղաքական կուլտուրայի տիպոլոգիան: Այսպես, ըստ սոցիալական առաջընթացի եւ վերափոխումների առանձնացվում են փակ եւ բաց, առաջադիմական եւ հետադիմական տիպեր, ըստ գաղափարախոսության հիմքի՝ սոցիալիստական, սոցիալ-դեմոկրատական, լիբերալ, պահպանողական: Ըստ ազգային-տերիտորիալ հիմքի՝ եվրոպական, արեւմտյան, արեւելյան, ասիական եւ այլն:

Հասկանալի է, որ այս կամ այն երկրում չի կարող գործել կուլտուրայի այս կամ այն տիպը, մաքուր ձեւով: Օրինակ, դեմոկրատական հասարակությանը, բնական է, համապատասխանում է եւ դեմոկրատական քաղաքական կուլտուրա, բայց միեւնույն ժամանակ նրանում կան եւ տոտալիտար, եւ սվտորիտար, եւ նահապետական քաղաքական կուլտուրայի տարրեր:

Քաղաքական կուլտուրայի շարժընթացի շատ բնորոշ գծեր կարող են բացահայտվել իրական քաղաքական պրոցեսների վերլուծության ժամանակ: Մեր հասարակության ներկայիս իրավիճակին բնորոշ է այն հիվանդագին հանգամանքը, երբ սոցիալական կարգավորման ապահովման հին մեխանիզմը խորտակվել է, եւ ընթանում է նոր մեխանիզմի բարդ, սահմանափակ որոնումը, որը եւ բնական է, հանգեցնում է նոր կողմնորոշումների եւ արժեքների: Կարծում ենք, մեզ մոտ քաղաքական կուլտուրայի ցածր մակարդակը բացատրվում է, առաջին հերթին, կառավարման պրոցեսում դեմոկրատական մասնակցության եւ քաղաքական որոշումների ընդունման փորձի բացակայությամբ:

Այսպիսով, քաղաքական կուլտուրայի բարձրացումը եւ այսօրվա պահանջումն է, եւ ապագայի խնդիր: Այն ընդհանրապես հասարակական կարգի կատարելագործման բաղկացուցիչ մասն է: Դեմոկրատական սկզբունքների հաստատումը եւ իրականացումը մեր հասարակությունում բարդ ու դժվարին խնդիր է, որը պահանջում է ոչ միայն հասարակության քաղաքական համակարգի կազմակերպչական կառուցվածքների արմատական փոփոխություններ, այլեւ խոս փոփոխություններ մարդկանց քաղաքական մտածողությունում եւ գործողություններում:

Քաղաքական համակարգերի ներսում եւ նրանց միջեւ փոփոխությունների բնութագրման համար այլ քաղաքագիտական կատեգորիաների շարքում կարելի է դրել է խաղում նաեւ «քաղաքական գործընթաց» կատեգորիան:

Քաղաքական գործընթաց ասելով հասկանում ենք քաղաքական համակարգի կազմավորման եւ գործառնության եւ այլ քաղաքական համակարգերի հետ նրա հարաբերությունների ժամանակ տեղ գտած քաղաքական սուբյեկտների գործողությունների համալիր:

Զանի որ հասարակական կյանքի քաղաքական բնագավառը ինքնին բավականին բարդ է, հետևաբար բարդ է նաեւ քաղաքական գործընթացների բովանդակությունը: Այն ներառում է քաղաքական գործողությունների բազմաթիվ տեսակներ եւ ձեւեր: Սակայն մի շարք քաղաքագետների կարծիքով, քաղաքական գործընթացների հիմնական բովանդակությունը քաղաքական որոշումներն են: Ավելի կոնկրետ կարող ենք ասել, որ քաղաքական գործընթացը հասարակական սուբյեկտների կողմից քաղաքական որոշումների ընդունումն է ու իրականացումն է:

Քաղաքական գործընթացները իրականություն են դառնում հասարակության քաղաքական կյանքի սահմաններում, որը միավորում է քաղաքական սուբյեկտներին, նրանց նպատակները եւ այդ նպատակներին հասնելու համար սուբյեկտների գործունեությունը: Քաղաքական կյանքը ներառում է քաղաքական խաղի ու գործունեության կանոնները, ազգային սովորույթները, մենտալիտետը, քաղաքական մշակույթը: Պայմանավորված է քաղաքական համակարգի կառուցվածքով, քաղաքական ռեժիմով, պետության կառավարման ձեւով, պետական իշխանության կազմավորման ձեւով, ազդում է սոցիալական եւ տնտեսական գործոնների կողմից եւ ընթանում է կոնկրետ քաղաքական իրավիճակներում: Որպեսզի հնարավոր լինի խորությամբ ուսումնասիրել քաղաքական գործընթացներն, անհրաժեշտ է դրանք դիտարկել միմյանց հետ փոխկապվածությամբ՝ քաղաքական կյանքի ենթատեքստում: Հարցն այն է, որ ոչ մի քաղաքական երեւույթ երբեք առանձին եւ լիովին անկախ հանդես չի գալիս եւ միշտ պայմանավորված է այլ երեւույթներով: Օրինակ, եթե դիտարկենք այնպիսի դեմոկրատական գործընթացներ, ինչպիսիք են ընտրությունները, հանրաքվեները եւ պլիբիսցիտները, որոնք, որպես կանոն, բոլոր դեմոկրատական եւ դեմոկրատիայի կառուցման ճանապարհն ընտրած երկրներում հստակորեն ֆորմալիզացված են, այսինքն՝ օրենսդրորեն ամրագրված եւ կանոնակարգված են, ապա կտեսնենք, որ դրանց վրա ամենիջականորեն ազդում են տնտեսական իրավիճակը, հասարակության սոցիալական կառուցվածքը, քաղաքական ռեժիմը եւ այլն: Եթե դիտարկենք ընտրությունները սվտորիտար ռեժիմի պայմաններում, ապա հստակորեն կտեսնենք, որ հաճախ օրենքները չեն պահպանվում, խախտվում է ընտրությունների անաշտություն սկզբունքը եւ ինքնին ավելի մեծ է լինում կայուն խառնատեսվում իշխող վախճակարգի համար անհաջող արդյունքների հնարույթ:

վորությունը, այնքան լայն տարածում են ստանում խախտումները:

Քաղաքական գործընթացները կարող են փոփոխվել տարբեր ձեւերով եւ դրանց դասակարգման ժամանակ յսփազանց չարեւոր է դասակարգման ճիշտ հիմքերի ընդունումը: Քաղաքական գրականության մեջ երբեմն առկա դասակարգման հիմքերի խառնաշփոթը հաճախ հանգեցնում է տեսակների, ձեւերի, փուլերի խառնաշփոթին: Դրա պատճառը, իհարկե, քաղաքական գործընթացների ձեւերի եւ տեսակների բազմազանությունն է:

Քաղաքական գործընթացների դասակարգումը կարելի է կատարել նախ՝ տարածքային հիմքի վրա՝

1. տեղական բնույթի քաղաքական գործընթացներ, որոնք ընթանում են պետության առանձին վարչատարածքային շրջաններում:

2. քաղաքական համակարգերի ամբողջ տարածքում տեղ գտած քաղաքական գործընթացներ, որոնք ստանում են համապետական նշանակություն:

3. տարածաշրջանային նշանակության քաղաքական գործընթացներ:

4. աշխարհաքաղաքական գործընթացներ, որոնք վերաբերում են համաշխարհային քաղաքական համակարգին: Պետք է անպայման հաշվի առնել, քանի որ խոսքը վերաբերում է գոծընթացին՝ այսինքն, հետեւողականորեն փոփոխվող, դինամիկ քաղաքական երեւոյթին, հետեւաբար՝ դեպքերի զարգացման հետեւանքով գործընթացը կարող է դուրս գալ տեղական մակարդակից եւ ստանալ համապետական նշանակություն կամ դուրս գալ քաղաքական համակարգի սահմաններից եւ ստանալ տարածաշրջանային կամ աշխարհաքաղաքական նշանակություն: Օրինակ՝ Վեյմարյան հանրապետությունում ընդդիմությունների արդյունքում Ադոլֆ Հիտլերի իշխանության գալը վերջիվերջո հանգեցրեց Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի սկսվելուն, որի ավարտից հետո ստեղծվեց սոցիալիստական ժամբարը՝ Խորհրդային Միության գլխավորությամբ:

Աշխարհաքաղաքական թատերաբեմում առաջացան իշխանության երկու կենտրոն՝ ի դեմս ԽՍՀՄ-ի եւ ԱՄՆ-ի, իսկ ԽՍՀՄ-ում գործաշուկի իշխանության գալով սկիզբ առավ վերակառուցման քաղաքականությունը, որի հետեւանքով քայքայվեց եւ սոցիալիստական ժամբարը, եւ ԽՍՀՄ-ը, իսկ աշխարհաքաղաքական համակարգում մնաց մեկ գերտերություն՝ ԱՄՆ-ն, որն էլ հիմա հանդիսանում է համաշխարհային իշխանության գլխավոր իրական կենտրոնը:

Ազգային տեսակետից միատարր պետություններում համապետական քաղաքական գործընթացները միաժամանակ հանդիսանում են համազգային գործընթացներ, ինչը իրականում հազվադեպ է բազմազգ պետություններում:

Քաղաքական գործընթացների դասակարգման մյուս ձեւի համաձայն, քաղաքական գործընթացները լինում են ֆորմալ եւ ոչ ֆորմալ: Ֆորմալ գործընթացներն իրականացվում են իրավական դաշտի սահմաններում՝ սահմանադրության, օրենքների, կանոնակարգերի, իրավական ակտերով ամրագրված ձեւով: Դա նշանակում է, որ գործընթացը կանոնակարգված է տարբեր տեսակի նորմատիվ ակտերով եւ նրա մեջ ներթափված քաղաքական սուբյեկտների ռազմա-պայքային սահմանը բավականին նեղ է: Այդպիսի գործընթացներ կարող են լինել պետական կառավարչական գործողությունները, քաղաքական կուսակցություններում ղեկավարների ընտրությունը, քաղաքական հաստատությունների/ինստիտուտների/ գործունեության տարբեր ասպեկտները եւ այլն:

Ոչ ֆորմալ գործընթացները կանոնակարգված են ոչ թե նորմատիվ ակտերի միջոցով, այլ մարդկանց միջեւ եղած կապերով, հարաբերություններով, քաղաքական մշակույթով, ազգային սովորություններով եւ այլն: Քաղաքական շար-

ժումները, քաղաքական լիդերների առաջնաշումը, քաղաքական ակցիաները, հեղափոխությունները հանդիսանում են ոչ ֆորմալ քաղաքական գործընթացներ:

Ոչ ֆորմալ գործընթացները կարող են ֆորմալացվել եւ դառնալ ֆորմալ գործընթացներ երկու ուղիով՝ հիմնականում դա կատարվում է այն դեպքում, երբ քաղաքական համակարգում ընդունվում են նոր օրենքներ, որոնք իրենց մեջ ներառում են քաղաքական կյանքի մեջ տեղ գտած եւ նախկինում օրենսդրորեն չկարգավորված երեւոյթներ:

Օրինակ՝ նախկին Խորհրդային Միությունում չկար կոմերիտմիությունից բացի այլ երիտասարդական կազմակերպությունների գործունեությունը կանոնակարգող որեւէ նորմատիվ ակտ եւ այդ պատճառով վերակառուցման տարիներին մեծ արագությամբ յտեղծվող երիտասարդական կազմակերպությունները ստացան «ոչ ֆորմալ» անվանումը: Այդ երեւոյթը մեծ տարածում ստացավ եւ դարձավ կարեւոր հասարակական քաղաքական հիմնախնդիր: Այժմ, երբ նախկին ԽՍՀՄ հանրապետություններում ընդունվել են հասարակական կազմակերպությունների վերաբերյալ օրենքներ, այդ հիմնախնդիրը կորցրել է իր նախկին քաղաքական նշանակությունը:

Երկրորդ ուղին, որը միաժամանակ ինքն է հանդիսանում քաղաքական գործընթաց, քաղաքական եւ սոցիալական շարժումների ինստիտուցիոնալիզացիան է: Այդ շարժումները փոփոխվելով, նորմատիվ ակտերի միջոցով ամրագրում են իրենց գործունեության կանոնները, ստանում հստակ գծագրված կառուցվածք եւ վերածվում են քաղաքական կուսակցությունների կամ ճնշման խմբերի:

Արեւմտյան երկրները վաղուց են անցել այդ ճանապարհը, իսկ մենք նոր ենք անցել կամ անցնում ենք: Այդ տեսակետից շատ հետաքրքիր է ուսումնասիրել Ղարաբաղյան շարժումը հայոց համագաղթին Շարժում կուսակցության վերածվելու գործընթացը: Դա տեղի է ունենում, երբ գոյություն ունեցող քաղաքական հաստատություններն աղդեն ի վիճակի չեն լուծել պետության առջեւ դրված խնդիրները:

Քաղաքական կյանքում հաճախ հանդիպում է նաեւ հակառակ գործընթաց, երբ քաղաքական հաստատությունները վերածվում են շարժումների, այլ կերպ ասած, ֆորմալ կառույցները վերածվում են ոչ ֆորմալների: Դա տեղի է ունենում այն դեպքում, երբ չափազանց խիստ ֆորմալիզացիան հնարավորություն չի տալիս քաղաքական գործընթացին նորմալ զարգանալ նույնիսկ այն դեպքում, երբ դա համապատասխանում է քաղաքական համակարգի շահերին: Դրա հետեւանքով առաջանում է ձգնաժամ, եւ միաժամանակ այդ իրավիճակն ինքն է ձգնաժամի արդյունք հանդիսանում:

Որպես կանոն, տոտալիտար քաղաքական համակարգերի քայքայումն սկսվում է ղեկավար քաղաքական ուժի քայքայումից: Սակայն վերջիններիս գործունեությունը շարունակվում է շարժումների ձեւով, սպասելով հարմար պահի՝ նոր ֆորմալ կառույցներ ստեղծելու համար: Այսպես եղավ Հիտլերյան Գերմանիայում Նացիոնալ-սոցիալիստական կուսակցության հետ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմում կրած պարտությունից հետո եւ Սոցիալիստական ժամբարի մի շարք երկրներում Սոցիալիստական համակարգի քայքայումից հետո: Այդ իմաստով չափազանց հետաքրքիր է Ռուսաստանի փորձը, որտեղ Կոմունիստական կուսակցությունը նույնիսկ արգելվեց, իսկ հետո վերակառուցվելով, վերածնվեց եւ դարձավ հզոր քաղաքական ուժերից մեկը:

Քաղաքական գործընթացների դասակարգման հաջորդ ձեւի համար որպես

հիմք կարելի է ընդունել քաղաքական համակարգի գոյության եւ գործունեության վրա դրականորեն կամ բացասականորեն ազդելու փաստը: Այդ տեսակետից տարբերվում են՝

1. Էվֆունկցիոնալ գործընթացներ, որոնք նպաստում են քաղաքական համակարգի զարգացմանը:

2. Ավֆունկցիոնալ գործընթացներ, որոնք նշանակալի ազդեցություն չեն թողնում քաղաքական համակարգի վրա:

3. Դիսֆունկցիոնալ գործընթացներ, որոնք բացասական կամ կործանարար ազդեցություն են գործում համակարգի վրա:

Էվֆունկցիոնալ գործընթացները բազմաթիվ են, սակայն ամենից առաջ պետք է նշել քաղաքական համակարգի ստեղծման, այլ խոսքով ասած, պետության կերտման, գործընթացը: Իհարկե, խիստ կերպով ասած, պետության կերտումն այնքան խոշոր եւ նշանակալից գործընթաց է, որ իր ծավալով դուրս է գալիս էվֆունկցիոնալության սահմաններից, սակայն իր էության մեջ այն անկասկածաֆունկցիոնալ է:

Էվֆունկցիոնալ են կառավարման, իշխանության բարձրագույն մարմինների ընտրության, քաղաքական ինստիտուտների ստեղծման, ռեֆորմների իրականացման, քաղաքական համակարգի մոդեռնիզացիայի /սրդիականացման/ եւ այլ գործընթացներ: Ավֆունկցիոնալ քաղաքական գործընթացները հազվադեպ են հանդիպում: Դրանք ավելի շուտ քաղաքական այն գործընթացներն են, որոնք կամ փոքր մասշտաբի են, որպեսզի ազդեն ամբողջ քաղաքական համակարգի վրա, կամ բավականին թույլ են, եւ դիմադրության հանդիպելով դադարում են կամ էլ ի սկզբանե պլանավորվում են եւ իրականացվում են զուտ արտաքին, ցուցադրական նպատակների իրականացման համար:

Դիսֆունկցիոնալ քաղաքական գործընթացներն ինչպես եւ աֆունկցիոնալները, բազմաթիվ են եւ տարաբնույթ, օրինակ՝ հեղափոխությունները, խռովությունները, անպատասխանությունները, ռազմական հեղաշրջումները եւ այլն: Այդ քաղաքական գործընթացները երեւան գալով ու հասնելով իրենց տրամաբանական ավարտին, ոչնչացնում են քաղաքական համակարգի հիմնական կառույցները՝ ծառայելով որոշակի գաղափարախոսության եւ նպատակների իրականացմանը: Այդ տեսանկյունից չափազանց հետաքրքիր է անարխիստական Բուկոնինյան միջազգային սոցիալիստական միության ծրագրի հետեւյալ հատվածը. «Մենք հեղափոխությունը հասկանում ենք որպես այն ամենի սանձազերծում, ինչը մինչ այժմ կոչվում էր վատ կրքեր եւ այն ամենի ավերումը, ինչը նույն լեզվով անվանում են, հասարակական կարգ ու կանոն»: Մենք չենք վսիսենում անիշխանության /անարխիա -Ա.Շ./ կոչ անել համոզված լինելով, որ այդ անիշխանությունից, այսինքն, ազատագրված ժողովրդական կյանքի լիակատար արտահայտումից ա՛տք է երեւան գան ազատությունը, հավասարությունը, արդարությունը, նոր կյանքը եւ հեղափոխության ուժը հակահեղափոխության դեմ»:

Կան քաղաքական գործընթացներ, որոնք առաջին հայացքից դիսֆունկցիոնալ են թվում, սակայն իրականում աֆունկցիոնալ են: Դրանք, այսպես կոչված,

պալատական հեղաշրջումներն են, որոնք տեղի են ունենում ոչ միայն միապետություններում, այլեւ բազմաթիվ հանրապետություններում, որտեղ դեմոկրատական ռեժիմն արմատավորված չէ: Այդպիսիք են շատ Լատինամերիկյան պետությունները: Ուժի կիրառման միջոցով իշխող վերնախավի մի շարք անդամների փոխարինումը նույն վերնախավի այլ ներկայացուցիչներով, որը տեղի է ունենում պալատական հեղաշրջումների ժամանակ, անմիջապես չի փոխում քաղաքական համակարգի բնույթը եւ կառուցվածքը:

Քաղաքական գործընթացները կարող են իրականացվել վերելից՝ պաշտոնական ձեւով եւ ստանալ պետական կառավարչական բնույթ, եւ առաջանալ ներքեւից՝ հասարակական կամ քաղաքական շարժումների ձեւով: Պետական կառավարչական ցանկացած գործունեություն քաղաքական գործընթաց է հանդիսանում: Քաղաքական գործընթաց են հանդիսանում սոցիալական տարբեր խավերում եւ խմբերում առաջ քաշված նախաձեռնությունները եւ դրանց իրականացմանն ուղղված գործողությունների համալիրը: Այս տարբերակման մեջ կամի շատ նուրբ սահման, որը քաղաքական կյանքում հաճախ մնում է աննկատ՝ անհրազեկ մարդկանց կամ ոչ մասնագետների համար: Երբեմն ներքեւի նախաձեռնություն թվացող քաղաքական գործընթացներն առաջանում են վերելի դրդմամբ կամ ոչ բացահայտ կառավարչական ակցիաների շնորհիվ: Այդ դեպքում մենք գործ ենք ունենում շատ նուրբ ձեւով կազմակերպված քաղաքական խաղի հետ:

Եվ որքանով այդ խաղը կընթանա նախնական պլանների համաձայն, կախված է խաղացողների հմտությունից, տեղեկատվության առկայությունից եւ իրավիճակին տիրապետելու կարողությունից: Հակառակ դեպքում գործընթացը դուրս է գալիս նրանց հսկողությունից, նախաձեռնությունն անցնում է ներքեւիններին եւ վերելների համար գործընթաց, դառնում է անկառավարելի: Օրինակ՝ կառավարող կուսակցությունն իր քայլերն արդարացնելու համար կարող է կազմակերպել հակառակ դիրքորոշումը պարսավող ցույցեր, երթեր եւ այլ գործողություններ, որոնք հանդես են գալիս որպես ժողովրդական նախաձեռնություն: Տոտալիտար ռեժիմի պայմաններում այդպիսի գործողությունները հսկայական թափ են ստանում, հանդիսանում են ներքին թշնամու դեմ պայքարի նախերգանք եւ երբեք դուրս չեն գալիս հսկողությունից: Տոտալիտար ռեժիմներն այդ գործընթացներով ցույց են տալիս հասարակության մեջ իբր գոյություն ունեցող համաձայնության համընդհանուր բնույթը:

Խորհրդային Միության անցյալը մեզ բազմաթիվ այդպիսի օրինակներ է տալիս: Դա հատուկ էր նաեւ ֆաշիստական Իտալիային, նացիստական Գերմանիային:

Ավտորիտար ռեժիմի պայմաններում նշված գործընթացներն այդքան համընդհանուր բնույթ չեն կրում եւ միայն երբեմն կարող են դուրս գալ հսկողությունից: Զանի որ ավտորիտար ռեժիմներում կառավարողները ձգտում են ապացուցել իրենց գործողությունների լիգիտիմությունը, ապա տվյալ տիպի քաղաքական գործընթացներն այնպիսի լայն թափ չեն ստանում, ինչպես տոտալիտար քաղաքական համակարգերում:

Դեմոկրատական ռեժիմի պայմաններում քաղաքական խաղը ինքնըստինքյան համարվում է բնականոն եւ կարելի է քաղաքական գործընթաց: Այն հանդի-

1. Տե՛ս. Այդ համակարգը մշակվել է ամերիկյան հայտնի սոցիոլոգ Ռ.Մերտոնի կողմից: R.K. Merton - The Unanticipated consequences of Purposive social Action// American Sociological Review, 1936, n1. N 6.

1. Տե՛ս. Ю. С. Голуб, "Мухомов Александрович Бакунин. Его жизнь и деятельность", М. 1927 г. 13, 14-17.

1 Տե՛ս Վերելից ասելով նկատի ունենք իշխանության մարմինները, իսկ ներքեւից ասելով՝ ժողովրդական զանգվածները:

սանում է քաղաքական դեմոկրատիայի առավել կարեւոր մեխանիզմներից մեկը եւ նպատակ է հետապնդում ցույց տալ, որ իշխող կուսակցությունը վայելում է հասարակական լայն խավերի օժանդակությունը:

Քաղաքական կյանքում գոյություն ունեն նաեւ նշվածին հսկայական գործընթացներ: Դրանք իրականացվում են, երբ քաղաքական իշխող ուժը ցանկանում է թաքցնել, որ ինքը գործել է այն կամ այն կազմակերպության, խմբի ճնշման արդյունքում: Դա կարող է ունենալ մի շարք դրոշմատմաներ, օրինակ՝ իշխանությունը չի ցանկանում ցույց տալ, որ ինքն այնքան թույլ է, որ գնաց գիշումների, կամ չի ուզում նախադեպ ստեղծել, կամ չի ուզում ցույց տալ իր կապն այն կամ այն քաղաքական կազմակերպության կամ խմբի հետ եւ այլն: Որքան ավելի ժողովրդավարական է քաղաքական ռեժիմը, այնքան ավելի բացահայտ եւ ֆորմալիզացված են հասարակական կամ քաղաքական խմբերի, կազմակերպությունների ազդեցության մեխանիզմները: Վառ օրինակ կարող են հանդիսանալ ԱՄՆ-ը, որտեղ լոբբինգը եւ ճնշման ու շահերի խմբերի գործունեությունը առավել չափով են օրենսդրորեն կանոնակարգված:

Երբեմն պատահում է, որ վերելից դրդված քաղաքական գործընթացները սկսում են ընթանալ սպասվածին հակառակ ուղղությամբ եւ ունենում են անցանկալի հետեւանքներ: Դա կարող է տեղի ունենալ կամ քաղաքական պլանավորման ոչ համապատասխան մեթոդների կիրառման, բոլոր գործոնները հաշվի չառնելու, տեղեկատվության ոչ բավարար լինելու կամ այլ պատճառներով: Այդ տեսակետից չափազանց հետաքրքիր է Միխայիլ Գորբաչովի կողմից կատարված ԽՍՀՄ-ը վերակառուցելու փորձի ուսումնասիրությունը: Այդ հարցի վերաբերյալ քաղաքական գործիչների, մասնագետների եւ ժողովրդի շրջանում կա երկու կարծիք, առաջին՝ Գորբաչովն իսկապես ցանկանում էր ռեֆորմների իրականացման միջոցով փոխել երկրում տեղ գտած բացասական միտումները, որոնք խաթարում էին երկրի տնտեսական, ռազմական եւ քաղաքական հզորությունը եւ երկրորդ կարծիքը, որ Գորբաչովն ի սկզբանե նպատակ ուներ ոչնչացնել ԽՍՀՄ-ը որպես ամբողջական քաղաքական համակարգ: Երկրորդ դեպքն, իհարկե, հատուկ ուսումնասիրության օբյեկտ պետք է հանդիսանա: Այստեղ պետք է հաշվի առնվեն բազմաթիվ գաղտնի պահվող եւ լատենտ գործոններ ընդհուպ մինչեւ արտասահմանյան քայքայիչ գործունեությունը: Երբ ԽՍՀՄ-ը քանդվել ոչ թե կոնկրետ Գորբաչովի, այլ նրա շրջապատի որոշ անձանց նպատակն էր, այդ դեպքում պետք է որպես հիմնադրույթ ընդունվի առաջին կարծիքը:

Տարբեր դեմոկրատական պետություններում երբեմն տեղ են գտնում ավելի փոքր մասշտաբի նույնանման գործընթացներ: Սակայն դրանք քաղաքական համակարգերի համար դիֆուսիվ են նշանակություն չեն ստանում, քանի որ գոյություն ունեն զսպանակող եւ հարվածը մեղմացնող դեմոկրատական տեխնոլոգիաներ եւ ընթացակարգեր, ինչպես պետական իշխանության առաջին անձանց իշխանությունից հեռացման լեգիտիմ միջոցների, պետական համաձայնեցված քաղաքականության իրականացման եւ ներքեից նրա նկատմամբ վերահսկողության իրականացման մեթոդների, քաղաքական կառավարման համապատասխան կոլտուրայի եւ այլն: Այն կառավարողները, որոնք տեսնում են, որ իրենց ռեֆորմները կարող են հանգեցնել պետության քայքայմանը կամ իրենք են հրաժարվում իշխանությունից, կամ հեռացվում են օրինական ծանապարհով:

Քաղաքական գործընթացի դասակարգման եւս մի ձեւ կարող է հանդիսանալ

դասակարգումն ըստ սուբյեկտների: Այս դասակարգումը բավականին բազմաբնույթ է, քանի որ քաղաքական սուբյեկտները բազմաթիվ են: Կարելի է տարաբաժանել ամբողջ հասարակության սահմաններում ընթացող գործընթացներ, մասնայի սահմաններում ընթացող գործընթացներ, էլիտայի սահմաններում ընթացող գործընթացներ, խորհրդարանների ներսում ընթացող գործընթացներ, վարչակազմում ընթացող գործընթացներ եւ այլն: Այդ գործընթացներից ոչ մեկը չի կարող լիովին սահմանափակվել իր շրջանակներում եւ կտրված լինել մյուս բնագավառներից:

Քաղաքագիտական ուսումնասիրությունների ժամանակ հաճախ առավել նպատակահարմար է լինում կիրառել երկու-երեք դասակարգումների համադրությունը կամ համադրել բալոր դասակարգումները: Օրինակ՝ պետական կառավարչական գործընթացները կարող են բնորոշել որպես համապետական, ֆորմալ, էվֆունկցիոնալ քաղաքական գործընթացներ, որոնք ղեկավարվում են վերելից եւ իրականացվում են ամբողջ հասարակության մասշտաբով: Այսպիսի համադրված դասակարգման դեպքում հնարավորին չափով լիակատար ձեւով է ներկայացվում առկա քաղաքական գործընթացի բնույթը: Նման դասակարգումը նաեւ հնարավորություն է ընձեռում բացահայտել եւ վերհանել հաճախ քաղաքական գործընթացներին հատուկ հակասական բնույթը՝ կանոնակարգվածության եւ տարերայնության, գիտակցվածության ու ռացիոնալության եւ զգացմունքայնության փոխկապվածությունն ու փոխներթափանցումը: Որքան ավելի ժողովրդավարական է հասարակությունը, այնքան քաղաքական գործընթացները լինում են բազմաբնույթ, իսկ կոնֆլիկտները՝ լուծելի: Այդ պայմաններում դրանք դիֆուսիվ են բնույթ ավելի հազվագյուտ դեպքերում են ստանում: Տոտալիտար կամ ավտորիտար քաղաքական ռեժիմների դեպքում, երբ հասարակական ընդդիմության եւ բողոքի հնարավորություններ չկան կամ խիստ սահմանափակ են, հասարակական կյանքի քաղաքական եւ այլ բնագավառներում առաջանում է թաքնված դիմադրություն:

Կազմակերպությունների սոցիոլոգիայի Ֆրանսիացի խոշորագույն ներկայացուցիչ Միշել Կրոզյեն՝ վերլուծելով խորհրդային Միությունում բյուրոկրատիայի գործառնությունը, նշում է երկու հակադարձ միտումներ, որքան ավելի էր ուժեղանում կառավարչական նպատակներին հասնելու ուղղված ճնշումը սկզբնական խմբերի վրա, այնքան ավելի էր մեծանում վերջինիս դիմադրությունը եւ հրամանները շրջանցելու ձգտումը: Սկսում են աշխատել ոչ ֆորմալ կապերը, քանի որ միայն դրանց միջոցով էր հնարավոր լինում իրականացնել ղեկավարության կողմից առաջ քաշած նպատակները:

Իսկ ֆորմալ կապերը չեն աշխատում, քանի որ չեն համապատասխանում առկա իրավիճակին: Դա իր հերթին առաջացնում է վերելից ճնշման եւ վերահսկողության մեծացում:

Կան մի շարք քաղաքական գործընթացներ, որոնք իրենց յուրահատկությամբ առանձնակի դեր են խաղում եւ առավել մեծ չափով են պայմանավորում քաղաքական համակարգի վիճակը:

Առավել նշանակալիցներն են քաղաքական ճգնաժամը, կոնֆլիկտը եւ համաձայնությունը:

Քաղաքական կոնֆլիկտը եւ համաձայնությունը համարվում են քաղաքականության գոյության պայման եւ նպատակ: Դրանցով են հիմնականում որոշվում

քաղաքական ռեժիմը, կառավարման բնորոշ գծերը, քաղաքական կուլտուրայի ձեւավորման ընթացքը եւ այլն:

Երբեմն ասում են, որ քաղաքականությունը գոյություն է ունենում այնտեղ, որտեղ կա կոնֆլիկտ: Սակայն չի կարելի համաձայնել այդպիսի սահմանման հետ, քանի որ քաղաքականությունը շատ ավելի հարուստ է, քան քաղաքական կոնֆլիկտը եւ իր մեջ պարտադիր կերպով ներառում է քաղաքական համաձայնությունը, որը մեծ թվով մասնագետների կարծիքով հանդիսանում է քաղաքականության հիմնական նպատակներից մեկը:

Կան բազմաթիվ ոչ քաղաքական գործընթացներ, որոնք անմիջականորեն ազդում են հասարակական կյանքի քաղաքական բնագավառի վրա եւ առաջ են բերում այդպիսի քաղաքական գործընթացներ: Երբեմն բացասական բնույթ ունեցող այդպիսի գործընթացներն այնպիսի հզոր ազդեցություն են ունենում, որ կարող են պատճառ դառնալ քաղաքական հիմնակարգի կործանմանը: Օրինակ, տնտեսական ճգնաժամը կամ անկումը, սոցիալական շերտավորման անթույլատրելիորեն բարձր մակարդակը, ազգային մշակույթի հիմնադրույթների ոտնահարումը եւ այլն: /Յարկ է նշել, որ շատ մասնագետներ, Իրանում կրոնական հեղափոխության առաջնի կարելուր նախապայման են համարում շահի վարչակազմի կողմից ազգային եւ կրոնական մի շարք նորմերի եւ կանոնների ոտնահարումը/:

Ինչպես ընդհանրապես քաղաքականություն, այնպես էլ քաղաքական գործընթացների առանցքն է հանդիսանում քաղաքական իշխանությունը: Ցանկացած քաղաքական գործընթաց վերջիվերջո ուղղված է լինում կա՛մ քաղաքական իշխանության գրավմանը, կա՛մ նրա վրա ազդելուն: Դեմոկրատական ռեժիմի պայմաններում գործառնական այդ բաժանումը շատ պարզորոշ է երեւում: Կուսակցությունների նպատակը իշխանության գրավումն է կամ տվյալ իշխանության մարմնի տապալումը, ձեռնման եւ շահերի խմբերի նպատակը իշխանության մարմինների վրա ազդելն է: Այդպիսի գործընթացը անվանում են լոբբինգ եւ այն համարվում է կարելուրագույն քաղաքական գործընթացներից մեկը:

Քաղաքական այդ կազմակերպությունները, ինչպես եւ քաղաքական գործընթացների մեջ ներգրաված ցանկացած սուբյեկտ, միշտ ղեկավարվում են իրենց շահերով: Նույնիսկ ոչ քաղաքական կազմակերպությունները, շարժումներն իրենց նպատակների իրականացման ժամանակ շատ հաճախ տեսնում են, որ իրենց շահերը սկսվում են առնչվել քաղաքականության հետ եւ որ այդ շահերի իրականացումը պահանջում է քաղաքական գործունեություն, սկսում են ներգրավվել քաղաքական գործընթացների մեջ: Այդ գործընթացների մեջ ներգրավումը կարող է ստանալ իշխանության համար պայքարի, լոբբիստական գործունեության, երթերի, ցույցերի, պիկետների եւ այլ ձեւեր, որոնք, վերջիվերջո, նպատակ ունեն քաղաքական որոշակի շահեր իրականացնել: Հակառակ դեպքում գործընթացը կորցնում է իր իմաստը եւ դադարում է գոյություն ունենալուց: Քաղաքական մի շարք գործընթացների վերաբերյալ չի կարելի ասել, որ շահեր են հետապնդում, օրինակ՝ քաղաքական ճգնաժամը, եթե այն ինքնաբերաբար է առաջանում, եւ քաղաքական գործընթացներ, որոնց քաղաքական նպատակներն անորոշ են, օրինակ տարերային խոռվությունները /բունտերը/:

Քաղաքական գործընթացների վրա ազդում են բազմաթիվ գործոններ, որոնք

մեծ չափով պայմանավորում են գործընթացի ուղղվածությունը, առանձնահատկությունները, ընդգրկված գործող անձանց եւ այլն: Այդ գործոնները կարող են լինել ներքին եւ արտաքին: Ցանկացած պետության ներսում քաղաքական գործընթացների վրա անպայման եւ հսկայական չափով ազդում է տնտեսական իրավիճակը: Տնտեսական դեմոկրատիայի զարգացումը քաղաքակրթության զարգացման ներկա փուլում պարտադիր նախապայման է հանդիսանում քաղաքական իրական եւ կայուն դեմոկրատիայի հաստատման համար: Վերջին 30-40 տարվա քաղաքական պատմությունը ցույց է տալիս, որ ավտորիտար ռեժիմները դեմոկրատանում են այն դեպքում, երբ տնտեսության զարգացումը պահանջում է նոր քաղաքական պայմաններ: Նշվածի վառ օրինակ են Հարավային Կորեան, Չիլի՝ Պիոնչեսի ժամանակ եւ նրանից հետո, Տայվանում Չան Կայ Շրի որդու՝ Չյան Չի Գո-ի կառավարման ժամանակաշրջանը:

Սոցիալական եւ սոցիալ-տնտեսական բնույթի գործոններից առավել կարելուր են հասարակության սոցիալական ստրատիֆիկացիան, էլիտայի եւ մասսայի միջեւ խզվածության մակարդակը, արհմիությունների դերը:

Ազգային սովորույթները, ավանդույթները հսկայական նշանակություն են ստանում եւ բազմազգ, եւ մենազգային քաղաքական հիմնակարգերում կարող են տարբեր ձեւերով ազդել քաղաքական գործընթացների վրա: Բազմազգ պետություններում տարբեր մշակույթների համակեցությունը եւ միմյանց նկատմամբ հանդուրժողականությունը էվֆունկցիոնալ քաղաքական գործընթացների կարելուրագույն նախադրյալներից են:

Շատ մեծ է բարոյահոգեբանական գործոնների ազդեցությունը:

Անհրաժեշտ է հատկապես նշել կրոնի ազդեցությունը: Ժամանակակից քաղաքական հիմնակարգում կրոնի դերը նորից սկսում է մեծանալ, ավելի եւ ավելի որոշիչ դեր խաղալ քաղաքական գործընթացների առաջացման գործում: Դա առավել հստակորեն է արտահայտվում իսլամ դավանող երկրներում: Իրանում իսլամական հեղափոխությունը եւ վերջին տարիների ավժիոյան դեպքերը գալիս են ապացուցելու այդ երկրներում կրոնի ազդեցության ուժեղացումը: Քրիստոնեական աշխարհում, եւ հատկապես կաթոլիկական երկրներում, նույնպես կրոնի դերն ու նշանակությունը մեծանում են: Կաթոլիկ եկեղեցին վերջին ժամանակ ավելի ու ավելի հաճախ է կոչ անում վերափոխել հասարակությունը՝ ապահովելով ավելի մեծ սոցիալական արդարություն, պայքարելով աղքատության եւ չքավորության դեմ: Հատկապես Հովհաննես Պողոս 2-րդ-ի այդ ուղղությամբ գործունեությունը բարձրացրեց Վատիկանի միջազգային հեղինակությունը: Նրա էնցիկլիկան, որը կոչվում է «Ցենտեզիմուս աննուս»՝ սոցիալական ուղղվածություն ունի:

Այս բոլոր գործոնների ազդեցությունն իրականացվում է քաղաքական գործընթացի բոլոր փուլերում:

12.2 ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻ ՓՈԼԵՐԸ

Քաղաքական գործընթացի փուլերը քաղաքագիտության տարբեր ձեռնարկներում եւ քաղաքագիտական աշխատություններում տարբեր ձեւերով է ներկայացվում: Սակայն համադրելով բոլոր մոտեցումները կարելի է ասել, որ քաղա-

1. Stou' J. Freund-Oruest-ce gula politigue, p., 1989
2. Stou' A. Touraine - Le communisme atopique, Le mouvement de mai, 1968, p., 1972, tp 137
I. Stou' H.G. Laski- Grammar of politics, L., 1957, H.Lasswell- The Policy Sciences, Stanbord, 1956, R.Dahe- Modern Political Analisis, New-Jersey, 1964, Писум. инк. слобаре М., 1993, Кр. нолумаросуч. слобаре, М., 1999

քական գործընթացի փուլերն են՝ քաղաքական համակարգի կերտումը կամ կայացումը, քաղաքական որոշումների ընդունումը, քաղաքական որոշումների իրականացումը, քաղաքական որոշումների իրականացման վերահսկողությունը:

Եթե քաղաքական գործընթացներն իրականացվում են պետության կամ քաղաքական այլ հաստատությունների կամ կազմակերպությունների կողմից, ապա քաղաքական որոշումների ընդունումը, իրականացումը եւ վերահսկողությունը կարող է դիտարկվել որպես մեկ ամբողջական՝ քաղաքական կառավարման փուլ: Անհրաժեշտ է տարբերակել պետական, քաղաքական եւ հասարակական կառավարումը: Քաղաքական կառավարումը վերաբերվում է քաղաքական հաստատությունների, կազմակերպությունների, խմբերի եւ գործընթացների կառավարմանը: Որոշ մասնագետներ այն, ինչ մենք այստեղ քաղաքական կառավարում ենք անվանում կոչում են որոշումների գործընթաց:

Արտասահմանյան շատ քաղաքագետներ քաղաքական որոշումների ընդունումը համարում են քաղաքականության կարեւորագույն հիմնախնդիրներից եւ քաղաքագիտական ուսումնասիրությունների գլխավոր առարկա:

Քաղաքական որոշումների ընդունման գործընթացը ժամանակակից աշխարհում ավելի ու ավելի բարդ եւ ընդգրկուն է դառնում, քանի որ ժամանակակից եւ՝ ավտորիտար, եւ հատկապես դեմոկրատական հասարակությունների կառուցվածքը բազմաբնույթ է, որ բուն քաղաքական որոշումների ընդունման տեսությունը որպես առանձին քաղաքագիտական դիսցիպլին ձեւավորվեց երկրորդ համաշխարհային պատերազմից անմիջապես հետո:

Քաղաքական որոշումների ընդունումը մենք կարող ենք ձեւակերպել որպես կամային քաղաքական գործընթաց, որի նպատակն է որոշակի շահերի իրականացման համար գործունեության հնարավոր ուղիների, տարբերակների ձեւակերպում եւ որեւիցե մեկի ընդունում:

Քաղաքական որոշումներ կարող են ընդունել եւ՝ անհատը՝ քաղաքական լիդերը, եւ՝ քաղաքական խումբը, եւ՝ կուսակցությունները, եւ՝ քաղաքական հաստատությունները, եւ՝ ամբողջ հասարակությունը: Կախված նրանից, թե որ քաղաքական սուբյեկտն է որոշում ընդունում, որոշվում են նաեւ քաղաքական որոշման տեսակները, ձեւերը, մեթոդները, միջոցները, ընթացքը եւ այլն:

Քաղաքական որոշումները միշտ հասարակական կամ քաղաքական ուժերի բախման եւ համագործակցության, համաձայնության եւ անհամաձայնության, հանդուրժողականության եւ թշնամության արդյունք են: Ինչպես եւ քաղաքական բազմաթիվ այլ գործընթացներ, դրանք պայմանավորված են հասարակության մեջ տեղ գտած գաղափարախոսական, մշակութային, հոգեբանական եւ այլ գործոններով: Հսկայական ճշանակություն են ստանում տնտեսական եւ սոցիալական գործոնները:

Քաղաքական որոշումների ընդունման մեջ ներքաշված կամ առնչվող քաղաքական սուբյեկտներն այսպես թե այնպես առնչվում են քաղաքական իշխանության հետ: Սուբյեկտների մի մասն ընդունում է որոշումներն ինքը, այսինքն՝ իրականացնում է իր «որոշման իշխանությունը»: Պետական կառավարման տեսակետից հիմնական «որոշման իշխանությունը» պատկանում է իշխանության օրենսդիր մարմնին: Սեծ Բրիտանիայում, Ֆրանսիայում՝ խորհրդարաններին,

ոչ ունեւ՝ իշխանության գործադիր մարմինները, երբ նրանք ընդունում են որոշումներ օրենքների իրականացման ընթացքի եւ փուլերի վերաբերյալ, եւ՝ դատական իշխանության մարմինները, երբ օրենքների կատարման վերահսկողություն են իրականացնում: Կարելի է ասել, որ գործադիր իշխանության մարմիններն ունեն որոշումների իրականացման իշխանություն, իսկ դատական իշխանության մարմինները ունեն վերահսկողության իշխանություն: Սակայն այդ դրույթներն, իհարկե, չի կարելի բացարձակաբար ցանկացած տեսակի քաղաքական իշխանության իրականացման գործընթաց չի կարող հանդես գալ մաքուր ձեւով: Պետական եւ կամ քաղաքական կառավարչական որոշումները քաղաքական համակարգերում ընդունվող որոշումների բարձրագույն տեսակներն են: Այդ պատճառով հատկապես այդ որոշումների ընդունման ժամանակ անհրաժեշտ է դառնում հասարակական եւ քաղաքական կազմակերպությունների, խմբերի, դասակարգերի հնարավորին չափ լայն մասնակցությունը, որի ընթացքում կարծիքները եւ արժեքները միավորվում են եւ ընդունվում են համաձայնեցված որոշումներ: Իրական համաձայնությունը հնարավոր է միայն իրավական եւ ոչ թե անվանական դեմոկրատիայի պայմաններում, որի դեպքում սոցիալական լայն խավերը առավել մեծ չափով հնարավորություն ունեն մասնակցել քաղաքական գործընթացներին: Բացի այդ, նրանք բողոքի եւ ընդդիմության լեզուներ իրավունք եւ հնարավորություն ունեն: Ավտորիտար ռեժիմի պայմաններում այդ իրավունքները հաճախ օրենսդրորեն ամրագրված են լինում, սակայն հասարակական լայն խավերը դրանք կյանքում կիրառել չեն կարողանում: Տոտալիտար ռեժիմի պայմաններում այդ իրավունքը կարող է ամրագրված լինել որպես քաղաքական սկզբունք, սակայն բացակայում են իրավական մեխանիզմները:

Ավտորիտար եւ տոտալիտար ռեժիմներում քաղաքական որոշումների ընդունման ժամանակ գերիշխող քաղաքական խումբը կարող է ուժային միջոցներ կիրառել: Դեմոկրատական ռեժիմներում ուժը կարող է կիրառվել պետական մարմինների կողմից օրենքի սահմաններում եւ միայն ընդունված որոշումների իրականացման ժամանակ:

Քաղաքական որոշումների ընդունումն անցնում է մի շարք փուլեր, որոնք են՝
- իրավիճակի բացահայտում
- հնարավոր եւ այլընտրանքային որոշումների ձեւակերպում
- հնարավոր եւ այլընտրանքային որոշումների արժեքավորում եւ գնահատում

- հնարավոր եւ այլընտրանքային որոշումներից որեւէ մեկի ընտրություն կամ օպտիմալ որոշման ձեւակերպում եւ ընդունում:

Որոշման ընդունման գործընթացի այս բոլոր փուլերի պարտադիր մշակումը պահանջում է ռացիոնալ մոտեցում, ինչը ոչ միշտ է հնարավոր:

Քաղաքական որոշ խոշոր լիդերներ շատ հաճախ ինտուիտիվ կերպով են քաղաքական որոշումներ ընդունում: 1993թ. Ռուսաստանի հեռուստատեսությամբ հեռարձակվում էր նախագահ Բ.Ելցինի հարցազրույցը: Թղթակիցը նախագահին հարցրեց, թե արդյոք ճիշտ են քաղաքական շրջանակներում պտտվող այն խոսակցությունները, որ շատ կարեւոր եւ ճիշտ քաղաքական որոշումներ Ելցինն ընդունում է իր շրջապատի խորհրդին հակառակ: Ելցինը հաստատեց այդ փաստը, եւ ավելացրեց, որ հաճախ ինքը գործում է ինտուիտիվ կերպով: Դա կարող էր, իհարկե, նաեւ հեռուստադիտողների մոտ փոքր-ինչ հարիզմատիկ լիդերի սե-

փական կերպարի ստեղծմանն ուղղված քայլ լինել, սակայն փաստն ինքնին բավականին հետաքրքիր է:

Ամբոխի եւ երբեմն քաղաքական շարժումների կողմից ընդունվող որոշումները որպէս կանոն ավելի շատ զգացմունքային բնույթ են կրում եւ համեմատաբար պակաս թվով ռացիոնալ տարրեր են պարունակում: Այստեղ առավել հաճախ է արտահայտվում քաղաքականության իռացիոնալ կողմը:

Տոտալիտար քաղաքական համակարգերում քաղաքական որոշումները, որպէս կանոն, ընդունվում են մեկ կենտրոնում, որն էլ հանդիսանում է պետական իշխանության բարձրագույն օրգան: Ընդհանրապէս այդ օրգանը իրենից խուճբ է ներկայացնում: Սակայն որոշման ընդունման գործընթացը խմբակային բնույթ է կրում առաջնորդի անվիճելի հեղինակության պայմաններում: Գործում են խմբակային գործունեության գինամիկայի օրենքները, հաճախ սուբյեկտիվ գործոնները ավելի մեծ գեր են խաղում, քան օբյեկտիվները: Լիդերի ծայրը կարող է հավասար լինել մյուս քուլտի ծայրերին՝ միասին վերցրած:

Քաղաքական իշխանության կենտրոնում են ընդունվում տնտեսական, սոցիալական, հոգեւոր, կրոնական եւ այլ բնագավառներն ածողըզովին կառավարող որոշումները: Խորհրդային Միությունում կարելի էր քաղաքական որոշումներն ընդունվում էին կոմունիստական կուսակցության կենտրոնական կոմիտեի քաղբյուրոյի կողմից:

Ավտորիտարիզմի կամ օլիգարխիայի պայմաններում քաղաքական որոշումներն ընդունվում են մեկ կենտրոնի կողմից, սակայն քանի որ քաղաքական իշխանությունը չի ներթափանցում մարդկանց կյանքի բոլոր բնագավառները, քաղաքական որոշումների ընդունման գործընթացն ավելի մաքուր ձեւով է հանդես գալիս: Հասարակական մի շարք կորպորատիվ կազմակերպված խմբեր կարողանում են ազդեցություն գործել որոշումների ընդունման վրա, եւ անհրաժեշտ է դառնում այդ խոշոր կորպորատիվ խմբերի հետ պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների որոշակի համաձայնությունը:

Դեմոկրատական ռեժիմի պայմաններում քաղաքական որոշումների ընդունման ժամանակ անհրաժեշտ է լինում քաղաքական կոնֆլիկտները լուծել որոշակի կոմպրոմիսների միջոցով: Դեմոկրատական հասարակարգերում ժողովրդական լայն խավերը կարողանում են մասնակցել քաղաքականության կերտմանը եւ որոշումների ընդունման գործընթացին: Ժամանակակից դեմոկրատական հասարակությունները ավելի եւ ավելի շատ են տառապում բազմաթիվ եւ տարաբնույթ սոցիալական խմբերից կազմված համակարգերի տեսք, որոնք անպայման պետք է գտնվեն որոշակի համակցության մեջ, որպէսզի քաղաքական համակարգը կարողանա գոյություն ունենալ: Այդ պատճառով հասարակական ոչ մի խումբ կամ խավ չի կարողանում կազմել բացարձակ մեծամասնություն միանձնյա ձեւով որոշումներ ընդունելու համար: Այդ դրույթը ճիշտ է նաեւ երկկուսակցական համակարգ ունեցող պետություններում, քանի որ տարաբնույթ է այդ կուսակցությունների սոցիալական բազան: Դա կապված է արդյունաբերական, գյուղատնտեսական, ծառայությանների բնագավառներում տեխնիկա-տնտեսական զարգացման հետ, ինչը փոխում է հասարակության սոցիալական կառուցվածքը: Դասակարգերը կորցնում են իրենց նախկին նկարագիրը, ինչն ազդում է քաղաքականության եւ, հետեւաբար, քաղաքական որոշումների վրա: Օրինակ՝ Մեծ Բրիտանիայում լեյբորիստական կուսակցության խոշորագույն սոցիալական բազան արհմիություններն են համարվում: Սակայն այժմ իրավիճակը բավականին փոխվել է: Պրոլետարիատի քանակը փոքրանում է, ինչ

ընթացում է արհմիությունների «քաշը»: Ամեն-ում ներկայումս թուլանում է կուսակցական կարգապահությունը եւ կոնգրեսում որոշում ընդունելիս պահպանողական դեմոկրատները ավելի եւ ավելի հաճախ քվեարկում են պահպանողական հանրապետականների նման, իսկ լիբերալ /ազատական/ դեմոկրատները, ազատական հանրապետականների նման:

Տոտալիտարիզմից դեմոկրատիային անցում կատարող երկրներում անցման փուլերից մեկը հաճախ խոշոր կորպորատիվ միավորումների ստեղծումն է: Դա քաղաքական մրցակցության հիմքն է, ինչը բացակայում է տոտալիտարիզմի դեպքում: Այդօրինակ գործընթաց Հայաստանում սկսվեց 1995թ. ՀՀ համագումարում նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի ելույթից հետո: Ընդհանրապէս պետական կառավարչական որոշումներն ընդունվում են իշխանության վերին մարմիններում: Նախագահական կառավարման ձեւ ունեցող պետություններում քաղաքական որոշումների ընդունման գործընթացը կենտրոնացվում է, որպէս կանոն, նախագահի աշխատակազմի եւ իշխանության օրենսդիր մարմնի՝ կոնգրեսի, պառլամենտի ձեռքում:

Կիսանախագահական կառավարման ձեւի՝ պայմաններում, երբ կա նաեւ վարչապետ՝ որպէս գործադիր իշխանության երկրորդ թեւ, քաղաքական որոշումների ընդունումը պայմանավորված է նաեւ սահմանադրությամբ եւ օրենքներով կանոնակարգվող նրա իրավասություններով եւ քաղաքական ավանդույթներով: Որոշումների մշակման եւ ընդունման գործընթացը մասամբ կարող է կենտրոնացվել նաեւ կառավարությունում:

Խորհրդարանական կառավարման ձեւի պայմաններում քաղաքական որոշումների մշակումը եւ ընդունումը կենտրոնացվում է խորհրդարանում եւ կառավարությունում եւ վերջինիս դերը մեծանում է:

Տոտալիտար ռեժիմի պայմաններում քաղաքական որոշումներն ընդունվում են մարդկանց նեղ խմբի կողմից՝ զաղապարախոսության հզոր ազդեցության ներքո: Այդ ազդեցությունն առավել հզոր է հատկապէս տոտալիտար ռեժիմի կայացման եւ ամրապնդման ժամանակ, երբ պետության հաջողություններն այս կամ այն բնագավառում կարծես թէ ապացուցում են քաղաքական որոշումների ընդունման տվյալ մեխանիզմների ճշգրտությունը: Ստալինի կողմից ստեղծված ռեժիմի լեգիտիմությունն, ամենայն հավանականությամբ, հիմնականում դրանով էր պայմանավորված:

Դեմոկրատական ռեժիմում քաղաքական որոշումների ընդունման գործընթացի յուրահատկությունը պայմանավորված է որոշումների ընդունման կենտրոնների բազմազանությամբ: Այդպիսի կենտրոններ են իշխանության մարմինները, կուսակցությունները, շահերի խմբերը, տեղական կառավարման եւ ինքնակառավարման մարմինները եւ այլն:

Եվ նախագահական, եւ՝ կիսանախագահական, եւ՝ խորհրդարանական կառավարման դեպքում իշխանության բարձրագույն օրգաններից որոշումների ընդունման կենտրոններն ավելի բազմազան են օրենսդիր իշխանության մարմիններում: Ընդունվող որոշումների վրա ազդում են խորհրդարանական կոմիտեներն ու հանձնաժողովները, կուսակցություններն ու խորհրդարանական խմբակցությունները, պատգամավորական խմբերն ու աշխատակազմի մեջ ներգրավված մասնագետները, այլ կերպ ասած՝ փորձագետները:

1. Շատ մասնագետներ կառավարման այդ ձեւը գերադասում են կոչել խառը: Այդ անվանումը տարածված է նաեւ Հայաստանի քաղաքական գործիչների շրջանում:

Խորհրդարանում բացարձակ մեծամասնություն ունեցող ուժի բացակայության դեպքում օրենքի կամ այլ կերպ ասած նորմատիվ որոշման ընդունման համար անհրաժեշտ ձայների քանակն ապահովելու նպատակով անհրաժեշտ է լինում տարբեր քաղաքական ուժերի միջեւ հանգել որոշակի կոմպրոմիսների: Բավականին մեծ իշխանություն են ստանում հանձնաժողովները եւ նրանց անմիջական ազդեցությունը որոշումների նախապատրաստման եւ ընդունման ժամանակ կարող է որոշիչ հանդիսանալ: Եթե բազմակուսակցական համալսարանում խորհրդարանում առկա է բացարձակ մեծամասնություն կազմող կուսակցություն կամ խմբակցություն, ապա հանձնաժողովների քաղաքական դերը փոքրանում է եւ, փաստորեն, որոշումների նախնական ընդունումը կատարվում է մեծամասնություն կազմող կուսակցության ներսում: Բացի հանձնաժողովներից, կուսակցություններից եւ խմբակցություններից, խորհրդարանում որոշման կենտրոն են հանդիսանում ստորին եւ վերին պալատների, կամ ինչպես օրինակ Ֆրանսիայում է, խորհրդարանի նախագահը: Կարելի է պատկերացում կազմել միջոցները, որ նա պահում է իր ձեռքում օրակարգի սահմանումն է, վարման ընթացակարգը եւ քննարկվող հարց այս կամ այն հանձնաժողով ուղարկելու բավականին մեծ իրավասությունները: Ճիշտ է, այդ իրավասությունները տարբեր երկրներում տարբեր են, սակայն ցանկացած խորհրդարանում, որպես կանոն, խորհրդարանի կամ պալատների նախագահների ազդեցությունը քաղաքական որոշումների վրա միշտ մեծ է լինում:

Քաղաքական որոշումների նախապատրաստման ժամանակ մեծ աշխատանք են կատարում խորհրդարանի եւ պատգամավորների աշխատակազմը, որոնք, ճիշտ է, չեն մասնակցում որոշումների ընդունման պաշտոնական գործընթացին, սակայն իրենց գիտելիքների շնորհիվ մեծ ազդեցություն են գործում:

Վերջին ժամանակներն արեւմտյան ժողովրդավարական երկրների խորհրդարաններում հաշվողական տեխնիկայի ներդրումը սկսում է ավելի մեծ ազդեցություն գործել քաղաքական օպերատիվ որոշումների ընդունման վրա: Տեղեկատվության հավաքումը եւ օպերատիվ վերլուծությունը թույլ է տալիս օրենսդիր իշխանության մարմիններին կառավարման բնագավառում մրցակցել գործադիր իշխանության մարմինների հետ:

Նախագահի աշխատակազմում որոշումների ընդունման գործընթացն ունի իր յուրահատկությունները: Ջանի որ ըստ էության քաղաքական կարելու ազդու որոշումներն պաշտոնապես ընդունում է մեկ անձ՝ պետության նախագահը՝ հսկայական կարելություն է ստանում անձնական գործոնը: Որոշ նախագահներ իրենք են ձգտում մշակել կամ գոնե բոլոր փուլերում մասնակցել որոշումների նախապատրաստմանը: Այլ նախագահներ նպատակահարմար են գտնում որոշումների նախապատրաստման գործն առավելապես հանձնարարել աշխատակազմին եւ մերժավոր օգնականներին, որոշիչ ձայնը, սակայն, պատկերվում իրենց: Քաղաքական որոշման ընդունման ոչ պաշտոնական գործընթացին որպես կանոն մասնակցում են նախագահը եւ մի քանի մերձավոր խորհրդականներ եւ օգնականներ, սակայն, իհարկե, նախագահի ձայնը պետք է հավասար լինի մնացած բոլորի ձայներին: Օրինակ, ԱՄՆ-ում քաղաքական որոշումները ընդունվում են հիմնականում մասնակցում են նախագահը, պետական քարտուղարը, ազգային անվտանգության խորհրդի նախագահը, պաշտպանության նախարարը եւ երբեմն Կենտրոնական հետախուզական վարչության պետը: Համարվում է, որ կարելու ազդու համապետական քաղաքական որոշումների ընդունման գործում նախագահի ամենակարելու դերը կայանում է ստրատեգիական համայն-

ություններ առաջ քաշելու եւ դրանց իրականացման համար քաղաքական դաշինքներ ստեղծելու մեջ: Միայն այս գործառնություններն են, որ ստիպում են նախագահին համագործակցել կամ պայքարել օրենսդիր իշխանության բարձրագույն մարմնի հետ:

Խորհրդարանի կամ կոնգրեսի հետ նախագահի այն փոխհարաբերությունները, որոնք օրենսդրորեն ամրագրված չեն որպես նրա իրավասություններ, ստանում են քաղաքական խաղի կամ, ինչպես որոշ մասնագետներ են դա կոչում, քաղաքական պրակտիկաների ձեւ: Այդ պրակտիկաները կարող են իրականացվել երեք դեպքում.

1. երբ նախագահը խորհրդարանում հենվում է մեծամասնության վրա,

2. երբ նախագահի կողմնակիցները եւ ընդդիմադիրները խորհրդարանում հավասար թվով ձայներ ունեն,

3. երբ նախագահի կողմնակիցները փոքրամասնություն են կազմում:

Առաջին դեպքում նախագահը քաղաքականության կերտման մեջ գերիշխանություն է ունենում եւ կարող է անցկացնել իր ցանկացած նորմատիվ որոշումները, այն է՝ օրենքները, հենվելով իր կողմնակիցների վրա: Սակայն իրավիճակը բարդանում է, երբ նախագահին օժանդակող մեծամասնությունը ոչ թե մեկ կուսակցություն է, այլ խորհրդարանական խմբակցություն: Եվ որպեսզի այդ խմբակցությունը մնա ամրակուր եւ միասնականորեն քվեարկի օրենքների ընդունման ժամանակ, նախագահը հաճախ կիրառում է «մտրակի եւ քաղցրաբլիթ» քաղաքականությունը: Նա պետք է շահագրգռի խմբակցության մեջ մտնող քաղաքական կուսակցություններին, միաժամանակ նրանց ցույց տալով, թե իրենք ինչպիսի անհաջողություններ կարող են ունենալ, եթե իր հետ համատեղ քաղաքականություն չվարեն:

Երբ նախագահի կողմնակիցների եւ ընդդիմադիրների քանակը հավասար է, ապա նախագահը ստիպված է լինում ավելի ու ավելի հաճախ գնալ բանակցությունների, շահերի համատեղման եւ համաձայնեցման, կոմպրոմիսների: Նախագահի դիրքերն ամրացնում է այն փաստը, որ նա ընտրված է ամբողջ ժողովրդի կողմից: Տվյալ դեպքում նախագահը հանդես է գալիս որպես համաձայնողական որոշումների լիդեր եւ կարողանում է բազմաթիվ լծակների օգնությամբ դեկավարել որոշումների ընդունման գործընթացները:

Ընդունվող որոշումների վրա ազդելու հանրապետության նախագահի կարողություններն ավելի է թուլանում, երբ վերջինիս կողմնակիցները խորհրդարանում փոքրամասնություն են կազմում: Այդ իրավիճակում, եթե գերակշռում է ընդդիմությունը, ապա որոշումների ընդունման ժամանակ նախագահն ավելի ու ավելի հաճախ է կիրառում սահմանադրությամբ եւ նորմատիվ ակտերով ամրագրված իր իրավասությունները՝ խորհրդարանից պահանջելով դրանց հստակ իրականացում, օգտագործում է «ոչ որոշման» իր իրավունքը՝ վետոն եւ վերջապես դիմում է ժողովրդին իր այս կամ այն քայլի համար օժանդակություն ստանալու նպատակով: Տվյալ դեպքում հսկայական նշանակություն է ստանում ժողովրդական լայն զանգվածների շրջանում նախագահի վարկը, ազգային լիդերի նրա կերպարը, ինչպես նաեւ այն, թե հասարակության կողմից նրա գործողությունները որքանով են ընկալվում որպես քաղաքական համակարգի համար եվ ֆունկցիոնալ: Օրինակ, երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո Ֆրանսիայի հասարակության լայն խավերի եւ հասարակագետների ու քաղա-

քական գործիչների շրջանում ավելի ու ավելի լայն տարածում էր ստանում այն կարծիքը, որ պետության կառավարման նախագահական թույլ իրավասությունները եւ պառլամենտի իզորությունը երկրի անհաջողությունների հիմնական պատճառներն են: Մասնավորապես երկրորդ համաշխարհային պատերազմի սկզբում ֆրանսիական բանակի խայտառակ պարտությունը հիմնականում նշվածի հետեւանք էր: Մինչեւ ֆրանսիական խորհրդարանը երկար վիճաբանություններից, որոնք մեկնաբանվում էր լայնորեն քննարկվում էին լրատվական միջոցներում, հետո ընդունում էր այս կամ այն զինատեսակով բանակը զինելու որոշում, Գերմանիան արդեն ստեղծում էր այդպիսի զինատեսակ եւ կասուրեւագործում իր բանակը: Գեներալ Շառլ Դը Գոլլը դառնալով նախագահ, եւ շատ լավ գիտակցելով սահմանադրական ռեֆորմի անհրաժեշտությունը, նախագիծ առաջարկեց, որով մտցվում էին ուղղակի նախագահական ընտրությունները: Դա, բնականաբար, փոխում էր նախագահի օրենսդրորեն ամրագրված իրավասությունների մեկնաբանությունը եւ մեծացնում էր նախագահի իշխանությունը: Հանդիպելով խորհրդարանի դիմադրությանը՝ նախագահը դիմեց ժողովրդին եւ՝ խախտելով սահմանադրության 11-րդ հոդվածը, 1962թ. հոկտեմբերի 12-ին հանրաքվեի դրեց այդ հարցը եւ շահեց՝ ստանալով ժողովրդի օժանդակությունը:

Եթե խորհրդարանում գերակշռում են նախագահի հետ կոմպրոմիսի հետ գնալու եւ կոնսենսուսի միջոցով հարցերը լուծելու միտումները, ապա նախագահը վարվում է մոտավորապես նույն կերպ, ինչպես եւ իր կողմնակիցների եւ ընդդիմության հավասարաչափ բաշխման դեպքում:

Քաղաքական որոշումների ընդունման ժամանակ հասարակական եւ քաղաքական բազմաթիվ ուժեր իրենց ազդեցությունն են գործում: Ինստիտուցիոնալիզացված ձեւով այդ ուժերը հանդես են գալիս որպես ճնշման կամ շահերի խմբեր եւ կազմակերպված, եւ խտացված ձեւով ներկայացնում են այն սպասելիքներն ու ակնկալիքները, որոնք հասարակական լայն խավերն ունեն պետական քաղաքականության նկատմամբ:

Եթե հասարակական լայն խավերը քաղաքական գործընթացների մեջ են մտնում կամ ներքաշվում ոչ կազմակերպված ձեւով կամ տարերայնորեն, ապա քաղաքական որոշումների ընդունումը կարող է ստանալ ամբոխավարության ձեւ: Այն սկսում է զուրկ դառնալ ռացիոնալությունից:

Հանրահավաքներում քաղաքական որոշումների ընդունման գործընթացն ավելի կազմակերպված է լինում: Սակայն այստեղ պետք է հստակորեն տարբերակել երկու դեպք: Երբ այդ հանրահավաքները կազմակերպում են ի սկզբանե քաղաքական կազմակերպությունների՝ կուսակցությունների, կուսակցական խմբակցությունների, լոբբիստական կազմակերպությունների, կամ ոչ քաղաքական կազմակերպությունների՝ արհմիությունների, հասարակական կազմակերպությունների կողմից, ապա որոշումների նախապատրաստման եւ ընդունման գործընթացները ղեկավարող բնույթ են կրում: Կազմակերպող խումբը հստակորեն պատկերացնում է ընդունվելիք որոշումը, հավաքված ժողովրդի տրամադրությունները, մասամբ կանխատեսում է կառավարող ուժերի վերաբերմունքը: Եվ որպես կանոն ղեկավարում է նաեւ որոշումների ընդունման գործընթացի զգացմունքայնացման մակարդակը: Սակայն, երբ ղեկավար խումբը կորցնում է կառավարչական նախաձեռնությունը, եւ իրավիճակը դուրս է գալիս նրա հսկողությունից, հանրահավաքները վերածվում են ամբոխի եւ հաճախ դառնում են անկանխատեսելի հետեւանքներով հղի: Սկսում են գերակշռել զգացմունքային գործոնները: Որպես կանոն ընդունվող որոշումները ստանում են երկու հստակ

գծագրված ուղղվածություն՝ արտահայտում են կամ իրենց օժանդակությունը այս կամ այն քաղաքական երեւոյթի նկատմամբ կամ, որն ավելի հաճախ է լինում, իրենց բողոքն ու ընդդիմությունը: Ամբոխում որոշումների ընդունման ժամանակ կարեւորագույն գործոն է հանդիսանում հոգեբանական մթնոլորտը, որը հենց այսամանովորում է ընդունվող որոշումների բնույթը: Նույնիսկ շահերի եւ դրանց իրականացման ճանապարհների գիտակցումը ամորֆ եւ հեղհեղուկ ձեւ է ստանում:

Հաճախ որպես հանրության կողմից ընդունվող որոշումներ են սահմանում ընտրությունները, հանրաքվեները եւ պլեբիսցիտները: Սակայն դա մասամբ է ճիշտ, բանի որ դրանք ոչ թե որոշումների ընդունում են, այլ ձեւակերպված որոշումների ընտրություն, այսինքն, հանրությունը ներգրավվում է միայն որոշումների ընդունման գործընթացի վերջին փուլ:

12.3 ՇԱՀԵՐԻ ԿԱՍ ԵՆՇՄԱՆ ԽՄԲԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ԸՆԴՈՒՆՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻՆ

Քաղաքական որոշումներ ընդունում կամ ընդունմանը մասնակցում են բազմաթիվ քաղաքական սուբյեկտներ՝ անհատ քաղաքական գործիչներ եւ լիդերներ, քաղաքական եւ սոցիալական խմբեր, շարժումներ, կազմակերպություններ, պետական եւ հասարակական ու քաղաքական հաստատություններ, որոնց մեջ են ներառվում պետական իշխանության մարմինները, եւ վերջապես ինքը՝ հասարակությունը:

Այդ բոլոր սուբյեկտներն ունեն իրենց շահերը, որոնք միմյանց հետ հակամարտության մեջ են մտնում կամ համաձայնեցվում են: Շահերի համաձայնեցումը թույլ է տալիս ընդունել հասարակությունը ինտեգրացնող որոշումներ: Պետական իշխանության ամենահիմնական գործառույթը հենց ամբողջ հասարակության բարօրությունն ապահովելու համար առանձին քաղաքական շահերի ինտեգրացիան եւ ընդհանուր շահի իրականացումն է:

Տարբեր կազմակերպություններ եւ հաստատություններ տարբեր ձեւով են իրականացնում իրենց շահերը: Որոշ պետական հաստատություններ բացառապես հասարակության ընդհանուր շահերն իրականացնելու փոխարեն սկսում են իրականացնել նաեւ իրենց նեղ կորպորատիվ շահերը, ինչը բավականին յուրահատուկ է դարձնում իրավիճակը, քանի որ այդ կազմակերպություններն օժտված են բարձրագույն իշխանությամբ:

Քաղաքական կուսակցություններն իրենց սեփական եւ հանրության շահերն իրականացնելու նպատակով ձգտում են գրավել պետական իշխանությունը:

Որոշ ոչ պետական քաղաքական եւ սոցիալական խմբեր իրենց մասնավոր շահերի իրականացմանը ձգտում են հասնել պետական իշխանության մարմինների վրա ճնշում գործադրելու միջոցով: Այդ խմբերն ընդունված է անվանել շահերի կամ ճնշման խմբեր: «Առավել լայն իմաստով բոլոր խմբերը որոշակիորեն շահերի խմբեր են հանդիսանում: Սակայն քաղաքագիտության մեջ ընդունված է այդ տերմինի առավել ճշգրիտ եւ նեղ նշանակությունը՝ այդպես են կոչվում այն խմբերը, որոնք բազմաթիվ ձեւերով ձգտում են ընդգծել իրենց շահերը քաղաքական իշխանության առջեւ»:

Ճնշման խմբերի գործունեության գլխավոր բովանդակությունը կայանում է հասարակական իշխանության մարմինների կողմից որևէ սոցիալական խմբի զաղափարներին կամ շահերին համապատասխանող որոշումների ընդունելու համար պայքարի մեջ:

Հանքի խմբեր գոյություն ունեն բոլոր արեւմտյան դեմոկրատական երկրներում, չնայած դրանց գործունեությունը տարբեր է լինում՝ կախված իրավական կարգավորումից, քաղաքական մշակույթից, ազգային եւ սոցիալական յուրահատկություններից եւ այլն: Տոտալիտար ռեժիմի պայմաններում, երբ պետությունն ունի քաղաքականության կերտման մենաշնորհ, դասական իմաստով ճնշման խմբեր գոյություն չունեն: Հասարակության բոլոր բաղկացուցիչ մասերին պարտադրվում է լինել միատարր եւ աշխատել բացարձակապես ընդհանուր շահին իրականացնելու համար:

Ավտորիտար ռեժիմի պայմաններում որպես շահերի խմբեր հանդես են գալիս խոշոր սոցիալական կորպորատիվ միավորումները: Օրինակ, մի շարք Լատինամերիկյան երկրներում՝ բանակը, ձեռնարկատերերի միավորումները, հողատերերի միությունները, կրթական համակարգը, արհմիությունները:

Կորպորատիվ խմբավորումները՝ որպես շահերի խմբեր, առաջանում են նաեւ տոտալիտարիզմից դեմոկրատիային անցնելիս: Այս դեպքում դրանք մեծ չափով կապված են քաղաքական կուսակցությունների հետ: Այդպես եղավ Պորտուգալիայում եւ Իսպանիայում՝ Սալազարից եւ Ֆրանկոյից հետո: Հայաստանում նույնպես քաղաքական աջ եւ ձախ դաշինքների ստեղծմամբ շահերի խմբերի զարգացումն ընթանում է նույն ճանապարհով:

Նեո-կորպորատիվ միավորումներ գոյություն ունեն նաեւ ժամանակակից արեւմտյան երկրներում, օրինակ, կրթական համակարգը, գյուղատնտեսության բնագավառը: Սակայն տարբեր պետություններում այդ միավորումները տարբեր չափով են տարածված, ԱՄՆ-ում եւ Մեծ Բրիտանիայում՝ ավելի քիչ, Ավստրիայում եւ Ֆերմանիայում՝ ավելի շատ: Տարբեր դեմոկրատական պետություններում շահերի խմբերի գոյությունն ու գործունեությունը պայմանավորված է հասարակության կառուցվածքով, քաղաքական մշակույթով եւ պատմությամբ, իրավական կարգավորմամբ եւ քաղաքական կուսակցությունների հզորությամբ: Որքան ավելի բազմաբնույթ եւ դիսկրետ է հասարակությունը, այնքան ավելի լայն տարածում են ստանում այս կամ այն շահերն արտահայտող խմբերը: Այդ իմաստով բավականին տկան է ԱՄՆ-ի օրինակը, որին հաճախ անվանում են իրավաբանների եւ լոբբիստների երկիր: Դեռեւս անցյալ դարում բարձր գնահատելով դեմոկրատիայի զարգացումն ԱՄՆ-ում, ֆրանսիացի հայտնի քաղաքագետ Ալեքսիս դը Թոքվիլը իր մի շարք աշխատություններում գրում էր, որ այդ դեմոկրատիայի գոյության ամենակարեւոր նախապայմաններից մեկը քաղաքացիների միություններն ու շահերի խմբերն են:

Տարբեր երկրներում իրավական համակարգը տարբեր չափով եւ ձևով է կանոնակարգում շահերի, խմբերի գործունեությունը: Եվրոպական մի շարք պետություններում շահերի կամ ճնշման խմբերի գործունեությունը կանոնակարգվում է խոսքի ազատության, հասարակական եւ քաղաքական կազմակերպութ-

յունների եւ դրանց ֆինանսավորման վերաբերյալ սահմանադրական հոդվածներով եւ առանձին օրենքներով: Իսկ ԱՄՆ-ում 1946թ. Կոնգրեսն ընդունեց Լոբբիների ֆեդերալ օրենքը, որի կիրարկման կարգավորման վերաբերյալ օրինագիծն ընդունվեց 1976թ.:

Հանքի խմբերի գործունեությունը կախված է պետական կառավարման ձեւից եւ իշխանության խնտիտուտների կառուցվածքից: «Մեծ Բրիտանիայում, որտեղ քաղաքական իշխանությունը մեկ մարդու ձեռքում է, ասե՛նք՝ վարչապետի, շատ քիչ օղակներ կան, ուր կարելի է որոշումներ են ընդունվում եւ, հետեւաբար, այդ որոշումների վրա ազդելու քիչ հնարավորություններ կան: Բայց, երբ քաղաքական իշխանությանը մասնակցում են պրեզիդենտը, դատարանը, կոնգրեսը /ներառյալ երկու պալատները, բազմաթիվ կոմիտեները եւ ենթակոմիտեները, խոսքը վերաբերում է ԱՄՆ-ին, ծան՝ Մ.Շ./, այդ բոլոր մակարդակներում եւս ընդունվում են համապատասխան կարեւորության քաղաքական որոշումներ: Բնականաբար, մեծանում են դրանց վրա ներազդելու սողանցքները: Եվ որքան մեծանում են քաղաքականության վրա ազդելու հնարավորությունները, այնքան ավելանում են դրան ձգտող կազմակերպություններն ու խմբավորումները»:

Որպես կանոն, որքան ավելի հզոր են կուսակցությունները, այնքան ավելի փոքրաթիվ եւ թույլ են շահերի ու ճնշման խմբերը եւ՝ ընդհակառակը: Այդ տեսակետից ԱՄՆ-ի եւ Արեւմտյան Եվրոպայի քաղաքական համակարգերն իրարից տարբերվում են: Արեւմտյան Եվրոպայում, ի տարբերություն ԱՄՆ-ի, քաղաքական կուսակցությունները բավականին հզոր են եւ առավել սերտորեն են կապված շահերի խմբերի հետ: Օրինակ, Ավստրիայում, Իտալիայում կուսակցությունները մեծ չափով հենվում են աշխատանքային, մասնագիտական միությունների, հասարակական տարբեր կազմակերպությունների, քաղաքական շարժումների վրա: Հայաստանի քաղաքական համակարգի զարգացման տրամաբանությունը ցույց է տալիս, որ մեզ մոտ ամենայն հավանականությամբ շահերի կամ ճնշման խմբերի ձեւավորումը եւ հետագա զարգացումը կընթանա եւրոպական փորձի նմանությամբ:

Գոյություն ունեն շահերի խմբերի տարբեր տեսակներ՝ մասնագիտական եւ արհեստակցական միություններ, ձեռնարկատերերի եւ բանվորների միավորումներ, կանանց, բնապաշտպանների, իրավապաշտպանների, սպառողների կազմակերպություններ եւ այլն: Յուրահատուկ տեղ են գրավում ռասայական եւ հատկապես ազգային հիմքերի վրա ձեւավորված շահերի խմբերը: ԱՄՆ-ում ամենահզոր ազգային շահերի խմբերը հրեական լոբբիստական կազմակերպություններն են: Հայկական կազմակերպությունները նույնպես բավականին լայն եւ ակտիվ գործունեություն են ծավալել, որի արդյունքում Կոնգրեսն ընդունել է մի շարք հայախաղաղ որոշումներ, որոնցից մեկը, մասնավորապես, արգելում է ամերիկյան օգնության որոշ տեսակներ տրամադրել ԱՄՆ-ի օգնությունը, եթե մյուսը սահմանափակվում է Թուրքիային տրամադրվող ԱՄՆ-ի օգնությունը, եթե Թուրքիան խոչընդոտի իր տարածքով ամերիկայի օգնության առաքմանը երրորդ երկրներին: Որոշման ընդունման ժամանակ հատուկ նշվեց Հայաստանը:

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում առավել լայն ու ակտիվ գործունեություն են ծավալում ամերիկայի Հայկական Համագումարը եւ Հայ Ղատը:

1 J. Magnacod-Yes groupes de pression.p.1960, էջ 37 3.

2 Դրանք հասարակական կյանքի այս կամ այն բնագավառում մարդկանց առավել խոշոր միավորումներ են:

3 Stu A de Tocqueville- De la de mocratie en Ane'rigue. p.. 1961

1. ԱՄՆ. ում Հայազգային խմբերը, Ամերիկյան ժողովրդավարություն, Տեյնս 2, Կիլոն
Ամերիկյան կառավարություն, իրանարկություններ եւ քաղաքականություն, Ե. 1954, էջ 24

Տարբեր մասնագետներ տարբեր ձեռով են դասակարգում շահերի խմբերը: Դասակարգումներից մեկի համաձայն, շահերի խմբերը լինում են «ձեռնարկությունների» եւ «անհատական» շահերն արտահայտող: «Ձեռնարկությունների» շահերի խմբերն արտահայտում են արդյունաբերական ձեռնարկությունների, կորպորացիաների, հոլդինգների, բանկերի, գյուղատնտեսական միությունների շահերը: Այդ խմբերը կարող են ներկայացնել նաեւ արդյունաբերության այս կամ այն ճյուղի շահերը: Բոլոր երկրներում այդպիսի առավել տարածված կազմակերպություններից են առեւտրա-արդյունաբերական պալատները:

«Անհատական» շահերի խմբերը միավորում են այս կամ այն շահերն ունեցող մարդկանց: Դրանք վետերանների միություններն են, քվեարկող կանանց եւ իսահակ Վալտոնի լիգաները եւ այլն: ԱՄՆ-ում այդ տիպի խմբերից առավել հայտնի են Ռալֆ Նադերի կողմից ստեղծված հասարակական շահերի կազմակերպությունները:

Մի շարք մասնագետներ գտնում են, որ մի կողմից գոյություն ունեն պետական իշխանության որոշ մարմիններ, որոնք երբեմն հանդես են գալիս որպես շահերի խմբեր, օրինակ բանակը, պետական վարչակազմը եւ մյուս կողմից՝ ոչ պետական կազմակերպություններ, որոնք միավորում են ընդհանուր շահեր ունեցող մարդկանց: Երկրորդ տիպի կազմակերպություններից առավել խոշորները պատրոնատի կազմակերպություններն են, արհմիությունները եւ գյուղատնտեսական միավորումները:

Շահերի կամ ճնշման խմբերի հիմնական գործունեությունը պետական իշխանության մարմինների վրա ճնշում գործադրելն է: Այդ գործունեությունն ընդունված է անվանել լոբբինգ, իսկ իրականացնող կազմակերպությունները՝ լոբբիստական կազմակերպություններ: Համապատասխանաբար այն մարդիկ, որոնք զբաղվում են լոբբինգով կոչվում են լոբբիստներ:

Լոբբիստներն ընդհանրապես ձգտում են «աշխատել» պետական իշխանության բոլոր մարմինների հետ: Օրինակ նախագահական աշխատակազմի ու կոնգրեսի հետ նախագահական կառավարման ձեռի դեպքում, նախագահական աշխատակազմի, խորհրդարանի եւ կառավարության հետ կիսանախագահական կառավարման դեպքում եւ խորհրդարանի, եւ կառավարության հետ խորհրդարանական կառավարման դեպքում:

Նախագահական կառավարման դեպքում, փաստորեն, առաջանում է մի տեսակ եռակողմ դաշինք, որի մեջ մտնում են շահերի խումբը, կոնգրեսը /ԱՄՆ-ում/ եւ նախագահի աշխատակազմը: Դա ընդունված է անվանել եռանկյունի: Օրինակ ԱՄՆ-ում, ինչպես նաեւ աշխարհի մի շարք երկրներում, գործում է, «երկաթյա եռանկյունին»: Այդպես են անվանում ռազմարդյունաբերական համալիրը: Եռանկյունու մի թելը ռազմական արդյունաբերության ձեռնարկությունների շահերն արտահայտող կազմակերպություններն են, մյուս թելը՝ պաշտպանության նախարարությունն է, եւ երրորդ թելը՝ կոնգրեսականների համապատասխան խմբերը: Այդ եռանկյունու նպատակը պետական բյուջեի ռազմական հատվածը հնարավորին չափ մեծ պահելն է: Այս քաղաքականությունը վայելում է նաեւ բնակչության մի մասի աջակցությունը, քանի որ մեծ թվով մարդիկ աշխատում են ռազմական արդյունաբերության բնագավառի ձեռնարկություններում, ռազմական հենակետերում եւ այլն,

իսկ պետական ֆինանսավորման կրճատումը նրանց սպառնում է թողնել առանց աշխատանքի: Այստեղից էլ հաճախ գալիս է իրական կամ երեւակայական թշնամի գտնելու անհրաժեշտությունը: Եվ դա հատուկ է ոչ միայն ԱՄՆ-ին: Ռուսաստանում խոշորագույն շահերի խմբերից մեկը ռազմարդյունաբերական համալիրն է:

Շահերի խմբերը որոշակիորեն մասնակցում են քաղաքական որոշումների ընդունման, իրականացման եւ վերահսկողության համարյա բոլոր փուլերին: Որոշումների նախապատրաստման ժամանակ լոբբիստական կազմակերպությունները պատգամավորներին եւ նրանց օգնականներին ու աշխատակազմին, ինչպես նաեւ պետական պաշտոնյաներին հնարավորին չափ լայն տեղեկություններ են տրամադրում քննարկվող հարցի մասին: Ընդ որում, տեղեկությունները պետք է ճշգրիտ լինեն: Եթե դրանք սխալ եղան, ապա ոչ մի պատգամավոր կամ պաշտոնատար անձ այլեւս չի դիմի այդ կազմակերպությանը:

Բացի այդ, լոբբիստական կազմակերպությունները տրամադրում են փորձագիտական եւ մասնագիտական վերլուծություն:

Որոշման ընդունման ժամանակ շահերի խմբերը կազմակերպում են կամ հասարակական տարբեր խավերի աջակցություն, կամ ընդհակառակը՝ բողոք: Դա կարող է արվել նամակների լայն հոսքի, հեռախոսազանգերի, ցույցերի եւ երբեք, մասնավոր հողվածների տպագրման եւ այլ միջոցներով:

Քաղաքական որոշումների իրականացման փուլում լոբբիստական կազմակերպությունները նույնպես կազմակերպում են սոցիալական որոշակի խավերի աջակցությունը կամ բողոքն արտահայտող գործողություններ՝ ձգտելով, որպեսզի դրանց արձագանքը մասնավոր հնարավորին չափ լայն լինի եւ նույնիսկ թվա ավելի նշանակալից, քան իրականում կա: Դա բավականին մեծ ազդեցություն է գործում խորհրդարանի անդամների վրա՝ ապահովելով կողմ կամ դեմ քվեարկողների բավարար քանակ:

Իրականացված որոշումների վերահսկողությանը լոբբիստները մասնակցում են՝ կիրառելով իրավական պետություններում եւ քաղաքացիական հասարակություններում առկա սոցիալական վերահսկողության բոլոր միջոցները:

Որպես կանոն, լոբբիստական կազմակերպություններն աշխատում են անհատ քաղաքական գործիչների եւ պաշտոնատար անձանց հետ: Եվ այդ աշխատանքի ընթացքում Լոբբիստության առավել գործունե միջոցներից մեկը ֆինանսների տրամադրումն է: Փողը հսկայական նշանակություն ունի դեմոկրատական երկրներում տեղ գտած ցանկացած քաղաքական գործընթացի համար: Լոբբիստական կազմակերպությունները փողը տրամադրում են հիմնականում նախընտրական կամպանիաների իրականացման եւ քաղաքական տեղեկատվության հավաքման ու վերլուծության համար: Նախընտրական կամպանիայի ժամանակ փողը պետք է ծախսվի միայն թեկնածուի կարծիքների տարածման եւ մամուլում նրա հողվածների տպագրման համար:

ԱՄՆ-ում ֆինանսական միջոցները կենտրոնացվում են քաղաքական գործողության կոմիտեներում, որոնց գործունեությունը կանոնակարգվում է 1973թ. ընդունված օրենքով: Այդ կոմիտեներն իրենց գործունեությունը կազմակերպում են գաղափարախոսության, ձեռնբերեցության, աշխատանքային եւ այլ բնագավառներում:

Տարբեր արեւմտյան մասնագետներ տարբեր կարծիքներ են արտահայտում այն բանի վերաբերյալ, թե փողը որքանով է ազդում իշխանության մարմիններում որոշումների ընդունման վրա, սակայն, որ ազդում է, դա ընդունում են բոլորը:

Օրենսդրորեն թույլատրված միջոցների կազմին, լոբբիստական կազմակերպությունները հաճախ կիրառում են հանգստավոր միջոցներ, ինչպես շանտաժ, կաշառք եւ այլն, նրանք կարող են կեղծ եւ վարքաբեկող տվյալներ տարածել այս կամ այն անձի մասին:

Այսպիսով, ինչպես եւ ցանկացած քաղաքական մրցակցության ժամանակ, որպես կանոն, առավել մեծ հաջողության են հասնում այն շահերի խմբերը, որոնք ավելի լավ են կազմակերպված եւ ավելի մեծ ֆինանսական միջոցներ ունեն:

Դա, իհարկե, շահերի խմբերի որպես ղեմնկրատիան ապահովող ինստիտուտների բացասական գծերից է, սակայն մարդկությունը դեռեւս ավելի լավը չի ստեղծել:

ԳԼՈՒԽ 13 ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

13.1 ԱԶԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶՐՈՒՆՔՆԵՐԸ

Ազգը ֆեոդալիզմից կապիտալիզմին անցման շրջանում ձեւավորված մարդկանց պատմական կայուն ընդհանրություն է, որն ունի տարածքի, ժազման, լեզվի եւ հոգեկան կերտվածքի ընդհանրության եւ միայն իր զարգացման մակարդակին բնորոշ տնտեսական կյանքի, սոցիալ-դասակարգային կառուցվածքի, քաղաքական համակարգի եւ գաղափարախոսության ընդհանրություն:

Մարդկային հանրության պատմական ձեւերը զանազանելու համար օգտագործվում են տոհմ, ցեղ, ազգությո՛ւն, ժողովուրդ, «էթնոս»՝ հասկացությունները: «էթնոս»՝ հասկացությունն ընդհանուր առմամբ արտահայտում է մարդկանց հանրույթի բոլոր մակարդակների էությունը, ուստի եւ ամենահարմարն է ընդհանրական իմաստով օգտագործելու համար:

Մարդկային էթնիկական ընդհանրությունների փոխհարաբերություններն սկսվել են խոր հնադարում: Երբեմն բարեկամական, բայց հիմնականում անհաշտ հարաբերությունների մեջ են եղել ուժեղ ու թույլ հարեւան ժողովուրդները: Եվ միշտ էլ հզոր ու կենսունակ ժողովուրդների պետական ու հասարակական գործիչներն ուղիներ են փնտրել գերիշխանության, հարեւաններին նվաճելու, ծուլելու եւ, նույնիսկ, համաշխարհային տիրապետության հասնելու համար: Իսկ փոքրաթիվ ու ձնշված ժողովուրդների պետական, հասարակական ու մշակութային գործիչներն ուղիներ են փնտրել ձնշված ժողովուրդների ազատագրության ու անկախության համար: Թույլ էթնոսները պատմության վաղ շրջաններում հեռանում էին ներագոյման աղբյուրից՝ ավելի հզոր հարեւաններից: Հետագայում երկրագնդի բնակեցման խտացմանը զուգընթաց, նման լուծումներն անհնարին էին դառնում: Դա ստիպում էր որոնել ներագոյմանը հակադրող կենսունակ նոր միջոցներ: Այդպիսի միջոցների դերում հանդես էին գալիս ազգային լեզվի, գրի ու գրականության, ազգային գաղափարախոսության մշակումը, ավանդույթների, հավատալիքների, ամուսնա-ընտանեկան հարաբերությունների ամրապնդումը եւ այլն:

Փոփոխվող արտաքին միջավայրին համապատասխան, էթնոսի ճիշտ ժամանակին կողմնորոշվելու ընդունակությամբ է որոշվում նրա, որպես սոցիալական օրգանիզմի ճկունությունն ու կենսունակությունը:

Ազգը բաց համակարգ է, այն մշտապես հաղորդակցվում է արտաքին աշխարհի՝ հեռավոր եւ մոտակա ազգերի հետ, մտնում տնտեսական, մշակութային եւ քաղաքական փոխհարաբերությունների մեջ: Հենց դրանում է կայանում ազգի մշտական ու առաջընթաց զարգացման երաշխիքը: Արտաքին աշխարհի հետ թույլ կապերը, ինչպես ցույց են տալիս Արեւելքի ժողովուրդների խիստ ավանդադատի հարաբերությունների փլուծը, չնայած պահպանում են իրենց էթնիկական մշակույթի յուրահատկությունները, սակայն իրենց մեկուսացվածությամբ լնանում են, դուրս մնում մարդկության զարգացման մայրուղուց, երբեմն էլ արտաքին միջավայրի կտրուկ փոփոխությունների պայմաններում կանգնում կոր-

1. Տես՝ M. Drancourt - *les clefs du Pouvoirs*, p. 1984 ՍՄՆ շահագրգիռ խմբերը: Ամերիկյան ժողովրդավարություն: Զ. Վիլսոն- Ամերիկյան կառավարությունը, հրմնարկություններ եւ քաղաքականություն, Երևան, 1994.

ծանձան եզրին.

Ազգերի բազմաբնույթ փոխհարաբերությունների համակարգից մեզ հետաքրքրում են քաղաքական փոխհարաբերությունները: Ազգային քաղաքականությունը սկիզբ է առնում յուրաքանչյուր ժողովրդի ազգային տարածքի սահմաններում որպես որոշակի կազմավորված հանրության պատմական ասպարեզ դուրս գալու եւ այլ ազգերի ու պետությունների հետ փոխհարաբերությունների մեջ մտնելու ժամանակներից: Ազգային քաղաքականությունն ընդգրկում է ոչ միայն ազգի ներքին զարգացման, տնտեսական հարաբերությունների, ձեռավորման ու կայունացման օրինաչափությունները, այլեւ արտաքին՝ ուրիշ ժողովուրդների հետ հաստատած կապերի ու հարաբերությունների գործընթացը: Քաղաքական հարաբերությունները արտացոլում են տվյալ ժողովրդի տեղը եւ դերը համաշխարհային քաղաքականության պատմության մեջ:

Ազգերի քաղաքական փոխհարաբերությունները դրսեւորվում են հիմնականում երկու մակարդակով՝ միջազգային եւ ազգամիջյան: Միջազգային քաղաքականություն իրագործում են պետականություն եւ անկախություն ունեցող ազգերը, ազգամիջյան քաղաքականություն՝ տարբեր կարգավիճակներով բազմազգ պետության կազմի մեջ մտնող ազգերը, եւ քաղաքականությունը տարածվում է ներպետական խնդիրների վրա:

Չնայած բազմազգ պետություններում ընդգրկված ազգերից շատերի իրավական հավասարությանը, այնուամենայնիվ, նրանցից մեկը՝ շնորհիվ տնտեսական, քաղաքական եւ ուսումնական գերազանցող ներուժի, գերիշխող դիրք է գրավում:

Նախախնամությունը մարդկությանը բաժանել է մի քանի արտոնյալ ազգերի՝ գերտերությունների եւ նրանց կողմից ճնշվող փոքրաթիվ ժողովուրդների մեծամասնության: Այս հարաբերության մեջ ազգային քաղաքականությունը բխում է տվյալ ազգի շահերից, գերիշխողի իշխանության տենչից, նվաճվածի ազատագրության բաղձանքից: Մեծ տերություններն իրենց գերիշխող դիրքը ձգտել են պահպանել կռաւիցիների ստեղծման միջոցով, փոքրերը ձգտել են գոյատեւել արտաքին քաղաքական ճիշտ կողմնորոշմամբ՝ օրինակաբար: Գարուդ Նիկոլսոնը եվրոպական մայրցամաքում Անգլիայի վարած քաղաքականության մասին գրում է. «Արիտանական քաղաքականությունը մշտապես կոչված է կռաւիցիներ կազմակերպելու՝ ընդդէմ ամեն մի երկրի, որը տվյալ ժամանակամիջոցում ուժեղագույն պետություն է եվրոպայում: Այդ նշանակում է, որ քաղաքականության ընդհանուր միտումն այն է, որ մի պետություն կամ պետությունների խումբ կարողանա օգտագործել իր ուժերը մյուս երկրներին ազատությունից ու անկախությունից զրկելու համար:» Այս ճանապարհով, զրեթե առանց ուղղմական ուժ գործադրելու, Անգլիան Նապոլեոնի դէմ տարավ փայլուն հաղթանակ:

Կռաւիցիների ստեղծման դասական օրինակներ են առաջին եւ երկրորդ համաշխարհային պատերազմների նախօրերին ստեղծված խմբավորումները: Անտանտը եւ Եռյակ միությունը՝ Առաջին համաշխարհայինում եւ Գերմանական խմբավորումն ընդդէմ խՍՀՄ-ի, Անգլիայի, Ֆրանսիայի եւ ՄՍՆ-ի՝ երկրորդում:

Երկու հակամարտ հազմաքաղաքական խմբավորումներից յուրաքանչյուրի նպատակն էր հասնել համաշխարհային տիրապետության: Սակայն, պատերազմի մեջ ներգրավված մեծ տերությունների կառավարություններն աշխատում էին ժողովուրդներին համոզել թէ, իբր, պատերազմը մղվում է հանուն ազգերի

փրկության, եւ կոչ էին անում արյան գնով պաշտպանել հայրենիքը: Օրինակ, Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ Գերմանիայում գրում էին, թէ Ռուսական ցարիզմը սպառնում է ոչնչացնել գերմանական ժողովրդի դեմոկրատական նվաճումները, Ֆրանսիայում հավատացնում էին, թէ պրուսական իմպերիալիզմը ոտնատակ կտա Ֆրանսիական դեմոկրատիան, Ռուսաստանում պնդում էին, թէ գերմանացիներն առաջինն են հարձակվել իրենց երկրի վրա եւ ցանկանում են այն ստրկացնել:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմն ապահովեց ՄՍՆ-ի եւ խՍՀՄ-ի համաշխարհային տիրապետությունը, սկսվեց ուժերի հարաբերակցության նախընթացը չունեցող ժամանակաշրջան: Քանի որ ազգային քաղաքականության բնագավառում գործադրած եղանակներն ու հնարները մեխանիկորեն չեն փոխանցվում մեկ դարաշրջանից մյուսին, այլ ապրում են որոշակի զարգացում, ազգերի սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական կյանքում տեղի ունեցած տեղաշարժերին համապատասխան, ուստի եւ ասպարեզ նետվեցին նոր պայմաններին համարժեք՝ «երկու թշնամական հասարակւորների», «սառը պատերազմի սպառնուլիքի», «կոմունիստական վտանգի», «նեոգաղութատիրության», «ազգային ազատագրական հեղափոխությունների», «զարգացման ոչ կապիտալիստական ուղու» մասին դոկտրինաները: Այս գերտերություններից որեւէ մեկի տիրապետության ոլորտի նեղացումը առաջացնում է բոլոր միջոցներով կորցրածը վերականգնելու բուռն ձգտում: Զանազան տիպի օգնություն ցույց տալու պատրվակով նրանք իրենց ոլորտից դուրս եկող ժողովուրդներին խճողում են ստրկացնող պայմանագրերով, կազմակերպում դավադրություններ ու հեղաշրջումներ, բորբոքում ազգային երկպառակտություններ, տարածքային վեճեր հրահրում նրանց միջեւ, կազմակերպում անցանկալի ղեկավարների սպանություններ, ազգային ու էթնիկական գժտություններ: Ինչպես նշում է Վ.Կուլսկին, «Օտարերկրյա պետության գերակշռող զինված ուժը կարող է ցանկացած երկրում հաստատել ցանկացած վարչակարգ»¹:

Բազմազգ պետությունների կազմի մեջ մտնող, տարբեր կարգավիճակ ունեցող ազգերի, հատկապես քաղաքականության սուբյեկտի իրավունքից զրկված ազգերի նկատմամբ է կիրառվում ազգամիջյան քաղաքականությունը:

Որպես բազմազգ պետության դասական օրինակ կարող են ծառայել Նախկին խՍՀՄ-ը, Գերմանական Դեմոկրատիան, Չեխոսլովակիան: Նմանատիպ կարգավիճակը բնորոշ է նաեւ այլ գերտերությունների ազդեցության ոլորտում գտնվող երկրների ժողովուրդներին:

Բազմաթիվ սերունդների դարավոր որոնումները չլուծեցին ճնշված ազգերի ազատագրության խնդիրը: Ռուսաստանի ճնշված ազգերը խանդավառվեցին Զոկտեմբերյան հեղափոխության հաղթանակով, որը խոստանում էր ստեղծել մի հասարակարգ, ուր պետք է վերացվեր ազգային անհավասարությունը, ստեղծվեր նյութական, քաղաքական, իրավական պայմաններ յուրաքանչյուր ազգի զարգացման համար: Ազգերի ինքնորոշման իրավունքը քաղաքակրթության բարձրագույն նվաճումն է, բոլոր ժողովուրդների իրավունքների փոխադարձ հարգման վրա հիմնված միջազգային հարաբերությունների քաղաքակրթ ծեւերը տանող մայրուղին: Սակայն հետագա համընդհանուր ձեւախեղումները խորհրդային Ռուսաստանում արտահայտվեցին նաեւ ազգային քաղաքականության բնագավառում: ԽՍՀՄ 1922թ. պայմանագրով միավորվեցին ոչ թե երկ-

1. Տե՛ս Գ. Կուլսկի, "Дипломатия", М., 1941, էջ 18

1. Տե՛ս W Kulsky, international politics in a Revolutionary Age, New York, 1964, էջ 336

րում ապրող բոլոր ազգերը, այլ միայն միութենական հսկողությանը հանձնարված տնտեսությունները՝ դուրս բողոքելով 38 ազգային կազմավորումներ: Հռչակված Միությունը բաղկացած էր ոչ թե բազմազգ երկրում ապրող բոլոր ազգերի իրավասու հավասար անդամներից, այլ մի շարք միութենական հանրապետությունների տիրապետող ազգերից եւ նրանց ենթակա ազգերից:

Պրակտիկան հեռացավ հռչակված սկզբունքներից: Կամայականորեն ձեւավորվում ու վերածելով էին սահմանները: Ազգամիջյան հարաբերությունների լուծման արդարացի սկզբունքների ոտնահարումը, որը սկսվել էր Ստալինի կողմից Հայաստանի սահմանների կամայական ոտնահարումով, իր տրամաբանական ավարտին հասավ ամբողջ ժողովուրդների՝ Ղրիմի թաթարների, Հյուսիսային Կովկասի ժուլուրդների, Պովոլժիեյի գերմանացիների տեղահանման ու արքայազնների արականկալով:

Ազգերի ինքնորոշման սկզբունքների ոտնահարումը հիասթափեցրեց բազմազգ երկրի շատ ժողովուրդներին:

Կարճ ժամանակում փլուզվեց սոցիալիստական համաշխարհային համակարգը, Ռուսաստանը գրկվեց Արեւելյան եվրոպայի իր ազդեցության ոլորտից, նրա ազդեցությունը երեքաց Մերձբալթիկայում, Միջին Ասիայում, Անդրկովկասում եւ այլուր:

Պատմության իրական ընթացքը ցույց տվեց, որ կամայականություններ դրսևորվել էին այն տարածքներում ապրող ազգերի նկատմամբ, որոնք ռազմավարական ու տնտեսական առավել կարեւոր նշանակություն ունեն: Առանձին ազգերի շահերի ոտնահարման ասպարեզում առանձնահատուկ տեղ է գրավում հայ ժողովուրդը: Նրա տարածքների մեծ մասը նվիրաբերվեց Թուրքիային, իսկ Նախիջեւանը եւ Ղարաբաղը՝ Ադրբեջանին:

Լեռնային Ղարաբաղի Ինքավար Մարզի հիմնահարցը, որ քաղաքական պայքարի ասպարեզ հանվեց վերակառուցման ալիքով, որպես ազգամիջյան հարաբերությունների ամենասուր հարց, դարձել է առաջավոր մարդկության քննարկման առարկա:

Այդ տարածքը, որը 14-րդ դարից սկսած կոչվել է Ղարաբաղ, պատմական Հայաստանի Արցախ աշխարհի մի մասն է: Երկրամասը տեղաբնիկ հայերի ծագման ու գոյատեւման օրրանն է հանդիսացել անհիշելի ժամանակներից, որոնք այսօր էլ կազմում են նրա հիմնական բնակչությունը: Արցախի հայությունը եւ նրա քաղաքական իշխանությունները դիմացել են շատ փորձությունների, Լենկ Թեմուրի արշավանքներին, կարա-կոյունլու եւ սկկոյունլու թախառական ցեղերի ժանր լծին: Թեւ 16-րդ դարի վերջին եւ 17-րդ դարի սկզբներին այնտեղի իշխանությունները մանրացել, վեր էին ածվել գավառական վարչական միավորների՝ մելիքությունների, բայց պահպանում էին հայ պետականության վերջին բեկորները: 1813թ. Գյուլիստանի հաշտության պայմանագրով Ղարաբաղը Արեւելյան Հայաստանի հյուսիս-արեւելյան մյուս մարզերի հետ միացավ Ռուսաստանին: Ռուսաստանի կազմում Ղարաբաղը թեւ կորցրեց քաղաքական իշխանության վերջին բեկորները, բայց դարձավ Արեւելյան Հայաստանի հասարակական-քաղաքական եւ մշակութային խոշոր կենտրոններից մեկը:

Ցարիզմի տապալումից հետո Լեռնային Ղարաբաղը նույնպես անկախություն ձեռք բերեց: 1918-20թթ. երկրամասը կառավարում էր հայկական ազգային խորհուրդը, որը կազմակերպեց ու գլխավորեց այն անգիջում պայքարը, որ մղում էին Ղարաբաղի հայերը թուրքական ու ադրբեջանական զավթիչների դեմ:

Անդրկովկասում խորհրդային կարգեր հաստատվելուց հետո երկրամասը

ճակատագրի տնօրինումն անցավ խորհրդային իշխանության մարմինների ձեռքը, որոնք էլ 1921թ. հունիսի 4-5-ին հրավիրված ՌԿԲԿ կենտկոմի Կովկասյան բյուրոյի պլենումով նախ որոշեցին Լեռնային Ղարաբաղը թողնել Հայկական ԽՍՀ կազմում, իսկ ապա Ստալինի մասնակցությամբ եւ միջամտությամբ որոշվեց այն մտցնել Ադրբեջանի տարածքի մեջ՝ նրան տալով մարզային ինքնավարություն: Ղարաբաղի հայությունը երբեք չհաշտվեց այդ անարդարացի որոշման հետ: Նրանք բազմիցս դիմել են երկրի ղեկավար մարմիններին՝ մարզը հայրենիքին վերամիավորելու խնդրանքով, բայց ոչ մի արդյունքի չեն հասել:

Ինչպես հայտնի է, 1988թ. փետրվարի 20-ին ԼՂԻՄ-ի ժողովրդական պատգամավորների մարզային խորհրդի նստաշրջանը որոշում ընդունեց ԼՂԻՄ-ի Ադրբեջանի կազմից Հայաստանին անցնելու մասին:

1988թ. հունիսի 15-ին Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդը, արտահայտելով հայ ժողովրդի կամքը, պաշտպանեց ԼՂԻՄ-ի ժողովրդական պատգամավորների մարզային խորհրդի արդարացի որոշումը: Ադրբեջանական կողմն այդ համարեց անընդունելի:

ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդը բազմիցս անդրադարձավ այդ հարցին, կազմվեցին զանազան հանձնաժողովներ, բայց հարցը սկզբունքային լուծում չստացավ:

Ի պատասխան հայերի արդարացի պահանջի, ադրբեջանական խաժամուժը կազմակերպեց հայ բնակչության կոտորածներ Ադրբեջանի հայաշատ վայրերում: Առաջինը 1988թ. փետրվարի վերջին հայ բնակչության կոտորածն էր Սում-գայիթում:

Ստեղծված վիճակից դուրս գալու նպատակով, 1989թ. հունվարի 12-ին ստեղծվեց ԼՂԻՄ-ի հատուկ կառավարական կոմիտե՝ Ա.Ի.Վոլսկու գլխավորությամբ: Ժամանակավորապես դադարեցվեցին մարզի ժողովրդական պատգամավորների խորհրդի եւ նրա գործադիր կոմիտեի լիազորությունները, մինչեւ խորհրդի նոր կազմի ընտրությունները: Հետագայում վերացվեց նաեւ Վոլսկու անարդյունավետ կառավարությունը, իսկ տեղական իշխանությունները այդպես էլ չվերականգնվեցին:

1991թ. սեպտեմբերի 2-ին Ստեփանակերտում հրավիրվեց բոլոր մակարդակների ժողովրդական պատգամավորների Լեռնային Ղարաբաղի մարզային եւ Հսիսումյանի շրջանի խորհուրդների համատեղ նստաշրջան, որտեղ ընդունվեց հռչակագիր նշված տարածքների հիմքի վրա Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ստեղծման մասին: «Արտահայտելով ժողովրդի կամքը, նշվում է հռչակագրում, որը վավերացված է անցկացված հանրաքվեով եւ ԼՂԻՄ-ի եւ Հսիսումյանի շրջանի իշխանության մարմինների 1988-1991թթ. որոշումներով, հաշվի առնելով, որ Ադրբեջանում վարվող ապարտեիդի եւ ոլորականության քաղաքականությունը հանրապետությունում ստեղծել է հայ ժողովրդի հանդեպ անհանդուրժողականության մթնոլորտ, որը հանգեցրել է մարդկային զոհերի եւ հայկական գյուղերի բնակչության զանգվածային տեղահանության, հարգելով ու հետեւելով մարդու իրավունքների համընդհանուր Հռչակագրին, նստաշրջանը հռչակում է Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի եւ դրան կից Հսիսումյանի շրջանի սահմաններում»: Այս ձեռնարկման ճանաչումը շահագրգիռ պետությունների՝ Ադրբեջանի եւ հատկապես Ռուսաստանի կողմից 20-րդ դարի ամենաարդարացի ու վճռական քայլը կլինի ազգամիջյան հարաբերությունների

արդարացի լուծման ծանուցարհին: Սակայն տո ախօր, չնայած երկարամյա զինադարձին՝ հարցը վերջնականապես դեռևս լուծված չէ:

13.2 ԱԶԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱՐԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Ազգային քաղաքականությունն ունի իր գաղափարախոսությունը: Այն տեսականորեն ընդհանրացնում է տվյալ ազգի արմատական շահերը: Ներգործելով մարդկանց զգացմունքների ու երեւակայության վրա՝ գաղափարախոսությունը կազմակերպում, ուղղություն է տալիս ազգի կամ նրա տարբեր շերտերի նպատակաւաց գործունեությանը: Գաղափարախոսությունն ընդգրկում է ազգային քաղաքականության արմատական հիմնահարցերը, այն ամենը, ինչը կապված է եղել ժողովուրդներին ու ազգերին նվաճելու, նվաճվածներին հնազանդեցնելու, տարալուծելու եւ ձուլելու հետ, ինչպես նաեւ նվաճվածների խեղված ոգին բարձրացնելու, ինքնությունը հաստատելու եւ ազատության հասնելու ուղիների որոնման հետ: Ազգային քաղաքականության գաղափարախոսությունը ձեւավորվում է իրագործվում է քաղաքական կուսակցությունների ու պետությունների կողմից եւ արտահայտվում է կուսակցությունների ծրագրերում, պետական կարեւոր փաստաթղթերում, քաղաքական ու պետական գործիչների տեսական աշխատություններում:

Գերիշխող ազգերը ձգտել են քաղաքական գաղափարների միջոցով հիմնավորել ու արդարացնել իրենց տիրապետող դիրքը, որի համար առաջադրվում էին նրբորեն բողաղկված զանազան տեսություններ՝ ոչ միայն իրենց նվաճումները գիտականորեն արդարացնելու, այլեւ հերքելու նվաճվածների ազգայապահանջ գաղափարները: Սրան հակառակ, նվաճված ազգերն էլ աշխատել են իրենց գաղափարախոսությամբ հիմնավորել իրենց գոյության ու ազատության իրավունքները: Այսպիսով, գերիշխող ազգի գաղափարախոսությունը հանդես է գալիս որպես նվաճողական գաղափարախոսություն, իսկ նվաճվածներինը՝ պաշտպանողական գաղափարախոսություն:

Նվաճողական գաղափարախոսության հիմնական կոնցեպցիաները մշակվել են դեռևս Զոմմեական կայսրության ժամանակաշրջանում: Ազատության, մարդասիրության, արդարության, հավատարմության կեղծ սկզբունքների վրա էր հիմնված պաշտոնական գաղափարախոսությունը: Իրականում, այն եսասիրական էր եւ հաշվի էր առնում միայն Զոմմի շահերը: «Թող Ասիան նաեւ խորհի, - նշվում է Ցիցերոնի նամակներում, - որ գերծ չէր մնա եւ ոչ մի աղետից, արտաքին պատերազմից ու ներքին պառակտումներից, եթե այն չլինել մեր տիրապետության տակ: Սակայն, որքանով որ այդ իշխանությունը ոչ մի կերպ չի կարելի պահպանել առանց հարկ վճարելու, ապա Ասիան թող առանց պիսոսանքի, իր եկամուտների որոշ մասի գնով հավերժական խաղաղություն եւ հանգիստ գտնի»:

Միջնադարում, որպես Զոմմեական կայսրության նվաճողական գաղափարախոսություն, հանդես եկավ քրիստոնեության այն ուղղությունը, որը հայտնի է քաղքեղոնականություն անունով:

Միջնադարի հաջորդ փուլերում եվրոպական աշխարհակալությունները նոր երկրներ նվաճելու մոլուցքով՝ համանման նորանոր գաղափարախոսություններ էին առաջադրում, որոնցից աչքի էին ընկնում ուղղափառությունը, կաթոլիկոս-

յունը եւ այլն:

Էթնատանում Ալեքսանդր Նեսկու տաճարի կառուցման կապակցությամբ ցարական փոխարքան գրում է «Այն պետք է աշխարհին եւ անհանգիստ լեհերին հիշեցնի, որ այնտեղ, որտեղ կառուցված է Ռուսական ուղղափառ եկեղեցին, Ռուսական իշխանությունն ու ազգը չի գիշի անգամ մի թիզ հող»:

Նվաճողական գաղափարախոսությունն առավել ամբողջական ձեւով համոզեւ եկավ կապիտալիզմի դարաշրջանում, որպես նոր հասարակարգի միջազգային քաղաքականության հիմնական գաղափարախոսություն:

Գաղութային նվաճումներն այժմ արդեն ոչ թե կարծաւտեւ արտաքին ասպատակություններ, արշավանքներ ու զավթումներ են, այլ երկարատեւ, պարբերաւար Լքսպանսիա, որն իրագործում է պետության կողմից մշակված եւ նվաճող երկրի տնտեսական, սոցիալական ու գաղափարախոսական պահանջները արտահայտող երկարատեւ քաղաքականությունը:

Ոչ մի գաղափարախոսություն չի կարող հաջողություն ունենալ, եթե զբաղվի միայն զրպարտությամբ, կեղծարարությամբ, եթե հաշվի չառնի նվաճվող երկրների համար կենսականորեն կարեւոր շահերը, հաշվի չնստի նոր քաղաքական ու գաղափարախոսական իրողությունների հետ, չհենվի տեսական ու փիլիսոփայական որեւէ ուղղության, գաղափարախոսական որեւէ դպրոցի վրա:

Բուրժուական հասարակական հարաբերությունների ձեւավորմանը եւ գաղութային լայնամասշտաբ նվաճումներին զուգընթաց, իբրեւ նվաճողական գաղափարախոսության նախնական ձեւ, հանդես է գալիս *ռասիզմը*:

Ռասիզմը մարդկանց բաժանում է ըստ կենսաբանական, ռասայական հատկանիշի եւ ծնգտում է արդարացնել նրանց մի խմբի տիրապետությունը մյուսների նկատմամբ: Ռասիզմի առաջին ցայտուն արտահայտությունը ամերիկյան հնդկացիների ոչնչացումն էր: 18-րդ դարի վերջին ամերիկյան գրող Դյու Դենրի Բրակենրիկը հնդկացիներին անվանում էր առաջադիմության ճանապարհին ընկած խոչընդոտներ, որոնց պետք է վերացնել:

Ռասիստները փորձեցին իրենց տեսությունը հիմնավորել հանրահայտ փաստի՝ մարդկանց կենսաբանական խմբերի /ռասաների/ գոյության վրա, որոնք առանձնանում են իրենց ընդհանուր մարդաբանական հատկանիշներով: Այդ արվում էր տարբեր ցեղերի ու ռասաների ներկայացուցիչների մարմնի կառուցվածքի մասին համեմատական անատոմիայի տվյալների խեղաթյուրման ճանապարհով: Ելնելով այդ բնական մարդաբանական եւ հասարակական երեւույթներից, նրանք առաջ քաշեցին ստորին եւ բարձրագույն ռասաների մասին տեսությունը՝ մարդկությանը բաժանելով տերերի եւ ստրուկների ռասաների: Տերերի խումբ համարվեց եւրոպիդ ռասան, որի գերազանցությունը բացահայտ համարվեց մյուսների նկատմամբ:

Ռասիզմը պաշտոնական գաղափարախոսություն դարձավ Ֆաշիստական Գերմանիայում: Այն հանդիսացավ նացիոնալ-սոցիալիստների պրակտիկ գործունեության տեսական հիմքը: Սակայն, ֆաշիստական ռասայական տեսությունը ռասիզմի հիմնադիրների հայացքների պարզ կրկնությունը չէր: Դիտերականների ռասայական տեսությունը պարզեցին, վերածեցին գործողությունների այնպիսի լոգունգների, որոնք հեշտությամբ ընկալելի լինեն շարքային գերմանացիների համար:

Ֆաշիստական գաղափարախոսության հիմքում ընկած են ժ. Գոբինոյի եւ ժ. Լապուտի ռասայական գաղափարները եւ Ֆ. Եիցշեի ու Շուպենհուտերի վիճաբանական ըմբռնումները: Այդ գաղափարներն իրենց առավել ցայտուտ արտահայտությունը գտան Ա. Յիտլերի «Իմ պայքարը» գրքում /1925թ./:

Ֆրանսիացի սոցիոլոգ, դիվանագետ, գրող Ժոզեֆ Գաբոնիոյի հիմնական դրույթները շարադրված են նրա «Փորձ մարդկային անհավասար ուսումների միջեւ» քառասուոր գրքում: Հեղինակը ցույց է տալիս, որ համաշխարհային պատմությունը բարձր ու ցածր ռասաների միջեւ գոյություն ունեցող պայքարի պատմությունն է, որ գերմանական ռասան բարձր է եւ պետք է տիրի աշխարհին, իսկ սլավոնները ցածր են, ու պետք է վերացվեն:

Շուպենհուտերի ուսմունքի հիմնական դրույթները շարադրված են «Աշխարհը որպես կամք եւ պատկերացում» երկիստոր աշխատության մեջ, որտեղ նա զարգացրեց սոփիստիկ կամքի ամբողջական տեսությունը:

Ֆաշիստները սեփականացրին նաեւ Եիցշեի «գերմարդու» մասին դրույթները: Իր աշխատություններում Եիցշեն զարգացրեց այն հիմնական գաղափարը, թե կյանքի գլխավոր աղբյուրը «իշխանության ձգտելու կամքն է»: Ուժեղները պետք է իշխեն, թույլերը՝ պարարտ հող հանդիսանան իշխողների համար: Պատերազմը բարձրագույն ռասայի յուրաքանչյուր ներկայացուցչի կոչում է եւ նրա տիրույթնության պայմանը: Ընտրյալ արիստոկրատիային պետք է պատկանի ողջ աշխարհը: Ֆաշիստները Եիցշեի վերագրված գերմարդուն պրակտիկ խնդիրների կատարման կոնկրետ ասպարեզ տվին: Ֆաշիզմի գաղափարախոսությունը օգտագործում էր նաեւ գեոպոլիտիկայի, պանգերմանիզմի, սոցիալ-դարվինիզմի ու շովինիզմի ընձեռած տեսական դրույթները: Խեղաթուրելով ֆիզիկական, տնտեսական եւ քաղաքական աշխարհագրության տվյալները, գեոպոլիտիկան աշխարհագրական միջավայրը դիտում էր որպես հասարակական կյանքի վճռական գործոն եւ այդ տեսանկյունով էլ արդարացնում ցանկացած զավթողական քաղաքականություն:

Ֆաշիզմի գաղափարախոսները գերմանական պետությունը դիտում էին իբրեւ մի օրգանիզմ, որն իր զարգացման համար կարիք ունի «կենսական տարածքների», որը պետք է ձեռք բերվի հարեւան երկրների հաշվին: Նրանք ձգտում էին լեհական, ուկրաինական, բելոռուսական, մերձբալթյան հողերը նվաճել եւ հասնել գերմանական համաշխարհային տիրապետության: Ըստ Յիտլերի, Եվրոպայում կարող էր գոյություն ունենալ միայն մեկ մեծ տերություն, որը կարող էր լինել գտարյուն գերմանացին: Այս նպատակներին հասնելու համար ֆաշիստները օգտագործում էին պրոպագանդայի ամբողջական համակարգը, ժողովրդին ներարկելով շովինիստական ու զավթողական տրամադրություններ:

Ազգային բացառականության, փոքր ազգերի շահերը մեծ ազգերին ծառայեցնելու, ազգայնամոլության գաղափարախոսություն է շովինիզմը՝ իստիկական մեծապետական շովինիզմը: Այն գերիշխող ազգի գաղափարախոսությունն ու բնազդական արակտիկան է, որի նպատակն է բազմազգ պետություններում եւ գաղութային կայսրություններում բացառիկությամբ օժտել տիրապետող ազգին:

Չանագան ծեծերի ու մեթոդների այն համակարգը, որը մեծ տերություններին օգտագործում էին մյուս ժողովուրդներին ենթակա վիճակում պահելու համար,

չափ ղեկավարում դրսևորվում է ինտերնացիոնալիզմի, ժողովուրդների բարեկամության կեղծ կարգախոսների ծեծով:

Թեեւ նրանց ծրագրային փաստաթղթերում առաջնակարգ տեղ է գրավում ժողովուրդների ինքնորոշման եւ իրավահավասարության իրավունքը, սակայն, դրսև կողքին անթաքույց առաջադրվում ու պետական քաղաքականություն էին դառնում ազգերի մերժեցման, եւ, ի վերջո, ծուլման կոնցենացիաները:

Նվաճողական գաղափարախոսության ամենահավոր տեսակը Մերձավոր Արեւելքի ժողովուրդների համար *պանիսլամիզմ* ու *պանթուրքիզմ* են:

Թուրքական պաշտոնական շրջաններն այս երկուսն էլ օգտագործում են ըստ անհրաժեշտության՝ նայած տվյալ պահին դրանցից որն է ի վիճակի առավել արդյունավետ ծառայել իր շահերին: Պանիսլամիզմը /համաիսլամականություն/ կրոնաքաղաքական գաղափարախոսություն է, որի հիմքում ընկած են խալիֆի գլխավորությամբ իսլամ դավանող բոլոր ժողովուրդների քաղաքական միավորման, նրանց վերագրված ընդհանրություն լինելու գաղափարները: Որպես թուրք ազգային նվաճողական գաղափարախոսություն, այն ծեւավորվել է 19-րդ դարի 2-րդ կեսին:

Պանիսլամիզմի առաջին քարոզիչը ծագումով թաթար Ջամալ ադ դին ալ Աֆղանին էր: Այս գաղափարախոսության մեջ միահյուսվել են կրոնական ու ազգային գաղափարները:

Կրոնը դադարելով միայն ներքին համոզմունք լինելուց, ուժաց համար դառնում է արտոնությունների, իսկ մյուսների համար՝ քաղաքական անհավասարության աղբյուր:

Ելնելով այն գաղափարից, թե իսլամը իր հավատացյալների համար ապահովում է վերագրված ընդհանրություն, պանիսլամականները գտնում էին, թե ամենակատարյալը մահմեդական կրոնապետության սկզբունքներով ստեղծված օսմանյան պետությունն է՝ սուլթանի զրլիսավորությամբ: Հիմք ընդունելով այդ գաղափարը, աշխարհի բոլոր մուսուլմանները պետք է միավորվեն իսլամական պետության մեջ՝ գլուխ ունենալով սուլթան-խալիֆին, որի անձի մեջ պետք է միաձուլվեն համաշխարհային մուսուլմանական պետության եւ աշխարհիկ ու հոգեւոր իշխանությունները: Ստեղծվելիք պետության մեջ պետք է միավորվեն Օսմանյան կայսրությունը, Իրանը, Աֆղանստանը, Հնդկաստանի մուսուլմանական մարզերը, Սիբիր Ասիան, Ինդոնեզիան, եւ Աֆրիկայի մի շարք երկրներ:

Իսլամը օսմանյան կայսրության ներսում ուղղված էր հատկապես հայերի դեմ, իսկ կայսրությունից դուրս այն ուղղված էր Ռուսաստանի դեմ, որի կազմում էին գտնվում մուսուլմանական ժողովուրդների մեծ մասը:

Սակայն, աշխարհով մեկ սփռված այլաքեղ ժողովուրդների կրոնական կայսրություն ստեղծելու գաղափարն անբնական էր եւ սպասված արդյունքը չէր կարող տալ: Պանիսլամիզմը ի վիճակի չէր պահպանելու, նույնիսկ, օսմանյան կայսրության ամբողջականությունը: Օսմանյան կայսրությունն ազգային տեսակետից միատարր դարձնելու յուրօրինակ ցեղապաշտական գաղափարախոսություն էր թուրքիզմը, որի նպատակն էր թուրքացնել Թուրքիան: Թուրքիայի հիմնադիրները մերժելով իսլամ եղբայրների անբնական միասնությունը, ձգտում էին ստեղծել էթնիկական միասնություն: Դա նշանակում է, որ Թուրքի-

1. Տեւ՝ Դոբինո Զ., "Опыт о неравенстве человеческих рас", 1853-1855

2. Տեւ՝ Շուպենհուտեր Ա. "Мир как воля и представление", С.-Петербург, 1851, էր 499

1. Տեւ՝ Դոբորոժկո Ի. Ի. (Ի. Եւանին). "Старая и новая Турция", М., 1908, էր 1

2. Տեւ՝ Չ.Սիմյան, թուրք ազգային բուրժուազիայի գաղափարախոսությունը եւ քաղաքականությունը, էր 110

այի ժողովուրդները պետք է ուժացվեն, ծուլվեն թուրքերին ու բուրջազվեն: Կրոնական մոլեռանդությունը սեղի է տալիս ցեղային մոլեռանդությունը:

Թուրքիզմի գաղափարախոսության զարգացմանը զուգընթաց, թուրք ազգային բուրժուազիայի ծոցում 19-րդ դ. վերջերին ձևավորվում է պանթուրքիզմը, որը Թուրքիայի հովանավորության տակ, բոլոր թուրքալեզու ժողովուրդների միավորմանը ձգտող ցեղապաշտական ուսմունք է: Այս գաղափարախոսության առավել հայտնի տեսաբաններն էին Ջիա Գյոքալիքը, Յուսուֆ Ալյասրան, Սիմեդ Աղաեւր, Ֆաուդ Զոփորյուլունը:

Պանթուրքիզմը քարոզում էր, թե ինչպես պետք է Միջերկրականի ափերից մինչև Զինաստան ընկած տարածքների վրա օսմանյան թուրքերի գլխավորությամբ թուրքալեզու բոլոր ժողովուրդները միավորվեն:

Սուսուլմանական ժողովուրդների համաշխարհային տիրապետության փոխարեն պանթուրքիզմը համաթուրքական կայսրություն ստեղծելու ուղիներն է մշակում: Ջիա Գյոքալիքը մերժում էր իսլամի այն պատգամը, թե բոլոր մահմեդականները եղբայրներ են: Դա կեղծ է: Անատոլիայի թուրքը չի կարող եղբայր լինել սեմա կան արաբի կամ մարական պարսիկի հետ: Բայց նույն Անատոլիայի թուրքը եղբայր է շամանիզմ դավանող տուսգուսի կամ յակուտի հետ, որոնք մահմեդական չեն, բայց թյրքալեզու են: Մեծ թուրանի սահմանները պետք է տարածվեն ճապոնական ջրերից մինչև Ալանդյան կղզիները և Բելոռաիյան Օվկիանոսից մինչև Տիբեթի բարձրավանդակը: Պանթուրքիզմի նիզակն ուղղված էր առաջինը՝ Ռուսաստանի դեմ, որի կազմում էր թուրքալեզու ժողովուրդների մեծ մասը, երկրորդ՝ հայ ժողովրդի դեմ՝ Թուրքիայում եւ Կովկասում: Պանթուրքիզմի ամենաբնորոշ արտահայտությունը ներկայումս Թուրքիայում քուլդ ժողովրդի նկատմամբ կիրառվող քաղաքականությունն է: Պանթուրքիզմն ու պանթուրքիզմը Թուրքիայի համար նոր նշանակություն են ստացել: Արդի ժամանակաշրջանում իսլամի գործոնը մեծ դեր է խաղում ոչ միայն մուսուլմանական երկրների կյանքում, այլև միջազգային հարաբերությունների ողջ համակարգի վրա: Իսլամն այժմ օգտագործվում է սոցիալ-քաղաքական ամենատարբեր ուժերի ու կազմակերպությունների կողմից:

Բացի նվաճողական գաղափարախոսությունից, աշխարհակալ տեությունները մշակել են նաեւ գաղափարապես նվաճման գաղափարախոսություն, որի նպատակն է նաեւ գաղափարապես իրենց ենթարկել քաղաքականապես տրդեն նվաճված ժողովուրդներին: Քաղաքական անկախությունը վերացնելուց հետո վերագնել նաեւ հոգեւոր անկախությունը: Դա ոչ թե նպատակավոր պահից օգտվելով կողոպուտի ու թալանի աղբյուրներ ձեռք բերելու հապճեպ գոյծողություններ, այլ նվաճվածներին ծուլելու ծրագրված, հեռահար նպատակներ հետապնդող քաղաքականություն է:

Նվաճված ժողովուրդները, սակայն, երբեմն չեն հաշտվել ճնշման ու անարգանքի հետ: Նրանք հաճախ են բարձրացրել ազգային-ազատագրական շարժման հրավառ դրոշմ, երբեմն զինված ապստամբության, երբեմն պայտիզանական շարժման, երբեմն ուղղակի ազգային-ազատագրական պատերազմի ձեռով

ձգտել են թոթափել օտարի լուծը, ձեռք բերել ազգային անկախություն, պետականություն, ինքրորոշման իրավունք:

Ժողովուրդների պատմության զարդն ու գոհարները ոչ թե Նապոլեոնի կամ Զիտերի աշխարհակործման պատերազմներն են, այլ փոքր ժողովուրդների մղած մեծ պատերազմները, բալկանյան ժողովուրդների ազատագրական պատերազմները Օսմանյան կայսրության դեմ, լեհերի ու չեխերի պայքարը գերմանական ու ավստրիական նվաճողների դեմ, հայերի հարստեւ պատերազմները պարսիկների, արաբների, թուրքերի դեմ: Եվ, վերջապես, մեր օրերի մեծագույն սխրասքը, աննկուն Արցախի անօրինակ կենաց-մահու գոտեմարտը ազերիների դեմ: Նվաճված ժողովուրդները առաջ են քաշել ազատության ու անկախության համար մարտնչող անվեհեր մարտիկներ, ազգային-ազատագրական պայքարի ու գոյապահպանության կենսունակ գաղափարներ:

Որպես ազգային գաղափարախոսության դասական ձեւեր հանդես են գալիս *նացիոնալիզմն ու սիոնիզմը*: Նացիոնալիզմի գաղափարախոսությունն ամբողջական, խստորեն սահմանազատված չէ: Այն տարբեր գաղափարների ու կոնցեպցիաների հավաքածու է: Մեծ տերությունների նացիոնալիզմն հիմնականում շովինիզմի, ռասիզմի ու ազգային բացառիկության քարոզ է: Ճնշված ազգերի նացիոնալիզմը հիմնականում համադեմոկրատական բովանդակություն ունի: Այն ուղղված է արտաքին ռազմությունների դեմ, արտահայտում է համազգային շահեր եւ նպատակում ազգային ինքնագիտակցության զարգացման:

Նացիոնալիզմի իմացաբանական հիմքն ազգային մի շարք դրական հատկանիշների՝ ազգային հպարտության եւ իրժանապատվության գիտակցումն է: Հիմնահարցի մասնագետները պնդում են, որ նացիոնալիզմը ամենատարածված գաղափարախոսությունն է աշխարհում: Վստնգված ազգերի համար նացիոնալիզմը դրսեւորվում է որպես հսկազավթողական գիտակցության ձեւ:

Սիոնիզմը իբրեւ հրեական ազգային գաղափարախոսություն եւ քաղաքական պրակտիկա ձևավորվել է 19-րդ դարի 80-90-ական թվականներին Ռուսաստանի, Ավստրո-Հունգարիայի եւ Գերմանիայի տարածքներում, որտեղ կենտրոնացված էր հրեա բնակչության հիմնական մասը: Հետագայում, դեպի Ամերիկա հրեական մասսայական արտագաղթի հետեւանքով սիոնիստական շարժման խոշոր կենտրոնը դարձավ Ամերիկան: Սիոնիզմի առաջին խոշոր դեմքը հանդիսացավ ռուսական հրեա բժիշկ Լ.Պինսկերը:

Սիոնիզմը հռչակում է, որ աշխարհի բոլոր հրեաները միասնական ազգ են, որ հրեությունը Աստծուց պատժված, բայց եւ Աստծո ընտրյալ խորհրդավոր ազգ է, որը բացառիկ դեր է խաղացել համաշխարհային պատմության մեջ:

Ինչպես ճնշված մյուս ազգերը, այնպես էլ հրեաները, ներքին սոցիալական ու դասակարգային հակասությունները երկրորդային են համարում: Սիոնիստական շարժման գլխավոր նպատակն էր Պաղեստինում ստեղծել ազգային պետություն: Նրանք սկսեցին փառաբանել Իսրայելի աստծուն՝ Եհովային, որը ամբողջ աշխարհի հրեաներին կանչում է սուրբ Սիոն լեռան ստորոտը:

1920-ական թվականներին նրանք հաջողվում էր Պաղեստինում ստեղծել ազգային իշխանության տեղական մարմիններ ու ինքնապաշտպանական ջոկատներ: 1947թ. նոյեմբերի 19-ին ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեան որոշեց Պաղեստինի վրայից վերցնել անգլիական մանդատը եւ այն բաժանել արաբական Պաղեստինի եւ հրեական Իսրայելի՝ երկու անկախ պետությունների: Իսրայելի պետութ-

1. Տե՛ս. Զ.Սիմոնյան, *Նշվ. աղբյ.* էջ 249:

Տե՛ս՝ Նաեւ: Ա.Համբարյան, *Երիտթուրքերի ազգային եւ հողային քաղաքականությունը եւ ազատագրական շարժումները Արեւելյան Ղալստանում, 1908-1914: Եր. 1979. էջ 19*

1. Տե՛ս՝ Ս.Մագոպիան, *The phenomenon of Revolution*, New-York, 1975, էջ 267

յունը, փաստորեն, դարձավ սիոնիստական շարժման գլխավոր արդյունքը:

Իսրայելի թիկունքում կանգնում են աշխարհի հզոր տերությունների՝ ԱՄՆ ի, ԱՆգլիայի, Գերմանիայի հրեական ծագում ունեցող բազմաթիվ ֆինանսիստներն ու արդյունաբերողները:

Քանի որ Իսրայելը միասնական հրեական ժողովրդի հայրենիքն է եւ հոգեւոր կենտրոնը, ուստի բոլոր երկրների հրեաներին տրվում է կրկնակի քաղաքացիություն:

Այսպիսով բավական մեծ արդյունքի հասած այս գաղափարախոսությունը, իր կենսունակ գործելակերպով, կարող է յուրատեսակ նախօրինակ դառնալ համանման իրավիճակում գտնվող ազգերի համար՝ ազգային բաղձանքների իրականացման ճանապարհին:

ԳԼՈՒԽ 14 ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՆՖԼԻԿՏՆԵՐ

14.1 ԿՈՆՖԼԻԿՏԻ ԾԱԳՈՒՄԸ, ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ

Կոնֆլիկտը՝ երկու կամ մի քանի կողմերի միջեւ սոցիալական հարաբերություններ են, որոնց նպատակները եւ շահերը ռեալ կամ ենթադրաբար անհամատեղելի են: Կոնֆլիկտը հակադիր շահերի, կարծիքների եւ հայացքների բախում է, լուրջ տարածայնություն ու սուր բանավեճ, որը հանգեցնում է հակառակորդ կողմերի պայքարին: Քաղաքական կոնֆլիկտն անհատների, սոցիալական խմբերի, կուսակցությունների, պետությունների, ռազմա-քաղաքական կազմակերպությունների շահերի եւ գործողությունների անհամատեղելիությունն է, նրանց հակադրությունը:

Խորհրդային կարգերի ժամանակ, հայտնի պատճառներով, քաղաքական կոնֆլիկտների եւ ձգնաժամերի ուսումնասիրման ուղղությամբ հետազոտություններ չէր իրականացվում այն դեպքում, երբ ԱՄՆ-ում եւ Արեւմտյան Եվրոպայի մի շարք երկրներում վաղուց ստեղծվել էին կոնֆլիկտոլոգիայի լուրջ դպրոցներ: ԽՍՀՄ-ի փլուզումը, հասարակական հարաբերությունների լարվածությունը, ինչպես իշխանությունների, այնպես էլ գիտության առջեւ խնդիր դրեց ուսումնասիրել կոնֆլիկտների ծագման եւ նրանց լուծման հարցերը: Հասարակության կամ նրա առանձին ոլորտների ձգնաժամն ստիպում է նրա ապաքինման միջոցներ փնտրել: Ահա թե ինչու կոնֆլիկտների եւ ձգնաժամերի ծագման պատճառների եւ հաղթահարման ուղիների հարցերն այսօր գտնվում են քաղաքագետների, սոցիոլոգների, հոգեբանների ուշադրության կենտրոնում: Կոնֆլիկտների ուսումնասիրությունն սկսվել է վաղ ժամանակներից: VII-VI դդ. մ.թ.ա. չինական փիլիսոփաները գոյի շարժման աղբյուրը համարում էին մատերիայի դրական եւ բացասական կողմերի փոխհարաբերությունը: Հին Հունաստանում արժեքավոր էր համարվում հակադրությունների մասին ուսմունքը, օրինակ, Հերակլիտը իրերի եւ երեւոյթների շարժումը դիտում էր որպես հակադրությունների պայքարի հետեւանքով առաջացած օրինաչափ գործընթաց: Սակայն մինչեւ 18-րդ դարի վերջը կոնֆլիկտների հարցերով զբաղվող հեղինակները հիմնականորեն հանգեցնում էին միայն իշխանության եւ ենթակայության հարաբերություններին: Նման մոտեցման դեպքում կոնֆլիկտի հաղթահարման լծակը համարում էին առաջին հերթին պետության կարգավորիչ գործունեությունը:

Կոնֆլիկտների հետազոտության հարցերով զբաղվել են շատ հեղինակներ: Հեգելը գտնում էր, որ կոնֆլիկտի գլխավոր պատճառը հասարակության սոցիալական բեւեռացումն է, Հ.Սփենսերը կոնֆլիկտը դիտարկում էր սոցիալ-դարվինիզմի տեսանկյունից, այն համարելով մարդկային հասարակության անխուսափելի ուղեկիցը, սոցիալական զարգացման խթան, Մ.Վեբերը կոնֆլիկտը համարում էր պայքար, Ռ.Պարկը կոնֆլիկտը մտքից սոցիալական փոխգործունեության ձեւերի (մրցակցություն, հարմարեցում, ձուլում) մեջ: Ամերիկյան քաղաքագետ Լ.Քոզերը սոցիալական կոնֆլիկտը համարում էր որոշակի նպատակների ուղղված մարդկանց, սոցիալական խմբերի եւ այլ սուբյեկտների ձգտումներ: Այդ

1. Կոնֆլիկտ-լատ. *conflictus*-բախում

2. Տեւ "Политология. Энциклопедический словарь", М., 1993, էջ 142

նպատակների տակ նա հասկանում էր իշխանության կարգավիճակի փոփոխությունը, շահույթի վերաբաժանում էր պայքար արժեքների վերագնահատման համար: Գերմանացի սոցիոլոգ էր քաղաքական գործիչ Դարենդորֆը՝ իր սոցիոլոգիական կոնցեպցիան անվանում էր «կոնֆլիկտների տեսություն»՝ հավելելով այն ինչպես դասակարգային պայքարի մարքսիստական, այնպես էլ «սոցիալական համաձայնության» տեսություններին: Կոնֆլիկտը նա համարում էր յուրաքանչյուր հասարակությունում գործող տիրապետության եւ ենթակայության հարաբերությունների արդյունք: Սոցիալական կոնֆլիկտի թողարկումը, ըստ նրա, տանում է դեպի նրա սրմանը, իսկ նրա ռացիոնալ կարգավորումը՝ «վերահսկվող էվոլյուցիայի»: Դեմոկրատական ռեժիմի պայմաններում կոնֆլիկտները համաձայնության, կայունության, կարգ ու կանոնի հետ միասին հանդիսանում են սոցիալական առաջընթացի շարժիչներից մեկը: Ընդ որում, կոնֆլիկտը ժամանակավոր է, իսկ վերջիններս՝ մշտական:

Քաղաքական էլիտան հաճախ ձգտում է կոնֆլիկտներն անտեսել, համարել արհեստականորեն ստեղծված, կամ էլ փորձում է կարգավորել առանց նրանց արմատները շոշափելու: Նման դեպքերում կոնֆլիկտի մի խայտառակ շրջապատույտ է սկսվում, որը բերում է ընհանուր տեղորի կամ հեղափոխական պայթյունի:

Տարբեր ոլորտներում առաջացող կոնֆլիկտները ձեռք են բերում քաղաքական բովանդակություն, երբ շոշափում են միջազգային, միջբնիկական, ազգամիջյան, միջհամայնքային, կրոնական, ժողովրդագրական, ռեզիոնալ եւ տեղական հարաբերությունները: Նման կոնֆլիկտներն ուղղակի կամ անուղղակի կերպով կապվում են իշխանության պահպանման, ամրապնդման կամ քայքայման հիմնահարցերի հետ:

Քաղաքականության ներքին հակասականության, կոնֆլիկտային բնույթի մասին գաղափարն արմատավորվել է գիտության մեջ XIX դարում Ա.Թոքվիլի, Կ.Մարքսի, Գ.Զիմմելի, իսկ հետագայում Զ.Բուրդիյեի, Լ. Քոզերի եւ այլ տեսաբանների կողմից: Նրանք կոնֆլիկտը համարում էին քաղաքականության սկզբնապատճառ: Այն ընկած է քաղաքականության եւ նրա հետ կատարվող բոլոր փոփոխությունների հիմքում, որոշում է հասարակական կյանքի տվյալ ոլորտի գոյության սահմաններն ու բնույթը:

Հաճախ քաղաքականությունը դիտվում է որպես «սոցիալական համերաշխություն»՝ հաստատելու, հասարակության վրա «մանկավարժական ազդեցություն»՝ իրականացնելու միջոց: Սակայն նման մոտեցումը միշտ չէ, որ համապատասխանում է ռեալ իրականությանը:

Իրականում քաղաքականությունը միշտ էլ ձեւավորվում է մարդկանց փոխհարաբերությունների միջոցով, որոնք ենթադրում են ինչպես համագործակցություն, այնպես էլ մրցակցություն: Ընդհանուր առմամբ քաղաքական կոնֆլիկտը երկու եւ ավելի կողմերի միջեւ փոխգործողության տարատեսակ է, որում հակառակորդները ձգտում են վերաբաշխել ռեսուրսները եւ իշխանությանը վերաբերող իրավասությունները: Ըստ էության, կոնֆլիկտը քաղաքականության սուբյեկտների փոխգործողության հնարավոր տարբերակներից մեկն է: Կոնֆլիկտի կողմերի միջեւ հարաբերությունները կարող են լինել երկու ձեւի, *արմատական*, երբ բացակայում է ընդհանուր շահը, եւ՝ *մասնակի*, երբ կողմերն ինչ-որ տեղ ընդհանուր շահեր ունեն: Բացի դրանից, կոնֆլիկտի մասնակիցները կարող են ունենալ հավասար կամ անհավասար հնարավորություններ՝ միմյանց վրա ազդելու առումով, որովհետեւ կոնֆլիկտը հարաբերությունների ու շփման այնպիսի վիճակ է, երբ կողմերից մեկը սպասում կամ պահանջում է մյուս կողմի վարքագծի եւ գործելակերպի փոփոխություն:

Կոնֆլիկտի խորությունը որոշվում է հակասությունների եւ անհամաձայնության առարկայով, որի հետ անմիջական կապի մեջ են կոնֆլիկտի մեջ մտած սուբյեկտները: Կոնֆլիկտի հաճախականությունը կարող է բացասաբար անդրադառնալ նրա խորության եւ տեղողության վրա: Կարելի է նաեւ այն է, որ քաղաքական կոնֆլիկտները հատկեցնելով քաղաքականության սուբյեկտների դիրքորոշումները տվյալ քաղաքական խաղում, պայմաններ են ստեղծում տարբեր կողմերի համագործակցության, քաղաքական կոալիցիաների, դաշինքների եւ համաձայնությունների համար: Այս հանգամանքը յուրաքանչյուր քաղաքական գործընթացը կարող է դնել ավելի նպատակահարմար ուղու վրա:

Սիսազանգելով իշխանություններին՝ գոյություն ունեցող տարածայնությունների եւ հսկասությունների առկայության մասին, կոնֆլիկտներն անհրաժեշտ պայմաններ են ստեղծում քաղաքական գործընթացում ստեղծված լարվածության հաղթահարման համար: Հասարակության եւ իշխանության ապակայունացումն առաջանում է ոչ թե կոնֆլիկտների, այլ անհրաժեշտ քաղաքական լուծում չգտնելու պատճառով:

Այսպիսով, կարելի է ասել, որ հասարակության համար միայն առանձին քաղաքական կոնֆլիկտները կարող են ունենալ, իրոք, քայքայիչ բնույթ: Մինչդեռ այն երկրներում, որտեղ գոյություն ունի սոցիալական ներկայացուցչության զարգացած եւ ձկուն համակարգ, կոնֆլիկտների բացահայտումն ու կարգավորումը պայմաններ է ստեղծում պահպանել քաղաքական համակարգի ամբողջականությունն ու զարգացումը:

Սովորաբար քաղաքական կոնֆլիկտների աղբյուրները լինում են սոցիալական եւ ոչ սոցիալական բնույթի: Ոչ սոցիալական բնույթի աղբյուր է համարվում մարդուն եւ կենդանիներին հատուկ ագրեսիվության դրսեւորումը: Սակայն ժամանակակից գիտությունն ապացուցում է, որ մարդն ի սկզբանե հակված չէ միայն կոնֆլիկտների կամ էլ միայն իր նմանների հետ համերաշխ համագործակցելուն: Քաղաքական կոնֆլիկտների բովանդակությունը առավել ճիշտ է բացահայտվում սոցիալական գործոնների առաջնայնության ընդունումով:

Քաղաքագիտական գրականության մեջ առանձնացվում են քաղաքական առճակատման երեք հիմնական աղբյուրներ՝ *Առաջին* հերթին դրանք հասարակական հարաբերությունների այն բազմազան ձեւերն ու ասպեկտներն են, որոնք պայմանավորում են քաղաքականության սուբյեկտների կարգավիճակների անհավասարությունն իշխանության նկատմամբ, ռեսուրսների պակասը եւ այլն: Քաղաքական կոնֆլիկտների այս օբյեկտիվ աղբյուրներն հաճախ հակասություններ են առաջացնում կառավարող եւ ոչ կառավարող էլիտաների, տարբեր ճնշման խմբերի եւ իշխանական համակարգի այլ քաղաքական սուբյեկտների միջեւ:

Քաղաքական կոնֆլիկտների աղբյուրների *երկրորդ* հիմնական խմբին են պատկանում մարդկանց տարածայնությունները բազային արժեքների եւ քաղաքական իդեալների նկատմամբ, պատմական ու ժամանակակից քաղաքական իրադարձությունների մեկնաբանությունը: Հաճախ նման կոնֆլիկտներն առաջանում են այն երկրներում, որտեղ բախվում են որակապես տարբեր կարծիքներ պետության բարեփոխման, սոցիալական ձգնաժամից դուրս գալու ուղիների հարցում:

Վերջապես, քաղաքական կոնֆլիկտների աղբյուրների երրորդ խումբն են

1. Տես՝ Բ. Ռ. Մյուզեռ, Ա. Մ. Տոլոբեռ, "Введение в политологию", М., 1995, էջ 271-272

կազմում այն գործոնները, որոնք պայմանավորում են յուրաքանչյուր քաղաքացու կամ խմբի հստակ տեղը քաղաքական համակարգում: Այս տիպի կոնֆլիկտները բնորոշ են առաջին հերթին քաղաքականապես անկայուն հասարակություններին, որտեղ մարդիկ դեռևս նոր են գիտակցում իրենց տեղը նորաստեղծ պետության մեջ, նոր տիպի հարաբերությունների մեջ են մտնում իշխանության հետ/օրինակ, ներկայիս ԱՊՀ երկրներում: Եթե տվյալ հասարակությունն իր ներսում կոնֆլիկտային գործոններ չունենար, ապա անհնար կլիներ վերլուծել եւ բացահայտել քաղաքական համակարգի, հաստատությունների առաջացումն ու գործունեությունը, կոնֆլիկտի կարգավորման նրանց ֆունկցիաները: Բացի վերը նշված աղբյուրներից, քաղաքագիտության մեջ կոնֆլիկտի ծագման արմատները կապում են նաեւ այնպիսի չբավականացնող արժեքների հետ, ինչպիսիք են իշխանությունը, նյութական, հոգեւոր բարիքները, սոցիալական վարկը, հեղինակությունը եւ այլն:

14.2 ԿՈՆՖԼԻԿՏՆԵՐԻ ՂԱՍԿԱՐԳՈՒՄԸ

Քաղաքական կոնֆլիկտների աշխարհը շատ հստակ է եւ բազմազան: Կարելի է նրանք դասակարգել տարբեր հիմքերից ելնելով՝ ըստ սուբյեկտների, կոնֆլիկտային հարաբերությունների աստիճանի, ընդգրկման մասշտաբների եւ այլն: Ըստ մասշտաբի ամենամեծ կոնֆլիկտը տարբեր սոցիալ-քաղաքական համակարգերի միջեւ եղած կոնֆլիկտն է, որն ունի համընդհանուր, գլոբալ բնույթ: Վերջին ժամանակներում լույս տեսած քաղաքագիտական դասագրքերում ընդունված է կոնֆլիկտները եւ ձգնաժամերը դասակարգել հետևյալ հիմունքներով:

Առաջին՝ ըստ դրսեւորման ոլորտի, որտեղ առանձնացվում են արտաքին եւ ներքին քաղաքական կոնֆլիկտները:

Երկրորդ՝ ըստ իրենց նորմատիվ կարգավորման մակարդակի եւ բնույթի: Տվյալ դեպքում խոսքը գնում է կազմակերպչական ձեւավորում ստացած կամ այդ շրջանակներից դուրս մնացած կոնֆլիկտների մասին:

Երրորդ՝ բնորոշվում է որակական բնութագրություններով, որոնք արտացոլում են կոնֆլիկտի կարգավորման մեջ մարդկանց ներգրավվածության աստիճանը:

Չորրորդ, երբ կոնֆլիկտներն առաջանում են ըստ կողմերի մրցակցության հրապարակայնության աստիճանի: Խոսքը վերաբերում է բաց եւ փակ կոնֆլիկտներին: Բաց կոնֆլիկտներն աչքի են ընկնում քաղաքական կյանքում քաղաքացիների զանգվածային մասնակցությամբ, փակի դեպքում հաստիք է դրսեւորման ոչ հրապարակային եղանակը:

Հինգերորդ, երբ կոնֆլիկտները տարբերվում են ըստ տեւողության՝ երկարատեւ եւ կարճատեւ:

Վեցերորդ՝ վերաբերվում է քաղաքական ռեժիմի կազմակերպման հարաբերություններին: Տվյալ դեպքում խոսքը վերաբերում է ուղղահայաց՝ կենտրոնական եւ տեղական էլիտաների, կառավարման մարմինների միջեւ եւ հո-

րիզոնական՝ քաղաքական կյանքի սանդղակի նույն աստիճանի սուբյեկտների միջեւ՝ կառավարող էլիտայի, ընդդիմադիր կուսակցությունների միջեւ:

Կոնկրետ քաղաքական գործընթացներում կոնֆլիկտների յուրաքանչյուր տիպը ընդունակ է խթանել մրցակցության եւ համագործակցության հարաբերությունները:

Քաղաքագիտությունը մեծ տեղ է տալիս կոնֆլիկտի զարգացման փուլերի ուսումնասիրությանը, Կոնֆլիկտային հարաբերությունները ծնվում են այն ժամանակ, երբ ընդդիմադիր կողմերի միջեւ ձեւավորվում է լարվածության մթնոլորտ, որը մատնանշում է քաղաքական սուբյեկտների միջեւ առաջացած վեճի առարկան, քաղաքական դիրքորոշումների անհամապատասխանությունը: Կոնֆլիկտի զարգացման այս ստաջին փուլում կարելի է միայն գուշակել, թե ի՞նչ հույսով է զարգանալու տվյալ հակասությունը:

Քաղաքական կոնֆլիկտի երկրորդ փուլում հակառակորդ կողմերը որոշում են իրենց սարստեղծիան եւ ընտրում պայքարի ձեւերը: Այս փուլում կողմերը պարզում են իրենց հնարավորությունները պայքարի միջոցների, այդ թվում՝ ուժային կիրառման ուղղությամբ: Երրորդ փուլը կապվում է պայքարի մեջ նոր մասնակիցների ներգրավման հետ, ինչը արտահայտվում է տարբեր բլոկերի ստեղծմամբ: Չորրորդ փուլը պայքարի թեժացումն է, որը ստիպում է մասնակից դառնալ հակառակորդ կողմերի բոլոր դաշնակիցներին՝ եւ համախոհներին: Այս հանգամանքը կարող է հանգեցնել համազգային խոր քաղաքական ծգնաժամի: Կոնֆլիկտի զարգացման հինգերորդ փուլի ընթացքում կողմերից մեկն անցնում է ուժի գործադրման:

Սկզբում այն կրում է սահմանափակ, ցուցադրական բնույթ եւ նպատակ է դնում ստիպել հակադիր կողմին զիջումների գնալ: Վեցերորդ փուլը բուն զինված կոնֆլիկտն է, որը հայտնի պարագաներում վերածում է զինված պայքարի՝ պատերազմի: Կոնֆլիկտը կարող է հաղթահարվել զարգացման ցանկացած փուլի ընթացքում, եթե հնարավոր լինի վերացնել հակամարտության արմատական պատճառները:

Քաղաքականության մեջ կոնֆլիկտների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ քաղաքագիտության համար առավել հետաքրքրություն են ներկայացնում այն կոնֆլիկտները, որոնք շոշափում են քաղաքական համակարգի բուն հիմքերը, այսինքն, պետությունը: Այս դեպքում արդեն կոնֆլիկտ հասկացությունը չի համապատասխանում ռեալ իրավիճակին, որովհետեւ դա ոչ թե կոնֆլիկտ, այլ ծգնաժամ է: Եվ այսպես, ի՞նչ ենք հասկանում քաղաքական ծգնաժամ ասելով, որո՞նք են նրա հիմնական դրսեւորումները:

Քաղաքական ծգնաժամը հասարակության քաղաքական համակարգի վիճակն է, որն արտահայտվում է գոյություն ունեցող կոնֆլիկտների խորացմամբ ու սրմամբ, քաղաքական լարվածության կտրուկ ուժեղացմամբ, կառավարող շրջանների նկատմամբ ժողովրդի համընդհանուր դժգոհությամբ: Այդ ծգնաժամը պայմանավորված է նախեւառաջ պետության եւ իշխանության մարմիններից զանգվածների օտարմամբ:

Ինչպես կոնֆլիկտները, ծգնաժամերը եւս նույնպես բազմաբնույթ են, նրանք ընդգրկում են քաղաքականության, իշխանության, կառավարության

1. Տե՛ս՝ В. П. Пугачев, А. И. Соловьев, "Введение в политологию", М., 1995, էջ 271-272, "Политология", Минск, 1995, էջ 132-133, "Политология. Учебное пособие", М., изд. "Союз", 1995:

1. Տե՛ս՝ "Политология", Минск, 1995, էջ 138

տարբեր ոլորտներ: ճգնաժամերը կարող են ի հայտ գալ, երբ պետությունը կամ նրա առանձին մարմիններն անընդունակ են դառնում իրականացնելու իրենց ֆունկցիաները, երբ իշխանությունը կաթվածահար է, եւ օրենքները չեն գործում, երբ քաղաքական համակարգի արժեքը ժխտող գաղափարներ են տարածվում եւ բացահայտ կամ գաղտնի ընդդիմադիր գործունեություն է ծավալվում ուղղված քաղաքական համակարգի, պետության եւ՝ առաջին հերթին, ուժային նախարարությունների վերացման նպատակով: Քաղաքական ճգնաժամի պատճառ կարող է դառնալ նաեւ ժողովրդի կյանքի մակարդակի անկումը, ազգային կրոնական հիմնահարցերի սրումը եւ այլն:

Քաղաքական ճգնաժամերն իրենց լինելիության ժամանակ անցնում են մի քանի փուլեր, առաջին՝ հասարակության կամ նրա քաղաքական համակարգի նախաճգնաժամային իրավիճակը, երբ կոնֆլիկտն այնքան է սրվում, որ փոխհամաձայնության միջոցով անհնար է դառնում հարցերի լուծումը: Երկրորդ՝ բուն ճգնաժամի առաջացումը, երբ քաղաքական սուբյեկտները չեն կարողանում քաղաքական մեթոդներով լուծել հասարակության առջեւ ծառացած խնդիրները: Երրորդ՝ ճգնաժամի սրում, երբ քայքայվում են համապատասխան քաղաքական կառույցները, խորանում է դրանց անաշխատունակությունը, արդյունքում տիրում է անիշխանություն:

Քաղաքական ճգնաժամերի ծագման եւ լուծման մեջ կարեւոր դեր են խաղում հասարակության մեջ դեմոկրատիայի զարգացման, նրա ղեկավարության հմտության աստիճանը, ժողովրդի սոցիալական ապահովվածությունը եւ այլն: Ճգնաժամերը եւս լինում են ներքաղաքական եւ միջպետական: Ներքաղաքական ճգնաժամերը կարող են լինել համազգային եւ մասնավոր: Մասնավորի մեջ ընդգրկվում է ոչ թե ամբողջ համակարգը, այլ նրա տարբեր բաղադրամասերը: Այս առումով հայտնի է կառավարական ճգնաժամը, որի պատճառը կառավարության հեղինակության անկումն է: Երբ կառավարությունը չի կարողանում հսկել իրադրությունը, ապա օրենսդիր մարմինը՝ խորհրդարանը, կարող է հրաժարվել պաշտպանել կառավարությանը, այսինքն՝ պաշտոնաթող անել: Կառավարական ճգնաժամերը հաճախ տեղի են ունենում այն երկրներում, որտեղ կառավարությունը կոալիցիան է բազմակուսակցական:

Ներքաղաքական մասնավոր ճգնաժամը կարող է արտահայտվել *խորհրդարանական ճգնաժամի* ձեւով, որը պայմանավորված է օրենսդիր մարմիններում ուժերի հարաբերության փոփոխությամբ, երբ որոշումները չեն արտահայտում քաղաքացիների մեծ մասի կամքը: Խորհրդարանական ճգնաժամ կարող է ստեղծվել, երբ պայքարող քաղաքական խմբավորումներն հավասար ծայեր ունեն եւ կասեցնում են որոշումների ընդունումը: Այս դեպքում ճգնաժամի հաղթահարումը խորհրդարանի արձակումն է: Ներքաղաքական ճգնաժամի օրինակ է նաեւ սահմանադրական ճգնաժամը, երբ հին սահմանադրությունը կորցնում է իր լեգիտիմությունը, եւ կասեցնում է նրա գործունեությունը, իսկ նոր սահմանադրություն առայժմ չկա: Իշխանության համար ամենավտանգավորը համազգային ճգնաժամերն են, երբ «վերելները» չեն կարողանում կառավարել երկիրը: Այդպիսի ճգնաժամն ընդգրկում է հասա-

րակության բազիսային հաստատությունները:

Այսպիսով, քաղաքական ճգնաժամը բավականին ծանր իրադարձություն է հասարակության կյանքում, սակայն նման պարագայում անգամ ճգնաժամերը սկզբունքորեն տարբերվում են համընդհանուր աղետներից, երբ տեղի է ունենում տվյալ համակարգի լրիվ արգելակում: Ճգնաժամերը կարող են հիմք հանդիսանալ տվյալ քաղաքական համակարգը զարգացման նոր փուլ բեւակոխելու կամ նոր համակարգ ստեղծելու համար:

14.3. ԿՈՆՖԼԻԿՏՆԵՐԻ ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Ժամանակակից քաղաքական գիտության մեջ մեծ ուշադրություն է դարձվում կոնֆլիկտների վերահսկողության եւ կառավարման եղանակների վրա: Կոնֆլիկտները կառավարելի դարձնելու համար աշխատում են նույնիսկ այն ուժերը, որոնք շահագրգռված չեն դրանք վեցնականապես կարգավորելու ուղղությամբ: Իր հերթին, կառավարող վերնախավը հաճախ ընդդիմադիր կողմի առջեւ բարձրացնում է անընդունելի պայմաններ, հույսը դնելով նրա շուտափույթ հյուծման կամ էլ հակառակորդի մասին հասարակության մեջ բացասական կարծիք ստեղծելու վրա: Սակայն շատ դեպքերում քաղաքական ուժերը ձգտում են վերահսկողություն սահմանել կոնֆլիկտների վրա՝ դրանք կարգավորելու նպատակով: Այս դեպքում կոնֆլիկտը կառավարող սուբյեկտ կարող է հանդիսանալ ինչպես հակադիր կողմերից մեկը, այնպես էլ կոնֆլիկտի հետ չառնչվող երրորդ ուժը:

Ով կամ ինչպիսին էլ լինի կոնֆլիկտը կառավարող սուբյեկտը, հակասությունը կարգավորելու ճանապարհները փնտրելիս անխուսափելիորեն առնչվում է մի շարք ընդհանուր խնդիրների հետ:

Նախ՝ անհրաժեշտ է խոչընդոտել կոնֆլիկտի ընդլայնման միտումները, որովհետեւ նրա կարգավորման համար պահանջվող սոցիալական գինը, հետո շատ բարձր կլինի:

Այնուհետեւ պետք է բացահայտել բոլոր ստվերային եւ ոչ հստակ կերպով դրսևորվող կոնֆլիկտները՝ չվերահսկվող, անկառավարելի գործընթացներից խուսափելու համար:

Պետք է թուլացնել կոնֆլիկտին մոտ քաղաքական կյանքի լարվածությունը: Կոնֆլիկտի մեջ ընգրկված կողմերի հաշտեցումը կարող է ընթանալ երկու հիմնական ճանապարհներով:

Առաջին՝ կոնֆլիկտի խաղաղ կարգավորում, որը ենթադրում է երկկողմանի գիշումների շնորհիվ համաձայնություն: Ելակետային դիրքորոշումների պահպանման վրա հիմնված փոփոխամաձայնություն:

Երկրորդ՝ կողմերի հաշտեցում հարկադրական եղանակով, երբ անտեսվում է նրանցից մեկի շահերը: Այս եղանակի հիմքում ընկած են.

հակառակորդ կողմերից մեկի ուժերի գերակշռությունը մյուսի նկատմամբ, նրանցից մեկի մեկուսացումը, նրա կարգավիճակի մակարդակի իջեցումը, կամ հակառակորդի լիակատար ոչնչացումը, որի միջոցով խաղաղությունը հաստատվում է թշնամու բացակայության պայմաններում:

Գոյություն ունեն կոնֆլիկտների հաղթահարման որոշակի մեթոդներ:

որոնցից յուրաքանչյուրը վերաբերում է նշված երկու հիմնական ուղիներին: Առաջինը կոնֆլիկտի «խուսափման» մեթոդն է: Ցվյալ մեթոդի օրինակ կարող է հանդիսանալ քաղաքական ասպարեզից այս կամ այն գործիչի կամավոր հեռացումը, երկրից մեկնումը եւ այլն: Սակայն կոնֆլիկտից խուսափումը չի նշանակում դրա վերջնական հաղթահարում: Կոնֆլիկտի հիմքում ընկած հակասությունը դեռեւս պահպանվում է:

Կոնֆլիկտի լուծման երկրորդ մեթոդը նրա ժխտումն է կամ փոխարինումը մեկ ուրիշով: Սա այն դեպքն է, երբ կոնֆլիկտը տեղափոխվում է քաղաքական այլ ասպարեզ: Նման մեթոդին են դիմում քաղաքական շատ սուբյեկտներ, հատկապես, ընտրական մրցարշավների ժամանակ: Նրանք փորձում են որոշ հակասությունների նկատմամբ հստակ դիրքորոշում չգրավել: Այս գործընթացում մասնակից սուբյեկտների հիմնական խնդիրն է ավելացնել կամ պահպանել ենթադրվող կողմնակիցների քանակը:

Շատ հաճախ կոնֆլիկտը հաղթահարում է երրորդը՝ բախման միջոցով: Այս մեթոդի հիմքում ընկած է անհաղթահարելի հակասությունը քաղաքական սուբյեկտների միջեւ: Բախումը հանգեցնում է խոր ծգնաժամի եւ լուվյալ ռեժիմի պարտության ու ոչնչացման:

Չորրորդ մեթոդը կոնֆլիկտի լուծման հետաձգումն է: Այն տեղի է ունենում, երբ հակառակորդ կողմերից մեկը զիջում է դիրքերը եւ իրեն պարտված է ճանաչում: Միեւնույն ժամանակ ուժերի կուտակման եւ իր օգտին իրադրության փոփոխման հետեւանքով նա փորձ է անում վերադարձնել նախկինում կորցրած դիրքերը: Այս մեթոդի ամենավառ օրինակն է Գերմանիայի համար նվաստացուցիչ 1919թ. Վերսալյան պայմանագիրը: Դրա հետեւանքները հայտնի են՝ համաշխարհային երկրորդ պատերազմը:

Կոնֆլիկտի հաղթահարման հինգերորդ մեթոդը՝ կողմերի հաշտեցումն է միջնորդի օգնությամբ՝ հակառակորդների դիրքորոշումների ու շահերի մերձեցման հիմքի վրա: Միջնորդի դերում կարող են հանդես գալ հաշտարար հանձնաժողովները, քաղաքական գործիչները, իսկ միջպետական կոնֆլիկտների ժամանակ՝ առանձին պետությունները: Օրինակ, հայ-ադրբեջանական կոնֆլիկտի հաղթահարման ընթացքում միջնորդի դերում հանդես են գալիս ինչպես պետությունները, այնպես էլ սուսնձին գործիչներն ու ՄԱԿ-ի հաշտարար հանձնաժողովները:

Վեցերորդ մեթոդը, որին կարող են դիմել հակառակորդ կողմերը, արբիտրաժն է: Այս դեպքում կոնֆլիկտի մասնակիցները վեճի լուծումը թողնում են երրորդ կողմին, որի որոշումները պարտադիր են իրենց համար: Տվյալ պարագայում երրորդ կողմը գործում է համսձայն միջազգային իրավունքի ընդունված նորմերի, երկրների սահմանադրությունների եւ միմյանց միջեւ կնքված պայմանագրերի: Սակայն կոնֆլիկտի հաղթահարման այս մեթոդը չի կարելի հսմարել կատարյալ, որովհետեւ կողմերին «վերելից» պարտադրած «խաղաղությունը» շատ անգամ ուղղակի հետաձգում է արմատական հսկասության վերացումը:

Միջազգային հարաբերություններում, ինչպես նաեւ առանձին պետությունների կյանքում, արմատավորվում է կոնֆլիկտի հաղթահարման յոթերորդ մեթոդը՝ բանակցությունների վարումը: Բանակցություններն անհրաժեշտ են ուժի գործադրումից խուսափելու համար եւ հնարավոր

են այն ժամանակ, երբ կողմերի միջեւ գոյություն ունի շահերի համընկման գոնե նվազագույն հնարավորություն:

Բանակցությունների վարման հստակ եղանակ չկա: Դրանք կարող են իրականացվել տարբեր ձեւերով եւ մեթոդներով: Հստակեցված չէ նաեւ բանակցություններին մասնակցող կողմերի քանակը: Բացի հակադիր կողմերից դրանց մասնակից կարող են դառնալ նաեւ տարբեր քաղաքական սուբյեկտներ:

Կոնֆլիկտի ժամանակ, որպեսզի բանակցություններն հուսալի լինեն, անհրաժեշտ է պահպանել մի քանի հիմնական կանոններ: Նախ՝ պետք է հնարավորին չափ կոնկրետացնել եւ սահմանափակել վեճի առարկան, երկրորդ՝ հաշվի առնել կոնֆլիկտի մասնակից կողմերի էմոցիոնալ աստիճանը, երրորդ՝ կոնֆլիկտի օբյեկտի իմացության աստիճանը, նկատի է առնվում մասնակիցների պրոֆեսիոնալ մակարդակը: Հաճախ նրանք առաջնորդվում են «լավագույն պաշտպանությունը հարձակումն է», «ավելի լավ է վատ խաղաղություն, քան լավ պատերազմ», «թող մտածեն, որ իրենք հաղթել են» սկզբունքները:

Բանակցությունների ժամանակ պետք է կարողանալ տարբերակել մասնակից սուբյեկտների պահվածքը եւ վարքագծի շինձու, ցուցադրական եւ բնական վիճակները: Բանակցություններին նախապատրասվելու ժամանակ պետք է ունենալ որոշակի պլան՝ ժամանակի, տեղի, ծառայության հարցերը կարգավորելու առումով:

Նախկինում կոնֆլիկտի հաղթահարումը կապվում էր հիմնականում այն փաստի հետ, թե ով է հաղթանակել կամ պարտվել: Հակասության յուրաքանչյուր հաղթահարում նշանակում էր որոշակի զիջում հակառակորդին: Ըստ էության նման զիջումների է գնում ավելի թույլ կողմը: Վերջին տարիներին կոնֆլիկտի նման հաղթահարումը չի ընդունվում միջազգային հանրության կողմից:

Պրոֆեսոր Ջ.Զերթոնի /ԱՄՆ/ կարծիքով, կոնֆլիկտը համարվում է հաղթահարված ոչ միայն այն ժամանակ, երբ բացահայտված ու վերացված են տարաձայնությունների պատճառները, այլ նաեւ, երբ վերջ է տրված ուժի գործադրմանը: Այս մոտեցումը կոնֆլիկտի սպառնալից գործընթացը դիտում է առավել համապարփակ տեսանկյունից՝ ընդգրկելով նաեւ կոնֆլիկտի վնասագրեծումն ու կանխումը:

Քաղաքական ճգնաժամերի լուծման եղանակներից մեկը սոցիալական հեղափոխությունն է, որը շատ թանկ է նստում հասարակության վրա: Մյուս եղանակը, որը շատ տարածված է՝ *վերափոխումներն են*, որը ավելի արդյունավետ է քաղաքական ուժերի հավասարակշռության, ազգային զարգացման տեսակետից: Սակայն ընդհանուր համաձայնության հասնելու համար կառավարող ուժերից պահանջվում է մեծ ճկունություն եւ վարպետություն, բոլոր հարցերը պետք է լուծվեն բանակցությունների, կոմպրոմիսների եւ կոնսենսուսի հիմքի վրա: Այս եղանակի բարդությունը նրանում է, որ բոլոր կողմերի համար պետք է ընտրել ընդունելի որոշումներ:

Այսպիսով, քաղաքական կոնֆլիկտներն ու ճգնաժամերը դրամատիկական պահեր են յուրաքանչյուր հասարակության ճակատագրի մեջ:

Նրանք կարող են մի կողմից՝ ապակայունացնել իրավիճակը եւ մյուս կողմից՝ հասարակության զարգացման նոր փուլի հիմք հանդիսանալ: Նրանք հասարակության մեջ կուտակված կրքերի արտաժայթքման կամ կողմնատար խողովակի դեր են խաղում:

15. 1. ՄԻՋԱՉԳԱՅԻՆ ԲԱՂԱԲԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԵՎ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Միջազգային քաղաքականությունը մարդկանց կենսագործունեության ծավալուն բնագավառներից մեկն է: Այն ընդգրկում է պետական եւ ոչ պետական հաստատությունների ու կազմակերպությունների՝ միջպետական հարաբերություններում դրսևորվող գործողությունները:

Միջազգային քաղաքականության ակունքները գալիս են դարերի խորքից: Մասնավոր սեփականության հիմքով հասարակության դասակարգային շերտավորման եւ պետության ու իրավունքի առաջացմանը զուգընթաց, ձեւավորվել են քաղաքական կյանքի, այդ թվում նաեւ միջազգային քաղաքականության նորմերը: Պետությունների առաջին իսկ քայլերը ուղղված են եղել ոչ միայն իրապարակային իշխանության պահպանման ու ամրապնդման, այլեւ մյուս պետությունների ու երկրների հետ կապեր ստեղծելու եւ վիճելի հարցերը այս կամ այն ձեւով լուծելու նպատակին:

Վաղ քաղաքակրթության գրավոր հուշարձաններում հանդիպում ենք բազմաթիվ վկայությունների՝ պետությունների եւ երկրների փոխհարաբերությունների, քաղաքական վարքուբարքի կարգավորման նորմերի ու պատասխանատվության վերաբերյալ: Դրանք թեթեւ, պարզամիտ ու աղքատիկ էին եւ իրավաբանական առումով ոչ խոր ու հստակ, բայցեւայնպէս արտահայտում էին հասարակական-քաղաքական կյանքի տվյալ ժամանակաշրջանի զարգացման մակարդակը եւ բնորոշ կողմերը:

Սեր թվարկությունից առաջ երկրորդ հազարամյակում Մերձավոր Արեւելքի մեծ տերությունների՝ եգիպտոսի, Բաբելոնի, Ասորեստանի եւ Խեթական թագավորության միջեւ ծավալվել էին բազմաձյուղ դիվանագիտական հարաբերություններ. կնքվում էին պայմանագրեր, պետությունները հանդես էին գալիս փոխադարձ օգնության եւ աջակցության վերաբերյալ պարտավորություններով, ձեռնարկում էին համատեղ գործողություններ եւ այլն:

Հին Հնդկաստանի Մանու օրենքներում նախատեսված էին պատերազմական գործողությունների կանոնակարգման, մասնավորապէս, բռնությունների սահմանափակման վերաբերյալ որոշ նորմեր, արգելվում էր թունավորած զենքերի օգտագործումը, անգէն մարդկանց, գերիներին, քնածներին եւ վիրավորներին սպանելը: Բայց չէր արգելվում ցանկացած միջոցներով թշնամու դաշտերը եւ ամրությունները ոչնչացնելը:

Հին Չինաստանի միջազգային հարաբերությունների կարգավորման վերաբերյալ իրավական նորմերում որոշակի տեղ էր տրվում արբիտրաժին: Հին Հունաստանի քաղաք պետությունների կարգավորման գործում կարելի էր նշանակություն ունենալ միապետություններ կազմելու, փոխադարձ օգնության, այլ պետությունների հետ դիվանագիտական կապեր հաստատելու, պատերազմական գործողությունները կանոնակարգելու վերաբերյալ պայմանագրերն ու համաձայնությունները:

Միջպետական հարաբերությունների կարգավորման համակարգն առավել զարգացում ստացավ Հին Հռոմում: Այստեղ հատկապէս կարելի էր դիվա-

1. Տեւ՝ "Международное право", под ред. Н. Т. Блатош, М., 1987, էջ 16-17

նագիտական ծառայությունների իրականացումը հիստոլկ մարդկանց՝ քրմերի եւ դիվանագետների կողմից, որոնք օժտված էին համապատասխան իրավասութ-
յուններով եւ լիազորություններով՝ ստորագրելու պայմանագրեր, լուծելու քա-
ղաքական վիճելի հարցեր, հայտարարելու պատերազմ, կնքելու խաղաղության
դաշինք եւ այլն: Հռոմեական պետության զարգացմանը զուգընթաց, ընդլայնվե-
ցին միջպետական հարաբերությունների կարգավորման իրավական հիմքերը:
Դրանք ընդհանուր առմամբ արտահայտում էին ստրկատիրական հարաբերութ-
յան իրավաքաղաքական հարաբերությունների էությունը եւ հենց այդ պատճա-
ռով էլ որոշակի իրավական ու քաղաքական արժեք էին ներկայացնում եւ ընդօ-
րինակվում այլ պետությունների կողմից ինչպես տվյալ, այնպես էլ հետագա
պատմական ժամանակաշրջաններում:

Ֆեոդալական հարաբերությունների պայմաններում միջազգային քաղաքա-
կանությունը նոր բնույթ ստացավ: Չգալիորեն ուժեղացավ եկեղեցու ազդեցութ-
յունը ոչ միայն կրոնական հիմնահարցերի, այլեւ աշխարհիկ կյանքի միջպետա-
կան հիմնահարցերի լուծման վրա: Չեռնարկվեցին մի շարք քայլեր պատերազ-
մող պետություններին հաշտեցնելու, տարիներ շարունակվող պատերազմները
դադարեցնելու, միջազգային համագործակցության համար միջնորդական
առաքելություններ իրականացնելու ուղղությամբ: Առանձնապես նշանակալի
էին Պիզայի (1409թ.), Կոնստանցիայի (1414-1418 թթ.), Բազելի (1431-1449 թթ.)
տաճարներում միջազգային իրավունքի ու քաղաքականության մի շարք հիմնա-
հարցերի լուծման նպատակով կազմակերպված միջոցառումները, որոնց մաս-
նակցում էին պետությունների ղեկավարներ, կրոնական տարբեր հաստատութ-
յունների ներկայացուցիչներ, դիվանագետներ եւ այլն:

Ֆեոդալիզմի ժամանակ որոշակի առաջընթաց կատարվեց ոչ ուսմական մի-
ջոցներով (բանակցություններ, միջնորդություններ, արբիտրաժ) քաղաքական
հակասությունները, տարածայնությունները եւ կոնֆլիկտները հաղթահարելու
ուղղությամբ, էլ ավելի ընդլայնվեցին պետությունների դիվանագիտական ծա-
ռայությունների շրջանակները: Բայց, չնայած դրան, պատերազմները համար-
վում էին պետությունների բնականոն փոխհարաբերությունների դրսեւորում:
Միա թե ինչու քաղաքական գաղափարախուսությունը եւ գործնական քաղաքա-
կանությունը չէին կարող անտարբեր լինել ռազմական կոնֆլիկտների եւ պա-
տերազմների հետ կապված հիմնահարցերի նկատմամբ: Հենց այդ պատճառով
էլ փորձ էր արվում կանոնակարգելու պատերազմական գործողությունները,
կարելու էլ սատարել տվյալ ժամանակաշրջանում պատերազմելու առավել
ընդունելի կանոններն ու սովորույթները: Դա, իհարկե, չէր նշանակում, թե պա-
տերազմներին մարդասիրական բնույթ էր տրվում: Միայն առանձին դեպքերում
պատերազմի որոշ կարգուկանոնի պահպանումը զուգորդվում էր անասելի
բռնություններով: Հաճախ սրի էր քաշվում պատերազմի հետ առնչություն չունե-
ցող խաղաղ բնակչությունը, գերիները դարձվում էին հաղթողների սեփակա-
նությունը, վիրավորները եւ հիվանդները թողնվում էին բախտի բմահաճույքին,
թալանվում եւ ավերվում էին գյուղերն ու քաղաքները:

Ֆեոդալիզմի պայմաններում միջազգային քաղաքականության հիմնահար-
ցերի լուծման փորձերը մի կողմից՝ պատերազմական գործողությունների կանո-
նակարգման, որոշ սովորույթների պահպանման եւ մյուս կողմից՝ բարբարոսա-
կան պատերազմների արդարացման միտումները, վկայում էին ֆեոդալական

հասարակության քաղաքական կացության հակասական լինելու փաստը եւ մի-
աժամանակ մատնանշում առավել քաղաքակիրթ ձեւերով միջազգային քաղա-
քականության հիմնահարցերի լուծման ուղիները եւ միջոցները:

Բուրժուական հասարակության մեջ ձեւավորվեցին միջազգային քաղաքա-
կան հարաբերությունների նոր համակարգեր, մշակվեցին միջպետական հարա-
բերությունների կարգավորման, հակասությունների հաղթահարման եւ կոնֆ-
լիկտների լուծման այնպիսի մոտեցումներ, որոնք արտահայտում ու պաշտպա-
նում էին վերնախավի հասարակական-քաղաքական շահերը, պահպանում ու
ամրապնդում այն սմբներ, ինչ անմիջականորեն բխում էր քաղաքակրթության
զարգացման նոր մակարդակի, մարդկանց քաղաքական իրավունքների եւ
սզատությունների եւ այդ ոգով ներպետական ու միջազգային քաղաքականութ-
յան հիմնահարցերը լուծելու պահանջից:

Սոցիալ-քաղաքական հարաբերությունների հետագա զարգացումը, հատկա-
պես բուրժուական հեղափոխությունների հաղթանակը, զգալի փոփոխություն-
ներ կատարեցին միջազգային քաղաքական հարաբերությունների կարգավոր-
ման, միջպետական կոնֆլիկտների այս կամ այն չափով կանոնակարգված
(բայց ոչ առանց պատերազմների ու բռնությունների) ուղիներով ու միջոցներով
լուծման մեջ: Միջազգային իրավունքը աստիճանաբար արմատավորվեց կյան-
քում, դարձավ միջպետական հարաբերությունների կարգավորման հիմքը:

Արդի պայմաններում հասարակական-քաղաքական կյանքի ինտեգրացիոն
գործընթացները, պետությունների ներքին եւ արտաքին քաղաքականության
մեջ դեմոկրատական հիմունքների աստիճանական արմատավորման միտում-
ները, ժողովրդական զանգվածների քաղաքական ակտիվության բարձրացումն
անհրաժեշտ հիմք են հանդիսանում միջպետական հարաբերությունները քաղա-
քակիրթ եղանակներով կարգավորելու եւ երկրի համագործակցությունն ու մի-
ջազգային անվտանգությունը ապահովելու համար:

Միջազգային քաղաքականությունը որպես սոցիալական երեւոյթ պետական
ու ոչ պետական հաստատությունների ու կազմակերպությունների գործունեութ-
յան բազմաճյուղ համակարգ է՝ իր յուրահատուկ կառուցվածքով: Անկախ այն
բանից, թե ինչ բնույթ ունի եւ ինչ առանձնահատկություններով է դրսեւորվում
քաղաքականությունը, միշտ էլ ունենում է որոշակի օբյեկտ, որի գործունեությու-
նը կազմում է այդ հարաբերությունների բովանդակությունը:

Միջազգային քաղաքականության օբյեկտ կարող են դառնալ նյութական ու
հոգեւոր արժեք ունեցող այն բոլոր սոցիալական երեւոյթները (իրերը, առարկա-
ները, գործընթացները, գործողությունները, իրադարձությունները, հարաբե-
րությունները), որոնք այս կամ այն ձեւով դրսեւորվում են պետությունների, միջ-
պետական եւ ոչ կառավարական հաստատությունների ու կազմակերպությու-
նների, ինչպես նաեւ նրանց ներկայացուցչական կազմավորումների եւ լիազոր-
ված անձանց փոխհարաբերություններում: Հասարակական կյանքի տարբեր
ոլորտներում պետությունների եւ միջազգային հաստատությունների համագոր-
ծակցությունը, համառոտ ձեռնարկումները, տարբեր հիմնահարցերի շուրջ ծա-
գած տարածայնությունները, հակասությունները, կոնֆլիկտները, պատերազմ-
ները, սոցիալական լուրջ վտանգ ներկայացնող տրիակտիքները, մարդկանց
զանգվածային հուզումները եւ այլն, ներառվելով միջազգային քաղաքակա-
նության ոլորտը, դառնում են նրա օբյեկտը:

Քաղաքագիտական գրականության մեջ օբյեկտ պարզապես համարվում է
այն, ինչին ուղղվում է քաղաքականության սուբյեկտի գործողությունը: Դա, ընդ-

համուր առմամբ, միշտ լինելով հանդերձ, միայն մատնանշում է քաղաքակա-
նության սուբյեկտների գործողության ուղղվածությունը՝ անտեսելով քաղաքա-
կանության օբյեկտի եւ սուբյեկտի փոխկապակցված հարաբերությունների բաց
համակարգը:

Իրականում, միջազգային քաղաքականության թե օբյեկտը եւ թե սուբյեկտը
այդպիսիք են դառնում քաղաքականության դրսեւորման ընթացքում: Սոցիալա-
կան շատ երեւոյթներ կարող են երկար ժամանակ դուրս մնալ միջազգային քա-
ղաքականության ուշադրության չըջանակներից կամ էլ ընդհանրապես չդառ-
նալ միջազգային քաղաքականության օբյեկտ: Լեոնային Ղարաբաղի շանրա-
պետության եւ Ադրբեջանի հակամարտության հիմնահարցի միջազգայնացումը
եւ Ֆայաստանի Ֆանրապետության շրջափակման միջազգային ճանաչումը ոչ
այլ ինչ էին, եթե ոչ դրանց փոխարկումը միջազգային քաղաքականության օբ-
յեկտ: Մինչդեռ 1915թ. հայերի գեղասպանությունը թուրքերի կողմից դեռեւս չի
դարձել միջազգային քաղաքականության օբյեկտ: Հետեւաբար, չեն էլ ձեւավոր-
վել միջազգային այնպիսի կառույցներ, որոնք հանդես գային տվյալ քաղաքա-
կանության սուբյեկտի դերում կամ էլ այդպիսի դերը ստանձնելու արդեն գոյութ-
յուն ունեցող որեւէ կառույց:

Միջազգային քաղաքականության համակարգի մյուս եական տարրը միջազ-
գային քաղաքականության սուբյեկտն է: Գործնական կյանքում եւ քաղաքագի-
տական գրականության մեջ միջազգային քաղաքականության սուբյեկտ են հա-
մարվում պետությունները, միջպետական (միջազգային) եւ ոչ կառավարական
հաստատություններն ու կազմակերպությունները:

Միջազգային քաղաքականության սուբյեկտների շարքում պետություններն
առանձնահատուկ դեր ունեն: Ընդ որում, նրանք ոչ միայն հիմնական կամ գլխա-
վոր սուբյեկտներ են, այլեւ բացառիկ սուբյեկտներ: Մյուս բոլոր հաստատութ-
յուններն ու կազմակերպություններն ածանցված են, ստեղծվում ու գործում են
պետությունների փոխադարձ համաձայնությամբ, որոշակի իրավասությունների
ու լիազորությունների շրջանակներում, ներկայացնում ու պաշտպանում են
նրանց շահերը, կատարում հանձնարարություններ, իրականացնում պատվի-
րաններ եւ այլն:

Միջազգային քաղաքականության բացառիկ սուբյեկտ լինելը պայմանավոր-
ված է նրանով, որ պետություններն ինքնիշխան են, ազատ են համընդհանուր
ճանաչում գտած նորմերի շրջանակներում:

Պետությունների իշխանությունը չպետք է բացարձակ իմաստով հասկանալ:
Ինքնիշխանության հիմնական սուբյեկտները միշտ էլ ժողովուրդներն են: Պե-
տությունները միջազգային հարաբերություններում հանդես են գալիս որպես
ժողովուրդների իշխանությունը ներկայացնող քաղաքական հաստատություն-
ներ:

Տեսական եւ գործնական առումով կարելի է նշանակություն ունի միջազգա-
յին քաղաքականության սուբյեկտների կարգավիճակ ձեռք բերելու հետ կապ-
ված հարցերի պարզաբանումը: Քաղաքագիտական գրականության մեջ չկա
այդ հարցի միատեսակ ըմբռնում: Ոմանք այն կարծիքին են, որ պետության կա-
յացումն արդեն իսկ հիմք է հանդիսանում նրա՝ միջազգային քաղաքականութ-
յան սուբյեկտ դառնալու համար: Ոմանք էլ այն կարծիքին են, որ պետության կա-
յացումն անհրաժեշտ հիմք լինելով հանդերձ, բավարար չէ միջազգային քաղա-
քականության սուբյեկտի կարգավիճակ ստանալու համար:

Դիտարկելով այդ երկու՝ միմյանց հետ սերտորեն կապված, բայցեւայնպես

տարբեր հայեցակետերը, դժվար չէ նկատել, որ նրանց մեջ առկա են եւ խելացի,
ճշմարիտ կողմեր, եւ վիճելի, ոչ լիովին ընդունելի կողմեր: Քաղաքագետների եւ
քաղաքական գործիչների այն միտքը, որ պետության կայացումը բավարար
հիմք է հանդիսանում միջազգային քաղաքականության սուբյեկտի կարգավի-
ճակ ստանալու համար, ըստ էության, արդարացի է: Նրանք ելնում են պետութ-
յան ինքնիշխանության, բացարձակ ինքնուրույն եւ անկախ լինելու փաստից,
որը թե երկրի ներքին կյանքում եւ թե արտաքին հարաբերությունների բնագա-
վառում չպետք է պայմանավորված լինի նրա նկատմամբ այլ պետությունների
եւ միջազգային կազմակերպությունների կողմից ճանաչված կամ չճանաչված
լինելով:

Սակայն, իրականում, ինչպես ցույց է տալիս միջազգային քաղաքականութ-
յան փորձը, պետությունների փոխհարաբերություններում միշտ չէ, որ խստորեն
հաշվի են առնվում օբյեկտիվ փաստերը: Շատ հաճախ ինքնիշխան պետություն-
ները չեն կարողանում դառնալ միջազգային հարաբերությունների մասնակից,
այդ ուղղությամբ ձեռնարկվող փորձերը դատապարտվում, արգելակվում կամ
բողոքարկվում են այլ շահագրգիռ պետությունների կողմից: Դարձյալ դիմենք
Լեոնային Ղարաբաղի Ֆանրապետության օրինակին: Այն ավելի քան չորս տարի
գոյություն ունի որպես ինքնիշխան, ինքնուրույն եւ անկախ պետություն: Մինչ-
դեռ ԼՂՀ-ն դեռեւս չի դարձել միջազգային քաղաքականության սուբյեկտ:

ԼՂՀ-ի աստիճանական ամրապնդումը, տարածւելը քաղաքական կա-
յունության ստեղծման ուղղությամբ կատարվող դրական ազդաշարժերը, որոշ
երկրների կողմից նկատվող բարի կամքի դրսեւորումները հիմք են տալիս հու-
սալու, որ Արցախի բնակչության՝ հայ ժողովրդի այդ շոշափելի զանգվածի, հի-
րավի, տրամաբանական եւ արդար ձգտումը, պայքարն ու ձեռնարկումները մոտ
ապագայում կպսակվեն հաջողությամբ:

Ինչ վերաբերում է քաղաքագետների եւ քաղաքական գործիչների որոշ մասի
այն կարծիքին, որ միջազգային քաղաքականության սուբյեկտ դառնալու հա-
մար անհրաժեշտ հիմք են հանդիսանում այլ պետությունների կողմից տվյալ պե-
տության ընդունումն ու ճանաչումը, տեսականորեն ոչ ճիշտ եւ անարդար լինե-
լով հանդերձ, գործնականում դառնում է միակը, որը հնարավոր է իրականացնել
միջազգային քաղաքականության պրակտիկայում:

Սակայն այստեղ եւս հանդիպում ենք լուրջ դժվարությունների՝ կապված այն
բանի հետ, թե քանի երկիր, ինչ կազմակերպություններ ու հաստատություններ
պետք է ճանաչեն տվյալ պետությունը, որպեսզի այն ձեռք բերի միջազգային
քաղաքականության սուբյեկտի կարգավիճակ: Միջազգային հանրության կող-
մից ընդունված լինելու մասին միտքը նույնպես անորոշ է: Խստակ չեն երեւում
դրա հիմքերն ու շրջանակները: Մի խոսքով, խնդիրը վերաբերում է սուբյեկտի
կարգավիճակի չափսնիշների հստակեցմանը:

Հիմնահարցի լուծման ուղիներն ու ձեւերը տարբեր են: Նկատի ունենալով
այն փաստը, որ միջազգային հարաբերությունները որպես ինքնիշխան, ինքնու-
րույն ու անկախ պետություններ, յուրաքանչյուր տվյալ դեպքում իրականանում
են նրանց ազատ կամքի դրսեւորմամբ, միջազգային քաղաքականության նոր
սուբյեկտների կայացումը գործնականում տեղի է ունենում ժառանգաբար՝ պե-
տությունների կողմից նրանց ճանաչման, դիվանագիտական եւ այլ կապերի
հաստատմանը զուգընթաց:

Ինչ վերաբերում է միջազգային կազմակերպություններին, մասնավորապես
ՄԱԿ-ին եւ նրա մասնագիտացված հաստատությունների անդամակցությանը,

ապս դա իրականանում է ՄԱԿ-ի եւ համապատասխան կազմակերպությունների կանոնադրությունների պահանջներին համապատասխան: ՄԱԿ-ին 185 պետությունների անդամակցությունը միջազգային քաղաքականության լիիրավ սուբյեկտների, նրանց բարձր կարգավիճակի հավաստումն է:

Միջազգային քաղաքականությունն իրականացվում է ինչպես ներպետական հաստատությունների պաշտոնատար անձանց եւ այլ պետությունների տարածքում գտնվող դիվանագիտական ու հյուպատոսական հաստատությունների, այնպես էլ ոչ պաշտոնական հիմունքներով գործող զանազան հաստատությունների ու կազմակերպությունների, մարդկանց մասնագիտացված միավորումների միջոցով: Նրանց իրավասությունները եւ գործունեության շրջանակները որոշվում են յուրաքանչյուր պետության ներքին օրենքներով՝ պահպանելով միջազգային իրավունքի նորմերը:

Միջազգային քաղաքականության սուբյեկտների համակարգում կարելի էր դեր են խաղում միջազգային կազմակերպություններն ու հաստատությունները: Գոյություն ունեն միջազգային կազմակերպությունների եւ հաստատությունների երկու հիմնական խմբեր, որոնք միմյանցից տարբերվում են իրենց խնդիրներով եւ պետությունների, երկրների ընդգրկման շրջանակներով: Մի խումբը կազմում են տարածաշրջանային կազմակերպություններն ու հաստատությունները: Դրանցից են Արաբական Պետությունների Լիգան, Ամերիկյան Պետությունների Կազմակերպությունը, Աֆրիկյան Միասնության Կազմակերպությունը, Եվրոպական Խորհուրդը, Բիլդեբերգյան Ակումբը, ՆԱՏՕ-ն, Եռյակ հանձնաժողովը, Նավթ արտահանող երկրների կազմակերպությունը եւ այլն:

Մյուս խումբը կազմում են միջպետական եւ ոչ կառավարական այնպիսի կազմակերպություններն ու հաստատությունները, ինչպիսիք են ՄԱԿ-ը, Աշխատանքի համաշխարհային կոնֆեդերացիան, Ազատ Արհմիությունների Կոնֆեդերացիան, Արհմիությունների Համաշխարհային Ֆեդերացիան, Դեմոկրատական երիտասարդության Համաշխարհային Ֆեդերացիան, Խաղաղության Համաշխարհային Խորհուրդը, Կանանց Միջազգային Դեմոկրատական Ֆեդերացիան, ՄԱԿ-ին Օժանդակող Միավորումների Համաշխարհային Ֆեդերացիան եւ այլն:

Միջազգային կազմակերպություններից առավել նշանակալի քաղաքական արժեք ունեն միջպետական կազմակերպությունները, որոնք ներկայացուցչական հիմունքներով միավորում են պետությունների մեծ խմբեր՝ խնդիր ունենալով ծավալել երկրների միջեւ համագործակցությունը, կարգավորել միջպետական հարաբերությունները, հնարավորության շրջանակներում, խաղաղ միջոցներով լուծել պետությունների միջեւ առաջացած հակասությունները եւ կոնֆլիկտները:

Միացյալ Ազգերի Կազմակերպությունը միջպետական առավել զանգվածային եւ բազմաժյուղ այն եզակի հաստատությունն է, որի գերագույն նպատակն է միջազգային անվտանգության ապահովումը եւ երկրների համագործակցության ծավալումը: ՄԱԿ-ը այդ խնդիրներն իրականացնում է իր հիմնական հաստատությունների՝ Գլխավոր Ասամբլեայի, Անվտանգության Խորհրդի, Տնտեսական եւ Սոցիալական Խորհրդի, Խնամակալության Խորհրդի, Միջազգային Դատարանի, Զարտուղարության, ինչպես նաեւ մասնագիտացված խորհուրդների եւ զանազան ժամանակ կազմակերպությունների միջոցով:

ՄԱԿ-ի գործունեությունն հստակորեն կանոնակարգված է: Ստեղծված կուռ համակարգը հնարավորություն է տալիս տարբեր մակարդակներով կոնկրետ քայլեր ձեռնարկելու միջազգային քաղաքականության տարսբնույթ հիմնա-

հարգերի լուծման համար:

Ոչ պետական միջազգային կազմակերպությունների եւ հաստատությունների տեղն ու դերը միջազգային քաղաքականության սուբյեկտների համակարգում տարարժեք են՝ նայած ինչպիսիք են նրանց գործունեության բնույթը, ծավալը, սոցիալական նշանակությունը, միջազգային քաղաքականության հիմնական սուբյեկտների գործունեությանն աջակցելու, միջազգային նշանակության հիմնահարցերի լուծման աշխատանքներին ակտիվորեն մասնակցելու նրանց պատրաստակամությունը, կարողությունները եւ գործունակ քաղաքականությունը նյութական եւ այլ միջոցներով օժանդակելու օբյեկտիվ հնարավորությունները:

Միջազգային քաղաքականության սուբյեկտի դերում կրոնի եւ եկեղեցու գործունեությունն իրականացվում է թե՛ գաղափարախոսական-քարոզչական միջոցներով եւ թե՛ աշխարհիկ-քաղաքական կյանքի տարբեր ծեւերով մասնակցության կարգով: Բավական է նշել, որ կաթոլիկ եկեղեցու կենտրոնատեղին եւ Զոմմի պապի նստավայր Վատիկանը 1984թ. Իտալիայի եւ «Սուրբ Աթոռի»՝ միջեւ կայացած համաձայնությամբ ճանաչվել է «Պետություն-քաղաք»՝ կարգավիճակ ունեցող սուբյեկտ: Վատիկանը կապեր եւ ներկայացուցչական հաստատություններ ունի Եվրոպական մի շարք պետություններում, մասնակցում է միջազգային կոնֆերանսների եւ ՄԱԿ-ի զանազան հաստատությունների՝ աշխատանքներին:

15. 2. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԻՄՆԵՐԸ ԵՎ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Միջազգային քաղաքականությունը, ի տարբերություն ներպետական քաղաքականության, չի պայմանավորված լուրջ այս կամ այն երկրների ներքին տնտեսական վիճակով, սոցիալ-քաղաքական կացությամբ, հոգեւոր արժեքներով եւ այլն: Միջազգային քաղաքականությունը գոյանում է այնպիսի հիմքերի վրա, որոնք առնչվում են առնվազն երկու պետությունների կյանքին ու գործին: Իսկ երբ հարաբերությունների մեջ են մտնում տասնյակ եւ ավելի պետություններ, միջազգային քաղաքականության հիմքերը էլ ավելի բազմազան են դառնում:

Միջազգային քաղաքականության սոցիալ-քաղաքական հիմքերի շարքում առավել վճռական նշանակություն ունեն այնպիսի գործոնները, ինչպիսիք են աշխարհի քաղաքական իրավիճակը, քաղաքակրթության զարգացման մակարդակը, սոցիալ-քաղաքական ուժերի հարաբերակցությունը, համաերկրային հիմնահարցերի բնույթը, առավել՝, հզոր պետությունների եւ քաղաքական խմբավորումների շահերը, ազդեցության ոլորտների ընդլայնման ու ամրապնդման նրանց ձգտումները, համաշխարհային քաղաքակրթության զարգացման հիմնական միտումները եւ այլն:

Ահա թե ինչու, արդի պայմաններում առանձին պետությունների եւ նրանց խմբերի ձգտումները՝ միջազգային քաղաքականության մեջ իրենց ձեռնտու եղանակ ստեղծելու գործում, որպես կանոն, միշտ չէ, որ իրականանում են: Համաշխարհային քաղաքական շարժումը ձեւավորվում ու ծավալվում է հիմնականում մեծ պետությունների եւ նրանց խմբավորումների շահերի հիմքի վրա: Բա-

1. Տե՛ս՝ Միջազգային փաստաթղթերում Վատիկանը անվանվում է «Սուրբ Աթոռ»

նի դեռ փոքր պետությունների ու տարածաշրջանային կազմակերպությունների սոցիալ-քաղաքական ձեռնարկումները լրջորեն չեն շոշափում այդ շահերը, թվում է, թե նրանք ընթանում են իրենց նախանշած ուղիով եւ առանձնապես ոչ մեկին չեն խանգարում: Բայց բավական է, որ այդ ձեռնարկումներն այս կամ այն չափով շոշափեն մեծ պետությունների եւ քաղաքական խմբավորումների շահերը, նրանք անմիջապես զգացնել են տալիս իրենց գոյության մասին: Մեծ քաղաքականության թափանիվն սկսում է իր հարաճուն պտույտները: Առանձին պետությունների մինչ այդ աննշան թվացող ձեռնարկումները, ներառվելով միջազգային քաղաքականության ոլորտպտույտի մեջ, նոր երանգ են ստանում, լրացվում ու վերափոխվում են առավել հզոր պետությունների ու քաղաքական ուժերի ազդեցության համապատասխան: Յենց դրանով են պայմանավորված միջազգային քաղաքականության մեջ առանձին պետությունների դիրքորոշումների, մեծ պետությունների նկատմամբ վերաբերմունքի՝ արտաքուստ տարօրինակ թվացող փոփոխությունները:

Միջազգային քաղաքականության հիմքերի շարքում առանձնահատուկ է միջազգային իրավունքի դերը: Իրավունքը որպես պարտադիր նորմերի համակարգ, կոչված է կարգավորելու մարդկանց, նրանց խմբերի, պետական եւ ոչ պետական հաստատությունների ու կազմակերպությունների հարաբերությունները: Միջազգային իրավունքը կարգավորում է միջազգային քաղաքականության սուբյեկտների գործունեությունը եւ փոխհարաբերությունները:

Արդի միջազգային իրավունքը, ընդհանուր առմամբ, միջազգային հարաբերությունները կարգավորող նորմերի հիմնական համակարգն է, ունի համընդհանուր նշանակություն: Նրա սկզբունքները եւ նորմերը հավասարապես վերաբերում են բոլոր երկրներին ու պետություններին, միջպետական եւ ոչ պետական այն բոլոր հաստատություններին ու կազմակերպություններին, որոնք այս կամ այն ձեւով հանդես են գալիս միջազգային քաղաքականության սուբյեկտների դերում:

Միջազգային քաղաքականության եւ միջազգային իրավունքի օրգանական կապն ամենից առաջ դրսևորվում է միջազգային քաղաքականության սկզբունքների մշակման, ընդունման եւ կիրառման գործընթացներում: Միջազգային քաղաքականության սկզբունքները եւ միջազգային իրավունքի սկզբունքները սերտորեն կապված են միմյանց հետ, բայց նույնական չեն: Նրանք միմյանցից տարբերվում են թե իրենց բնույթով եւ թե գործառնությունով: Միջազգային քաղաքականության սկզբունքները պետությունների, միջպետական եւ ոչ կառավարական հաստատությունների ու կազմակերպությունների գործունեության այն ելակետային հիմքերն են, որոնք ամրագրված են միջազգային իրավունքի նորմերում:

Միջազգային քաղաքականության սկզբունքները սահմանվում են մարդկանց կողմից, ելնելով տվյալ պատմական ժամանակաշրջանի կոնկրետ հսկողմանքներից ու պահանջներից: Կյանքի պայմանների փոփոխմանը զուգընթաց, սկզբունքները նույնպես փոփոխվում են, լրացվում ու հստակեցվում: Միջազգային քաղաքականության սկզբունքները պետությունների, միջպետական եւ ոչ կառավարական հաստատությունների ու կազմակերպությունների գործունեության վճռական նշանակություն ունեցող այն ելակետային հիմքերն են, որոնք

մատնանշում են քաղաքական դիրքորոշումը, գործունեության հիմնական ուղիությունը, գլխավոր նպատակը եւ նրա իրականացման միջոցներն ու եղանակները:

Արդի միջազգային իրավունքը, ընդգրկելով այն ամեն լավագույնը, ինչ քաղաքակրթության ողջ պատմության ընթացքում, տարբեր երկրներում ստեղծվել է միջազգային կյանքի արժեքավոր փորձի, ավանդույթների ու սովորույթների հիմքի վրա:

Հիմնական սկզբունքներից յուրաքանչյուրն ունի իր կոնկրետ արժեքն ու նշանակությունն արդի ժամանակաշրջանի գլխավոր նպատակի՝ միջազգային խաղաղության, անվտանգության ապահովման եւ պետությունների համագործակցության զարգացման հիմնահարցերի լուծման գործում:

Տարբեր ժամանակաշրջաններում պետությունների կողմից առաջ են քաշվել եւ վարքագծի նորմ դարձվել զանազան սկզբունքներ, որոնք վերաբերել են միջազգային կյանքի տարբեր կողմերին, հետապնդել առանձին հիմնահարցերի լուծման նպատակ: Դրանց հիմքի վրա մշակվել եւ միջազգային իրավունքի մեջ ամրագրվել են առավել կարեւոր եւ ընդհանրական բնույթ կրող մի շարք հիմնարար սկզբունքներ:

Միջազգային քաղաքականության սկզբունքները կարելի է բաժանել երկու հիմնական խմբերի, նկատի ունենալով նրանց բնույթը եւ ընդհանրության մակարդակը: Սկզբունքների մի մասը վերաբերում է միջազգային քաղաքականության սուբյեկտների կարգավիճակի եւ գործունեության տարբեր կողմերին: Այդպիսիներից են պետությունների ինքնիշխանության եւ հաստատված հասարակական-քաղաքական կարգի ճանաչման, տարածքային ամբողջականության հարգման, սահմանների անձեռնմխելիության, պետության ներքին գործերին չմիջամտելու, միջազգային իրավունքի նորմերն ու պարտավորություններն ինքնակամ կատարելու, այլ պետությունների եւ երկրների հետ իրավահավասարության եւ փոխշահավետության հիմունքներով համագործակցելու սկզբունքները եւ այլն:

Մյուս խմբի սկզբունքներն ավելի ընդհանրական են եւ հիմնականում վերաբերում են միջազգային քաղաքականության բնույթի, որոշումների կենսագործման հիմունքների եւ մեխանիզմի հարցերին: Այդպիսիներից են միջազգային խաղաղության եւ անվտանգության ապահովման, իրավահավասարության, մարդու իրավունքների եւ ազատությունների պաշտպանության, ժողովուրդների եւ ազգերի իրավահավասարության եւ ազատ ինքնորոշման, քաղաքականության սուբյեկտների միջեւ տարածայնությունները, հսկասություններն ու կոնֆլիկտները խաղաղ, ոչ բռնի միջոցներով լուծելու, խաղաղ գոյակցության եւ համագործակցության ընդլայնման ու խորացման, համաերկրային հիմնահարցերի համատեղ ջանքերով լուծման, միջազգային քաղաքականության մարդասիրացման սկզբունքները եւ այլն:

Հասարակական կյանքի հարաճուն զարգացմանն ու փոփոխմանը զուգընթաց, զարգանում ու կատարելագործվում են միջազգային հարաբերությունների կազմակերպման ձեւերն ու եղանակները, լրացվում ու կոնկրետացվում են միջազգային քաղաքականության սկզբունքները: Բացի դրանից, հաշվի առնելով քաղաքակրթության առաջընթացի, համաշխարհային մակարդակով կյանքի բոլոր ոլորտներում դեմոկրատական հիմունքների լայնորեն կիրառման եւ պետությունների ու երկրների միջեւ օրըստօրե ընդլայնվող ու խորացող ինտեգրացիոն գործընթացները, ստեղծվում եւ միջազգային քաղաքականության վար-

1. Տե՛ս՝ "Международное право", էջ 88-113

2. Տե՛ս՝ նույն տեղում

քաղաքի նորմ են դառնում նոր սկզբունքներ ու եղանակներ:

Ինչպես նշվեց, միջազգային իրավունքը քաղաքականության իրավական կարգավորման նորմերի համակարգ է, որոնք ստեղծվում են միջազգային քաղաքականության սուբյեկտների, հատկապես պետությունների կողմից, համատեղ կայացրած համաձայնությունների ու պայմանավորվածության միջոցով: Այն բոլոր դեպքերում, երբ պետությունների հիմնական շահերն ու նպատակները համընկնում են կամ բավական մոտ են լինում, փոխադարձ համաձայնությունների հիմքով իրավական նորմերի ընդունումը դյուրին է: Իսկ երբ նրանց շահերի ու նպատակների միջև առկա են լինում լուրջ տարբերություններ, ամենեւին հեշտ չի լինում փոխադարձ պայմանավորվածության ձեռքբերումը:

Միջազգային իրավունքի հիմնական աղբյուրը պետությունների միջև փոխհամաձայնությամբ կնքված պայմանագրերն են: Միջազգային իրավունքի աղբյուր են հանդիսանում նաեւ միջազգային սովորույթները: Սակայն, վերջին հաշվով, ցանկացած միջազգային սովորույթ կարող է միջազգային իրավունքի նորմի արժեք ստանալ միայն այն դեպքում, երբ պետությունները այս կամ այն ձևով (անհատապես կամ կոլեկտիվ) ընդունեն տվյալ սովորույթի հիմքով որոշակի հարաբերություններ կարգավորելու օգտակարությունը, համաձայնվեն միջազգային իրավունքի համակարգում ունենալ դրան համապատասխանող իրավական նորմեր:

Միջազգային իրավունքում չկան պայմանագրերի ստեղծման, նրա կառուցվածքի, ձեւավորման, ընդունման ու կիրառման պարտադիր կայք ու մեխանիզմներ: Միջազգային քաղաքականության բազում տարիների փորձից ելնելով, մշակվել են համընդհանուր ճանաչում են գտել պետությունների փոխհարաբերությունները կարգավորվող այնպիսի ձեւեր, ինչպիսիք են պայմանագիրը, համաձայնությունը, հայտարարությունը, հրովարտակը (խարտիա), կոնվենցիան, պակտը, կանոնադրությունը, ծրագիրը: Դրանք, նայած բովանդակությանն ու ծավալին, ունենում են բաժիններ, գլուխներ, հոդվածներ, կետեր եւ պարբերություններ:

Միջազգային պայմանագրերի կնքման, ստորագրման, ընդունման, վավերացման (ըստ անհրաժեշտության) եւ կիրարկման մեխանիզմը սահմանվում է միջազգային իրավունքի նորմերով եւ ազգային (ներպետական) օրենքներով:

Միջազգային քաղաքականության իրավական հիմքերը շարունակ ընդլայնվում ու կատարելագործվում են: Ավելի վաղ կնքված առավել հիմնարար իրավական փաստաթղթերը, ւնկախ այն բանից, թե ինչ կոնկրետ հանգամանքների թելադրանքով են ստեղծվել եւ ուլքեր, ինչ պետություններ ու հաստատություններ են եղել դրանց նախածնողները եւ ընդունողները, շարունակում են պահպանել իրենց քաղաքական արժեքը:

Միջազգային իրավունքի սկզբունքների եւ նորմերի համաձայն, ցանկացած պետություն, սահմանված կարգով, կարող է միանալ այն իրավական ակտերին, որոնք բաց են, նախատեսում են այդ հնարավորությունը: Դրանից հետո պետությունը ձեռք է բերում տվյալ իրավական ակտի չիրավ սուբյեկտի կարգավիճակ՝ համապատասխան իրավունքներով: Չի բացառված նաեւ տարբեր պատճառներով առանձին պետությունների մասնակցության դադարեցումը պայմանագրին: Դա կարող է սահմանված կարգով կատարվել ինչպես տվյալ պետության ինքնակամ որոշմամբ, այնպես էլ միջազգային իրավունքի համապատասխան նորմերի ուժով, եթե պետությունը չի կատարում պայմանագրով նախատեսված իր պարտականությունները:

Միջազգային քաղաքականության իրավական հիմքերի հետ կապված հարցերի շարքում էլ միշտ կարելու է միջազգային իրավունքի եւ ազգային (ներպետական) իրավունքի հարաբերության հստակեցման խնդիրը: Բոլոր նրանք, ովքեր պետության ինքնիշխանությունը համարում են բացարձակ, ոչ մի դեպքում ոչնչով չափանափակված, դժվարությամբ են հաշտվում այն մտքի հետ, որ միջազգային իրավունքը կարող է գերակայություն ունենալ ազգային (ներպետական) իրավունքի նկատմամբ: Տեսության եւ միջազգային գործնական քաղաքականության բնագավառում այդ ոչ դյուրին հիմնահարցի լուծումը կարելու է նախապես ունի միջպետական քաղաքական հարաբերությունների արդյունավետ կազմակերպման համար:

Արդի ժամանակաշրջանում միջազգային իրավունքի գերակայության ընդունումը դարձել է միջպետական հարաբերությունների կարգավորման հիմնական սկզբունքներից մեկը: Միջազգային հարաբերությունների մեջ մտնող ցանկացած երկիր անխուսափելիորեն առնչվում է այդ հիմնահարցի հետ եւ այսպես, թե այնպես, դրսեւորում իր դիրքորոշումը: Միջազգային իրավունքի եւ ազգային (ներպետական) իրավունքի հարաբերակցության վերաբերյալ այդ դիրքորոշումը, որպես կանոն, ամրագրվում է պետությունների սահմանադրությունների եւ հիմնական այլ օրենքների մեջ: Այսպես, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 6-րդ հոդվածում նշված է՝ «Եթե վավերացված պայմանագրերում «... սահմանված են այլ նորմեր, քան նախատեսված են օրենքներով, ապա կիրառվում են պայմանագրի նորմերը»:

Միջազգային կյանքում քիչ չեն նաեւ առանձին պետությունների փորձերը՝ վիճարկելու կամ ժխտելու միջազգային իրավունքի այս կամ այն սկզբունքի կամ առանձին իրավական ակտերի գերակայությունը: Նման դեպքերում նրանք պարզապես չեն միանում, չեն ընդունում կամ չեն վավերացնում այդ իրավական ակտերը, նկատի ունենալով այն, որ դրանք չեն համապատասխանում իրենց երկրի շահերին ու նպատակներին, եւ օգտակար չեն գտնում միջազգային իրավունքի այդ նորմերին համապատասխան վերափոխելու ազգային (ներպետական) օրենքներն ու իրավական ակտերը:

Միջազգային իրավունքի որեւէ սկզբունքի կամ առանձին իրավական ակտերի նկատմամբ նման վերաբերմունքն ունենում է իր հիմնավոր պատճառները: Բանն այն է, որ շատ հաճախ միջազգային պայմանագրերի մշակման եւ իրավական նորմերի ձեւակերպման ժամանակ մեծ պետությունները եւ առավել ուժեղ ու ազդեցիկ քաղաքական խմբավորումները, օգտագործելով իրենց դիրքը, տնտեսական, քաղաքական եւ գաղափարախոսական ազդեցության լծակները, ամեն կերպ ձգտում են պայմանագրում ամրագրել իրենց շահերին ու նպատակներին համապատասխանող նորմեր: Նման դեպքերում, բնական է, ոչ միշտ են հաշվի առնվում մյուս, հատկապես փոքր, էական քաղաքական կշիռ չունեցող պետությունների շահերը: Թերեւս, հենց դրանով պետք է բացատրել մեծ պետությունների եւ առանձին ազդեցիկ քաղաքական շրջանների անվերապահ դիրքորոշումը հոգուտ միջազգային իրավունքի գերակայության ընդունման: Այսպես պետությունների տարածքային ամբողջականության հարգման եւ ազգերի ինքնորոշման իրավունքի հանրահայտ սկզբունքների արժեքն ու նշանակությունը տարբեր կերպ են ընդունում մեծ պետությունները եւ ինքնորոշման իրավունքից օգտվել ցանկացող ազգերն ու ժողովուրդները: Լեոնային Դարա-

1. Տե՛ս՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, Երևան, 1995, էջ 15

բաղի Ֆանրապետության օրինական եւ արդար պայքարը, փաստորեն, չի հարգվում մեծ տերությունների կողմից, որոնք անվերասպառնա կանգնած են պետությունների տարածքային ամբողջականության պահպանման դիրքերում: Դրանով իսկ, փաստորեն, թերագնահատվում է ազգերի ինքնորոշման իրավունքի դերը:

Այսպիսով, ինչպես տեսնում ենք, միջազգային իրավունքի գերակայության սկզբունքը թեւեւ ավելի ու ավելի լայն ծանաչում է գտնում միջազգային քաղաքական կյանքում եւ բնորոշ դառնում հատկապես ժողովրդավարական հիմունքներով գործող պետությունների համար, այնուամենայնիվ միջազգային իրավունքի եւ սզգային (ներպետական) օրենքների հարաբերակցության նկատմամբ վերսբերմունքը, գերակայության հարցի որոշումը պետք է բացատրել կոնկրետ պատմական հսնգամանքներից ելնելով:

15. 3. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԶԱՂԱԶԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ ՁԵՎԵՐԸ

Միջազգային քաղաքականության հիմնական բովանդակությունն ընդունած որոշումների եւ քաղաքական ծեռնարկումների արդյունավետ կենսագործումն է կյանքում: Արդի աշխարհում դրսեւորվող մի շարք գործոններ, մասնավորապես, պետությունների փոխհարաբերությունների կազմակերպման նոր, առավել քաղաքակիրթ ձեւերն ու եղանակները, միջազգային միջպետական հաստատությունների ու կազմակերպությունների գործունեության բարձր մակարդակը, միջազգային իրավունքի կուռ համակարգի ձեւավորումը բավարար հիմք են հսնդիսանում միջազգային հարաբերությունների կարգավորման, միջպետական հակասությունների ու տարածայնությունների լուծման եւ միջազգային խաղաղության ու կուլեկտիվ անվտանգության ապահովման համար:

Աշխարհի տարբեր տարածաշրջաններում առանձին պետությունների եւ երկրների միջեւ ծագող տարածայնությունները, երբեմն կոնֆլիկտների բերող հակասությունները, փոքրածավալ ռազմական գործողություններն ու պատերազմները ներկա պայմաններում, ընդհանուր առմամբ, չեն խախտում համաշխարհային նոր կարգի եւ քաղաքակիրթ հարաբերությունների կայացման բնականոն ընթացքը:

Միջազգային քաղաքականությունը, պայմանավորված լինելով տարբեր երկրների ու տարածաշրջանների տարաբնույթ խնդիրներով եւ դրանց իրականացման համար պետությունների ու միջպետական կազմակերպությունների գործունեության առանձնահատկություններով, դրսեւորվում է տարբեր ձեւերով ու մակարդակներով: Այս առումով, միջազգային քաղաքականության մեջ կարող ենք առանձնացնել չորս հիմնական մակարդակ.

1. Համաշխարհային նշանակության քաղաքականություն, որը հավասարապես վերաբերում է բոլոր պետություններին եւ միջպետական ու ոչ կառավարական հաստատություններին ու կազմակերպություններին, եւ հետապնդում է համընդհանուր արժեք ունեցող հարաբերությունների կարգավորման եւ հիմնահարցերի լուծման եղանակ:

2. Առանձին պետությունների վերաբերող քաղաքականություն, որի նպատակն է կարգավորել տվյալ տարածաշրջանի կապակցությամբ պայմանավորված հարաբերությունները եւ լուծել տարածայնությունները կամ օժանդակել նպատակով համապատասխան կառույցներին՝ կատարելու այդ խնդիրը, ձեռնար-

կել անհրաժեշտ միջոցներ կոնֆլիկտներն ու պատերազմական գործողությունները լաղարեցնելու, տարածաշրջանում խաղաղությունը եւ մարդկանց անվտանգությունն ապահովելու համար:

3. Քաղաքականություն, որն անմիջականորեն վերաբերում է առանձին պետություններին եւ հետապնդում է նրանց միջեւ նորմալ հարաբերությունների վերականգնման նպատակ: Դա, որպես կանոն, իրականացվում է միջնորդությունների, քաղաքական ազդեցությունների, խորհրդատվությունների եւ այլ՝ ոչ բռնի միջոցներով, եթե քաղաքական իրադրությունը այլ բան չի թելադրում:

4. Քաղաքականություն, որը վերաբերում է այս կամ այն առանձին պետությանը՝ նկատի ունենալով նրա ներպետական կյանքի այնպիսի իրավիճակը, որը, ըստ էության, հանդիսանում է միջազգային իրավունքի հիմնական սկզբունքների ու նորմերի կոպիտ խախտման հետեւանք: Դրանք սովորաբար դրսեւորվում են պետական ու հասարակական կյանքում դեմոկրատական հիմունքների այնպիսի խախտումների ձեւով, որոնք, վերջին հաշվով, ուղղվում են մարդկանց, ազգերի ու ժողովուրդների իրավունքների եւ ազատությունների դեմ: Պետության ներքին գործերին միջամտելու հիմք են հանդիսանում նաեւ տվյալ երկրի տարածքում առկա այն հանգամանքները, որոնք իրենցից լուրջ վտանգ են ներկայացնում տարածաշրջանում խաղաղության եւ անվտանգության ապահովման համար: Դրանք կարող են իրականացվել միջազգային իրավունքի համապատասխան նորմերով նախատեսված պատժամիջոցների կիրառման ձեւով:

Անկախ այն բանից, թե միջազգային քաղաքականությունն ինչ մակարդակներով է դրսեւորվում, միշտ էլ առնչվում է միջազգային կյանքի այնպիսի կողմերի ու երեւոյթների հետ, ինչպիսիք են *իշխանությունը, գործընթացները, քաղաքականության սուբյեկտների գործողությունները, սոցիալ-քաղաքական իրադարձությունները եւ հարաբերությունները*:

Դիտարկելով միջազգային քաղաքականության սուբյեկտների կարգավիճակը եւ միջազգային իրավունքով սահմանված իրավասությունները, համոզվում ենք, որ նրանք օժտված են որոշակի իշխանությամբ՝ որոշումներ ընդունելու եւ սահմանված միջոցներով ու եղանակներով դրանք իրականացնելու կարողությամբ: Ճիշտ է, միջազգային քաղաքականության սուբյեկտների կարգավիճակը միատեսակ չէ, եւ տարբեր են նրանց իրավասություններն ու ընդունած որոշումների քաղաքական արժեքները, այնուամենայնիվ, փաստ է, որ նրանք թեւ տարբեր մակարդակների ու ծավալի, բայցեւայնապես, որոշակի իշխանության սուբյեկտներ են: Թե որքանով է այդ իշխանությունը լիակատար, ունի՝ արդյոք ինքնիշխանության, ինքնուրույնության եւ անկախության հատկություն, այլ հսրց է:

Քաղաքագիտական եւ իրավագիտական գրականության մեջ տարբեր տեսակետներով են քննարկվում ժողովուրդների, ազգերի, պետությունների ինքնիշխանության եւ միջազգային քաղաքականության սուբյեկտների իշխանության ու ինքնիշխանության հարաբերակցության հարցերը: Չի վիճարկվում, որ պետությունն ինքնիշխան է, եւ այդ ինքնիշխանությունը ժողովրդի, ազգի ինքնիշխանության դրսեւորումն է: Բայց տարբեր մտածողներ տարբեր արժեք են վերագրում պետության ինքնիշխանությանը: Ոմանք գտնում են, որ այն բացարձակ է եւ ոչնչով չսահմանափակված, իսկ ոմանք էլ այն կարծիքին են, որ երբեք չի եղել ու չի կարող բացարձակ, ոչնչով չսահմանափակված իշխանություն լինել:

1. Տե՛ս: "Международное право в современном мире", М., 1991, էջ 80-85

Նրանք, ովքեր բացարձակ, անսահմանափակ են համարում պետության ինքնիշխանությունը, նկատի են ունենում երկրի ներսում եւ միջազգային հարաբերություններում պետության ինքնուրույն, անկախ լինելու փաստը եւ այն, որ պայմանագրային հարաբերությունների մեջ մտնելով այլ պետությունների հետ դառնալով միջազգային քաղաքականության սուբյեկտ, ամենեւին չեն դադարում ինքնիշխան լինելուց եւ սզաւո են ցանկացած ժամանակ, սահմանափակարգով, դադարեցնելու իրենց մասնակցությունն այդ հարաբերությունների հսկ նրանք, ովքեր գտնում են, որ պետությունների ինքնիշխանությունը երբեք չկարող բացարձակ, անսահմանափակ լինել, մատնանշում են նրանց կարգավիճակի այլ կողմը, այն, որ մյուս պետությունների հետ ցանկացած պայմանագրային հարաբերություն, ցանկացած փոխադարձ պարտավորություն, այսպես թ այնպես, տվյալ պայմանագրի գործողության շրջանակներում ու ժամանակահատվածում սահմանափակում են նրանց ինքնիշխանության շրջանակները:

Դժվար չէ նկատել, որ պետությունների ինքնիշխանության, ինքնուրույնության եւ անկախության վերոհիշյալ ըմբռնումներն ու մեկնաբանություններն ամենեւին էլ իրարամերձ չեն: Նրանցում ընդգծվում են ինքնիշխանության կարգավիճակի տարբեր տեսանկյունները: Ինչ վերաբերում է միջպետական միջազգային քաղաքականության սուբյեկտների կարգավիճակին, ապա այստեղ միանշանակ չենք կարող հավաստել կամ ժխտել ինքնիշխանության փաստը: Բանն այն է, որ պետությունները՝ մտնելով պայմանագրային հարաբերությունների մեջ, անդամագրվելով միջազգային կազմակերպություններին, միանալով միջազգային իրավունքի հիմնարար նշանակություն ունեցող ակտերին, տարբեր չափով եւ իրենց իրավունքների մի մասը փոխանցում միջազգային կազմակերպություններին եւ կամովին սահմանափակում իրենց ինքնիշխանությունը: Հետեւաբար, պետությունների միջազգային միությունները եւ կազմակերպությունները, տարբեր բնույթի ու ծավալի լիազորություններ ստանալով, տարբեր կարգավիճակ են ունենում: Բնական է, տարբեր է լինում նաեւ նրանց իշխանությունը:

Ցանկացած իշխանություն միշտ էլ ունենում է այս կամ այն որակի ու քանակի ինքնիշխանության տարր, որը միջազգային քաղաքականության սուբյեկտների գործունեության մեջ երբեք չի կարող բացարձակ լինել: Այլ հարց է, թե ինչ ծավալ ու խորություն եւ զարգացման միտումներ ու հեռանկարներ ունեն պետությունների միջազգային կապերն ու համագործակցությունը: Այսպես, եվրոպայի զարգացած երկրների միությունը՝ Եվրոպական խորհուրդը, միտում ունի ընդլայնելու իր շարքերը՝ եւ խորացնելու ինտեգրացիոն գործընթացները, ընդգրկելով այդ երկրների տնտեսական, սոցիալական, կուլտուրական, քաղաքական կյանքի եւ ռազմական համագործակցության ոլորտները: Եվրոպական խորհրդի եւ այլ համատեղ հաստատությունների ստեղծումը նոր որակ է տալիս միջազգային քաղաքականության սուբյեկտների դերում նրանց կարգավիճակին:

«Անալով ինքնիշխան պետություններ. - նշում է Յու. Ն. Մալեւը, - երանք դրս հետ միասին այսօր արդեն ձեռք են բերում կոլեկտիվ ինքնիշխանության տոր որակ»¹:

1. Հենց վերջերս Ռուսաստանի Դաշնությունը դարձավ Եվրոխորհրդի 19-րդ անդամ պետությունը: Հայաստանի Հանրապետությունը պաշտոնապես դիմել է Եվրոխորհրդի անդամ դառնալու խնդրանքով:

2. Տե՛ս՝ "Международное право в современном мире", М., 1971, էջ 59

Եւրոպային խորհրդային Միության փլուզումից հետո Անկախ Պետությունների համագործակցության (ԱՊՀ) ստեղծումն հետապնդում է ինքնիշխան, անկախ եւ ինքնուրույն դարձած պետությունների միջեւ այնպիսի նոր կապերի ստեղծման նպատակ, որոնք հիմք կդառնան այդ երկրների փոխհարաբերությունների լայնահուն ինտեգրացման համար: ԱՊՀ-ի համակարգում նոր մեխանիզմների ձեւավորումը, համապատասխան կառույցների ստեղծումը, վերջին հսշվող, ուղղված են համատեղ իշխանության կազմավորման խնդրի իրականացմանը, իշխանություն, որն անպայման կունենա ԱՊՀ-ի անդամ-պետությունների կամքով սահմանված որոշակի ինքնիշխանություն: Այն չի ունենա բացարձակ նշանակություն, չի խաթարի պետությունների ինքնուրույնության եւ անկախության կարգավիճակը, բայց, այսպես, թե այնպես, կսահմանափակվի նրանց ինքնիշխանության շրջանակը: Այլ կերպ ասած, բացարձակ, անսահմանափակ ինքնիշխանության մասին խոսք լինել չի կարող:

Նույնը կարող ենք ասել միջազգային միջպետական կազմակերպությունների, հատկապես Միացյալ Ազգերի Կազմակերպության, նրա հիմնական մարմինների եւ մասնագիտացված հաստատությունների մասին: ՄԱԿ-ի համակարգի կառուցվածքը եւ հիմնական ու օժանդակ մարմինների, մասնագիտացված հաստատությունների գործունեությունը խստորեն կանոնակարգված է: Այն ամրագրված է ՄԱԿ-ի Կանոնադրության մեջ եւ միջազգային իրավունքի համապատասխան նորմերում՝ պայմանագրերի, համաձայնագրերի, կոնվենցիաների, միջազգային կոնֆերանսների որոշումների մեջ:

ՄԱԿ-ի Կանոնադրության համաձայն, Գլխավոր Ասամբլեայի որոշումները, հստակապես կանոնադրված են միջուկայինություններն ունեն խորհրդակցական նշանակության իրավական արժեք: Հետեւաբար, նրա իշխանությունը իրականացվում է սահմանափակ ինքնիշխանության այն շրջանակներում, որոնք որոշված են ՄԱԿ-ի Կանոնադրության մեջ:

ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի կարգավիճակը, իրավասություններն ու լիազորություններն այլ են:

Կանոնադրության համաձայն, միջազգային խաղաղության եւ կոլեկտիվ անվտանգության ապահովման, պետությունների համագործակցության կազմակերպման նպատակին ուղղված խնդիրների իրականացման համար Անվտանգության խորհրդին տրված իշխանությունը բովանդակում է ավելի լայն ինքնիշխանության իրավասություններ, քան թե ունեն ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեան եւ մյուս հաստատությունները:

Անվտանգության խորհուրդը կարող է իր իրավասության շրջանակներում ընդունել որոշումներ եւ ձեռնարկել դրանց իրականացման համար անհրաժեշտ քայլեր, այդ թվում առանձին պետությունների փոխհարաբերություններին եւ ներպետական իրադարձություններին միջամտելու, ընդհուպ՝ ռազմական ուժ գործադրելու հետ կապված միջոցներ: Նման դեպքերում Անվտանգության խորհրդի ինքնիշխանության փաստն ակնհայտ է: Չասենք, թե դրանով վերացվում է տվյալ պետությունների ինքնիշխանության կարգավիճակը, բայց նապես սահմանափակվում է այն:

Յու.Ն.Մալեւը, նկատի ունենալով միջպետական հարաբերությունների զարգացման հիմնական միտումները եւ երկրների կյանքի տարբեր կողմերի օրս-բնութը ընդլայնման ու խորագման գործընթացները, լիովին օրինաչափ է համարում վերազգային եւ վերապետական այնպիսի կառույցների առաջացումը,

որոնց շրջանակներում միության անդամ պետությունների գործունեությունը աստիճանաբար ձեռք կբերի ներհամակարգային ինքնիշխանության արժեք՝:

Միջազգային քաղաքականության հիմնական կողմերից են գործընթացները: Դրանք այն կոնկրետ ձեռնարկումներն ու քայլերն են, որոնք անմիջականորեն կապված են միջազգային քաղաքականության սուբյեկտների գործունեության հիմնական ուղղությունների ընտրության, որոշումների մշակման եւ ընդունման, դրանց իրականացման համար համապատասխան կառույցների ստեղծման, նրանց իրավասությունների սահմանման, գործունեության մեխանիզմի հստակեցման, նյութական, տեխնիկական, ֆինանսական, մարդկային եւ, անհրաժեշտության դեպքում, ռազմական միջոցների առանձնացման, եղանակների ու ձեւերի հարցերը լուծելու հետ:

Միջազգային քաղաքականության գործընթացները դրսեւորվում են հետեւյալ հիմնական ուղղություններով.

1. Միացյալ Ազգերի կազմակերպության Կենտրոնական մարմինների եւ մասնագիտացված հաստատությունների գործունեության մեխանիզմների մշակում եւ իրավական դաշտի ձեւավորում, միջազգային միջպետական եւ ոչ կառավարական այլ հաստատությունների ու կազմակերպությունների գործունեության նպատակների ու խնդիրների հստակեցում, դրանց կենսագործման համար անհրաժեշտ հիմքերի ստեղծում:

2. Պետությունների միջեւ կապերի ու բազմակողմանի համագործակցության ծավալում, տարածաշրջաններում կայուն իրավիճակի ստեղծում եւ գոյություն ունեցող օրինական հասարակական-քաղաքական կարգերի պահպանմանն օժանդակում, միջպետական հարաբերություններում ինտեգրացիոն գործընթացների սատարում:

3. Պետությունների եւ միջպետական կազմակերպությունների միջազգային գործունեության կոորդինացում ՄԱԿ-ի կենտրոնական մարմինների եւ մասնագիտացված հաստատությունների գործունեության հետ, միջպետական հարաբերությունների եւ տարածաշրջանային կազմակերպությունների գործունեության արդյունավետության մեծացում ու հեղինակության բարձրացում:

4. Միջազգային քաղաքականության գործընթացների մյուս հիմնական ուղղությունը քաղաքականության սուբյեկտների փոխադարձ վստահության կայուն հիմքերի ստեղծումն է: Միջազգային հարաբերությունների պատմության մեջ քիչ չեն եղել պետությունների կողմից համաձայնագրերի ու պայմանագրերի ոչ լրիվ կատարման կամ պարտավորություններից հրաժարվելու դեպքեր:

«Պարտավորությունները պետք է կատարվեն» միջազգային իրավունքի հանրահայտ սկզբունքի անտեսումը կամ կոպտորեն խախտումը ոչ միայն խտրարում են միջազգային հարաբերությունների բնականոն ընթացքը, այլեւ ստեղծում են անվստահության մթնոլորտ, առաջ բերում կասկածամտություն այն պետությունների ու պաշտոնատար անձանց նկատմամբ, որոնց խոսքը եւ գործը պարտավորություններն ու գործնական քայլերը միշտ չէ, որ համընկնում են:

Փոխադարձ վստահության խնդիրը միշտ էլ դժվարագույնն է եղել եւ այժմ էլ հանդիսանում է միջազգային քաղաքականության այն հիմնահարցերից մեկը, որի լուծումը պետությունների եւ միջպետական կազմակերպությունների միջեւ լոկ խոսքերով ու խոստումներով չի լինում: Այն ձեւավորվում է աստիճանաբար, միջազգային գործնական քաղաքականության փորձի եւ ավանդույթների հիման

վրա: Առանձին պետությունների եւ պաշտոնատար անձանց անօրինական գործունեությունն ու վարքը երբեմն հիմնովին խախտում են պետությունների, ազգերի եւ ժողովուրդների բարիդրացիական հարաբերությունների եւ համագործակցության տեւական ժամանակաշրջանում ստեղծված, կյանքի փորձով ստուգված վստահությունը, ուտնահարվում է միջազգային իրավունքի սկզբունքներն ու ավանդույթները:

Վստահության վերահաստատումը շատ ավելի դժվար գործ է, քան առանձին մարդկանց ու նրանց խմբերի համոզումները, քաղաքական դիրքորոշումների եւ գործունեության ուղղությունների փոփոխումը: Թերեւս, հենց դրանով է պայմանավորված միջպետական հարաբերությունների կատարման համար անհրաժեշտ երաշխիքների սահմանում եւ միջազգային իրավունքի նորմերով պատասխանատվության ստեղծումը:

Միջազգային կյանքի կարեւորագույն տարրերից են քաղաքականության սուբյեկտների գործողությունները, այն կոնկրետ քայլերը եւ ձեռնարկումները, որոնք անմիջականորեն ուղղված են պետությունների փոխադարձ պարտավորությունների, համաձայնագրերի, պայմանագրերի, միջազգային միջպետական կազմակերպությունների որոշումների ու հանձնարարականների կատարմանը: Միջազգային կյանքի հենց այս կողմն է գործնական բնույթ տալիս քաղաքականությանը, գործողության մեջ դնում որոշումները, առարկայացնում քաղաքականությունը:

Միջազգային քաղաքականության մեջ հատկապես կարեւորվում են միջազգային խաղաղության եւ կոլեկտիվ անվտանգության ապահովման խնդիրները: Պետությունների միջեւ լուրջ տարածայնությունների եւ կոնֆլիկտների դեպքում, առաջին հերթին կիրառվում են հիմնահարցերի կարգավորման ոչ բռնի այնպիսի միջոցներ, ինչպիսիք են խորհրդատվությունները, միջնորդությունները, փաստահավաք ծառայությունների կազմակերպումը, դիտորդների ուղարկումը, առավել լարված տարածքներում խաղաղարար զինված կազմավորումների տեղաբաշխումը, իսկ ծայրահեղ անհրաժեշտության դեպքում արդեն՝ զինված ուժերի գործադրումը: Դրանք որոշակիորեն մատնանշված են ՄԱԿ-ի Կանոնադրության 37-րդ հոդվածում: Միջպետական հարաբերությունների կարգավորման եւ պայմանագրերի անվերապահ կատարումն ապահովելու համար պետությունները միշտ էլ փոխադարձ համաձայնությամբ նախատեսում են նաեւ այնպիսի միջոցներ, ինչպիսիք են վնասների փոխհատուցումը, գանձաւան ծառայություններ կատարելու պատրաստականությունը, տարածքային զիջումները եւ այլն:

Հասարակական կյանքի անկապտելի մաս կազմող երեւույթների շարքում որոշակի տեղ են զբաղում սոցիալ-քաղաքական իրադարձությունները՝ ընտրությունները, ցույցերը, գործադուլները, խռովությունները, կոնֆլիկտները, հեղաշրջումները, ռեֆորմները, քաղաքական սպանությունները, ահաբեկչությունը, պատերազմները, մարդկանց զանգվածային շարժումները եւ այլն: Դրանցից միայն սկսն երեւույթներն ու իրադարձություններն են դառնում միջազգային քաղաքականության օբյեկտ, որոնք դրսեւորվում են միջպետական հարաբերություններում կամ էլ իրենց արժեքով ու նշանակությամբ՝ դրական, թե սոցիալական փոփոխությունների առումով, դուրս են գալիս այս կամ այն երկրի ու տարածաշրջանի շրջանակներից, կապվում միջազգային խաղաղության ու անվտանգության խնդիրների հետ եւ դրանով իսկ դառնում միջազգային քաղաքականության առարկա: Այլ կերպ ասած, երեւույթը միջազգայնացվում է եւ են-

թակա է կարգավորման միջազգային իրավունքի սկզբունքների ու նորմերի պահանջների համաձայն:

Միջազգային քաղաքականության դրսևորման ձեերից են տարբեր բնույթի ու ծավալի, տարբեր մակարդակներով իրականացվող *հարաբերությունները* պետությունների, միջպետական եւ ոչ կառավարական հաստատությունների ու կազմակերպությունների միջեւ: Դրանք ընդգրկում են մարդկանց կենսագործունեության բոլոր ոլորտները՝ քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, մշակույթի, գիտատեխնիկական, զանգվածային լրատվության բնագավառները եւ այլն:

Միջազգային հարաբերությունները դրսևորվում են ամենատարբեր ձեերով: Նրանցից առանձնապես կարեւորվում են բանակցությունները, խորհրդակցությունները, խորհրդատվությունները, դիվանագիտական կապերի հաստատումը, պայմանագրերի ու համաձայնագրերի կնքումը, միջազգային քաղաքականության սուբյեկտների ներկայացուցչական խմբերի, պաշտոնատար անձանց տարբեր մակարդակներով հանդիպումները, կոնֆերանսները եւ այլն:

Միջազգային հարաբերությունները կարող են ունենալ տարբեր կարգավիճակ՝ պաշտոնական կամ ոչ պաշտոնական: Պաշտոնական բնույթ կրող միջազգային հարաբերությունները տեղի են ունենում միջազգային քաղաքականության սուբյեկտների՝ մասնավորապես, պետությունների եւ միջպետական կազմակերպությունների միջեւ: Դրանք, որպես կանոն, իրականացվում են որոշակի լիազորություններ ունեցող հաստատությունների ու պաշտոնատար անձանց միջոցով: Ոչ պաշտոնական հարաբերությունները, անկախ նրանց կարեւորությունից եւ սուբյեկտների կարգավիճակից, իրականացվում են պաշտոնական լիազորություններ չունեցող անձանց կողմից, թեւէ չի բացառված, որ դրանք կատարվեն պաշտոնական շրջանների գիտությամբ եւ պաշտոնական հարաբերությունների նախապատրաստման նպատակ հետապնդեն:

Տեսական եւ գործնական առումով միշտ էլ կարեւորվում է, թե ինչպես եւ ինչ հիմունքներով են առաջանում միջազգային քաղաքականության համար հետաքրքրություն ներկայացնող խնդիրներն ու հիմնահարցերը: Միջազգային քաղաքականության խնդիրներն ու հիմնահարցերը բազմազան ու տարաբնույթ են: Նկատի ունենալով դրանց առաջացման պատճառներն ու էությունը, կարելի է բաժանել մի քանի հիմնական խմբերի.

1. Հիմնահարցեր, որոնք առաջանում են հասարակական կյանքի բնականոն զարգացման, արդի քաղաքականության առաջընթացի, մասնավորապես, համընդգրկող ինտեգրացիոն գործընթացների շնորհիվ: Դրանք գլխավորապես համաերկրային նշանակության այնպիսի հիմնահարցերն են, ինչպիսիք են համաշխարհային օվկիանոսի եւ տիեզերքի՝ խաղաղ նպատակներով ի շահ մարդկության հետազոտումը, ջերմամիջուկային էներգիայի խաղաղ նպատակներով օգտագործումը, աշխարհի նյութական, էներգետիկ եւ աշխատանքային ներուժի խելացի եւ արդյունավետ օգտագործումը, համաշխարհային մասշտաբով զանգվածային լրատվության կազմակերպումը, գիտատեխնիկական նորագույն նվաճումների կիրառումը հանուն սոցիալական առաջադիմության եւ մարդկանց բարեկեցության:

2. Հիմնահարցեր, որոնք առաջանում են հասարակական կյանքի ոչ բնականոն զարգացման պատճառներով: Դրանցից են պատերազմները, միջազգային խաղաղության եւ անվտանգության համար լուրջ վտանգ ներկայացնող միջպետական տարածայնություններն ու կոնֆլիկտները, մարդկանց

զանգվածային հակաօրինական շարժումները, ամբոխավարական վարքուբարքը եւ այլն:

3. Հիմնահարցեր, որոնք առաջանում են ներպետական եւ միջազգային իրավունքի նորմերի զանգվածային խախտումների, հասարակական-քաղաքական կարգերը, ժողովուրդների շահերը, մարդկանց իրավունքներն ու ազատությունները կոպտորեն ոտնահարելու պատճառով: Այդպիսիք են խոտվությունները, միջազգային ահաբեկչությունը, միջազգային մասշտաբներ ընդունած կազմակերպված հանցագործությունները, թմրաբիզնեսը եւ այլն:

4. Հիմնահարցեր, որոնք առաջանում են բնակլիմայական եւ, առանձին դեպքերում, սոցիալական այնպիսի պատճառներով, որոնք մեծ մասշտաբներ ընդունելով, լուրջ վտանգ են դառնում երկրների, ազգերի, ժողովուրդների, առանձին տարածաշրջանների բնակչության եւ, նույնիսկ, ամբողջ աշխարհի համար: Դրանցից են երկրաշարժերը, ջրհեղեղները, փոթորիկները, մեծ տարածքներ ընդգրկող երաշտը, հրդեհները, ցրտահարությունները, տարափոխիկ հիվանդությունների լայն տարածումը եւ այլն:

5. Հիմնահարցեր, որոնք առաջանում են մարդու սոցիալականցման, նրա կենսապայմանների փոփոխման հիմքով: Այդպիսի հիմնահարցերից են մարդու իրավունքների եւ ազատությունների պաշտպանությունը, էկոլոգիական հիմնախնդիրների լուծումը, միջավայրի աղտոտման դեմ պայքարը, բնության խելացի, արդյունավետ օգտագործումը եւ վերարտադրությունը: Բնակչության շրջանում տեղի ունեցող զանգվածային աղետների, թունավորումների, ռադիոակտիվ ճառագայթումների հետեւանքների վերացումը, դեմոգրաֆիկան եւ այլ բնույթի այնպիսի խնդիրների լուծումը, ինչպիսիք են բնակչության բնական աճի կարգավորման, մանկական մահացությունների, եւ՝ արտադրության ոլորտում, տրանսպորտում, կենցաղում պատահարների, սպանությունների, ահաբեկչության պատճառով մահացության դեպքերի նվազեցումը, պատերազմների, կոնֆլիկտների, կյանքի համար խիստ անբարենպաստ պայմանների պատճառով մարդկանց զանգվածային տեղաշարժերի կարգավորումը, փախստականների հիմնահարցերի լուծումը եւ այլն:

6. Հիմնահարցեր, որոնք առաջանում են արդի քաղաքակրթության հետագա զարգացման մի շարք խնդիրների հիմքով: Դրանք պայմանավորված են հասարակական կյանքի առաջընթացի, մասնավորապես, մարդկանց կենսագործունեության համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծման, նյութական բարիքների արտադրության, առողջապահության, կապի, տրանսպորտի, զանգվածային լրատվության, տեղեկատվության եւ այլ ոլորտներում համընդհանուր նշանակություն ունեցող ինտեգրացիոն գործընթացների կոորդինացման ու կարգավորման հետ: Այդ կարգի հիմնահարցերից են նաեւ մարդու սոցիալական զարգացման, երկրի վրա նրա ապրելու կենսապայմանների (սննդի, ջրի, օդի, մթնոլորտի, ջերմային ռեժիմի, ռադիացիոն վիճակի եւ այլն) հնարավոր փոփոխությունների հիմնական ուղղությունների ու միտումների բացահայտումը եւ, անհրաժեշտության դեպքում, համապատասխան միջոցների ձեռնարկումը՝ երկրի վրա քաղաքականության գոյատեւման եւ մարդկանց կենսագործունեության նպաստավոր պայմանների պահպանման համար:

Այսպիսով, միջազգային քաղաքականության ոլորտը յափազանց լայն է. խնդիրներն ու հիմնահարցերը բազմազան ու տարարժեք են: Դրանց լուծման եւ միջազգային հարաբերությունների արդյունավետ կարգավորման համար ստեղծված իրավական համակարգը եւ միջազգային քաղաքականության սուբյեկտների նպատակասլաց ու արդյունավետ գործունեության շնորհիվ, միջազգային քաղաքականությունը դարձել է արդի քաղաքականության հետագա առաջընթացի, հիրավի, հզոր գործոններից մեկը:

Բովանդակություն

Առաջաբան.....	3
Գլուխ 1. Գիտություն քաղաքականության մասին.....	5
1.1 Քաղաքականության էությունը.....	5
1.2 Քաղաքական գիտության ծագումը, բնորոշ գծերը.....	11
1.3 Քաղաքագիտության հարակից բաղադրամասերը.....	16
1.4 Քաղաքագիտության հետազոտության մեթոդները եւ ֆունկցիաները.....	21
Գլուխ 2. Քաղաքագիտական մտքի զարգացման հիմնական փուլերը.....	27
2.1 Քաղաքական մտքի նշանավոր ներկայացուցիչները.....	27
2.2 Համաշխարհային քաղաքագիտական հիմնական դպրոցները.....	37
2.3 Հայ քաղաքագիտական մտքի զարգացման փուլերը.....	40
Գլուխ 3. Քաղաքական իշխանություն.....	55
3.1 Իշխանության մեկնաբանման կենսաբանական, հոգեբանական, սոցիոլոգիական եւ փիլիսոփայական եղանակները.....	55
3.2 Իշխանության կառուցվածքը, ռեսուրսները եւ իրականացման մեխանիզմը.....	60
3.3 Քաղաքական իշխանության լեգիտիմությունը.....	66

Գլուխ 4. Բաղաքականության սուբյեկտները.....	70
4.1 Բաղաքականության սուբյեկտների էությունը և հիմնական խմբերը.....	70
4.2 Բաղաքական սուբյեկտների դասակարգման առանձնահատկությունները.....	75
Գլուխ 5. Հասարակության քաղաքական համակարգը.....	82
5.1 Բաղաքական համակարգի հասկացությունը. կառուցվածքը և ֆունկցիաները.....	82
5.2 Բաղաքական համակարգի տիպաբանությունը.....	88
5.3 Հայաստանի Հանրապետության քաղաքական համակարգը.....	91
Գլուխ 6. Պետությունը որպես քաղաքական համակարգի հիմնական հաստատություն.....	97
6.1 Պետության կոնցեպցիան.....	97
6.2 Պետությունների դասակարգումը և ֆունկցիաները.....	101
6.3 Բաղաքական հասարակությունը և իրավական պետությունը.....	105
Գլուխ 7. Բաղաքական կուսակցություններ.....	111
7.1 Ի՞նչ է քաղաքական կուսակցությունը.....	111
7.2 Բաղաքական կուսակցությունների ֆունկցիաները և տիպոլոգիան.....	114
7.3 Կուսակցական համակարգերի տիպավորումը.....	123
Գլուխ 8. Բաղաքական ռեժիմ (վարչակարգ).....	128
8.1 Բաղաքական ռեժիմի էությունը, տիպոլոգիան.....	128
8.2 Ոչ դեմոկրատական ռեժիմից դեմոկրատականի անցման գործընթացը.....	138
Գլուխ 9. Մարդը և քաղաքականությունը.....	141
9.1 Մարդը որպես քաղաքական գործունեության սուբյեկտ.....	141
9.2 Մարդու իրավունքների և ազատությունների համակարգը.....	146
9.3 Բաղաքական սոցիալիզացիայի գործընթացը.....	147

Գլուխ 10. Զաղաքական լիդերության տեխնոլոգիան.....	155
10.1 Լիդերության հիմնահարցը քաղաքական մտքի պատմության մեջ.....	155
10.2 Բաղաքական լիդերության էությունը, ֆունկցիաները.....	159
10.3 Բաղաքական լիդերության տիպոլոգիան.....	165
Գլուխ 11. Բաղաքական կուլտուրա.....	173
11.1 Բաղաքական կուլտուրայի հասկացությունը, բովանդակությունը.....	173
11.2 Բաղաքական կուլտուրայի հիմնական տարրերը և տիպաբանությունը.....	182
Գլուխ 12. Բաղաքական գործընթաց.....	189
12.1 Բաղաքական գործընթացի բնութագիրը.....	189
12.2 Բաղաքական որոշումների ընդունումը.....	197
12.3 Շահերի կամ ճնշման խմբերի մասնակցությունը քաղաքական որոշումների ընդունման գործընթացին.....	205
Գլուխ 13. Ազգային հարաբերությունների քաղաքականություն.....	211
13.1 Ազգային քաղաքականության սկզբունքները.....	211
13.2 Ազգային գաղափարախոսության դերը քաղաքականության մեջ.....	216
Գլուխ 14. Զաղաքական կոնֆլիկտներ.....	223
14.1 Կոնֆլիկտի ծագումը, էությունը.....	223
14.2 Կոնֆլիկտների դասակարգումը.....	226
14.3 Կոնֆլիկտների հաղթահարման ուղիները.....	229
Գլուխ 15. Միջազգային քաղաքականություն.....	233
15.1 Միջազգային քաղաքականության էությունը և կառուցվածքը.....	233
15.2 Միջազգային քաղաքականության իրավաքաղաքական հիմքերը և սկզբունքները.....	239
15.3 Միջազգային քաղաքականության հիմնական ուղղությունները և դրսևորման ձևերը.....	244

Մատենագիտական խմբագիր՝ Ի. Ս. Բաղյան:

Под редакцией И. С. Баляна

~~Իսկանդր~~ Վ. Խ. Չոխրաթյան
Մրգաբույսեր Բ. Գոլիանցիայան
Զ. Նալբանդյան

Էջ	Կող	Կույսագրված է	Կեկրք է լինի
111	16 վերինից	Կարերիստներ	Կոտերիստներ
156	8 ներքինից	քաղաքականություն	քաղաքակրթություն
158	18 վերինից	Լ. Լաստուէլը	Յ. Լաստուէլը
160	22 ներքինից	Գ. Ալիսի	Գ. Աշիսի
163	19 վերինից	իրադրությունները	իրադարձությունները
168	5 վերինից	Գ. Ալիսը	Գ. Աշիսը
171	21 ներքինից	ժողովրդի	ժողովրդի
197	3 ներքինից	Քաղաքական գործընթացի փուլերը	Քաղաքական որոշումների ընդունումը

Ճավարը՝ հրատարակչական 16 մամուլ, չափը՝ 60x84 1/16, տպագրությունը՝ օֆսեթ, տպաքանակը՝ 3000 օրինակ, գինը՝ պայմանագրային

Տպագրված է «ԿԱՆ ԱՐՏԱՆ» ՍՊԸ հրատարակչատան տպարանում